

POŠTNINA PLAČANA V GOTOVINI

18. X. 69/65



ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HISTORICAL REVIEW

LETNIK XXIII

ZVEZEK 1-2

LETO 1969

LJUBLJANA

IZDAJA

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO

LJUBLJANA

Zgodovinski časopis je glasilo
Zgodovinskega društva za Slovenijo

Sedež uredništva:

Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani
Ljubljana, Aškerčeva cesta 12
Št. žiro računa SDK 501-8-490/1

Zamenjave (обмены, Exchanges):
Zgodovinsko društvo za Slovenijo
Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete
Ljubljana, Aškerčeva cesta 12

Založba in uprava:

Državna založba Slovenije
Ljubljana, Mestni trg 26

Redakcija tega zvezka je bila zaključena v aprilu 1969

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva
in navedbo vira

Ta zvezek so uredili:

Dr. Stane Gabrovec, dr. Ferdo Gestrin, dr. Bogo Grafenauer, dr. Milko Kos,
dr. Vasilij Melik, Bogo Stupan, dr. France Škerl, dr. Jože Šorn, dr. Fran Zwitter

Odgovorni urednik:

Dr. Ferdo Gestrin

Zalaga Državna založba Slovenije v Ljubljani
Natisnila tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani



Branko Marušič

RAZVOJ POLITIČNEGA ŽIVLJENJA GORIŠKIH SLOVENCEV
OD UVEDBE USTAVNEGA ŽIVLJENJA DO PRVEGA
POLITIČNEGA RAZKOLA

Politično življenje goriških Slovencev je v obravnavanem obdobju sestavni del zgodovine slovenskega naroda in kaže iste značilnosti kot politični razvoj v ostalih slovenskih pokrajinah.¹ Bachov absolutizem, ki mu je uvedba življenja sledila kot najbolj otipljiva posledica kriz monarhije na zunanje in notranje političnem področju, je tudi na Goriškem prekinil s prvimi poskusi narodnostnega prebujenja spočetega v dogodkih leta 1848 ter zasnovanega na akcijah določenih skupin, v manjši meri pa posameznikov, katerih delovanje je sicer značilno za predhodna desetletja (Valentin Stanič, Matija Vrtovec). »Slavjansko bravno društvo« ustanovljeno meseca junija leta 1848 v Gorici² predstavlja jedro narodnostne prebuje ne le v mestu Gorica, ki je v tistem času politično močno razgibana predvsem zaradi Italijanov, marveč tudi na slovenskem podeželju, saj je bil eden izmed namenov društva »k organiški razsnovi in povzdigi slavjanske narodnosti, pripomagati vsaki očitni ali skriti napad na njeno samostalnost o pravem času zaslediti, z besedo in pismom ga odvrčati, k zavezi pripomoči, katera mora pred ali poslej vse avstrijansko-slavjanske rodove objeti, mladosti in vsim, ki bi se radi s stranjem slavjanstva, slavjanskim jezikam, slavjanskim prizadetjem soznanili, priložnost podati, se v tem podučiti, z eno besedo — namen društva je — slavjanski živelj (element) povzdigniti po organiški poti samoizobraževanja in podučanja s slavjanskim jezikam in slovstvam.«³ Andrej Winkler (1825—1916), odbornik društva, je ob koncu leta 1848 zapisal, da ima društvo predvsem dvojni namen: povzdigniti slovanski živelj in »zvedeti prigodbe omikanega sveta, in sploh politiško se izobraziti.«⁴ Goriško društvo najbrže pobudi dve podobni društvi na goriškem podeželju, v Kanalu in Bovcu. A vendar niso le te naprave dokazi političnega prebujanja slovenskega življa v Gorici in na Goriškem. V dunajski državni zbor so bili na Goriškem izvoljeni trije poslanci slovenskega rodu (Anton Černe, Josip Doljak in Anton Gorjup) poleg dveh Italijanov. Njih zadržanje, predvsem tomajskega posestnika Černeta (1813—1891), je bilo prav zgle-

¹ Slovensko Primorje in Istra. Beograd 1953, str. 100.

² J. Apih, Slovenci in 1848. leto. Ljubljana 1888, str. 140.

³ Ob stodvajsetletnici »Slovjanskiga bravnega društva« v Gorici. Primorski dnevnik, št. 113, 12. 5. 1968.

⁴ Slovenija, št. 50, 22. 12. 1848.

no. Zavzemali so se za odpravo podložništva, za odstranitev vseh uradnikov iz pokrajine, ki ne obvladajo slovenskega jezika, za enakopravnost narodov v novi ustavi. V takratnem slovenskem tisku se pojavi tudi nekaj dopisnikov z Goriškega, ki razpravljajo zlasti o vprašanih bodoče politične ureditve Slovenije in predvsem Goriške. Ves ta prvi nalet političnih akcij Sovencev na Goriškem prekine z letom 1852 nastali absolutizem, s katerim je povezana doba germanizacije in reakcije: Ta skoraj desetletje trajajoča doba je popolnoma zaustavila započeto gibanje, le na področju kulture in književnosti se tedaj udejstvujejo tudi nekateri posamezniki. Omeniti velja zlasti Štefana Kociančiča (1818 do 1883), goriškega semeniškega profesorja, ki objavi nekaj samostojnih del predvsem nabožne vsebine, bodisi kot lastna, bodisi kot prevode. Kociančič sodeluje pri takratnem slovenskem periodičnem tisku, med katerega sodelavci velja iz Goriške omeniti še Franca Zakrajška (1835—1903), goriškega šolnika, ki sodeluje kot pesnik in prevajalec ter kateheta na nižji gimnaziji v Gorici Andreja Marušiča (1828—1898), ki objavlja dopisniške prispevke ter tudi domoznansko blago.

Takega, predvsem kulturnega netenja slovenske narodnostne zavednosti absolutizem ni uničil, a zato je bilo treba z njeno politično obliko po njegovem padcu znova nadaljevati, ne le ker so se v novih prilikah kljub navidezni ustavnosti politične akcije še vedno odvijale v ozkih mejah vladne politike, marveč tudi za to ker ni ostala kontinuiteta v idejnih ali pa akcijskih nosilcih slovenske politike na Goriškem, razen nekaterih izjem (A. Černe, A. Gorjup, A. Winkler). Brez nekega vodstva, brez jasneje opredeljene politične formacije, brez določnejšega programa stopajo goriški Slovenci v ustavno dobo. Neorganizirano se predajajo narodnostnim zahtevanjem, ki so prav takrat združena bolj v želji kot zahtevi, da dobi slovenski jezik svoje mesto v javnem življenju, predvsem v šolah tako kot je določal tudi cesarski ukaz z dne 8. avgusta 1859, da se smejo v gimnazijah namesto nemščine uvajati kot učni jezik razni narodni jeziki. Ta ukaz, ki je bil znanilec sprememb dotakratnega življenja monarhije na znotraj, je vzbudil veliko željo na Slovenskem. Izraža jih tisk, ki spočetka polaga toliko upov v reševanje jezikovne enakopravnosti, ti upi in želje so prav značilni za obseg in sposobnost slovenske politike v celoti.

Po uvedbi ustavnega življenja

Nade, ki jih je vzbudil cesarski manifest z dne 15. julija 1859 neposredno po premirju v vojni, ki jo je Avstrija z nesrečno roko vodila v Italiji, so dopolnjevale ugibanja goriških Slovencev, kaj bo prinesel čas po vojni. Cesarjevi besedi in obljubi, da bo dal »času primerne spremembe v zakonodaji in ustavi«, je sledil odhod Bacha in kot zadnja etapa pred uvedbo ustavnega življenja je izšel petega marca 1860 cesarski patent, ki je sklical pomnoženi državni svet. Redki, ki se takrat v pičlem slovenskem tisku oglašajo iz Goriške, poudarjajo nastop novih razmer:

»Kaj se bojite; več ni over, ktere so nekdam napredek slovenščine zadrževale. Presvitli Cesar so dali brez razločka, kar vsakemu narodu zastran jezika gre; mi pa moramo paziti, da se ta postava pravično izpolnjuje. Kaj se je pa že v Gorici zgodilo? kaj se bo določilo, da nam ukaz 8. avgusta v prid bo? Normalne naše šole in gimnazije so zemlja, v katero se mora seme sejati, da bo slovenščina vesel plod donesla.«⁵ Poudarjajo se potrebe, da znajo uradniki jezik ljudstva, tako uradniki kot duhovniki pa morajo znati brati in pisati v slovenskem jeziku. Vsa zahtevanja Slovencev, ki streme za prebujo narodne zavesti ter za enakopravnost naroda kot celote so potemtakem osredotočena v poskusih, da dobi slovenski jezik ustrezno mesto v javnem življenju in šolah. Dopisnik V...ski iz Gorice zagovarja uveljavljanja cesarskega ukaza z dne 8. avgusta s statističnimi podatki na podlagi izvestij goriške gimnazije, iz katerih je razvidno, da je v razdobju 1857—1859 obiskovalo šolo 420 Slovencev ter 343 dijakov, ki niso bili slovenskega rodu.⁶ K goriškemu šolstvu se kmalu za tem povrača obsežen članek »Narodnost in slovenščina v Gorici«, ki ga »Novice« objavijo v treh nadaljevanjih. Avtor članka, katehet na goriški nižji gimnaziji Andrej Marušič, je podal pregled pouka slovenskega jezika na goriški gimnaziji in pisal tudi o drugih šolah na Goriškem. Cesarski ukaz z dne 8. avgusta 1859 se na goriški gimnaziji ni uvajal zaradi ministrskega predpisa z dne 12. 1. 1860, ki je nasvetoval, da je najbolje, »da se sedanja vredba obderži«.⁷

Poleg Marušičevega stališča, da je šola »serce narodnega življenja« ter da so šole »zdaj zraven cerkve vedno postavno bojišče narodnega duha«, se pojavijo še pomisleki Franca Zakrajška, ki ugotavlja, da so Goričani storili le malo za slovenski jezik od onih časov kar je umrl Valentin Stanič: »Ni nam nikakor prav, ako nam kdo zabavlja zastran narodnosti, pa da bi se imelo tudi pri nas kaj delati v hasen mile slovenščine, ni dosihmal ne duha ne sluha.« Zavzema se za časnik (»literarna ustanovitev«), »o katerem se je tu pa tam že marsikaj govorilo, naj bi zagledal beli dan in bil močan nasip proti neprijaznim valovom«.⁸ Isti Zakrajšek je za novo leto 1861 napovedal izid literarnega almanaha »Vile slovenske«⁹, ki pa ni izšel, pač pa je Zakrajšek svojo pobudo uresničil šele ob koncu leta 1863 z izdajo »Goriškega letnika«, zbornika literarnih in raznih drugih prispevkov.

Dokončno ureditev notranjih državnopravnih odnosov monarhije po vojni leta 1859 pomenita 20. oktobra 1860 izdana takoimenovana okto-brska diploma in 26. februarja izdani februarski patent. Uvajala sta deželne zборе in državni zbor, februarski patent pa je vseboval še temeljni zakon o državnem zastopstvu, deželne rede in deželnozborske volilne rede za posamezne dežele zahodnega dela monarhije. S tem so bili postavljeni temelji ustavnega življenja monarhije in njenih posameznih dežel med

⁵ Novice (odslej dalje N), št. 5, 1. 2. 1860, str. 39.

⁶ Ib.

⁷ N, 13, 28. 3. 1860, 99.

⁸ N, 13, 28. 3. 1860, 102.

⁹ N, 23, 6. 6. 1860, 182—3.

katere je spadala tudi Goriška. Februarski patent je ustalil upravne razmere in ozemlje Goriške je bilo kot poknežena grofija Goriško-Gradišćanska vključeno v upravno celoto imenovano Avstrijsko Primorje, ki ji je kot enoti državne uprave načelovalo namestništvo s sedežem v Trstu. Dežela je dobila svoj deželni zbor, iz tega pa se je kot izvršni organ volil deželni odbor. Formiralo se je 12 političnih okrajev, a se je število teh z julijem leta 1868 zmanjšalo na štiri; mesto Gorica je imelo svojo lastno upravo. Z zakonom z dne 19. maja 1868 je bila ločena politična uprava od sodne in dobila s tem vsaka svojo lastno oblast. Po zakonu z dne 8. decembra 1853 je bilo v deželi 110 administrativnih občin, poleg mesta Gorice še 26 občin iz okraja Gorica, 13 iz okraja Tolmin, 45 iz okraja Gradišće ob Soči in 25 občin iz okraja Sežana. Pred letom 1868 pa je v takratnih političnih okrajih bilo naslednje število občin: Gorica (okolica) 12, Bovec 4, Tolmin 7, Cerkno 2, Kanal 7, Ajdovščina 7, Krmin 9, Gradišće ob Soči 7, Červinjan 19, Tržič 10, Komen 18, Sežana 7; kot posebno upravno telo se sem uvršča še občina Gorica.¹⁰

Goriški deželni zbor je imel svojega glavarja, imenovala ga je vlada ter je vodil tudi deželni odbor. Deželni zbor je imel 22 poslancev, od teh je bil en mandat virilističen, pripadal je goriškemu nadškofu, 21 poslancev pa je bilo voljenih in sicer po skupinah: veleposestvo, trgovsko-obrtna zbornica, mesta in trgi ter podeželske občine. Veleposestvo je imelo šest mandatov, trgovsko-obrtna zbornica 2, mestna kurija 5 in kmečka kurija 8 poslanskih mandatov. Poslanci so se volili v volilnih okrajih. Tako so za volitve poslancev iz kmečkih krajev bili 4 volilni okraji, od teh je prvi obsegal sodne okraje Gorica (okolica), Kanal, Ajdovščina, drugi Gradišće ob Soči, Krmin, Tržič in Červinjan, tretji okraje Tolmin, Bovec, Kobarid in četrti Sežano ter Komen. Za volitve kurije mest, trgov in obrtniških krajev so bili prav tako 4 volilni okraji in sicer za Gorico, za Krmin in Gradišće ob Soči, za Červinjan, Tržič in Gradež ter kot zadnji za Tolmin, Bovec, Cerkno, Kanal in Ajdovščino; kraji volitev so bili v Gorici, Krminu, Červinjanu in Tolminu. V mestu Gorica sta bila izvoljena dva poslanca, med tem ko v ostalih volilnih okrajih pa po en poslanec. V skupini trgovsko-obrtna zbornice sta bila v Gorici izvoljena dva deželna poslanca. Za veleposestvo pa je v februarjem patentu veljalo, da je vsa dežela en volilni okraj. Z letom 1866 pa se je veleposestvo na Goriškem razdelilo v dva dela, ki sta vsak volila po tri poslance, namesto dotedanjih 6 skupnih. Zanimiva je sestava volilnih okrajev v posameznih kurijah. Volilni okraj za kmečko kurijo je bil sestavljen iz več sodnih okrajev, ki so se do leta 1868 ujemali s političnimi okraji. Od vsakega volilnega okraja sta prišla v deželni zbor po dva poslanca, od okrajev so bili trije z izrazito slovenskim prebivalstvom ter so šteli po podatkih štetja iz 1857 skupaj 111.812 prebivalcev, med tem ko je ostali okraj s 60.834 prebivalci predstavljal v večini furlansko in italijansko prebivalstvo (izjema so slovenske občine iz

¹⁰ K. Czörnig, Das Land Görz und Gradisca. Wien 1873, str. 63—5; iz tega dela so povzeti tudi vsi v naslednjem tekstu vnešeni številčni in statistični podatki.

krminskega in trziškega okraja). Le v tej skupini je bila razporeditev mandatov in porazdelitev volilnih okrajev Slovincem pravična. Drugačne so bile razmere v veleposestvu, kjer je šlo za očitno privilegiranje višje stoječih družbenih slojev, česar pa slovenski živelj zaradi svoje socialne strukture ni predstavljal.

V takoimenovani mestni kuriji je bila razporeditev sodnih okrajev v volilne okraje nekoliko izpremenjena v primerjavi s kmečko kurijo. Kraji s slovenskim prebivalstvom so bili združeni v en volilni okraj, kar je predstavljalo 59.560 prebivalcev. Dasiravno se iz vse te celote niso volili volilni možje, ki so imeli volilno pravico, se je iz območja volil le en poslanec, medtem ko so bila ostala štiri mesta pridržana za področja naseljena v pretežni meri z Italijani, od tega pa je imelo mesto Gorica s 13.297 prebivalci kar dva poslanca.

Iz vrst deželnih poslancev je volil deželni zbor državne poslance in sicer po enega iz vrst: virilista, 6 poslancev veleposestva, 2 poslancev trgovsko-obrtno zbornice in 2 poslancev mesta Gorice ter enega iz vrst: 3 poslancev mestne kurije in 8 poslancev kmečke kurije. Slovincem nova volilna zakonodaja ni bila po volji, favorizirala je italijanske glasove, pri tem pa je bila edina izjema kmečka kurija.

Ta nekoliko obširni pogled na ustroj goriškega deželnega zbora sili k pregledu narodnostnih prilik, ki so vladale na Goriškem. Po štetju iz leta 1857 je bilo v deželi 185.943 prebivalcev, dvanajst let nato, leta 1869 pa je število naraslo na 204.076. Mesto Gorica je imelo po štetju iz 1857 13.297 prebivalcev (16.659), po političnih okrajih pa je bila porazdelitev naslednja: Kanal 11.826, Gorica (okolica) 26.830, Ajdovščina 12.141, Červinjan 22.274, Krmin 15.585, Gradišče ob Soči 9.727, Tržič 13.248, Komen 13.240, Sežana 12.182, Bovec 6.218, Cerklje 7.495 in Tolmin 21.880.

Leta 1869 pa je stanje posameznih političnih okrajev pokazalo naslednje številke:

Gorica (okolica) 56.082, Gradišče ob Soči 66.602, Sežana 27.142 in Tolmin 37.591. V deželi je bilo 110 občin, v političnih okrajih z izključno slovenskim prebivalstvom je bilo 64 občin, 6 pa jih je bilo v okrajih, kjer je bila velika večina Italijanov (Biljana, Dolenje in Medana iz sodnega okraja Krmin; Doberdob, Devin in Opatje selo iz sodnega okraja Tržič). Tem je stalo nasproti 39 občin s furlansko-italijanskim prebivalstvom ter občina Gorica, ki je bila narodnostno mešana. Carl Czörnig¹¹ je na podlagi štetja iz 1857 prišel do naslednje narodnostne strukture prebivalstva v deželi:

Slovinci	130.748
Furlani	47.841
Italijani	15.134
Nemci	2.150
Židje	403

Slovinci so naseljevali severni in vzhodni del dežele, Furlani predele med spodnjim delom toka reke Soče in po letu 1866 italijansko-

¹¹ O. c., str. 54—9.

avstrijsko državno mejo. Italijani so predstavljali kompaktni del le ob nekdanji beneški obali, Nemci so bili v občutni manjšini, a največ jih je bilo v Gorici. Narodnostni sestav prebivalstva posameznih upravnih enot dežele pokaže še bolj zanimivo sliko.

Czörnig je med kompaktnim slovenskim predelom navajal v okraju Tolmin slovensko-nemška mešana kraja Nemški Rut in Stržišče s skupnim številom 650 prebivalcev, ki jih je označil kot Nemce. V okrajih Bovec in Cerkno je naštel izključno Slovence, ne pa tako v Kanalu, kjer je poleg Slovencev bilo še 200 Furlanov. Gorica je bila pomešana z vsemi narodnostnimi skupinami deželnega prebivalstva, med tem ko za okraje Ajdovščina, Gorica (okolica) in Komen navaja kot prebivalce le Slovence. V okraju Tržič je 5 krajev — Doberdob, Dol, Jamlje, Opatje selo in Devin — imelo slovensko prebivalstvo in sicer v celoti 2580, medtem ko so bili ostali prebivalci Italijani (10.814). Okraj Krmin je imel 12.196 Furlanov, narodnostno mešani kraji so bili Dolenje, Rutarji (Ruttars) in Mirnik s 3065 Slovenci; pri tem pa isti vir ne navaja, če so k temu številu priključeni tudi Slovenci iz občin Medana in Biljana. V okraju Gradišče je bilo 8.749 Furlanov, 700 Italijanov v Sv. Martinu na Krasu, 200 Slovencev v Zdravščini in 100 Židov v mestu Gradišče ob Soči. Večino prebivalstva okraja Červinjan so prav tako tvorili Furlani (20.079), medtem ko je bilo Italijanov 2600 (od teh 2216 v občini Gradež).

Sledeč geografski porazdelitvi dežele (visokogorati, srednje gorati, gričevnati, ravninski in kraški predeli) je po Czörnigovem izračunu bivalo v visokogoratem predelu dežele le slovensko prebivalstvo v številu 14.406, v srednjegoratih delih je bilo 43.295 Slovencev poleg 650 Nemcev, prav tako je bilo največ Slovencev naseljenih na gričevnatih delih in sicer 42.807, Furlanov je bilo tu 21.128, Nemcev 1500, Italijanov 1450 in Židov 403. V ravninskih predelih je slika drugačna, saj je bilo tu 26.713 Furlanov in 13.414 Italijanov, na Krasu je bila velika večina Slovencev (30.240) in 270 Italijanov, Slovenci so bili naseljeni na dobrih 4/5 površine celotne dežele, predstavljali pa so 2/3 vsega prebivalstva (66,6 %).

Uvedba ustavnega življenja predvsem pa uveljavitev februarskega patenta leta 1861 postavijo nove temelje političnemu življenju goriških Slovencev. Oživljanje pred več kot dvemi desetletji začetega dela nastaja spontano, brez organizacijskih priprav, brez ustaljenih načrtov in izkušenj, spočetka mu zadostuje budenje nacionalne zavesti, a še ta oblika je povezana predvsem z željo rabe slovenskega jezika v javnosti.

Narodnostno prebujanje pa rabi za to, da doseže svoje cilje predvsem oblike, ki jih daje milejši režim, ki zavлада v monarhiji. V prvi vrsti je nova deželna uprava, z deželnim zborom kot nosilcem deželne avtonomije, kjer so zastopani tudi Slovenci, bodisi s poslanci, ki izhajajo iz vrst Slovencev, bodisi s poslanci, ki kot Neslovenci, zastopajo koristi področij naseljenih s slovenskim prebivalstvom. Budenju narodne zavesti služi nadalje tisk, bodisi osrednji slovenski, v katerem se oglašajo z Goriškega mnogi dopisniki, bodisi slovenski tisk, ki nastaja v Gorici.

Tretja oblika, ki iz spočetnih kulturnih postavk prehaja prav kmalu na politično področje prebuje narodne zavesti, je pa nastanek društvenega življenja, ki nosi naziv čitalniško gibanje. Posebno mesto ima pri tem še šolstvo, ki spada sicer v vrsto občinskih oziroma deželnih ustanov, se pa lahko želje in zahteve Slovencev odražajo tu le posrednim potom. Take možnosti se potemtakem odpirajo goriškim Slovincem ob začetku ustavnega življenja. Medtem ko so nekatere teh oblik značilne za prva leta desetletja, nakaže ves nadaljnji državni razvoj, ob upoštevanju razvoja tudi slovenske politike, nove oblike tudi na Goriškem. Gibanje goriških Slovencev dobiva od sredine desetletja oblike političnega gibanja. Taborsko gibanje, ki nastane z letom 1868, je izrazito politična akcija, najširših množic, uspeh dovolj organiziranega, vztrajnega in široko zasnovanega prebujanja narodne zavesti vseh slojev in vrst slovenskega prebivalstva.

Deželni zbor

Cesarski patent z dne 26. februarja 1861 je v prilogi II i objavil tudi deželni red in deželnozborni red za Goriško-Gradiščansko, v dodatkih k deželnemu redu pa je bilo določeno, kako deželni zbor voli poslance za državni zbor. Niti ne mesec dni za tem, v dneh od 21. do 26. marca, so se v vseh volilnih skupinah izvolili poslanci za nov goriški deželni zbor. Iz časopisja ne razberemo niti drobne vesti o volilnih pripravah na Goriškem. Po volitvah poročajo »Novice« o izidih ter za izvoljene poslance pravijo, da so »gospodje, za domačo reč in za Avstrijo skoz in skoz uneti, katerim narodnost slovenska ni prazna beseda! Prepričani smo tedaj, da se bodo v zboru krepko potegovali za vse to, kar nam gre, da se ne bodo premotiti dali od Laškonov, katerih prislovica, bi rekel, je: ‚Meni vse, tebi — nič.‘¹² Za področje, kjer so bili naseljeni Slovenci je bilo v zbor izvoljenih 7 poslancev, medtem ko je bil en Slovenec izvoljen v skupini veleposestva. Med omenjenimi 7 poslanci je bilo 6 Slovencev ter so bili vsi izvoljeni v treh volilnih okrajih kmečke kurije, v mestni kuriji slovenskega volilnega okraja pa je bil izvoljen okrajni predstojnik v Tolminu Franc Grossmann, po rodu Čeh, ki je slovenščino znal le za silo. Edini poslanec izvoljen v goriškem veleposestvu je bil Anton Gorjup (1812—1883), deželnosodni svetnik v Gorici, zastopnik goriških Slovencev v državnem zboru na Dunaju in Kromerizu leta 1848 in 1849. V slovenskih kmečkih volilnih okrajih so bili izvoljeni: v Tolminu Josip Fabiani, uradnik iz Bovca in Filip Jakob Kaffol, kaplan na Pečinah na Tolminskem, v Gorici deželni uradnik v Gorici Andrej Winkler in posestnik na Humu v Brdih dr. Anton Žigon, v Sežani posestnik v Tomaju Anton Černe, ki je zastopal goriške Slovence v državnem zboru leta 1848 in 1849 in Alojz Polley, uradnik iz Komna. Med izvoljenimi je bilo poleg Černeta in Gorjupa, ki sta že nastopala kot poslanca, poznano ime Andreja Winklerja,

¹² N, 14, 3. 4. 1861, 114—5.

ki je bil v letih 1848-9 eden najvidnejših članov goriškega »Slavjanskiga bravniga društva« ter dopisoval v takratno slovensko časopisje. Med sedmimi Slovenci je bilo četvero uradnikov, 2 posestnika in eden duhovnik. Izvolitev F. J. Kaffola (1820—1864) je značilna za volitve leta 1861 na Slovenskem, saj je bil rednim potom takrat edini izvoljeni poslanec duhovskega stanu.¹³ Tem sedmim oziroma osmim predstavnikom slovenskih predelov dežele je stalo nasproti 13 poslancev izvoljenih v furlansko-italijanskih in pa narodnostno mešanih predelih, eno poslansko mesto pa je bilo prihranjeno za goriškega nadškofa, ki je v prvem zasedanju zbora bil v Radovljici rojeni dr. Andrej Gollmayer. Med poslanci neslovenskega dela goriškega deželnega zbora so bili predstavniki deželnega plemstva, industrijskih krogov in meščanstva, od teh bi vsaj dva opredelili kot Nemca, vsi ostali so bili Furlani oziroma Italijani. Ta del deželnega zbora bi lahko opredelili tudi po političnih nagnjenjih in tako ugotovili izrazite avstrijakante, predstavnike nemškega in tudi italijanskega liberalizma (dr. Rismondo). Podobna opredelitev za slovensko stran ni mogoča, izjemi sta pri tem le Černe in Winkler, ker ni za ostale poznano kakšno posebno politično nastopanje, razen tistega, ki je imelo izrazit provladni značaj, z bolj ali manj jasnim poudarjanjem pripadnosti slovenskemu narodu. Pomembna značilnost prvih pa tudi naslednjih volitev se zdi predvsem v kmečki kuriji narodnostna homogenost volilnih okrajev, ker so bile tako nedvomno manjše težave za uveljavljanje slovenskih kandidatov. Če je bilo ugotovljeno za volitve 1861 na Slovenskem, da je v vseh deželnih zborih bilo 23 poslancev slovenske politične orientacije,¹⁴ predstavlja 7 poslancev goriškega deželnega zbora, kljub narodnostno krivični volilni zakonodaji pomemben uspeh.

Goriški deželni zbor je v svoji prvi dobi zasedanj pričel delovati 6. aprila 1861. Medtem ko sta prvi seji minili ob obravnavanju nekaterih formalnosti, med katerimi je bila potrditev novega deželnega glavarja Paceja in njegovega namestnika dr. Doliaca, je tretja seja 10. aprila 1861 bila že delovna in prinesla prve nastope Slovencev. Že prav na začetku zasedanja je F. J. Kaffol zato, da opraviči svoj mandat ko zagovarja pravice Slovencev in da ostane zvest tradiciji svojih prednikov, ki so imeli Gorico za slovensko mesto (»città slava«) želel, da se zapisnik piše tudi v slovenskem jeziku. Kaffol, ki je govoril v slovenskem jeziku, je postavil tri vprašanja: če morejo biti zapisniki deželnega zbora vedno pisani v italijanskem jeziku, če je poslancem dovoljeno govoriti v zboru v slovenskem jeziku, in če se bo nemški jezik uporabljal v zboru. Kaffol je na pobudo glavarja prevedel svoj govor še v italijanščino, debata o vprašanjih pa je bila preložena na kasnejši čas. Ko je skušal Kaffol znova podkrepiti svoje predloge in sicer v slovenskem jeziku, je »občinstvo živahno godrnjalo«. V nadaljevanju se je Černe zahteval, da dobi italijanski tekst pozdravne adrese cesarju tudi slovenski prevod,

¹³ V. Melik, Volitve na Slovenskem. 1861—1918. Ljubljana 1965, str. 205.

¹⁴ V. Melik, O nekaterih vprašanjih slovenske politike v začetku šestdesetih let devetnajstega stoletja. JIČ, št. 1, 1964, str. 41.

kar je zbor sprejel.¹⁵ Na isti seji sta se iz vrst poslancev volila tudi dva državna poslanca. Kot prvi je bil izvoljen Gorjup, za drugega poslanca sta se že izvoljena Dottori in Rismondo odpovedala, končno je bil v peti volitvi izvoljen Anton Černe. Ker sta tako postala državna poslanca Slovenca je Italijan dr. Pajer ugovarjal, a mu je Gorjup odgovoril, da gre pri tem za primer majhnega pomena, o katerem ne bi kazalo vne-
mati nesoglasij.¹⁶

Izvolitev dveh Slovencev je pomembna za njih afirmacijo obenem pa je potek volitev pokazal na stališča avstrijskih Italijanov do dunajskega parlamenta, ker se je najjasneje pokazalo ob priliki volitev v istrskem deželnem zboru, kjer so dobro organizirani italijanski nacionalisti oddali listke z besedo »nessuno« (nihče); nacionalistično orientacijo pa lahko prisodimo obema goriškima poslancema, ki sta se mandatu odpovedala. Oba novoizvoljena goriška poslanca sta se v svojem parlamentarnem delovanju trajajočem šest let (1861—1867) pokazala z dokaj različno dejavnostjo. Medtem ko je bil Gorjup izrazito vladni poslanec ter se v zboru za slovenščino ni nikoli opredelil ter je v svojih govorih obravnaval predvsem gospodarske probleme Goriške in Istre, je bil Anton Černe skupaj s kranjskim dr. Lovrom Tomanom tisti slovenski državni poslanec, ki je stal v ospredju boja za nacionalne pravice Slovencev. Zlasti je vzbudil pozornost in mu dvignil sloves njegov govor v parlamentu dne 27. junija 1861 o neenakopravnosti Slovencev in slovenskega jezika, Černe je o tem še enkrat govoril 14. maja 1862, 9. septembra 1861 pa je izdal interpelacijo za enakopravnost jezikov v sodstvu.¹⁷ Potemtakem se po svoji nacionalno-politični orientaciji Černe kaže na Dunaju kot Slovenec, česar pa o Gorjupu ni mogoče povsem govoriti.

Če se znova povrnemo k prvemu zasedanju goriškega deželnega odbora, omenimo sejo 22. aprila 1862, ki je znova prinesla razpravo o uporabi slovenskega jezika v deželnem zboru. V slovenščini je govoril F. J. Kaffol, a je poslanec Del Torre bil mnenja, da sprejme zbor sklep, da je italijanščina jezik zbora. Dr. Žigon je ugovarjal, češ da ima slovenski jezik iste pravice kot italijanski. Glavar je pri tem pojasnil, da je bila italijanščina sprejeta za uradni jezik zbora, da pa naj rabijo poslanci jezik, ki ga bolje poznajo. Italijan Dottori je bil mnenja, da lahko velja tako stališče za slovenščino, ne more pa za nemški jezik. Italijan Doliac je bil za popolno enakopravnost jezikov. V debati se je oglasil tudi Nemeč Ritter, ki je zahteval enakopravnost tudi za nemški jezik.¹⁸

S to zadnjo sejo je bilo končano prvo zasedanje goriškega deželnega zbora. Poleg pomembnih nastopov nekaterih slovenskih poslancev (Kaffol, Černe, Žigon, Winkler) za enakopravnost slovenskega jezika v dežel-

¹⁵ Protocolli di sessione della prima tornata della dieta provinciale delle contee principesche di Gorizia e Gradisca. Gorizia 1861, str. 7; pod naslovom »Sejni zapisniki prve sejne dobe deželnega zbora pokneženih grofij Goriške in Gradiške« so bili zapisniki prvega zasedanja deželnega zbora izdani tudi v slovenskem jeziku, v prevodu Andreja Marušiča.

¹⁶ *Ib.*, str. 9.

¹⁷ V. Melik, O nekaterih vprašanjih..., str. 49—50.

¹⁸ Protocolli..., str. 16.

nem zboru velja še omeniti, da je bil Winkler izbran v deželni odbor, da je bil sprejet sklep, da se sejni zapisniki prevajajo na slovenski jezik ter da je s posebnim pismom datiranim na Pečinah 12. julija 1861 poslanec Kaffol sporočil volivcem, da se je zaradi natolcevanj in zaradi službe odpovedal svojemu mandatu. S tem so Slovenci izgubili človeka, ki se je kot deželni poslanec pričel prvi in najbolj dosledno boriti za enakopravnost slovenskega jezika. Kaffol je v svojem sporočilu priporočil volivcem, da »za poslance v deželni zbor nikdar ne voliti ptujcov, ki nam tlačijo domovino, jezik, narodnost in sveto vero«. ¹⁹ Kaffola, ki je izdal nekaj samostojnih nabožnih del, je ob smrti (umrl 28. 2. 1864) tisk imenoval kot enega »izmed prvih djanskih zbujovalcev slovensko-narodne zavesti na Goriškem«. ²⁰ Istočasno s poročanjem o Kaffolovi odpovedi pa je začel tisk z akcijo, da bi nadomestne volitve prinesle poslanca, ki »more biti Slovenec z dušo in telesom«. Predlagan je bil Peter Kozler (1824—1879), notar v Sežani. ²¹ Neposredno pred volitvami, ki so bile 7. septembra 1861 v Tolminu, je dopisnik iz Gorice v »Novicah« znova predlagal Kozlerja ter ob poudarjanju krivice, ki jo volilni zakon dela do 130.000 Slovencev s 7 poslanci za razliko od 66.000 Italijanov s 14 poslanci, spregovoril o tem, kakšen naj ne bi bil deželni poslanec: »potrebujemo Slovence, pa ne le po rodu, ampak po mislih, besedi in djanji. Poverh tega, da materijalne tominske itd. potrebe pozná, mora tudi duh časa poznati in narodno-slovenske zadeve, in ker so sicer z dobro voljo pa plitvo pametjo v zboru le malo opravi, naj bo skušen, učen, zgovoren, da ne bo le števila, ampak moč in glas naše sedmerice pomnoževal. Za mutce in nevedneže imamo v Gorici posebno napravo; v deželnem zboru ne maramo zanje. Nadalje naj bi ne bil ne prenapet spoštovavec nemške ‚kulture‘, pa tudi ne prepobožen molivec tistega nevarnega moloha, ki nam je benečanske Slovence požerl; domače Lahe naj bi pa prav rad imel; njih dobro voljo in pravičnost vselej in povsod priznaval, njih pravice jim nikdar kratil, kakošenkoli pa vendar sam pri sebi mislil, da je bolj varno se na lastno moč in pravico opirati, kakor pa ptujo pomoč in morda prisiljeno pravičnost zanašati, in da nam je treba svoje proso samim brati. To bi bile po priliki moje napotila za stare in za novega zbornika«. ²² Namesto Kozlerja je bil izvoljen dr. Vincenci Volčič, odvetnik iz Ajdovščine, »Slovan iz celega serca mu je barva politična: ‚Zmeren pa neoverljiv napredak‘«. ²³

Po zasedanju v letu 1861 je nadaljeval z delom izvršni organ deželnega zbora, deželni odbor. Andrej Marušič je ocenil s temi besedami pomen prvega zasedanja deželnega zbora: »Kakor sploh vse polje svoje delavnosti, tako tudi njivo narodnosti je utegnil deželni zbor v svojih 6 sejah komaj poverhoma preorati in zrahljati in nekoliko tudi vsejati, po glavnih delih pa je o d b o r u naložil, ali si jih za prihodnjč prihranil.«

¹⁹ N, 30, 24. 7. 1861, 246.

²⁰ Umni gospodar (odslej UG), 3, 15. 3. 1864, 23.

²¹ N, 30, 24. 7. 1861, 246.

²² N, 35, 28. 8. 1861, 288.

²³ N, 38, 18. 9. 1861, 316.

Ob tem pa je poročal o sklepu deželnega odbora na seji 12. julija 1862, da deželni odbor dopisuje s slovenskimi županstvi v slovenskem jeziku.²⁴ Sklep je sprejel na podlagi predloga, ki ga je postavil odbornik Winkler, »ki ni le po rodu in kervi Slovenec, ampak tudi po mislih in prepričanju svojem, in kolikor zmerniši in previdneši, toliko bolj intenzivno in zdatno je njegovo postopanje po poti narodnega napredka; on vè, za kaj se poganjamo in kaj hočemo doseči.«²⁵ Odbor so poleg Winklerja sestavljali še zmerni katoliški Italijan dr. Carlo Doliac, bivši goriški župan in odvetnik, zmerni Italijan dr. Giuseppe Deperis, in odvetniški kandidat dr. Luigi Pajer, »vsemogočen ljudovod duša italijanske stranke«, predstavnik goriškega italijanskega liberalizma. Po službeni dolžnosti je v odbor sodil še glavar grof Wilhelm Pace, nemški goriški fevdalec, predstavnik Goriške in Istre v pomnoženem državnem svetu iz leta 1860.

Leta 1862 deželni zbor ni zasedal, zbral se je na svojem ponovnem zasedanju leta 1863 ter imel prvo sejo 8. januarja.

Zahtevanja za uveljavljanje slovenskega jezika

Slovenski jezik naj bi dobil potrebno veljavo v šolah in uradih. Dopisnik J. Z-i iz Brd je v »Novicah« leta 1861 pisal o zanemarjenosti slovenskega jezika v Brdih in videl vzroke v tem, »da nam ljudskih šol manjka, kjer bi se mladež v domačem jeziku vadila, in drugič to, da smo sužni laščine.«²⁶ Prav na istem je nek drug dopisnik iz Goriškega naročal v zvezi z uveljavljanjem slovenskega uradovanja: »Zato posebno vi, občinski možje, župani zlasti, ki ste na čelu občin, razodevajte svoje želje, svoje potrebe; nikar v pravičnih rečeh ne bodite plahi zajci; nikar se ne bojte lastne sence; tirjajte to z lepo besedo, kar je nam pa bo tudi našim otrokom živa beseda.« Taki in podobni dopisi ter članki se vrste v slovenskem tisku tudi vsa naslednja leta. Zlasti na mejnih področjih oziroma naseljih je pretela italijanizacija: »Ker smo na meji med Furlani in Lahi je malo upa, da pojde naši zatrti narodnosti kdaj boljše, ker tukajšnji kmet v večkratnih opravilih z Lahi more se vedno laščine siliti, če hoče ž njimi izhajati. Vrh tega nima naša mladost priložnosti se v domačem jeziku bolj izobraževati, zavoljo pomanjkanja domačih šol.«²⁷ Skozi celo desetletje pa so deževale kritične pripombe na račun dela mnogih županstev, predvsem pa občinskih tajnikov, ki v slovenskih občinah niso uradovali v slovenskem jeziku. Posebne skrbi so bile deležne šole. Šolska mreža naj bi se razširila, šole naj bi dobile učitelje z dobrim znanjem slovenskega jezika, v goriških šolah pa naj bi dobil slovenski jezik mesto, ki mu pripada.

Dopisnik J. Ternogorski (duhovnik Josip Furlani) iz Gorice je potom »Novic« naslovil na goriške deželne poslance predlog, da bi bil v zvezi z verjetno razpravo deželnega zbora o učnem jeziku v šolah še najboljši

²⁴ N, 31, 31. 7. 1861, 251.

²⁵ N, 32, 7. 8. 1861, 258.

²⁶ N, 6, 6, 2. 1861, 49.

²⁷ N, 10, 5. 3. 1862, 76.

načrt, po katerem bi bili v normalkah in nižjih gimnazijah ločeni razredi, v višji gimnaziji pa naj bi bil nemški jezik.²⁸ Temu je nato ugovarjal takratni dunajski študent Josip Tonkli, češ da predlog zahteva premalo v korist Slovencev, dijak ima dovolj prilike, da se nemščino nauči, sicer pa je namen, da se slovenski jezik vpelje v urade kot uradni jezik. Svoj načrt, ki je bil za vpeljavo le slovenskega jezika v višje razrede gimnazije, je Tonkli razložil tudi poslancu Winklerju v pismu dne 22. aprila 1861.²⁹

Oglasil se je dopisnik z Dunaja, ki je temu predlogu nasprotoval, ker je v nasprotju z razglášeno enakopravnostjo avstrijskih narodov, saj bi morali v višjih razredih goriške gimnazije tudi Italijani oziroma Furlani rabiti le slovenščino, kot učni jezik. Predlagal je v nižjih razredih gimnazije paralelne razrede porazdeljene po narodnosti, v višjih pa naj bi se polovica predmetov podučevala v slovenskem, polovica v italijanskem jeziku.³⁰

Josip Furlani je nato ob Tonklijevem predlogu tudi omenil, češ da bi bilo načrt zaradi nasprotovanja Italijanov nemogoče uresničiti. Zato pa bi lahko ostal italijanski predlog o dvojnih razredih od prvega do zadnjega razreda, ali pa načrt, ki ga je sam predlagal, da se nemščina uvede v višje razrede. Za italijanski načrt pa je bilo po njegovem premalo učencev, ter bi se morali razredi sčasoma združiti.³¹ Tonkli je skušal z jezikovnimi značilnostmi slovenskega in italijanskega jezika zagovarjati umestnost svojega predloga, svoj predlog pa je utemeljeval na podlagi cesarskega razglasa z dne 8. avgusta 1859, da se v področjih naseljenih s prebivalstvom različnih narodnosti na višjih gimnazijah uvede jezik, ki ga govori večina prebivalstva.³² Polemika je s tem prenehala, pač pa so »Novice« ob zaključku šolskega leta 1860/61 prinesle obširen popis stanja goriških šol. Na gimnaziji je bilo od 334 dijakov, 179 Slovencev, 108 Furlanov, 25 Italijanov in 22 Nemcev. Nerešeno je bilo poučevanje slovenskega jezika kot predmetnega v vseh razredih gimnazije, prav tako je bilo nejasno glede rabe slovenskega jezika kot učnega. Samostojna višja realka v Gorici je delovala od leta 1860, 5. marca 1861 je dobila svojo dokončno podobo — 6 razredov. Izvestja te šole niso poročala o narodnostnem sestavu učencev (od 186 učencev jih je bila tretjina iz Gorice).

V goriški normalki je bilo med 678 učenci 283 Slovencev, število je bilo nizko, ker so Slovenci iz okolice mesta pošiljali otroke v domače šole; ob zaključku šolskega leta je na zaključni prireditvi prvič govoril dijak v slovenskem jeziku (Fran Podgornik iz Čepovana, kasnejši publicist).

Nedeljsko šolo je obiskovalo 92 učencev, med temi kar 42 Slovencev. Učiteljsko pripravništvo je obiskovalo 25 dijakov, potrjeni so bili 4 uč-

²⁸ N, 16, 17. 4. 1861, 131—2.

²⁹ N, 18, 1. 5. 1861, 145—6.

³⁰ N, 20, 15. 5. 1861, 158—9.

³¹ N, 21, 22. 5. 1861, 166—7.

³² N, 24, 12. 6. 1861, 191—2; 26, 26. 6. 1861, 206—8.

telji. Na mestni ljudski šoli ni bilo slovenskih paralelk, bila je italijansko-nemška. Prav tako ni bilo mogoče razporediti narodnostne strukture učenk glavne dekliške šole. Poleg teh javnih šol, je bilo v Gorici še nekaj privatnih šol. Pisec tega obširnega članka, ki je sicer nepodpisan, je bil najbrž Andrej Marušič; ob koncu je zapisal: »Toliko je tedaj gotovo, da se nekaj giblje, in da, berž ko bo mora neprilичnih zapoved in naročil odjenjala, se bo naše šolstvo v dušni in telesni prid prihodnjih narodov veselo povzdignilo.«³³ Vendar je vpeljavo slovenskega jezika v srednje šole naletela na ovire in tako je ostalo pri nemškem jeziku.³⁴ Ureditev šol, predvsem pa uvedba slovenskega jezika kot učnega, postaja permanentna zahteva, tudi kasneje ko se že pojavljajo tabori.

Medtem ko so se v prvih časih od uvedbe ustavnega življenja izražali upi, da bo skorajšnji čas prinesel rešitve, ki bodo dale slovenskemu jeziku enakopravno veljavo, so ti upi kmalu zvoedeneli v izkušnjah vsakdanjosti in v dolgem pričakovanju izboljšav. »Živimo že čez 4 leta v ustavno enakopravni Avstriji, ali, žalibog! živimo še malo ustavnih pravic. Podlaga ustave je enakopravnost narodnega jezika in veljava njegova v javnem življenju; brez veljave domačega jezika v šolah, uradnih, deželnih zborih je vsaka ustavnost puhla stvar, ktera našemu narodu nobenega prida ne donša. Vemo sicer, da je težko, stari sistemi na enkrat slovo dati, ali vendar bi smeli pričakovati, da se naš jezik hitreje v šole in uradnije vpeljuje. Pa kaj bodi li nam od Njih. Veličanstva našega cesarja zagotovljena enakopravnost vedno le na papirju ostajala? ... Doba germaniziranja ali ponemčevanja je po oktoberskeji diplomii nehala ali vsaj bi morala popolnoma enkrat že jenjati,« je tožil v celovškem »Slovincu« dopisnik iz Ajdovščine.³⁵

Omenili smo že zanimivo pobudo učitelja na goriški višji realki Franca Zakrajška iz marca leta 1860 o potrebi slovenskega časnika na Goriškem. Za novo leto 1861 je nameraval izdati književni almanah »Vile slovenske«, v drugi polovici leta 1861 pa se je pripravljaj za izdajanje lista »Lipa slavjanska«, ki naj bi bil »zabavni (kratkočasni) in podučni list«. Kljub temu, da so mu prijatelji izdajanje odsvetovali, je vendar le vztrajal, končno pa se je nameri odrekel zaradi tiskarskih in založniških okoliščin. Istočasno z Zakrajškom je pričel goriški Italijan Giovanni Filli pripravljati list »Il speculatore goriziano«, ki naj bi objavljaj tudi slovenske prispevke. S svojo namero je uspel le delno, ker je 11. januarja 1862 izšla v Gorici prva in obenem edina številka tednika »Lo Speculatore goriziano — Goriški ogleđnik«, ki je imel italijanski in slovenski uvodnik, in je povedal, da bo časnik »le samo tisto obsegel, kar domorodcem naše kronovine, naj si bodo že kakoršnega koli stanu in pa narodnosti, v prid in pa v korist priti zamore«. Z objavo Cegnarjeve pesmi »O posvečevanju Prešernovega špominka« je list zaključil svoj slovenski del. »Novice« so po izidu želele uredniku Filliju uspehe pri težavnem delu in poudarile, da bodo o listu več poročale,

³³ N, 39, 25. 9. 1861, 321; 40, 2. 10. 1861, 328; 41, 9. 10. 1861, 336—7.

³⁴ N, 26, 25. 6. 1862, 213; N, 2, 14. 1. 1863, 15.

³⁵ Slovenec (odslej S), 39, 27. 5. 1865, 155.

ko bo prinesel slovenske članke. Kasneje so »Novice« zanikale vsako zvezo Slovencev s tem neuspešnim poskusom.³⁶ Filli si je najbrže prizadeval ustvariti nepristranski deželni list, ki pa že ob izidu ni naletel na primeren odziv, njegov urednik je kasneje zapisal, da je list »umrl novorojen zaradi pomanjkanja mleka«.³⁷

Veliko bolj uresničljiva so se v letu 1862 pokazala prizadevanja kmetijske družbe v Gorici, da prične izdajati svoje glasilo tudi v slovenskem jeziku. Kmetijska družba je nameravala izdajati tak list že v začetku petdesetih let, kasneje je ob koncu leta 1861 izdala v slovenskem jeziku koledar, ki je izšel tudi za naslednje leto. Leta 1862 je pričela družba izdajati časnik v italijanskem jeziku, v skrajšanem naslovu »Atti e memorie«, toda že v istem letu je na zboru kmetijske družbe njen predsednik 22. maja predlagal, da prične izhajati tudi slovenski list.³⁸ Kmetijska družba pa je zamisel pričela uresničevati, vendar ni našla dovolj naročnikov in urednika. »Glavni zbor« družbe je 28. maja 1863 znova obravnaval vprašanje lista. Družba je prosila slovensko čitalnico v Gorici, da bi ji preskrbela brezplačnega urednika. Nalogo sta nato sprejela Andrej Marušič in dr. Josip Tonkli, odvetniški kandidat v Gorici.³⁹ Vendar pa ob samem sklepu, da pričinja izhajati list, niso bila rešena vprašanja vsebine novega lista. Predsednik družbe se je namreč zavzemal za vsebinsko razširitev italijanskega glasila družbe, pri čemer so mu nekateri člani ugovarjali, saj so hoteli, da list ostane izrazito strokovno glasilo. Z nejasnim vsebinskim konceptom je pričel izhajati v Gorici »Umni gospodar«, s podnaslovom »mesečen list za kmetijsko gospodarstvo in obrtništvo, izdaje ga c. k. kmetijska družba Goriška«. Prva številka je izšla 31. julija 1863, kot začasni odgovorni urednik je bil naveden Andrej Marušič. Goriški katehet se je tako iz marljivega dopisnika nekaterih takratnih slovenskih listov razvil v urednika lista; list je urejeval do konca leta 1865 ko je prenehal zaradi nasprotovanj italijanskih članov družbe, ker je zlasti v svojem zadnjem letniku prinašal tudi politične vesti. Andrej Marušič je septembrsko, deveto številko tretjega letnika podpisal že kot izdajatelj in odgovorni urednik, list pa je nosil podnaslov »list za kmetijstvo in druge deželne zadeve«.⁴⁰ »Umni gospodar« je že v svoji prvi številki naznanjal, da bo prinašal »domače in tuje novice raznega zapopadka«. Potemtakem ni bil izrazito strokovno, kmetijsko glasilo. »Novice« so izid lista pozdravile, »narod slovenski ima zdaj že 7 časnikov«.⁴¹ O konceptu lista je odločal zbor kmetijske družbe v Tolminu 21. septembra 1863, glede predloga, da bi list obravnaval tudi nekmetijske zadeve, je dobilo predsedstvo družbe nalogo, da rešuje za-

³⁶ B. Marušič, Ob stoletnici »Goriškega oglednika«. Kronika, XI/1963, zv. 2, str. 101—106.

³⁷ G. Filli, Programma di due giornali bimensili politici e di varietà per la provincia di Gorizia. Gorizia 1869, str. 10.

³⁸ N, 26, 25. 6. 1862, 216.

³⁹ N, 29, 22. 7. 1863, 230—1.

⁴⁰ B. Marušič, Ob stoletnici »Umnega gospodarja« (1863—1963). Jadranski koledar 1963, str. 209—220.

⁴¹ N, 33, 19. 8. 1863, 265.

devo v sporazumu z uredništvom. Predsednik družbe, kasnejši goriški župan Claricini, je bil listu naklonjen in le na lastno odgovornost dovolil Marušiču objavljane člankov nekmetijske vsebine. Marušič pa ni skrival želje, »da bi se iz tega lista izcimil sčasoma nekak deželni časnik, kateri bi vsem posebnim — duševnim in materialnim — potrebam goriških Slovencev zadostoval.«⁴² Prav zavoljo tega je bil tolminski zbor »za Goriške Slovence imeniten in spomina vreden, bodi da gledamo na narodnost, al da se na kmetijstvo oziramo.«⁴³

Drugi letnik »Umnega gospodarja« je imel podnaslov »mesečnik za kmetijstvo, obrtnijstvo in druge deželne zadeve, ter za izobraževanje ljudstva sploh« in si je dal vzdevek »grebenica, res, da zdaj še šibka in malo rodovitna grebenica, zlasti neprecenljivih ljubljanskih ‚Novic‘ in — ‚naše Gorice list‘«. Tretji letnik je izhajal vključujoč še osmo številko pod podnaslovom »list za kmetijstvo in druge deželne zadeve« z dovolj bogato nekmetijsko vsebino. Prav v tem nekmetijskem delu je list 15. maja 1865 (štev. 5) prinesel drobno vest o aprilskih volitvah v goriški mestni svet v rahlo zasmehljivem tonu ter na istem mestu vest o nameravanih proslavah šeststoletnice Dantejevega rojstva v Gorici, kar je vzbudilo nejevoljo pri italijanskih članih kmetijske družbe. Na občnem zboru družbe 29. maja 1865 je goriški liberallec Carlo Favetti (»Umni gospodar« je goriške liberalce v napadenem članku poimenoval Favettovce, »za tukajšnjo liberalno laško stranko menda najprimerniši ime«) napadel »Umnega gospodarja«, da objavlja politične vesti, medtem ko se italijansko glasilo drži pravil družbe. Njegovi kritiki so se pridružili še dr. Pajer, dr. Jona in dr. Maurovich. Njim so odgovarjali dr. Tonkli, dr. Doliac in urednik Marušič. Zasedanje je bilo burno in predsednik družbe ga je bil prisiljen prekiniti in nase prevzeti vso odgovornost. Kljub zahtevam Italijanov je »Umni gospodar« še dalje ohranil svoj novičarski del. Poročanje o Antoninjevi knjigi »Il Friuli orientale« je končal z besedami: »nikar nas Slovence ne dražite; mi ljubimo Vaš jezik, smo vam prijetli, če hočete, toda — amici usque ad aram; ‚ara‘ naša je — zvestoba do Avstrije in cesarja ter — narodnost in domovina slovenska, ki nam jo je tudi Bog dal. Suum cuique!«⁴⁴ List se je dotaknil tudi mariborskega programa iz leta 1865, obsežni Lavričev članek v zadnjih dveh številkah pa je poudarjal pomen slovenskega jezika in šol za ljudstvo.⁴⁵ V svojem dve leti in pol trajajočem izhajanju je »Umni gospodar« opravil veliko narodnobuditeljsko delo, sicer utesnjen zaradi svoje ozke vsebinske usmerjenosti, je objavljal tudi politične vesti. Pri tem se ni v ničemer razlikoval od veljavne slovenske politične miselnosti, ki so jo vodile ljubljanske »Novice«. Krog dopisnikov iz Goriške, ki jih je leta 1863 zbiral Levstikov »Naprej« in od 1865 dalje celovski »Slovenec« dokazuje, da so se tudi na Goriškem mnogi odtegovali »noviškemu« krogu.

⁴² UG, 4, oktober 1863, str. 25.

⁴³ Ib., str. 28.

⁴⁴ UG, 10, 15. 10. 1865, 82—3.

⁴⁵ B. Marušič, Ob stoletnici... Jadranski koledar 1963, str. 219.

Čitalniško gibanje

Za razliko od deželnega zbora, kjer je bil razvoj in napredek slovenske politične miselnosti vezan vselej na obstoječo zakonodajo ter na narodnostno raznolikost članov zbora, je slovensko časopisje, predvsem pa čitalniško gibanje doprineslo narodnostni prebuji prvine lastnega političnega življenja. Čitalniško gibanje, ki na Slovenskem pričnjenja z letom 1861, a se zlasti razmahne v sredini desetletja, je našlo prav plodna tla tudi na Goriškem. Pravila prvih čitalnic so odklanjala vsako politično dejavnost, razvoj pa je kasneje presešel meje kulturnoprosvetnega dela in terjal drugačne oblike. Poleg političnega delovanja je bilo pomembno tudi gospodarsko, a omejeno je bilo le na vzgojno plat, gospodarskih problemov kmetijstva kot obrti. V obravnavanem desetletju je bila zlasti na Primorskem gostota čitalnic zelo velika, sledeč nepopolnemu statističnemu pregledu slovenskih čitalnic iz leta 1869⁴⁶, lahko razberemo, da je bilo od 56 čitalnic na slovenskem narodnostnem ozemlju 16 čitalnic na Kranjskem, prav toliko na Goriškem, 13 na Štajerskem, 9 na Tržaškem ter dve čitalnici na Koroškem. Skupaj je bilo na takratnem Primorskem 25 čitalnic kar je komaj nekaj manj kot polovica vseh slovenskih čitalnic.

Na Goriškem je v času od 1862 do konca leta 1870 nastalo 20 čitalnic, njih razporeditev po deželi je bila zelo različna. Razen Sežane⁴⁷ in Kobarida in Bovca so imeli vsi večji slovenski kraji dežele svoje čitalnice, a kar je najpomembnejše, svoje čitalnice so dobile tudi nekatere kmečke vasi. Čitalnice so bile ustanovljene v devetih občinskih središčih z več kot 2000 prebivalci (Gorica, Dornberk, Solkan, Vrtojba, Vipavski križ, Rihemberk, Komen, Cerčno, Tolmin), 11 čitalnic pa je bilo v krajih z manjšim številom prebivalstva (Ajdovščina, Skopo, Lokavec, Volče, Črniče, Kanal, Prvačina, Šandrež, Nabrežina, Miren, Štanjel). V nekaterih večjih predelih ni bilo čitalnic, tako v Brdih, na Bovškem, na Kobariškem in v bližnjih goriških gorah. Zato pa je bilo njih število večje v okolici Gorice in Vipavski dolini, pri čemer ni brez pomena omeniti, da so bile v zgornji Vipavski dolini, na Kranjskem, čitalnice ustanovljene v Vipavi, Podragi in Šentvidu (Podnanosu), na kranjskem Krasu je bila čitalnica v Senožečah in nekoliko bolj oddaljena čitalnica v Ilirski Bistrici, ob severovzhodnih mejah dežele pa je od leta 1866 delovala čitalnica v Idriji. Posebnega pomena se zdi tudi pregled števila čitalnic po letih nastanka, tako sta v letu 1862 nastali na Goriškem dve čitalnici, v letih 1863 in 1865 ni bila ustanovljena nobena čitalnica, leta 1864 nastane le ena, dve leti zatem 1866 nastaneta dve novi čitalnici, posebno plodno je leto 1867, ki je dalo kar 8 novih čitalnic; to leto se na ostalih slovenskih področjih ne pojavi niti ena nova čitalnica. Ustanavljanje goriških čitalnic v letu 1867 se zdi pomembno tudi zavoljo tega, ker je bila

⁴⁶ Letopis Matice Slovenske za 1869, str. 282—296.

⁴⁷ »Domovina« (odslej D), 1, 8. 1. 1869, 5, beleži ustanovitev čitalnice v Sežani. Vest pa je tudi obenem edini podatek o obstoju čitalnice v Sežani v obravnavanem razdobju.

večina uradno potrjena še pred sprejetjem zakona z dne 15. novembra 1867 o pravici združevanja (o društvih in političnih društvih). Leta 1868 ni bilo nobene nove čitalnice, naslednje leto 5 čitalnic, za leto 1870 pa je poznan nastanek le dveh. Tak postopni razvoj čitalniškega gibanja kaže, da se je spčetka osredotočilo predvsem okoli večjih središč (Tolmin, Gorica, Ajdovščina), kasneje pa je obujena narodna zavest zahtevala razvoj v najširše plasti slovenskega prebivalstva podeželja. Goriške čitalnice so v veliki meri nosile vzdevek »čitalnice«, pojavila pa se je tudi oblika »bralno društvo« (spčetka Volče, Prvačina, Štandrež), ob nazivu čitalnica je ostal še dodatek »narodna« v več primerih, po vaseh pa so bile »kmečke čitalnice« ali celo »kmečke in rokodelske«. Prav poudarek pripadnosti določenega sloja prebivalstva, tako socialnega kot poklicnega, je ohranjal mnogim čitalnicam skozi več naslednjih desetletij podobo resnega dela in šele fašizem je pokončal delo mnogih, potem ko so šestdeset let uspešno delovale za kulturnoprosvetni razvoj kraja.⁴⁸

Prva goriška čitalnica je bila ustanovljena v Tolminu. V tem trgu je kot v ostalih večjih krajih (Ajdovščina, Kobarid, Bovec) deloval nemški, za uradnike namenjeni »Leseverein«. Tolminski uradnik Tavčar si je že ob koncu leta 1861 prizadeval, da postane nemško društvo slovenska čitalnica, a je občni zbor društva sklenil, da ostane vse po starem.⁴⁹ Takrat pa se je že del tolminskega slovenskega uradništva zbiral v Devetakovi hiši in pripravljali tla za novo čitalnico.⁵⁰ Prav na začetku leta 1862 pa se je pojavila prva vest o pripravljanju čitalnice.⁵¹ 6. januarja 1862 so pravila, ki sta jih podpisala notar dr. Janez pl. Premerstein kot predsednik in Valentin Luznik kot tajnik poslali tržaškemu namestništvu v potrditev, 10. februarja so bila pravila potrjena, 16. dne istega meseca je imelo društvo svoj prvi občni zbor, 20. februarja 1862 pa je bila čitalnica slovesno odprta.⁵² Ob tem je poročilo v »Novicah« pisalo in prineslo govor predsednika čitalnice v celoti: »Ker so bile naše pravila od naše c. k. okrajne uradnice prijazno sprejete in od našega mnogočastitega gospoda predsednika deželne namestije barona Burgerja prav v domačem slovenskem jeziku potrjene, in ker so naš slavnih vitežki Cesar svoje zveste slovenske junake na Laškem po slovensko pohvalili, nam se je nadjati, da naša narodna čitavnica bode imela lepo prihodnost.« Govoru je sledilo petje in deklamacija in nato zabavnejši del večera.⁵³ Skromni začetek prve goriške čitalnice pa je napovedal bogato razdobje, ki mu je spčetka dajalo podobo prav delovanje tolminske čitalnice in kasneje goriške.

⁴⁸ B. Marušič, Čitalniško gibanje na Primorskem in nastanek narodne čitalnice v Rihemberku. V »Ob stoletnici rihemberške čitalnice. Ob stoletnici kulturnoprosvetnega delovanja v Braniku«, Eranik 1968, str. 5.

⁴⁹ N, 51, 18. 12. 1861, 418—9.

⁵⁰ B. Marušič, Stoletnica tolminske čitalnice 1862—1962 (Bivanje dr. Karla Lavriča v Tolminu). Jadranski koledar 1962, str. 179.

⁵¹ N, 2, 15. 1. 1862, 15.

⁵² N, 8, 19. 2. 1862, 68; Zgod. tolm. čitalnice od 1862. naprej. Soča, 20. 1. 1906, str. 6, 7.

⁵³ N, 10, 5. 3. 1862, 77.

V Tolminu so v marcu 1862 imeli že drugo besedo, na kateri je tajnik čitalnice Valentin Luznik govoril o pomenu društva, ter o pomenu učenja slovenskega jezika, ki ga je treba poznati in se ga z veseljem učiti. Govornik je spregovoril o novem narodnostnem gibanju, »tudi do nas tolminskih Slovencev je sonce svobode prisijalo; tudi nam tukaj na izhodu ‚mrzlega vrha‘ se vnema v srca gorka ljubezen do naše mile matere Slave. In nam, ki smo tukaj na meji benečanskih Italijanov, od koder marsikdaj sovražna sapa pripiha, ostaja srce vselej stanovitno v zvestobi in vdanosti do našega vladarja«. ⁵⁴ Podobne ugotovitve podaja tudi poročilo iz Tolminskega, ki so ga prinesle »Novice«: »Tukaj na Tolminskem se lahko reče, da za našo narodnost se zares lepo skrbi; saj ni dolgo, kar ste nam ‚Novice‘ oznanile, da tudi v Tolminu, glavnem trgu tega kraja, se je čitavnica napravila kakor po drugih slovenskih krajih, ki bo gotovo napredovanju naše narodnosti veliko pripomogla... Pa tudi ljudskih šol ima ta kraj veliko, ktere so, posebno v zadnjem času — slava našemu nadzorništvu! — vse na slovenski podlagi vredjene. — V večih trgih, kakor: v Tolminu, Kanalu, Kobaridu, Bovcu in v Cerknem so više ljudske šole, in imajo po 2 učnika; v manjših trgih pa in vaseh so niže ljudske šole, vse slovenske, ki imajo svojega svetnega učnika, ali pa po skrbi naše slavne škofije duhovni v njih učijo, ker je šola za njih službo že sklenjena ali pa iz proste volje učijo.« ⁵⁵

Drugo čitalnico so pričeli pripravljati v Gorici. V nekem dopisu z Dunaja, ki je izšel v »Novicah« je pisalo o primernosti čitalnice v Gorici in dopisniku so bile dobro znane ovire, ki so »tej reči na poti; dobro vem, da moji goriški bratje so vrli Slovenci; al ne dvomim, da bi se bilo o slov. čitalnici v Gorici že zdavnaj govorilo, ako bi tako lahko bilo, kakor v drugih slovenskih mestih«. ⁵⁶ Kasneje poroča Josip Tonkli iz Gorice, da okoliščine za čitalnico v Gorici niso bile godne, vendar so resne priprave v teku. ⁵⁷ Drugi dopisnik iz Gorice odgovarja Tonkliju: »Kdor pozna sedanje razmere, mora res priznati, da ni ravno lahko napraviti čitavnico; vendar, ali se bodo te nemile okolišine, ki res overajo prosto gibanje tukajšnjih Slovencev, takoj precej odstranile ali predrugačile, in ali niso enake ovire zadrževale ustanovitve čitavnice tudi po drugod?... Le srčnosti je treba; predolgo pretresovanje ne zda in ne kaže nikamor; drugače bomo potrpežljivost nekterih domoljubov, ki željno pričakujejo te lepe ustanovitve, le trpičili in popolnoma strudili«. ⁵⁸

Medtem ko so se v Gorici pripravljali, da ustanove čitalnico ter so meseca avgusta bila že sestavljena pravila, je bila v Vipavi in na bližnjem Lanthierijevem gradiču Zemono velika prireditev v nedeljo 8. septembra 1862. V Vipavo so prišli člani ljubljanske čitalnice, da bi vrnili obisk Vipavcev v Ljubljani 4. aprila 1862. Med ljubljanskimi gosti

⁵⁴ N, 13, 26. 3. 1862, 101—2.

⁵⁵ N, 14, 2. 4. 1862, 109—110.

⁵⁶ N, 15, 9. 4. 1862, 117.

⁵⁷ N, 28, 9. 7. 1862, 235—6.

⁵⁸ N, 31, 30. 7. 1862, 260.

sta bila tudi dr. Bleiweis in ljubljanski župan Ambrož. Pri besedi na gradiču Zemono se je zbralo okoli 800 ljudi, največ Vipavcev, z zastavo pa so prišli tudi Ajdovci in Goričani, zato tudi ni pozabil vipavski dekan Jurij Grabrijan (1800—1882) že takoj na začetku poudariti veze Vipavcev z bližnjimi deželnimi sosedi: »Namen našega današnjega shoda Vam je — mislim — znan. Zanašam se namreč, da se pohvalnega pisma dobro še spomnite, katerega smo pretečeno zimo po vseh naših komunih ta — in unkraj Hubla s tako pripravnostjo podpisovali, ki je bilo namenjeno društvu slavnih mož v Ljubljani poslano biti, kateri so se s srčno pogumnostjo povezali prizadevati si, da bodo našemu maternemu slovenskemu jeziku na noge pomagali, ga izobrazovali in za njega povzdigo in veljavo pri vseh prilikah skrbeli.« Važnost udeležbe ljudi iz širšega področja je v svojem govoru na besedi pokazal tudi ljubljanski župan Ambrož: »Drugi narodi popotvajo na daljne ptuje kraje, ker so v svojih geografičnih mejah že bolj zedinjeni, — Slovenci smo razdeljeni po mnogih geografičnih mejah; zato je prva potreba, da se med seboj seznanimo; zato ne hodimo daleč po svetu, ampak se zbiramo v naši domači deželi; priča tega je to, da so danes naši sosedeje iz Goriškega in Tržaškega sem prišli se udeležiti zanimive veselice.« Poročilo navaja med goriškimi uglednejšimi gosti državnega in deželnega poslanca Antona Černeta, Andreja Marušiča, Petra Kozlerja, notarja iz Sežane, dornberškega župana Franca Kerševanija, ajdovskega župana Mohorčiča, rihemberškega župana Furlanija. Prisostvovala sta prireditvi tudi Josip Tonkli in posestnik iz Rihemberka Ivan Ličen,⁵⁹ ki sta skupaj z Jožefom Budauom podpisala prošnjo za uradno odobritev goriške čitalnice. Ta prva množičnejša prireditev v Vipavski dolini je dolgo ostajala kot mejnik v narodnostni prebui geografske Goriške, ki pa jo je deželna meja na Hubljo delila v dve upravni enoti. Toda kljub temu so med Vipavci obeh dežel obstojale vezi, ki pa so se razumljivo odražale predvsem v občasnih nastajajočih čitalnicah na obeh straneh Hublja.

Prav zato ni odveč omeniti, da se je živahno kulturno oživljanje pričelo tudi ob severovzhodnih upravnih mejah Goriške. V Idriji je sicer deloval »Leseverein«, a časopisna poročila pišejo veliko o raznih slovenskih gledaliških predstavah, v Idriji je delovalo tudi nekako slovensko pevsko društvo.⁶⁰ Živahnejše je bilo v Vipavi, kjer je živel Jurij Grabrijan, pesnik in poznani javni delavec. V Vipavi je sicer deloval »Leseverein«, v katerem so v letih 1862—1863 nastopali vipavski pevci s slovenskimi pesmimi. V sredini leta 1863 je »kazinska čitavnica« (tako piše poročilo) v Vipavi pripravila prireditev, na kateri je Grabrijan že govoril o obstoju društva, ki »imenujte ga že potem, kakor Vam drago«.⁶¹ Na prireditev so prišli tudi Ajdovci. Ko se je vipavska kazina zbrala na občni zbor 18. februarja 1864, je večina članov odločila, da se preimenuje v čitalnico.⁶² Oblast je pravila potrdila 22. aprila 1864, 12. maja

⁵⁹ N, 38, 17. 9. 1862, 230—3; 39, 24. 9. 1862, 328—30.

⁶⁰ N, 48, 2. 12. 1863, 389.

⁶¹ N, 26, 1. 7. 1863, 206.

⁶² N, 9, 2. 3. 1864, 70.

je čitalnica dobila svoj odbor, ki mu je načeloval dekan Grabrijan;⁶³ 14. avgusta pa se je čitalnica nadvse slovesno odprla.⁶⁴ Le teden dni prej je bila odprta čitalnica v Ilirski Bistrici. Naslednja čitalnica na bližnjem Kranjskem je bila v Idriji, kot dan njene ustanovitve se navaja 29. november leta 1866, pričela pa je delovati 26. februarja 1867.⁶⁵ Leta 1866 je dijak Anton Žgur iz Podrage dal pobudo za ustanovitev vaške čitalnice, »narodno-kmetijske knjižnice (bukvarnice)«. ⁶⁶ Žgur je v drugi polovici leta 1865 skušal s prireditvijo, ki pa ni našla odziva, vzdramiti vaščane Podrage. Kljub temu, da so morali v Podragi čakati kar dve leti na uradno potrditev njih čitalnice, je ta uspešno delovala in imela v sredi leta 1866 že 130 knjig.⁶⁷ Končno so bila pravila odobrena v februarju 1868, slovesna otvoritev pa je bila 19. aprila isto leto, takrat je nastopil z govorom o »svobodi« tudi ajdovski odvetnik dr. Karel Lavrič. Že omenjena statistika slovenskih čitalnic navaja, da sta se v letu 1863 ustanovili čitalnici tudi v Šentvidu pri Vipavi ter bližnjih Senožečah na Krasu in v Postojni.

Privoljenje za ustanovitev goriške čitalnice nosi datum 26. september 1862, že 1. oktobra se je osnoval odbor čitalnice, ki so ga sestavljali Andrej Winkler kot predsednik, uradnik Viktor Milharčič, kot podpredsednik, odborniki so bili duhovnik Josip Furlani, deželni blagajnik Andrej Jeglič, katehet Andrej Marušič, deželni svetovalec Ferdinand Zörer in učitelj Anton Toman.⁶⁸ Ta začasni odbor je vabil v članstvo in vabilu zapisal, da je poglobitni namen društva: »Narodna omika! Čitavnica bo nekako narodno ognjišče, od koder se bo po naravni in postavni poti širila dušna gorkota slovensko-narodne zavednosti, po hribih in dolinah slovenskih ob Soči in Vipavi«. ⁶⁹ V začetku decembra 1862 je imela čitalnica svojo prvo prireditev. Dopis iz Gorice, ki so ga prinesle »Novice« v začetku leta 1863 podaja zanimivo poročilo o goriški čitalnici od zamisli pa do prve njene prireditve: »Čitavnica goriška pomeni zanimiv košček naše kulturne zgodovine. Naj pokažem tedaj, kako se je izcimila in začela, kako se razvija in napreduje. Ko smo tedaj, meseca aprila pre. 1. rožičke pomolili in svet zagledovali, ni bilo vreme za čitavnico še ugodno. Pravila čitavnice so že spisane, bile so spet na stran položene. Meseca avgusta šele smo poskusili goloba izpustiti. Pretrgano nit smo na novo povzeli in v drugi polovici avgusta so bile pravila že oddane, kamor se je tikalo. Malo dni potem se je pokazalo, da nismo bili preslabi vremenski preroki. 30. avgusta namreč je imela tukajšnja gimnazija svojo končno slovesnost. Nepričakovani radostni klici pri slovenski deklamaciji tistega dne zaznamujejo za našo reč pomenljivo dobo;

⁶³ N, 21, 25. 5. 1864, 172.

⁶⁴ N, 34, 24. 8. 1864, 277—9; 35, 31. 8. 1864, 286—90; Rojstni god ali prva slovesna beseda ipavske čitavnice 14. avgusta 1864, str. 1—16.

⁶⁵ N, 8, 20. 2. 1867, 64.

⁶⁶ N, 19, 9. 5. 1866, 154; B. Marušič, Stoletnica čitalnice v Podragi. Primorske novice G, 22, 25. 5. 1968, str. 8.

⁶⁷ N, 37, 12. 9. 1866, 298—9.

⁶⁸ N, 41, 8. 10. 1862, 346; K.O.S (Fran Kos), Dvajsetletni obstanek goriške čitalnice. Soča, št. 50, 15. 12. 1882; št. 51, 22. 12. 1882.

⁶⁹ N, 45, 5. 11. 1962, 378.

pokazala se je zbudjena narodna zavest in moč tukajšnjega slovenstva, kakor nikdar popred. Trezni in pošteni opazovavec te prikazni je moral priznati, da je bilo to plamen narodne zavednosti, ki je bil nenadoma, kvišku dvignil. Nauk, ki smo si ga iz vsega tega posneli, je bil ta, da narodno čutje je že širje kroge prešinilo, kakor smo menili in da je treba za kladivo zgrabiti, dokler je železo belo. Pogum velja, si mislimo; zastavo našo začnemo nekoliko drznejše razvijati in družnike za čitavnico očitno nabirati. Pravila pa so ležala takrat še zmiraj v Gorici. Sem vmes spada imenitni slovenski shod v Ipavi 8. sept. Kar smo tam vidili in slišali, je pritisnilo le še pečat našim sklepom. Čitavnica je odsihmal nam geslo, nasprotnikom našim pa zabavljica. Slovenci in Neslovenci stikajo glave. Temu je čitavnica kamen pohujšanja, unemu drevo spoznavanja; ta nam zabavlja, uni se nam posmehuje, tretji nas celo denuncuje. Os in sršenov razdraženih se ni manjkalo. Inimici hominis pa — se ve — domestic. Naleteli smo pri nabiranju udov na vašo mlačnost, kakor smo se zanašali; mnoge je oparila neka plahota, pa sami niso prav vedili, zakaj? Na vse to — post tot discrimina rerum — je dospela konec septembra že znana slovenska rešitev tržaškega namestništva, potrditev naših pravil. To je Goričane osupnilo; žal mi je, da nismo imeli tisti čas ‚Figará‘ ali kacega tacega lista v Gorici; tvarine bi se mu ne manjkalo. Čitavnica je bila odsihmal en vogue; gostivnice in kavarnice so jo bile polne. Prve dni oktobra se je volil začasni odbor; od tistega večera je postala zaupljivo, nad vsakoršen sum povzdignjeno slavno Winklerjevo ime zastava našim zahtevanjem, poroštvo našim sklepom, jedro ob katerem se enakošne čutja in mnenja vse v eno kristalizujejo... Oktobra se odbor pogostoma shaja; težav je bilo veliko premagati. Nepremekljivi sklep odborov je bil: ‚Dostojno v vsakem oziru‘. Treba je bilo goriškemu občinstvu imponovati, prisiliti ga k priznanju in spoštovanju naših poštenih namenov. Po tem takem se bo med drugim razumelo, da in zakaj smo se predrznili najeti za čitavnico najimenitnejše in pripravniše stanovanliše v Gorici za 650 fl. In glej! fortes fortuna juvat, naša predrznost je mestjane močno osupnila; zasmehovanja in zabavljanja je bilo konec, še celo zavidati so nam začeli.«⁷⁰

S takimi prestižnimi oziri je pričela živahno delovati »Slovenska čitavnica« v Gorici. Da je bila Italijanom trn v peti dokazujejo dopisi, ki jih je goriški municipij poslal namestništvu v Trst v zvezi s prošnjo za uradno potrditev čitalnice. Tako stoji v dopisu z dne 17. septembra 1862, ki ga je podpisal goriški župān grof Mels Colloredo: »Prvi člen statuta društva govori, da se vzdržuje političnih zadev. Kljub temu pa, prepričaní, da se bo natančno opazovalo to določilo statuta, se ne more drugače kot obžalovati, da zato, da bi se še povečal razdor v družbi tega malega mesta, ustanavlja slovenski kazino. Tako bomo imeli tri, mestnega, nemškega in slovenskega; zadnja dva so poklicali v življenje tujci v mestu, in prav zato moreta dati priliko za trenja in razprtije.«⁷¹

⁷⁰ N, 2, 14. 1. 1863, 14.

⁷¹ Arhiv namestništva v Trstu — mikrofilmski posnetki v Arhivu Slovenije, Ljubljana, 130/111—2.

Obe čitalnici, v Tolminu in Gorici, sta v letu 1863 pokazali prav zelo živahno delovanje. Zlasti velja taka ugotovitev za tolminsko, katere vodstvo je prevzel takratni tolminski odvetnik dr. Karel Lavrič (1818 do 1876) ter je njegov povratak v javno življenje po letu 1848 povezan z delovanjem čitalnice v Tolminu. Lavrič ni bil le glavni govornik na prireditvah, učil je nastopajoče, predvsem deklamatoriko, organiziral je mnoge prireditve. Na prireditvi 17. marca 1863 je Lavrič govoril pod naslovom »Vsa slovenska dežela naj bode učilnica in slovstva slovenskega«. Bil je obširen govor, kjer je poslušalcem skušal z primeri iz zgodovine pokazati pomembnost in mesto jezika v življenju naroda.⁷² Iz Lavričevega govora je bilo razbrati, da je v Tolminu delovala nekakšna knjigarna za slovenske knjige (poverjenik knjigarja Soharja iz Gorice). Prav tako kot ta, so tudi tretji Lavričev govor leta 1863 v tolminski čitalnici »Novice« v celoti ponatisnile; Lavrič je govoril o narodnem petju na prireditvi 5. maja 1863. Petje je bilo Lavriču le osnova, na kateri je predel svoja razmišljanja o narodu ter o svobodi, ki je »najpotrebnejši in najveličastnejši predmet, ki se more temu petju pridružiti«. Vest, ki je o prireditvi govorila, je za prihodnje besede najavila govore o narodnih shodih ter o starejši slovenski zgodovini, za ožji krog poslušalcev pa pravno predavanje »o zastaranju in pri posestvovanju«.⁷³ Govor o narodnih shodih je imel Lavrič na prireditvi 14. julija 1863, kljub nekakšni obljubi, ga »Novice« niso ponatisnile.⁷⁴ 30. septembra 1863 so na besedi v tolminski čitalnici nastopali otroci na »mali besedi«.⁷⁵ Oktobra meseca se je dr. Lavrič poslovil od Tolmina, preselil se je v Ajdovščino. Tolminci so mu priredili posebno besedo 21. oktobra 1863. Tudi tokrat je imel Lavrič govor, ki so ga »Novice« objavile pod naslovom »Zgodovinske črtice o znanstvu in umetnostih«. Govor je Lavrič zaključil s naslednjimi besedami: »Narodno zavest buditi in krepčati je torej vsakega Slovenca dolžnost, in posebno narodnih čitavnic visoka naloga. One so središče, v katerih se imajo duševne domoljubne moči navduševati in uriti. One so, rekel bi, narodne straže, in glasniki matere Slave, ki imajo neprenehoma narod dramiti, in pa skrbno paziti, da več ne zaspi.«⁷⁶

Delo goriške čitalnice v prostranih prostorih Stabilove hiše na goriškem Travniku je bilo v prvih mesecih leta 1863 zabavnejšega značaja. Tako je ples 8. februarja 1863 privabil mnoge veljavnejše prebivalce Gorice. Gotovo pa je bila v istem letu največjega pomena beseda posvečena »v spomin začetka omike med Slovenci po kršanstvu in narodnem pismenstvu«. Na prireditvi se je 12. julija 1863 v goriški čitalnici zbralo tudi veliko gostov iz drugih krajev, slavnostni govornik je bil dr. Josip Tonkli, ki ga časopisno poročilo imenuje kot »prvi slovenski doktor (kot pravosednik) v Gorici«. Obširni Tonklijev govor, v katerem je razgrinjal zgodovino Slovanov, govoril o pokristjanjevanju ter o Cirilu in

⁷² N, 17, 29. 4. 1863, 134—5.

⁷³ N, 20. 20. 5. 1863, 157—8.

⁷⁴ N, 29, 22. 7. 1863, 234.

⁷⁵ N, 41, 14. 10. 1863, 332.

⁷⁶ N, 44, 4. 11. 1863, 356; 45, 11. 11. 1863, 361—3.

Metodu in slovstvu tiste dobe, je končal s pregledom »stan slovenščine v Gorici«. V kratkem zgodovinskem pregledu se je spomnil Valentina Staniča, »prvi, ki se je bil v Gorici Slovenca zavedel«. Za konec je izrekel misli o prebujanju in postavil: »Narodni župani, narodni učitelji in narodni dušni pastirji so nepremakljivi stebri, na katerih se valovje nepostavnega poptujčevanja gotovo razbije. Vsi tedaj se svojega milega in lepoglasnega jezika poslužujmo v družini in v javnem življenji, v govoru in v pisanji.«⁷⁷

Lavričev prihod v Ajdovščino, bil je že poznan kot čitalniški organizator, je najbrže pospešil, če že ne sprožil spremembo ajdovškega »Leseverein« v čitalnico, občni zbor društva je 26. decembra 1863 tako spremembo sprejel z večino glasov.⁷⁸ V Trst so bila poslana pravila, namestništvo jih je potrdilo 22. februarja 1864. Čitalnica je tedaj štela 63 članov ter si je za svojega predsednika izvolila dr. Lavriča.⁷⁹ Čitalnica si je osnovala knjižnico s sto knjigami, ki jih je razpošiljala tudi po deželi.⁸⁰ 17. aprila 1864 se je ajdovska čitalnica odprla, glavni govornik je bil dr. Lavrič, ki je razlagal načela prebuje naroda; Slovenci se morajo pri tem najbolj zavedati, da so Slovenci, da čislajo svoj jezik ter da se mladina primerno vzgaja. Nanovo je definiral pomen čitalnic, ki so »družba Slovencev, kateri so namenjeni narodno zavest v sebi in v drugih buditi, kateri hočejo seznaniti se z našim že omikanim in lepoglasnim jezikom in slovstvom, in ki želijo narodno reč na vso moč podpirati. — Čitavnice so tedaj varhi, ki skrbijo za narod, so središča domoljubnih src; so učilnice nam odraslim, ki ne moremo več po šolah hoditi in učiti se jezika in slovstva.«⁸¹

Zanimiva pobuda ajdovske čitalnice na gospodarskem področju je najbrže Lavričeva. 17. julija 1864 so se zbrali v njenih prostorih kmetovalci iz Vipavskega in se pogovarjali o vinogradništvu. Lavrič je pripravil za to priliko govor, ki je bil objavljen v tisku pod naslovom »Združba je moč, združba napredek«. V govoru se je Lavrič potegoval za nekakšno zadružno gospodarjenje.⁸² Pa tudi pobuda za besedo »pod milim nebom« izhaja iz ajdovske čitalnice, bila je 15. avgusta 1865 v Palah pri Ajdovščini ter so se je poleg Ajdovcev udeležili tudi Tolminci in Vipavci.⁸³ V treh letih, kar se je z ustanovitvijo tolminske čitalnice pričela čitalniška doba tudi na Goriškem, so tri čitalnice prav uspešno orale ledino. Za naslednjo čitalnico je prišla pobuda iz Lokavca pri Ajdovščini. Tu so januarja ali februarja 1866 prosili za uradno dovoljenje;⁸⁴ ustanovili so »čitavnico za kmete in rokodelce«, vendar so bili po dolgih mesecih čakanja na dovoljenje ustanovitelji zaskrbljeni in ogorčeni vpraševali:

⁷⁷ N, 30—33; 29. 7., 5., 12., 19. 8. 1863; 239—240, 246—7, 254—5, 264—5.

⁷⁸ N, 9, 2. 3. 1864, 70—1.

⁷⁹ N, 14, 6. 4. 1864, 115.

⁸⁰ N, 21, 25. 5. 1864, 172.

⁸¹ N, 18, 4. 5. 1864, 148; 19, 11. 5. 1864, 156.

⁸² UG, 8, 15. 8. 1864, 59—63; ponatis N, 35, 31. 8. 1864, 281—2.

⁸³ N, 46, 15. 11. 1865, 376.

⁸⁴ N, 10, 7. 3. 1866, 81.

»Kaj le gospoda sme svoje kazine in čitalnice imeti, mi v kmetiški suknji pa ne? Mar nam mana obilnih in dobrih pridelkov brez vrednosti sama z nebes pada? Oviralcem kmetiške omike naravnost rečem: idimo in pogledjmo njive, senožeti in vinograde nevednega kmeta, in videli bomo, kako je vse pust, — stopimo pa k sosedu, kateri je podučen in omikan, in zagledali bomo polje dobro obdelano, senožeti umno gleštane, vinograde v lepem redu.«⁸⁵ Meseca junija 1866 je bila tudi ta čitalnica potrjena, a se zaradi vojne tega leta ni mogla takoj odpreti, otvoritev je bila 4. novembra 1866.⁸⁶ Tega leta so pripravljali čitalnico tudi v Rihemberku. Prošnjo so poslali v Trst namestništvu v sredini leta 1866, v »Letopisu Matice slovenske« za leto 1869 piše, da je njen ustanovni dan 24. februar 1867, čitalnica se je odprla 10. novembra 1867. Ob tej priliki je predsednik čitalnice rihemberški župnik Pirc govoril, da se čitalnica ne bo vtikala »v političke vladne reči, ne v stvari ne v opravke, ki nas nikakor ne zadevajo; nobenemu narodu nočemo kratiti niti kaliti njihovih pravic; temveč le naš napredek in naše ter naših bratov omika, najbolj pa izobraževanje nadepolne mladine naše bodi edini merilo in vodilo tega našega početja.«⁸⁷ Ob koncu leta je dobila uradno privoljenje čitalnice v Skopem na Krasu. »Čitalnica za kmete in rokodelce« na Skopem, ki ji je predsedoval posestnik Jožef Živec je bila odprta 23. septembra 1867.⁸⁸

Največ goriških čitalnic pa je bilo ustanovljenih, uradno potrjenih in svečano odprtih leta 1867. Nastanek novih in dovolj pestra dejavnost starejših, daje čitalniškemu gibanju prav svojevrstno in edinstveno mesto. Uspešno deluje ajdovska čitalnica pod vodstvom dr. Lavriča. Tako je na besedi 4. februarja 1866 Lavrič govoril o liku slovenskega rodoljuba in zlasti poudarjal, »da človek, kateri kakoršni koli ideji (misli) živi, je ves drugi mimo tistega, kateri živi in skrbi samo in le za svoj život in za svoj materialni prid.«⁸⁹ Lavričev članek »Živa potreba, da prebiramo zgodovinske bukve«, ki je izšel v »Novicah«⁹⁰, je najbrže čitalniško predavanje. Isti list je nato v letu 1867 objavil v celoti še dva Lavričeva govora. Prvega »O potrebi obrtnijskega napredka«⁹¹ je imel na shodu primorskih čitalnic v Ajdovščini na travniku pod Školjem 1. junija 1867, ta prireditelj »že pomeni uvod v taborske shode.«⁹² Na besedi v Ajdovščini 1. oktobra 1867 je govoril o notranjem položaju Avstrije, govor je bil objavljen pod naslovom »Ravnopravnost narodna — rešiteljica Avstrija«.⁹³ 3. maja 1868 je Lavrič govoril o gledališču in njegovi pomembni vlogi.^{93a}

⁸⁵ N, 22, 30. 5. 1866, 177.

⁸⁶ S, 1, 3. 1. 1867, 4.

⁸⁷ Nastanek narodne čitalnice v Rihemberku. V »Ob stoletnici rihemberške čitalnice ...«, Branik 1968, str. 11—17.

⁸⁸ D, 41, 11. 10. 1867, 171.

⁸⁹ N, 8, 21. 2. 1866, 66.

⁹⁰ N, 2, 9. 1. 1867, 12—3.

⁹¹ N, 32, 7. 8. 1867, 259—260; 33, 14. 8. 1867, 268—9.

⁹² Š. Trojar, Taborsko gibanje na Primorskem. Goriška srečanja, št. 7, 1967, str. 25.

⁹³ N, 43, 23. 10. 1867, 352—3.

^{93a} N, 22, 27. 5. 1868, 173—4.

Na začetku 1867. leta so na Goriškem delovale 4 čitalnice. To pičlo število je najbrže pobudilo goriškega realčnega učitelja Franca Zakrajška, da bi se po vaških gostilnah postavili zametki čitalnic.⁹⁴ Prvi glas o pripravah za čitalnico pa je prišel iz Kobarida, kjer je bil 20. 1. 1867 sestanek, na katerem so se dogovarjali, da bi dotakratno shajališče Kobaridcev spremenili v čitalnico.⁹⁵ Posrednim potom sicer izvemo za obstoj nekake čitalnice v Kobaridu ob koncu leta 1867.⁹⁶ Kobariško čitalnico je kasneje v pozni zimi ali na pomlad 1871 ustanovil takratni kobariški kaplan Simon Gregorčič skupaj z Ignacijem Gruntarjem.⁹⁷

V letu 1867 je bila prva uradno odobrena čitalnica v Volčah (»bralno društvo«) in sicer 25. aprila, namen »bralnega društva« je bil, »da uka-željno ljudstvo za majhen denar potrebno berilo dobiva.⁹⁸ Še leta 1864 je pisal dopisnik iz Volč, da v kraju ni duha ne sluha o narodnem življenju. A že dve leti nato je začela vas napredovati in pojavila se je prva po-buda za čitalnico.^{98a} Čitalnica se je odprla 15. septembra 1867. Skoraj istočasno je bila uradno potrjena čitalnica v Črničah (potrjena pravila so prišla 11. 5. 1867), ki je štela tedaj že 35 članov.⁹⁹ Čitalnica si je ustanovila knjižnico, knjige so ji podarili goriški dijaki in posamezniki.¹⁰⁰ Ustanovitev čitalnice v tem kmečkem naselju je vzbudilo živahno gibanje v kraju, odraža se v številnih dopisih, ki jih iz Črnič objavlja tisk. V teh se veliko bere o pomenu čitalnice: »Do zdaj se ni nihče zmenil za to, ker ni še vedel, da se mu krivica dela; zdaj pa, ko nam čitalnica in napredek oči odpira, mislim da se vse v kratkem spreobrne.«¹⁰¹ Čitalnica je imela svojo otvoritveno besedo z Lavričevim govorom 11. novembra 1867. Tretja čitalnica v tem letu po kronološkem redu nastanka je bila solkanska, bila je prva čitalnica v neposredni okolici Gorice. Namestništvo v Trstu je njena pravila potrdilo 10. junija 1867, čitalnica si je izbrala za svojega predsednika solkanskega kaplana Franca Podreko in pripravila slavnostno otvoritev 14. julija 1867; med govorniki je zabele-ženo tudi ime dr. Lavriča.¹⁰² 21. julija 1867 se je formiral prvi odbor čitalnice v Komnu, predsednik je postal Alojz Polley, društvo pa je ime-lo 58 članov.¹⁰³ Slovesna otvoritev čitalnice je bila 15. septembra 1867, istega dne je bila odprta tudi čitalnica v Volčah. Kot smo že omenili so bile v tem letu odprte še čitalnice v Skopem, Rihemberku in Črničah.

V letu 1867 je bila uradno potrjena (7. novembra 1867) tudi čitalnica v Kanalu. Tla za čitalnico v Kanalu je časopisje dalj časa pripravljalo.

⁹⁴ D, 3, 19. 1. 1867, 12.

⁹⁵ D, 4, 25. 1. 1867, 17.

⁹⁶ D, 48, 29. 11. 1867, 192.

⁹⁷ F. Koblar, Simon Gregorčič. Njegov čas, življenje in delo. Ljubljana 1962, str. 44.

⁹⁸ N, 20, 15. 5. 1867, 164.

^{98a} N, 7, 17. 2. 1864, 154; S, 78, 29. 9. 1866, 313—4.

⁹⁹ D, 20, 17. 5. 1867, 83.

¹⁰⁰ D, 23, 7. 6. 1867, 94.

¹⁰¹ D, 28, 12. 7. 1867, 118.

¹⁰² Stoletnica Slovenske čitalnice v Solkanu 1867—1967. Solkan-Nova Go-rica 1967, str. 4—9.

¹⁰³ D, 30, 26. 7. 1867, 127.

Kanal, ki je bil tedaj sedež okrajnega glavarstva, je imel svoj »Leseverein«.¹⁰⁴ »Kanal je res čuden kraj«, je opisoval ob novem letu 1866 dopisnik Tolminskega razmere v Kanalu, »kamor se je mnogo italijanske ali boljše rekši furlanske kulture zatrosilo.« Predlagal je ustanovitev čitalnice, saj sta v Kanalu dva moža tega zmožna.¹⁰⁵ Malo kasneje je isti dopisnik upal, da bo kanalski odvetnik dr. Josip Tonkli ustanovil čitalnico, saj so te potrebne, »posebno na mejah, kjer je narodnost zaradi dotike z drugimi narodi v največji nevarnosti. One nam bodo močne trdnjave proti napredovavnemu poptujčevanju.«¹⁰⁶ Dr. Tonkli je pričakovanja izpolnil, skušal je »Leseverein« izpremeniti v slovensko čitalnico, a je za njegov predlog bilo premalo pristašev in tako ni ostalo nič drugega, »kakor samostojno čitalnico napraviti; a malo upanje je, ker manjka trdne volje, toliko potrebne edinosti in pa — materialnih pripomočkov.«¹⁰⁷ V začetku maja so imeli v Kanalu prvo slovensko prirediteljsko goriški dijaki, prireditev je bila v prostorih gostilne, vendar pa ni imela velikega obiska.¹⁰⁸ Članek v celovškem »Slovcu« je tožil prav ob tem času, da je v »narodnih zadevah« v Kanalu precejšnje mrtvilo, sicer je kanalska uradnica uradovala slovensko, nekaj članov sta imela Mohorjeva družba kot Slovenska matica, vendar se je v kraju malo govorilo slovensko. Led pa je bil končno prebit in 13. oktobra 1867 so bila podpisana prva pravila čitalnice. Potem ko so bila uradno potrjena, je dobila čitalnica odbor, ki ga je vodil kaplan Ivan Wolf. Prva prireditev je bila prav na dan 1. januarja 1868, otvoritvena beseda pa je bila šele 3. maja 1868.¹⁰⁹

Prav ob koncu leta 1867 je oblast uradno potrdila čitalnico v Vrtojbi, 23. februarja 1868 je dobilo društvo svoj odbor.¹¹⁰ Svojo prvo prireditev pa je čitalnica pripravila šele 6. februarja 1870.¹¹¹ 30. novembra 1867 je bila potrjena čitalnica v Vipavskem križu. 16. februarja 1868 se je slavnostno odprla z govoroma predsednika čitalnice kriškega župnika Lovra Sušnika in dr. Lavriča. S smrtjo predsednika, niti ne mesec dni zatem, je čitalnica komaj delovala, ali pa je celo prenehala, saj jo že omenjena statistika slovenskih čitalnic ne omenja, niti ni zaslediti v časopisju vesti, ki bi poročala o delovanju.

Tako živahno gibanje seveda ni ostalo brez odmeva v tisku, ki je ocenil pomen ustanavljanja čitalnic kot »trden duševen zid proti navalom italijanskega sosedu, kateremu se tako zelo sline cede po našej pokrajini. — V kratkem ste nam oživeli dve čitalnici ter se ponosno

¹⁰⁴ K. Bavdaž, 100 let kanalske čitalnice. V »Ob stoletnici kanalske čitalnice in ob odkritju spomenika Mariju Kogoju«, Kanal 1967, str. 6.

¹⁰⁵ S, 3, 10. 1. 1866, 11.

¹⁰⁶ S, 21, 14. 3. 1866, 83.

¹⁰⁷ S, 16, 18. 4. 1866, 129—130.

¹⁰⁸ S, 39, 16. 5. 1866, 156.

¹⁰⁹ Pred sto leti ustanovljena slovenska čitalnica v Kanalu ob Soči. Primorski dnevnik, 243, 14. 10. 1967, str. 3, 6.

¹¹⁰ B. Marušič, Stoletnica čitalnic v Vipavskem križu in Vrtojbi. Primorske novice G, 25, 15. 6. 1968, str. 9.

¹¹¹ N, 8, 23. 2. 1870, 65.

uvrstili osmim primorskim sestricam. Samo kakih 140.000 Slovencev v goriški kneževini, pa — 10 čitalnic! Kaj ne, vi italianissimi in nemškutarji, da to vam je vendar malo preveč? Zrastli ste nam rečeni svetlici v Solkanu pri Gorici pa v Komnu na Krasu — zares prav prikladna kraja — uni leži skoraj na furlanski meji, ta pa v središču značajnih Kraševcev, kateri se trdno drže svojih narodnih načel.¹¹² Ob veselju, ki ga je ta dopisnik v ljubljanskih »Novicah« zapisal ob desetih čitalnicah na Goriškem pa je urednik goriškega tednika »Domovina« pripomnil, da bi jih moralo biti na Goriškem 50.¹¹³ Značilna se zdi tudi izjava kaplana Marka Valesa na besedi čitalnice v Volčah 26. januarja 1868: »Pomislimo le, da več imamo zdaj že čitalnic, kot pred malo leti rodoljubov«.¹¹⁴ Andrej Marušič pa je v svojem listu »Domovina« pisal, da bi moral imeti njegov list desetkrat več prostora če bi hotel popisovati vsako čitalniško prireditvev.¹¹⁵

Vzporedno z navdušenjem, ki spremlja popise čitalniških besed, s poudarjanjem narodnobuditeljskih značilnosti vsake nanovo nastale čitalnice, pa se pojavljajo stališča do konceptov dela vsake posamezne čitalnice ali pa gibanja v celoti. Tako naj bi kanalska čitalnica za vselej pregnala tuj, filistrski duh, ki se je prizadeval vgnezditi v Kanalu.¹¹⁶ In če še ostanemo pri Kanalu, je dopisnik v »Domovini« naročal po prvi čitalniški besedi, da naj čitalnica skrbi tudi za kmete: »Le ako imamo kmečko inteligencijo za sabo, le takrat je nam bodočnost in sicer slavna bodočnost zagotovljena.«¹¹⁷ Goriška »Domovina« je tudi priobčila značilno stališče, da morejo biti čitalnice postavljene v krščanskem duhu. Čitalnica, ki bi le dobivala časnike, jih posojala in hranila, bi bila za ljudstvo premalo. Učiti se je treba od cerkve, čeravno duhovniki posredujejo na tisoče manjših knjig in katekizmov, vendar razlagajo vsako nedeljo krščanski nauk v cerkvah javno in pismeno.¹¹⁸ Takemu stališču seveda ni bilo po volji zabavnejša plat delovanja nekaterih čitalnic: »Bistvena reč pa po kmečkih čitalnicah niso veselice, ampak poduk, omika, občni napredek«.¹¹⁹ Podobno je v svojem govoru na prireditvi goriške čitalnice, ki jo je dopisnik imenoval najboljšo prireditvev čitalnice dotakrat, prav na začetku leta 1868 povedal predsednik čitalnice dr. Josip Tonkli: »Naše društvo pa nima le tega namena, da bi se samo zabavljali, ampak tudi veliko viši namen, namreč, narodno-družbno omiko pospeševati in na višo stopnjo omike povzdigavati.«¹²⁰ Še dalje pa je šel v gonji proti plesom dopisnik iz Črnič, ki je pisal, da so prav z namenom, da mladina s časom morebiti na ples nekoliko pozabi ali ga celo opusti, ustanovili čitalnico.¹²¹ Delo čitalnic je bilo pestro, a gotovo

¹¹² N, 32, 7. 8. 1867, 263—4.

¹¹³ D, 34, 23. 8. 1867, 141.

¹¹⁴ D, 6, 7. 2. 1868, 23.

¹¹⁵ D, 10, 6. 3. 1868, 39.

¹¹⁶ D, 2, 10. 1. 1868, 6.

¹¹⁷ D, 20, 15. 5. 1868, 80.

¹¹⁸ D, 34, 23. 8. 1867, 141.

¹¹⁹ D, 10, 6. 3. 1868, 39.

¹²⁰ D, 3, 17. 1. 1868, 10—1.

¹²¹ D, 22, 31. 5. 1867, 90.

je prišla njih zabavnejša oblika delovanja veliko bolj do izraza v večjih naseljih, zlasti velja pri tem omeniti goriško čitalnico, ki je prirejala plesne prireditve, pogosteje so bile tudi besede in razna predavanja, pri tem pa delo čitalnice ni bilo vselej enako intenzivno ter je upade aktivnosti tisk pridno beležil.

Tolminska čitalnica je priredila prvega maja leta 1869 izlet na stari tolminski grad. Prireditve je potekala v znamenju govorov in pesmi, ki »so doneli po grajskih razvalinah, v katerih so nekdanj stanovali mogočni grofi in s tlako tlačili naše zdaj prosto ljudstvo — slovenska zastava je vihrala na starem stolpu, kjer so prej zaprti stokali — Slovenci«, kasneje se je veselica odvijala pozno v noč v prostorih čitalnice.¹²² Prav nihanje aktivnosti čitalnice je značilno za Tolmin, kjer so padec delovanja pripisovali pomanjkanju primerne vodstva, tako se je večkrat poudarjalo pomanjkanje agilnega dr. Lavriča. Zato pa je tembolj uspevala ajdovska čitalnica, v Ajdovščini pa so se skušali čitalniško udejstvovati tudi delavci. 31. januarja 1869 so pripravili besedo, na kateri je govoril dr. Lavrič o potrebi izobraževanja delavcev, se zavzemal za štirirazredno slovensko šolo, pa tudi za obrtno šolo v Ajdovščini. Časopisno poročilo je pozdravilo tako pobudo ajdovskih delavcev, poudarilo je navdušenost vseh prisotnih na prireditvi, »ali vsi pričakujemo še drugih dokazov, in potem bojo naši zbujeni delavci tudi drug korak storili in osnovali kako družbo v vzajemnem poduku in vzajemno pomoč, kakor je navada pri Angležih, Francozih, in kakor so se začeli tudi naši Nemci zbirati v take družbe.«¹²³ Ta pobuda ajdovskih delavcev je prvi poskus združevanja delavskega razreda na Goriškem v času ko je delavsko gibanje na Slovenskem prav v prvih povojih. Z letom 1867 pa ni bilo končano ustanavljanje čitalnic na Goriškem v obravnavanem desetletju. Leto 1868 je bilo mnogo manj plodno. V tem letu je kot smo že spoznali, pričela delovati čitalnica v Vipavskem križu, postavila se je vrtojbenska, svojo slavnostno otvoritev je pa doživela čitalnica v Kanalu.

Živahnije je bilo na bližnjem Kranjskem. Na otvoritvah čitalnic v Podragi in Postojni (17. maja 1868) je govoril tudi dr. Lavrič. Med tem ko je v Podragi Lavrič nadaljeval svoj govor »o svobodi«, ki ga je pričel že v Vipavskem križu, pa je v Postojni razpravljajl o šolstvu.¹²⁴ Pobude za ustanovitev čitalnice so se pojavile iz Dutovelj, 8. novembra 1868 pa so v Mirnu razpravljali o ustanovitvi čitalnice in izvolili pripravljajlni odbor, ki ga je sestavljajlo 6 članov.¹²⁵ Isti vir navajaj tudi priprave za čitalnico v Sovodnjah, kar so pa »Novice« zanjale. V Sovodnjah po pisanju lista »narodno zavednost tukajšnja tlačijo kot svinčene teže deloma kolonijajlni jarm, deloma pomanjkanje umnega in pogumnega gospodarja«.¹²⁶ Od teh pobud je bila uresničena le mirenska, 19. julija 1869 so bila namreč potrjena pravila »kmečke čitalnice« v Mirnu.¹²⁷

¹²² D, 19, 14. 5. 1869, 79.

¹²³ D, 6, 12. 2. 1869, 25; 7, 19. 2. 1869, 30.

¹²⁴ D, 21, 20. 5. 1868, 168.

¹²⁵ D, 46, 13. 10. 1868, 183.

¹²⁶ N, 50, 9. 12. 1868, 410.

¹²⁷ D, 34, 27. 8. 1869, 143.

Že prav iz začetka leta 1869 izvira vest, da so čitalnico osnovali tudi v Sežani; čitalnica se je postavila šele štiri leta kasneje. 3. januarja 1869 so se dogovarjali v Prvačini o »bralnici« za katero se je zbralo 36 članov.¹²⁹ Ta oblika društva naj bi vodila v čitalnico, ki je predstavljala višjo obliko društva. 29. januarja 1869 je oblast potrdila čitalnico v Cerknem, predsednik je postal dekan v Cerknem Jožef Jeram; svojo otvoritev pa je čitalnica opravila 18. aprila 1869.¹³⁰ Čitalnica se je ustanovila tudi v Nabrežini¹³¹, ki je svojo otvoritev proslavila 29. avgusta 1869.¹³²

Leto 1869 je čas ko odmeva taborsko gibanje in tako pobudi zamisel za čitalnico v Štandrežu pri Gorici, saj ugotavljajo, da se je »začel narodni duh močno oživljati, posebno od takrat, kar smo bili na „Šempaskem taboru“. Po gorečem prizadevanju našega vrlega gosp. župana se nas je bilo prav veliko udeležilo tabora, zlasti, ker smo imeli tudi svojo zastavo.«¹³³ Kasneje predlaga nek dopis v goriški »Domovini«, da bi štandreške gostilne kupile slovenske časnike, če pa tako ne bi uspeli, naj bi ustanovili neko privatno »bralno društvo«, kar bi lahko bilo osnova za čitalnico. V prvi polovici aprila je bil že postavljen začasni odbor bralnega društva oziroma čitalnice, ki mu je načeloval učitelj Jožef Komavec.¹³⁴ Pobudo, da bi tudi Brda dobila čitalnico pa je sprožil briški tabor 25. aprila 1869. Za dan 29. junija 1869 je bil sklican sestanek Bricev v gostilni Franca Marinčiča v Kojskem. Tu naj bi se poleg nekaterih razprtij, ki so se pojavile med Brici, pogovarjali tudi o čitalnici.¹³⁵

Živahno čitalniško gibanje je našetelo tudi na težave, čeravno je okolica Gorice štela že nekaj čitalnic, bi teh lahko bilo še več, »ko bi jim ne manjkalo duševne in materialne podpore... povsod so kmetje vneti za narodno stvar in se jim sanja o čitalnicah, ali manjka jim duševne podpore, manjka jim voditeljev.«¹³⁶

18. aprila leta 1870 se je odprla čitalnica v Štanjelu.¹³⁷ Ob koncu 1869 ali v začetku 1870 je bila ustanovljena čitalnica v Dornberku, prav v tisti vasi, o kateri so »Novice« že leta 1861 pisale, da ima tako dobre pevce, da so lahko vsem ostalim vasem na Goriškem za vzgled.¹³⁸

¹²⁹ D, 2, 15. 1. 1869, 9.

¹³⁰ B. Marušič, Čitalnica v Cerknem. Primorske novice G, 28, 6. 7. 1968, str. 8.

¹³¹ D, 6, 12. 2. 1869, 24.

¹³² D, 34, 27. 8. 1869, 143; Jadranska zarja, št. 1, 5. 9. 1869.

¹³³ D, 7, 19. 2. 1869, 30.

¹³⁴ D, 14, 9. 4. 1869, 59; D, 16, 23. 4. 1869, 67; Prava čitalnica je bila v Štandrežu ustanovljena v jeseni leta 1871 (Soča, 16, 22. 11. 1871).

B. Marušič, Ob stoletnici prvega slovenskega kulturnoprosvetnega društva v Štandrežu, Jadran. koledar 1969, str. 195—7; R. Bednarik, Sto let prosvetnega dela v Štandrežu. V »Ob stoletnici štandreške čitalnice 1869—1969«, Štandrež 1969, str. 6—18; B. Marušič, Ob stoletnici slovenske čitalnice v Štandrežu. Primorski dnevnik, št. 125 in 127, 30. 5. in 3. 6. 1969.

¹³⁵ D, 22, 4. 6. 1869, 91.

¹³⁶ D, 15, 16. 4. 1869, 63.

¹³⁷ N, 22, 1. 6. 1870, 177—8.

¹³⁸ N, 31, 31. 7. 1861, 254.

Dornberška čitalnica je imela prvo prireditev že 5. junija 1870, slovesno se je pa odprla 20. novembra istega leta.¹³⁹

Pri pregledu čitalniškega gibanja, predvsem njegovega kulturno-prosvetnega pomena pa nikakor ne gre zanemariti pobud, ki prihajajo iz vrst goriškega dijaštva. Dijaki so s s svojimi nastopi, ki so jih prirejali po deželi, vključevali v gibanje s prav lepim uspehom. Ob koncu šolskega leta so goriški dijaki višjih razredov obiskali 29. avgusta 1863 tolminsko čitalnico in pripravili besedo. Med dijaki je bil tudi kasnejši pesnik Simon Gregorčič,¹⁴⁰ dijakom pa je govoril dr. Lavrič; poudarjal je pomen govornišstva in postavljaj vzgled irskega domoljuba O'Connella.¹⁴¹ V začetku 1866 so dijaki priredili Vodnikovo besedo v Šempetru pri Gorici, 2. februarja 1867 pa so Vodnikovo besedo imeli v Solkanu.¹⁴² Omenili smo že prireditev maja 1866 v Kanalu, 3. marca 1867 so imeli dijaki prireditev v Kamnjah.¹⁴³ Leta 1868, 2. februarja so goriški dijaki pripravili Vodnikovo besedo v Gorici, prisostvoval ji je tudi dr. Lavrič. Naslednje leto 31. januarja pa so Vodnikovo besedo ponovno priredili v Solkanu.¹⁴⁴

(Nadaljevanje sledi)

¹³⁹ N, 26, 29. 6. 1870, 208; N, 44, 2. 11. 1870, 353.

¹⁴⁰ F. Koblar, O. c., str. 31; F. Oblak, Doktor Karol Lavrič in njegova doba. Gorica 1906, str. 11—5.

¹⁴¹ Naprej, št. 72, 8. 9. 1863.

¹⁴² D, 6, 8. 2. 1867, 26—7.

¹⁴³ D, 11, 15. 3. 1867, 46.

¹⁴⁴ D, 6, 7. 2. 1868, 23—4; D, 5, 5. 2. 1869, 20—1.

Tone Zorn

ANDREJ EINSPIELER IN SLOVENSKO POLITIČNO GIBANJE
NA KOROŠKEM V 60. LETIH 19. STOLETJA

I

Šestdeseta leta preteklega stoletja se na Koroškem v celoti vključujejo v takratni razvoj na Slovenskem. To označbo ne utemeljujejo le značilne pojavne oblike političnega delovanja, ampak tudi živahno in iniciativno sodelovanje tega področja v splošnih tedanjih slovenskih prizadevanjih za formulacijo narodnega programa in v prizadevanju za njegovo uresničenje. Tu gre za formulacijo tistih konceptov slovenskega političnega gibanja tistega časa, ki so na eni strani odsevali v zamisli o posebni notranjeavstrijski skupini, ter našli svoje mesto v mariborskem programu 1865. leta, na drugi strani pa v zahtevi po zedinjeni Sloveniji, predvsem pri slovenskih liberalcih v času taborskega gibanja.¹ Pretres geneze obeh konceptov kaže, da je poleg Matije Majarja — Ziljskega tudi tvorec zamisli o notranjeavstrijski deželni skupini, Andrej Einspieler, v obdobju 1848—1849 zagovarjal misel o združitvi vseh Slovencev na etnografski podlagi in s tem zedinjeno Slovenijo², na kar kaže tudi njegova jasna zahteva iz maja 1849 po enotnem šolskem vodstvu za vse Slovence.³ Ločila pa je oba slovenska politika, deloma že v tem času, predvsem pa od pričetka 60. let dalje, različnost pogledov na način rešitve slovenskega vprašanja, pogledov, ki so bili pri Matiji Majarju bolj radikalni kot pri Einspielerju, ki je prav v tem času vedno bolj prehajal od svojih nekdanjih zmerno liberalnih stališč h katoliško-konservativnemu taboru. Prav v tem dejstvu je predvsem iskati vzroke Einspielerjevih prizadevanj po rešitvi slovenskega vprašanja v obstoječih strukturah avstrijske države, iskanj ki v šestdesetih letih končno preidejo v takoimenovano konstrukcijo notranjeavstrijske deželne skupine. Vzrok za legalistično iskanje rešitve slovenskega vprašanja moremo pri Einspielerju iskati predvsem v slovenskem položaju na Koroškem, pri njegovih slovenskih sodeželanah pa tudi v močno zakoreninjeni pokrajinski zavesti. Značilno je, da je imel že sam program celovskega Slovenskega društva leta 1848 o delitvi

¹ Janko Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem, Ljubljana, 1965, 141. Isti avtor mi je dal na razpolago tudi izpiske iz takratnega koroškega tiska, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

² Prim. Fran Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca. Zbornik ZMS, 1905, 92—93.

³ Vlado Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, III, Ljubljana, 1966, 30.

Koroške v dve okrožji, slovensko in nemško, negativen odmev tudi v tem društvu in podobne pomisleke zasledimo še čez dvajset let v okviru slovenskega koroškega političnega društva — Trdnjave.

Po nastopu Bachovega absolutizma preide slovenska politična orientacija na Koroškem predvsem na kulturno področje, na področje jezika, deloma tudi v okviru Slomškove koncepcije slovenskega vprašanja (prim. ustanovitev Družbe sv. Mohorja). Viden izraz te usmeritve je 1852. leta ustanovljen Einspielerjev »Šolski (od 1858. leta dalje Slovenski) Prijatelj«, ki je do Bachovega padca izhajal kot jezikovni in verski list, prešel pa takoj po Bachovi odstranitvi na politično področje. Einspieler je marca 1861. leta sam takole označil ta prehod: »Vsak pameten človek se obnaša, kakor potreba nanese. Nekaj mesecev semle nam je Slovencom šlo za glavo. Nismo vedeli za gotovo, kaj bode z nami; gg. ministri so se na Dunaju posvetovali tudi za stran naših zadev; — mi sirote pa — razen Ljubljanskih Novic nismo imeli nobenega časopisa, ki bi branil in zagovarjal naše pravice; — nemški časopisi pa so z nami ravnali hujši kot Turki s svojo krščansko rajo. Velike so bile naše sile in potrebe. Ni se torej čuditi, da je tudi »Slov. Prijatelj« iz ovojníc skočil in delal slovensko politiko...«⁴ Ta usmeritev slovenskega gibanja in Einspielerja samega iz kulturnega na politično področje se ne kaže samo v poudarjanju nacionalnih pravic in zahtev Slovencev, ampak tudi v poudarjanju tistih Einspielerjevih desno-liberalnih stališč, ki jim sledimo v letih 1848/1849 v Cigaletovi »Sloveniji«. Predvsem je tu zajeta želja po ustavni monarhiji, in ob obnovi ustave iz leta 1848 v kraljestvu obeh Sicilij, je »Slovenski Prijatelj« leta 1860 povzel po zmerno liberalnem tisku sodbo, da je absolutizem nemoralen, škodljiv in nevzdržen in kot tak sovražnik vsake svobode, predvsem pa cerkvene.⁵ Tu že sledimo tistemu pisanju, ki je v letih 1861 do 1863 dajalo ton Einspielerjevim »Stimmen aus Innerösterreich« v cerkvenem vprašanju. Težko je reči, v kolikor sta na stališča vplivala liberalna katolika Günther in Veith, s katerima dr. Ivan Prijatelj povezuje Andreja Einspielerja.⁶ Ugotoviti moramo le to, da je leta 1849 povzema Einspieler po stališčih zastopnika tübinske teološke šole Johanna Baptista Hirscheja vse glavne postavke katoliško-liberalnega katolicizma, kot ločitev cerkve od države, cerkvene sinode z udeležbo nižjih duhovnikov in laikov, uvedbo materinščine v bogoslužje ter odpravo celibata pri čemer je po Matiji Majarju posebej poudarjal kasnejše glagoljastvo. Po Hirscherju je tudi zajel misel, da je narodnostno gibanje nova kvaliteta, s katero se mora krščanstvo sporazumeti in se spoprijateljiti (»da se kerščanstvo s tem gibanjem porazumi in poprijazni«).⁷ Po letu 1860. zasledimo med pisci, iz katerih je Einspieler zajemal, tudi Johanna J. I. Döllingerja, kasnejšega očeta starokatoliške cerkve ter Franza Bussa, vodjo jugozapadnonemškega katolicizma in

⁴ Slovenski prijatelj (SPj) 15. 3. 1861, 181—183.

⁵ SPj. 15. 7. 1860, 441—443.

⁶ Duševni profili naših preporoditeljev, v: Zbrani eseji I, Ljubljana 1952, 118—122, 312.

⁷ Slovenija 1849, št. 78—81, 309, 313, 317, 320.

pobornika demokratskih in socialnih reform, ter zagovornika uveljavitve katolicizma v javnem življenju.

Prav to povezovanje verskega vprašanja z narodnostnim ostaja tudi v prihodnje eno od Einspielerjevih izhodišč, pa tudi glavna postavka slovenskega političnega gibanja na Koroškem v prihodnjih desetletjih. V skladu s celotnim političnim razvojem, pa tudi z odmevi katoliško-liberalnih stališč je dejstvo, da pomeni v tem času Einspielerju konkordat iz leta 1856 enega glavnih prodorov svobode v absolutizem,⁸ ki je pretrgal stare vezi, ki so ovirale cerkev v njenem delovanju; v kolikor pa bi nasprotniki konkordata dosegli njegovo spremembo, bi bila sveta dolžnost katoliške cerkve doseči popolno ločitev cerkve od države ter doseglo kanonične svobode.⁹ Od tod pri Einspielerju tudi poudarjanje gesla o »svobodni cerkvi v svobodni državi«, ki ga v drugačni zvezi najdemo med drugim tudi pri Cavourju. Na povezavo nacionalnega z cerkvenim momentom pa kaže poudarjanje vodila cerkve po uporabi meterinščine v verskem pouku.¹⁰ Gotovo je, da je prav negativni odnos nemškega liberalnega gibanja v deželi vodil skupaj s Schmerlingom in s kasnejšimi liberalnimi režimi do vedno večjega Einspielerjevega odnosa od nekdanjih izhodišč zmernega liberalizma, kar je imelo vpliv tudi na slovensko politično orientacijo. To odmikanje je razbrati med drugim iz Einspielerjevega zapisa 1864. leta, ko je ob izidu lista »Die Zukunft« pisal: »Dobili smo časopis »Die Zukunft«. Nimamo še časopisa dosedaj nobenega, ki bi nam branil politično in cerkveno svobodo. Večji del jih je, ki se potegujejo za politično svobodo, zraven pa mislijo posebno katoliško cerkev vkovati v težko in sramotno železje starega suženjstva.«¹¹

Oktobrska diploma, na katero se je v naslednjih letih navezoval mariborski program in ki je po letu 1860 dajala poleg Majarjevih stališč glavni poudarek slovenskim manifestacijam na Koroškem tja do taborskega gibanja, je Einspieler 1860. leta pozdravil kot upanje, ki bo prineslo izboljšanje slovenskega vprašanja ter odprlo pot dokončni rešitvi slovenskega položaja tako na Koroškem, kot na celotnem slovenskem etnografskem območju.¹² V smernicah slovenskemu gibanju, kot jih je takrat prinašal »Slovenski Prijatelj« moramo razbrati poleg prizadevanj po narodni prebui, odmevu Majarjevega ilirizma ter Kollarjevega nauka o zblizanju Slovanov, tudi poziv k slovenski politični uveljavitvi: »... Prvič nam je skerbeti, da se zavedamo, da smo Slovenci, sinovi in hčere tistega slavnega naroda, ki ga je kot listja in trave; — drugič nam je skerbeti, da se v knjižnem jeziku bližamo svojim bratom na jugu in tretjič nam je skerbeti, da spravimo v deželni in državni zbor svoje ljudi, ali kakor Nemeč... pravi: agitirati moramó...«¹³ Podobno

⁸ Stimmen aus IÖ, I, 1860, 63.

⁹ Prav tam, 384.

¹⁰ Prav tam, 63.

¹¹ Spj. 15. 11. 1864. leta, št. 11.

¹² Prav tam, 15. 11. 1860. 693—695.

¹³ Prav tam.

kot leta 1848 najdemo tu po Palackem povzeto zahtevo po preureditvi Avstrije v federativnem smislu s tem, da se vse dežele v katerih bivajo Slovenci, Štajerska, Koroška, Kranjska in Istra združijo v eno deželo in z enim deželnim zborom in glavarjem ob enakopravnosti obeh jezikov, slovenskega in nemškega,¹⁴ v želji, da bo s tem odprta pot za izboljšanje slovenskega vprašanja ne le na Koroškem, ampak na celotnem slovenskem ozemlju.

Na tako Einspielerjevo orientacijo opozarja tudi neznani dopisnik v prvi številki Tkalčevega lista »Ost und West« (16. 3. 1861) ob sporočilu, da pozdravljajo izid tega lista ne le koroški Slovenci, ampak tudi liberalno in pravično misleči Nemci. Dopisnik je dalje zapisal, da Nemci privoščijo slovenskim sodeželanom tak list, s katerim bodo prišle do veljave tudi njihove pravične želje in zahteve; ter opozarjal, v kateri smeri bi koroški Slovenci (oz. Einspielerjev krog) bili pripravljene sodelovati v Tkalčevem listu: »Ker se morajo — kot je pisal list — koroški Slovenci, čeprav otroci dežele, zatekati izven nje, zato je toliko bolj zaželeno uporabljati vaš list ter v njem pretresati politične, socialne in nacionalne zadeve naše dežele. Svojim nasprotnikom hočemo dokazati (v duhu Einspielerjevega povzemanja katoliško liberalnih stališč — op.), da smo zmožni življenja, da smo v vsakem oziru svobodomiselni, pri tem pa pravični na vse strani«. Za neposredno nalogo slovenskega gibanja na Koroškem je dopisnik postavljaj spremembo volilnih okrajev, ker obstoječe stanje preprečuje Slovincem zastopstvo v deželnem zboru. Očitno pa Einspielerja in njegov krog Tkalčev list ni zadovoljil. Najbrže moramo prav tu poleg ostalih dejavnikov (npr. Bleiweisovega vpliva)¹⁵ iskati vzrok za pričetek izhajanja Einspielerjevih Stimmen aus Innerösterreich, lista usmerjenega predvsem na pridobivanje nemške javnosti za slovensko stvar. Izid lista in potrebo po slovenskem tisku v nemškem jeziku je Einspieler utemeljil predvsem z nemško nadvlado; v tej smeri pa je posebej zanimiv njegov poziv slovenski javnosti za naročbo lista: »Gospodje, ki imajo oblast v rokah in nam pomagati morejo, so Nemci; gospodje, ki nas ponemčiti hočejo so Nemci; gospodje, ki so slovenske krvi pa žalibog nemškega duha in z našimi nasprotniki potegujejo, so skoraj tudi že Nemci. Nemcem moramo pa resnico in pravico po nemško povedati: mislimo, da nam bo to več pomagalo, kot deset časnikov v slovenskem jeziku, ki jih Nemci brati nočejo ali ne znajo. To so naše misli! Slovenci! Ako se vsi — na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem, Goriškem in Istrskem, vsi Slovenci po »Notranjeavstrijskem« lepo in bratsko v roke sezamo, nas premoti in ne premaga nikdo. Pomagajmo vsakdo po svoje!... — Mi pa obljubljam, da bomo svoj časopis vredovali v enakopravnem, katoliškem in lojalnem duhu. Za stran našega jezika bomo se potegovali zato, da naš jezik dobivlja po slovenski zemlji tiste, pa vse tiste pravice, ki jih ima nemški jezik po nemški zemlji. Za stran svete vere bomo terdno in zvesti katoličani, pa

¹⁴ Spj. 15. 11. 1861, 103—114.

¹⁵ Dragotin Lončar, Dr. Janez Bleiweis in njegova doba, v: Bleiweisov zbornik, Ljubljana 1909, 192—193.

ne bomo drugih černili ali preganjali, tudi vsega ne hvaliti, kar se nahaja po katoliškem svetu: »svobodna cerkev v svobodni državi« bo naše geslo. Za stran političnih pravic bomo lojalni in se močno držali cesarskega diploma 20. oktobra 1860, bomo stali na strani avtonomistov v državnem svetovalstvu.«¹⁶

Svoj koncept so mogle »Die Stimmen aus IÖ« uresničevati vsega le tri leta, saj jih je zatrla že aprila 1863 sodna pravda, ki si jo je bil Einspieler nakopal z dopisom župnika Mundena iz Slovenjega Plajberka, v katerem je ta izrazil misel na politično osamosvojitve Slovencev v okviru monarhije na podlagi narodnega prava.¹⁷ — Stališča nemške liberalne strani do slovenskega političnega gibanja pa so se v tem času razvijala predvsem v polemiki z Andrejem Einspielerjem, kajti Matija Majar se je bil umaknil v širše, vseslovanske okvire in je v praktično slovensko politiko posegel le na višku ljudskega gibanja za Zedinjeno Slovenijo v dobi taborov; samo Einspielerjevo stališče o nesprejemljivosti koroških meja pa je v tem času pomenilo vsekakor veliko ugodnost za agitacijo nemških liberalcev, saj so ti razpravljanje o jezikovni in drugačni enakopravnosti Slovencev na Koroškem lahko vedno zavajali od načelnih stališč k argumentom praktičnosti tradicionalne nemške enojezične uprave dežele ter na poudarjanje gospodarske podrejenosti slovenske manjšine v deželi, s katero so bili dani trajni pogoji tudi za politično podrejenost Slovencev.¹⁸ — S samim prenehanjem »Stimmen« je tudi nastala kar ostra cezura v diskusiji z nemško stranjo o slovenskem vprašanju, kadar pa je do nje spet prišlo ji je manjkalo zamaha in ostrine, ki se je kazala prav v začetku 60. let v znani diskusiji Einspieler — dr. Huscha o slovenskem vprašanju,¹⁹ ki se je razvila predvsem ob Einspielerjevi zahtevi po priznanju nemško-slovenskega značaja Koroške. Prav v tej diskusiji najdemo na nemški strani vedno znova poudarjanje mirnega sožitja obeh narodnosti v deželi, podčrtavanje gospodarskega zaostajanja slovenskega prebivalstva za nemškim na gospodarskem in kulturnem področju, pa tudi zagotovila, da se govornica koroških Vendov tako zelo loči od kranjske slovenščine, pa tudi od štajerske slovenske govornice; sicer pa na Koroškem sploh ni slovenskega jezika, ampak samo ločena narečja, katerih korenine so sicer slovanskega porekla, a so prevzele toliko nemških besedi in korenov, da se prebivalci raznih dolin južnega dela Koroške med seboj niti ne razumejo,²⁰ pač trditve, ki jih v določenih povezavah najdemo tudi danes. Značilno v tej smeri je takratno pisanje lista »Zeitung für Kärnten«, 14. 12. 1861, da kolikor ne bi Slovenci govorili z Nemci v njihovem jeziku, čeprav poznajo nemščino,

¹⁶ SPj. 15. 6. 1861, 381—383; Novice, 26. 6. 1861, št. 26, 209—210.

¹⁷ Celoten sodni postopek so prinesle Stimmen aus IÖ 23. in 24. 4. 1863, št. 36 in 37; Bartholomäus Petrei, Die Slowenische Frage in der Kärntner Presse 1848—1863, tipkopijsna disertacija na filozofski fakulteti dunajske univerze, Dunaj 1961; Fran Levstik, Zbrano delo VIII., Ljubljana 1959, 354 (op. dr. Antona Slodnjaka); Janko Pleterški, cit. d. 156; Stimmen aus IÖ II, 434—435.

¹⁸ Janko Pleterški, cit. d. str. 143.

¹⁹ Bartholomäus Petrei, cit. disertacija.

²⁰ Stimmen aus IÖ I, 1861, 1—19.

bi bilo to kršenje pravil dobrega obnašanja in spodobnosti. Kmalu za tem znova beremo o nujnosti znanja nemščine, kajti le z njo je mogoč dvig posameznika in občutek te nuje je prešel tudi v zavest vsakega razsvetljenega Slovence in vsakdo bo moral opaziti, da celo slovenski kmet želi, da se njegovi otroci uče nemški. Zato delajo v koroškem šolstvu napako, ker ne uče učencev nemški na podlagi slovenskega jezika,²¹ pač spoznanje ki ga kmalu najdemo ob tako imenovanih koroških utrakvističnih šolah, katerih glavni namen je bil doseči prehajanje učencev iz slovenskega na nemški jezik in iz slovenske na nemško kulturno in narodnostno zavest.

Viden izraz poskusa usmeritve celotnega slovenskega političnega gibanja, pogojen iz koroške realnosti, je v letih 1865 do 1867 izhajanje Einspielerjevega političnega lista »Slovenec.« Tako kot leta 1860 je tudi v tem Einspielerjevem listu, vendar bolj odločno in zavzeto, podčrtana povezanost med jezikom in vero, z naraščanjem liberalizma pa tudi podčrtavana nevarnost, ki jo liberalizem prinaša tako veri kot slovenski narodnosti (»katoliška vera ravno tako pred nami omaguje, kakor se slovenski rod ponemčuje: to nas skušnja več kot tristo let uči«).²² V skladu s to koncepcijo sledimo trditvi o katoliški veri kot srcu in jedru narodnosti.²³ S svetopisemskim izrekom »Ljudje so spali, prišel je sovražnik in posejal ljulko med pšenico« je Einspieler tega leta ponovno nastopil proti nemškemu liberalizmu, od duhovnikov pa zahteval politično udejstvovanje.²⁴ Tako nas ne preseneča opozorilo Slovencem — ob istočasnem napadu na liberalne tendence, da naj se ne dajo »motiti tistim političarjem, ki pravijo: Kaj jezik, kaj narodnost — svoboda, svoboda to je prva reč!«, saj tudi največja »svoboda brez narodnosti ni nič, — svoboda je le za naše prijatelje, ne za nas. Anglija je najsvobodnejša država cele Evrope: kaj pa pomaga ubogim Irčanom vsa ta angleška svoboda...«²⁵

V političnem smislu je Einspielerjeva usmeritev od tega časa dalje opazno sledila v državnem okviru konservativnemu federalističnemu taboru, kot ga je na slovanski strani zagovarjal Palacky, na nemški pa dvakratni spreobrnjenec Franz Schuselka, ki se pričinja prav v tem času dokončno odvrčati od nemškega liberalizma h katoliškemu konservativnemu taboru in po letu 1867 tudi k slovanskim krogom; leta 1867 pa je bil Schuselka celo eden najvnetejših zastopnikov češkega državnega prava.²⁶ Za slovenske razmere zasledimo v »Slovincu« tako kot v času »Stimmen aus IÖ« ponovno koncepcijo notranjeavstrijske deželne skupine izhajajoče iz historičnega koncepta oktobrske diplome,²⁷ ki najde še istega leta svoje mesto tudi v znanem mariborskem programu. Za-

²¹ Zeitung für Kärnten 26. 4. 1862, št. 34, po izpiskih dr. Janka Pleterskega.

²² Slovenec 14. 1. 1865, št. 1.

²³ Prav tam, 21. 1. 1865, št. 3.

²⁴ Prav tam, 19. 4. 1865, št. 28.

²⁵ Prav tam, 25. 2. 1865, št. 13.

²⁶ Franz Schuselka. Ein Lebensbild. tipkopišna disertacija na filozofski fakulteti dunajske univerze, 1948.

²⁷ Prim. Slovenec 5. 7. 1865, št. 50.

nimivo je, da Einspieler v tem času priredi povzetek članka Palackega *Idea statu rakouskeho y »Slovenca«* v tem smislu, da je Palackovemu predlogu o preureditvi Avstrije po federalističnih načelih in predlogu ureditve dednih dežela pritaknil zamisel notranjeavstrijske deželne skupine,²⁸ istočasno pa pozival k historičnim utemeljitvam te konstrukcije.²⁹ Zadevno preureditev Avstrije je list utemeljeval tudi z velikonemškimi in velikoitalijanskimi usmeritvami dela nemškega in italijanskega prebivalstva monarhije.³⁰ Nove preusmeritve slovenske politike na Koroškem zasledimo ob koncu vojne 1866. leta, ko prodre v slovensko politiko spoznanje po preusmeritvi slovenskega vprašanja na področje zedinjene Slovenije in prirodnega prava. Pri iskanju novih rešitev ob mariborskem programu je decembra 1865. leta postavil Matija Majar nov predlog rešitve slovenskega vprašanja s takoimenovanim »Kraljestvom Ilirijó«, ki naj bi v razliko z notranjeavstrijsko deželno skupino zajemalo Kranjsko, Koroško, Goriško, Istro, Trst ter oba popolnoma slovenska okraja Štajerske, mariborskega in celjskega, v nekem smislu pa pomenil odmev nekdanjega ilirskega kraljestva, h kateremu je Matija Majar dodal še južni del Štajerske, očrtan po Kozlerjevem zemljevidu; za Koroško pa očitno pomeni ta predlog odmev programa Slovenskega društva iz leta 1848 o delitvi dežele v dve jezikovni enoti.³¹ Odcepitev severnega nemškega dela Štajerske je Matija Majar utemeljeval predvsem s prevlado nemškega življa, v kolikor bi bila k Ilirskemu Kraljestvu priključena celotna Štajerska. Zanimivo je, da je iz historičnih momentov pa tudi glede na Nemce in Italijane, Majar nekako odklanjal za slovenske dežele poimenovanje z nazivom »Slovenija«.³² Po njegovi zamisli bi avstrijske dežele v Ilirskem kraljestvu ohranile dotedanje meje, deželne zbornice in premoženje. Za rešitev narodnostnih vprašanj monarhije je ob Kraljestvu Ilirija tudi predlagal uveljavitev kulturne avtonomije, kar očitno kaže na Lajoša Kossutha ter na ogrsko situacijo v revolucionarnih letih 1848—1851; s tem pa je tudi za pol stoletja prehitel na Slovenskem Etbina Kristana.³³ Odmeve Kossuthove ustavne ureditve Ogrske najdemo predvsem v Majarjevi zamisli o narodnostni ureditvi občin, okrajev, okrožij ter ureditvi deželnih zborov po nacionalnih kurijah. Najvišji zadevni organ vsake narodnosti bi bila ustrezna dvorna pisarna, ki bi

²⁸ Slovenec, 24. 6. 1865; Vasilij Melik, *Die slowenische Politik am Anfang des Dualismus 1867—1870*, tipkopis, 1967.

²⁹ Slovenec, 5. 7. 1865, št. 50.

³⁰ Slovenec, 15. 7. 1865; za pomen tega lista prim. še dr. Fran Vatovec, *Levstikova prelomna časnikarska izpovedanost*, Delo, Ljubljana, 23. 3. 1968; Isti, *Levstikove puščice iz Einspielerjevega »Slovenca«*, Ljudska pravica 9. 5. 1955; isti, *Celovec, prvo žarišče slovenske publicistike*, Naši razgledi, 9. 1. 1965.

³¹ Dr. Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina 1848—1895*, II. str. 569—576 (opombe dr. Dušana Kermavnerja).

³² Prav tam.

³³ M(atija) M(ajar), *Betrachtungen über die österreichischen Länder und Nationen I—III*, *Slawische Centralblatt*, Bautzen, 1865, št. 10—12 — Madažrski historik Oskar Jászi opozarja, da se Kossuthove zamisli ustavne ureditve Ogrske in koncepcije Rennerjeve kulturne avtonomije »osuplo skladata«, cit. Rehak Laszlo, *Manjine u Jugoslaviji — pravnopolitička studija, cikl. disertacija*, Novi Sad-Beograd, 1965.

bila za Slovane skupna. Ob genezi Kossuthovih pogledov na nacionalno vprašanje je opozoriti še na vpliv dveh poljskih udeležencev ogrske vstaje v vojni 1848—1851, generalov Dembinskega in Bema, na Kossuthovo stališče do državne ogrske nacije in v njenem okviru do ostalih narodnosti Ogrske.³⁴

Po pruski zmagi leta 1866 je kot ugotavlja dr. Ivan Prijatelj pričel tudi Einspieler pod vplivom mladoslovenskih dopisnikov Slovenca polagoma prilagajati svoje zgodovinsko stališče notranje avstrijske državne skupine nekdanjemu ilirskemu kraljestvu, ki bi se mu pridružila tudi spodnja Štajerska.³⁵ Očitno je, tudi v tem evoliranem stališču Einspieler pri zavračanju prirodnega prava izhajal s stališča skrajno ogroženega slovenstva na Koroškem, poznavajoč bolje kot politiki iz drugih slovenskih dežela napadalnost nemškega liberalnega nacionalizma. Zato naj bi se po njegovi ponovni zamisli Slovenci prizadevali združiti se vsaj v skupnem parlamentarnem zboru, pa naj si bi bil to zbor notranjeavstrijskih dežel, ali zbor prebivalcev nekdanjega ilirskega kraljestva ter spodnje Štajerske.³⁶ To pa je bila tudi dokončna odpoved zedinjeni Sloveniji in to je še isti mesec grajal Levstik v »Slovencu« z opozorilom, o neuresničitvi notranjeavstrijske deželne skupine.³⁷ Podobno kot leta 1863 je kmalu po dualizmu Einspieler ubral ostrejšo struno v polemiki z nemškim liberalizmom, kar se kaže predvsem v dejstvu, da v tem času izpade iz »Slovenca« rubrika namenjena notranjeavstrijski deželni skupini; res pa je, da stopa v prihodnjem obdobju vprašanje rešitve slovenskega vprašanja s prirodnim pravom pri Einspielerju tudi zaradi aktivnega nastopa mladih slovenskih liberalcev povsem v ozadje, o čemer priča Einspielerjevo pismo dr. Janezu Bleiweisu z dne 5. 5. 1870., v katerem je ob soočenju svoje poglede na slovensko vprašanje z mladoslovenskim gibanjem pisal: »Pot po kateri hočemo doseči svoj cilj nas vodi do razpوتا. Mnogo najiskrenejših rodoljubov in visokoučenih gospodov je, ki mislijo, da se da to doseči le, ako osnujemo »Slovenijo«. So pa tudi taki, ki menijo, da se to da dognati po drugem potu. K tem spadam tudi jaz... Vladi naj se naravnost pove, da se je »Slovenija« vtisnila globoko v glavo in srce slovenskega naroda in da jo bo morala vlada prej ali slej ustvariti. Ves narod to želi, — tabori in časniki. Ta misel se je pa porodila, ker so Slovenci vse upanje izgubili, da se bodo Nemci še kedaj preuredili in Slovincem bolj pravično postali.« »Slovenija bodi šiba nad tramom, strašilo Nemcem in vladi. Vendar pravki še niso izgubili vse upanje do vlade in Nemcev in ultimatu ali poslednjo besedo, ki jo nudijo, predno oni sežejo po poslednji rešitvi.«³⁸

Sledeč tem stališčem je zanimivo, kako so ocenjevali Slovenca takratne oblasti in koroško-nemška liberalna sredina. Za oris je na voljo

³⁴ Zoltan I. Tot, Košut i nacional'nyj vopros v 1848—1849 gg, Budimpešta 1954, pos. str. 102.

³⁵ Ivan Prijatelj, cit. d. str. 463.

³⁶ Fran Levstik, Zbrano delo VIII, 402 (opomba dr. Antona Slodnjaka).

³⁷ Prav tam, 208—209.

³⁸ Dr. Dragotin Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, Naši zapiski, Ljubljana 1910, št. 1, 28.

korespondenca med kranjskimi deželnimi oblastmi ter sodnimi oblastmi v Gradcu in Celovcu, iz katere je razvidna predzgodovina dogajanja, ki je pripeljalo k prenehanju izhajanja tega slovenskega glasila in na njegove usmeritve v letih 1865—1867, potem ko je doseglo 1866. leta 650 izvodov naklade (dr. Josip Vošnjak, Spomini I. str. 206—7, 1905). Ta dokumentacija kaže, da so bile listu poleg koroških nasprotne tudi kranjske oblasti, ki so tudi nastopile kot iniciativni pobornik sankcij proti temu listu. Začelo se je konec marca 1867 z intervencijo kranjskih prezidialnih oblasti pri javnih pravdnikih v Gradcu in Celovcu, z obtožbo, da je »Slovenec« v nasprotju z veljavnim tiskovnim zakonom skušal vplivati na slovenske volivce pri kranjskih volitvah tega leta (šlo je za članek objavljen v »Slovenec« 19. 3. 1867. o nepravilnosti pred temi volitvami). Vidi se tudi, da je javni pravdnik še pred prejemom zadevnih navodil vložil ob izidu inkriminiranega članka pri celovškem sodišču obtožbo proti Slovenčevemu uredniku. Zanimive so ob tem sodbe oblasti do tega slovenskega političnega glasila: med njimi beremo o nesramnem pisanju lista, ki gre čez vse meje, o listu, ki prinaša take nazore, ki so v nasprotju z avstrijsko državno in pravno ureditvijo; da širi mržnjo proti nemštvu, zlasti pa proti uradništvu, kar bi utegnilo imeti nedogledne posledice, zato je nujno zaščititi prebivalstvo pred takimi subverzivnimi tendencami. Zanimivo je še opozorilo koroških deželnih oblasti kranjskemu deželnemu predsedniku 11. 4. 1867, da celovško državno pravdnništvo ni moglo najti oprijemljivega dokaza na kranjsko trditev, da vsebuje »Slovenec« subverzivne in komunistične tendence (vsekakor v skladu z znano zbirko papeških silabusov, povzeto leta 1864).³⁹ Aprila 1867 so ljubljanske deželne oblasti celo zahtevale prelustracijo celovške čitalnice, kjer naj bi bil sestavljen eden od inkriminiranih člankov. Sâmo vlogô Slovenca in njegove politične usmeritve pa so kranjske deželne oblasti, želeč doseči sankcije proti listu, označile takole: »Slovenec' je na Kranjskem zelo razširjen in ima škodljiv vpliv. Zasleduje tendence, ki se v bistvu vedno bolj uveljavljajo. Prinaša dopise iz raznih krajev Kranjske ter razburljive vesti iz te kronovine, ter si dovoljuje izpade proti osebnostim, ki ne soglašajo z navedenimi nacionalnimi in političnimi nazori, ki jih list zasleduje. Pridiga mržnjo proti nemškemu prebivalstvu, zlasti pa proti takoimenovanemu nemškemu uradništvu... — Kdor to gonjo opazuje, mora s skrbjo ugotavljati, kaj vse bo iz tega nastalo...«⁴⁰ Dne 31. 5. je očitno v tej zvezi dopisnik iz Gradca sporočal »Novicam«, da je menda celovški mestni odbor zahteval od ministra, da izžene Andreja Einspielerja zaradi njegovega »političnega delovanja«. Med tem pa je tekla tožba proti odgovornemu uredniku lista z očitkom hujskanja proti narodnosti (namreč nemški); posledica njegove obsodbe

³⁹ Mišljen je papeški silabus od 8. decembra 1864, izdan obenem z encikliko *quanta cura*. Vsebina je izvleček iz raznih papeških enciklik od leta 1846 dalje s kratkimi označitvami zmot, med njimi tudi o komunizmu in liberalizmu. Prim. H. Dezinger — Clem. Banwart, *Eichridion Symbolorum*, Freiburg 1922.

⁴⁰ Povzeto po prezidialnem arhivu kranjskega deželnega predsednika iz pomaldi 1867 v Arhivu Slovenije, f. IV. in V; Prim. tudi *Slovenec* 14. IV. 1867, št. 43.

pa ni bila le ustavitev lista, ampak tudi ugasnitev vsakršnega slovenskega političnega tiska v deželi vse tja do leta 1882, ko je izšel »Mir«, ki je bil v nasprotju z Einspielerjevimi vseslovenskim »Slovencem« idejno in vsebinsko popolnoma zasidran v koroškem okolju.⁴¹

Odnos nemške koroške liberalne javnosti do »Slovenca« v drugi polovici 60. let kaže pričetek izhajanja lista »Alpen-Blätter«, idejno usmerjenega proti Einspielerjevi publicistični in politični dejavnosti. Analiza tega lista, ki jo je pripravil dr. Janko Pleterski kaže, da so do mariborskega programa »Alpen-Blätter«, ko je bilo vprašanje zgodovinskega ali naravnega prava za Slovence še odprto in ko je Slovenca preveval Levstikov liberalni duh, pisale o Slovencih kot o enakovrednih partnerjih.⁴² Zanimiva je iz tega časa v »Alpen-Blätter« ocena Andreja Einspielerja, kot vnetega voditelja slovenske stranke: »to je mož, — je pisal list — čigar osebne nepolitične lastnosti morajo vzbuditi pri vseh spoštovanje, a čigar vroča kri ga v političnem pogledu žene k pretiravanjem, katerih posledice lahko postanejo nevarne, če bi jih ne zaježili. Bojno razpoložen drži v rokah vihrajočo zastavo z geslom »Popolna enakopravnost«, pri tem pa pozablja, da z njenim drogom dreza stranko in jih žene drugo proti drugi.«⁴³ V trenutku, ko je »Slovenec« objavil slovenski mariborski program, ko je predvideval obnovo »zgodovinske« notranjeavstrijske deželne skupine, se je to pisanje spremenilo. Tako je v komentarju k mariborskemu programu list zviška ocenil ta program za »elaborat, ki ne bi vzdržal pretresa kakega bruca pravne fakultete«. V tem programu je list našel tudi federalistično hipertrofijo, naštel kar trinajst predstavniških teles in smešil zmešnjavo kompetenc, enako tudi integracijo ostalih dežela Notranje Avstrije s Kranjsko na zgodovinski osnovi iz leta 1522 ter upravičeno opozarjal: »Če želite (Slovenci op.) jezikovne meje, jih postavite odkrito in častno, ker to bo imelo še kaj smisla.« Ugovarjal je tudi temu, da bi drugi Slovenci iskali opore in čutili privlačnost h Kranjski. List je nato z liberalnega stališča kritiziral naslonitev teritorialnega obsega občin v mariborskem programu na cerkveno razdelitev, videč v tem »klerikalne ozire«. Čudil se je tudi zakaj so ogrski in beneški Slovenci izpadli iz programa in ostali tako »nekrščanski denacionalizaciji«. V nadaljevanju komentarja najdemo še več cvetk, okoli katerih se je od tega časa dalje bolj ali manj vrtela celotna nemškonacionalna politika do Slovencev. Med drugim je tako list zavračal zahtevo po enakopravnem položaju slovenščine v celi notranjeavstrijski skupini, kajti iz nasilnega duha te zahteve — je pisal — izvira nevarnost ne le za nemški nacionalni položaj, ampak tudi za politično svobodo. Zanimivo je, da je list apeliral na izdelavo protipro-

⁴¹ Janko Pleterski, Nekaj o »Miru«, Koledar Slovenske Koroške za leto 1958, Celovec (1857), str. 51—56.

Francé Jesenovec, Snovanje »Slovenskega juga« leta 1867, Levstikov zbornik, Ljubljana 1933, 276—300.

⁴² Janko Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem, Ljubljana 1965, 162.

⁴³ Alpen-Blätter, 24. 9. 1967, št. 51 (po izpiskih dr. J. Pleterskega).

grama nemške stranke Notranje Avstrije.⁴⁴ Poslanstvo »Alpen-Blätter« na Koroškem pa so njeni izdajatelji označili z besedami, da »Tam, kjer stoje zadnje straže germanskega plemena na jugozahodu (!), tam naj bi v tisku glasno zadonela svobodna beseda, ki je tudi nemška beseda«. Ta naj bi dokazala, »da je pristno germanska narava globoko zakoreninjena v koroškem ljudstvu«, to pa še posebno zdaj, ko hočejo koroško deželo vključiti v »Zvonimirovo državo«.⁴⁵

II

Iz orientacije slovenskega političnega gibanja na Koroškem v drugi polovici 60. let preteklega stoletja izstopata za nadaljnji razvoj slovenskega vprašanja predvsem dve dejstvi: po eni strani deželnozborske volitve ter sprostitev društvenega življenja leta 1867, po drugi pa dokončna zavrnitev uveljavitve mladoslovenskega gibanja, katerega najvidnejši izraz je po letu 1868 prav taborsko gibanje. Dejstvo je, da so sprejetje društvenega zakona leta 1867 kot novo možnost izkoristila v začetku na Koroškem predvsem takoimenovana demokratična društva (Demokratenvereini), med njimi 1870 leta posebno demokratično društvo za Podjuno, pa tudi druga, kot celovško Nemško društvo, ki je segalo tudi na slovensko ozemlje. Poznavalka tega dela koroške zgodovine Dorotheja Doliner opozarja, da na Koroškem ni bilo liberalno usmerjeno samo meščanstvo, ampak da so za liberalne ideje bili v tem času sprejemljivi tudi bogati nemški kmetje; in dejstvo je, da pri slovenskih kmetih v Podjuni liberalne usmeritve demokratičnega društva niso imele enakega uspeha kot pri nemških. Dolinerjeva dalje pravi, da so bila ta društva proticerkveno usmerjena in je bila Cerkev zanje steber absolutizma ter glavna ovira uveljavljanju njihovega centralističnega političnega programa. Toda liberalni program teh društev je bil liberalen po ugotovitvah Dolinerjeve samo v smislu varovanja privilegijev nemškega meščanstva: »Koroška demokratična društva so se razlikovala od podobnih društev v drugih kronovinah po tem, da je nacionalno vprašanje zanje že od nekdaj najbolj pereče vprašanje in da je pri njih prizadevanje za ohranitev privilegirane položaja nemštva... bilo posebno močno poudarjeno.«⁴⁶ Značilnost liberalizma teh društev ni bila po ugotovitvah dr. Janka Pleterskega samo socialna usmerjenost k vprašanju nemškega prebivalstva, ampak tudi močno poudarjen nemški nacionalizem, kar je vodilo k procesu spreminjanja nemškega liberalizma v nemški nacionalizem, proces, ki je bil za splošnoavstrijske razmere prav na Koroškem posebno zgođen, nagel in temeljit, ter je zajel razen meščanstva tudi nemške liberalne kmete. Od tod tudi dejstvo, da je postala kmalu Koroška med vsemi alpskimi deželami, kljub pretežno agrarnemu značaju, posebno močna trdnjava nemških nacionalnih strank.⁴⁷

⁴⁴ Prav tam, 12. 10. 1866, št. 56.

⁴⁵ Pleterski, cit. d., 161.

⁴⁶ Dorothea Doliner, Die politischen Organisationen, Vereine und Verbände in Kärnten von 1860—1914, tipkopijsna disertacija na inšbruški fil. fak., 1953.

⁴⁷ J. Pleterski, cit. d., 168.

Ta razvoj v smeri liberalizma, predvsem pa odmevi vladajočega liberalnega režima, so po letu 1867 vodili tudi k politizaciji proti liberalnim tendencam usmerjenega katoliško-konservativnega gibanja na območju Avstrije, navzven pa se je ta politizacija kazala v ostrem nasprotstvu večine avstrijskega episkopata, ki je ob podpori Vatikana pričel širiti odpor proti liberalnim tendencam, predvsem v avstrijskih alpskih deželah. Izraz tega odpora je bila končno 1868 leta ustanovitev političnega katoliškega društva za Gornjo Avstrijo, sledilo pa mu je ustanovitev tirolskega katoliškega društva.^{47a} Odmev tega dogajanja na Slovenskem je bila med drugim 23. XI. 1869 ustanovitev »Katoliškega ustavnega ljudskega društva na Koroškem« (Katholisch Constitutioneller Volksverein von Kärnten), med katerega odborniki najdemo tudi Andreja Einspielerja, ki se je v tem času, kot dokazuje taborsko gibanje, dokončno odmaknil ne le od nemških liberalcev, ampak tudi od mladoslovenskega gibanja. O hitri rasti katoliških političnih organizacij na Koroškem priča dejstvo, da je bilo leta 1872 od 41 političnih društev v deželi 30 katoliških; in prav podpora katoliških Slovencev tej akciji je bistveno pripomogla k organizacijskemu uspehu, čeprav so se katoliška politična društva širila tudi po nemškem delu dežele. Vsekakor je bil v ozadju take slovenske orientacije tudi nacionalni moment, saj je bil A. Einspieler eden voditeljev katoliškega gibanja v deželi, pa tudi urednik njenega glasila »Kärntner Blatt«, ki je prav zato pisalo v duhu narodne enakopravnosti. Prav to dejstvo pa je očitno vzbujalo pri Slovencih iluzije, da bo Slovincem na Koroškem s tako politično orientacijo mogoče rešiti ali vsaj olajšati svoj nacionalni problem.⁴⁸

Po letu 1867 se je dokončno razrešilo tudi vprašanje uveljavitve slovenskega liberalizma na območju južnega dela Koroške, proces, ki se pričinja kazati zlasti po deželni volitvi 29. I. 1867. leta. Na teh volitvah sicer nastopita obe usmeritvi slovenskega političnega gibanja še skupno. Na to ne kaže samo mladoslovenska usmerjenost Einspielerjevega Slovenca, ampak tudi Einspielerjeva kandidatura velikovškega političnega okraja skupno z dr. Valentinom Pavličem, enim od tvorcev mariborskega programa, in v tem času koncipienta pri dr. Albinu Pazniku v Velikovcu. Same volitve, za katere je značilen še nastop slovenskih kandidatov na večini slovenskega etničnega območja, kljub izostanku podatkov kažejo, da je v primerjavi z volitvami leta 1861 prodor slovenske zavesti v deželo; tako so v velikovškem in v beljaškem političnem okraju dobili slovenski kandidati kljub intenzivni nemškonacionalni propagandni dejavnosti malo manj glasov kot nemški.⁴⁹

Predvsem pa gre mladoslovenskemu gibanju zasluga, da je neposredno po prvih dveh slovenskih taborih v Ljutomeru in v Žalcu izšla tudi iz koroške sredine iniciativa za podobno slovensko prireditve. Dne 22. IX. 1868, le mesec dni za prvima taboroma, je Slovenski narod ob-

^{47a} Fran Erjavec, Prvi začetki katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928.

⁴⁸ J. Pleterski, cit. d., 171.

⁴⁹ Slovenec, 22. I. 1867, št. 9.

javil oklic 52 koroških Slovencev za tabor, ki bi se imel sestati dne 29. IX. 1868 na Bistrici pri Pliberku, še pred tem pa je bila izročena vladi zadevna prošnja za dovolitev te prireditve (prim. Slovenski narod, 1. IX. 1868, št. 64). Vendar pa je oblast prireditve prepovedala ter s tem dejansko onemogočila razmah slovenskega političnega gibanja tudi na območju Koroške. Znova zasledimo oklic na slovenski tabor šele maja 1869,⁵⁰ ob istočasnem opozorilu, da zaradi »nekaterih okoliščin«, pač zaradi negativnega odnosa oblasti, ni bilo mogoče pripraviti slovenskega tabora, do katerega, kljub pripravam, zaradi prepovedi, to leto še ni prišlo.⁵¹ Tako se je uresničila ta zamisel šele prihodnje leto in še to pod vplivom 27. XII. 1869 v Celovcu ustanovljenega slovenskega političnega društva Trdnjava.

Nastanku tega društva moremo slediti vsaj od novembra 1868, od obsežnega uvodnika v Slovenskem narodu 21. XI., št. 99 o potrebi ustanavljanja slovenskih političnih društev po deželah, kjer živijo Slovenci, med drugim tudi na Koroškem. Dne 11. III. 1869 je sledil v Slovenskem narodu ponatis pravil mariborskega slovenskega političnega društva. Pravila, ki so vplivala tudi na delo in orientacijo kasnejšega koroškega društva Trdnjava, so med drugim predvidevala prizadevanja za narodno enakopravnost, pa tudi sklicevanje taborov. Julija 1869 (10. VII.) je list objavil dopis s Koroške z opozorilom na potrebo političnega društva za koroške Slovence; temu je 14. IX. sledil oklic slovenskega učitelja Ferda Vigeleta v imenu »več gornje koroških Slovencev« na sestanek, na katerem bi razpravljali o ustanovitvi slovenskega političnega društva ter izvolili začasen odbor. Na sestanku — bil je dne 23. XII. 1869 — so bili izvoljeni v začasni odbor društva poleg dveh laikov dr. Val. Pavliča in Ferda Vigeleta še dva klerika dr. Val. Nemeč in Kandut, izstopa pa dejstvo, da v odbor ni bil izvoljen A. Einspieler. Styar postaja jasnejša ob dejstvu, da se je prav v tem času pripravljala ustanovitev katoliškega ustavnega društva ter s tem dokončno distanciranje A. Einspielerja od mladoslovenskega gibanja. Tudi na ustanovnem zboru Trdnjave prihodnje leto je bil izvoljen v odbor društva poleg laikov le en sam klerik, Andrej Wieser, stolni kaplan v Celovcu, drugi odborniki pa so postali: Ferdo Vigele, B. C. Rosbecher ter Anton Šajnik iz Borovelj.⁵² Občni zbor Trdnjave se je sicer izrekel za Zedinjeno Slovenijo; vendar pa še vedno zasledimo vprašanje, ki smo ga našli v celovškem Slovenskem društvu leta 1848; namreč problem razkosanja dežele, ki ga je ustanovni zbor Trdnjave skušal rešiti v skladu z dotedanjimi Einspielerjevimi in Majarjevimi predlogi s sistemom nacionalnih kurij za nacionalna in politična vprašanja, v gospodarskem oziru se je zbor izrekel za gospodarsko enotnost Koroške, v verskem pa za upoštevanje katoliških pravil (pač načel) ter za delo društva v katoliškem duhu.⁵³ Sprejet je bil tudi sklep o sklicanju tabora na Bistrico pri Pliberku, za glasilo društva

⁵⁰ Prav tam, 2. 2. 1867, št. 16.

⁵¹ Slovenski narod, 25. 5. 1869, št. 60.

⁵² Besednik, 10. 1. 1870.

⁵³ Besednik, 10. 1. 1870, št. 1.

pa izbran Slovenski narod.⁵⁴ Do sredine marca 1870 je imelo društvo 104 člane.⁵⁵ Trdnjava je nameravala dalje tiskati posebno brošuro namenjeno poduku preprostega prebivalstva o zemljiškem davku in o novi postavi; vendar so sklenili še preudariti, ali ne bi bilo bolje kupiti 3—400 iztisov podobne knjižice, ki jo je izdala ljubljanska Slovenija. Da bi se nadrobneje odbor seznanil s težnjami slovenskega prebivalstva, je sklenil pred nameravanim taborom sklicati še dva predhodna shoda: enega pri županu Krautu na Bistrici pri Pliberku na velikonočni in drugega na Bistrico na Zilji pri Ferdu Vigeletu na binkoštni ponedeljek; sam tabor pa naj bi bil 25. VII. 1870. Za tabor je Trdnjava predlagala naslednje resolucije:

- »1. na Slovenskem morajo uradi upravljati v slovenskem jeziku,
2. pouk v šolah mora biti v materinščini in
3. združitev Slovencev v eno upravno telo s skupnim deželnim zborom; lahko pa se predlagajo tudi druge resolucije.«⁵⁶

Tako kot v preteklem letu je tudi to pot skušala upravna oblast preprečiti najavljeni shod na Bistrico pri Pliberku. Za vzrok prepovedi je velikovško okrajno glavarstvo sporočilo prirediteljem, da sme društvo delovati le na mestu svojega sedeža, vendar je predsednik Trdnjave dr. Albin Paznik uspel s pritožbo razveljaviti ta sklep oblasti. V celoti se je shoda pri Krautu udeležilo nad 200 oseb, med njimi tudi Ziljani. Glede predstoječih volitev so na njem posamezniki predlagali abstinenco Slovencev od vsakršnih volitev ter protest proti sklepom, ki bi bili sprejeti brez slovenskega pristanka; vendar je ta predlog odpadel. V program slovenskih poslancev za bližnje volitve se je postavila zahteva po vpeljavi slovenskega jezika v vse urade in šole na slovenskem ozemlju; Zedinjeno Slovenijo ter nasprotovanje velikonemškim (»pruskim«) tendencam. Predlagali so tudi skupen nastop s katoliškim ustavnim društvom na volitvah, ter za sestavo skupnega volilnega odbora, ki bi postavil »za celo deželo sposobne poslance«; vendar pa ta predlog, postavljen v duhu Einspielerjeve koncepcije, ni prodrl, ampak je obveljal sklep o prepustitvi Trdnjavinemu odboru izbor slovenskih kandidatov za predstoječe volitve. Istočasno je shod imenoval za kandidate v velikovškem političnem okraju dr. Pavliča, Kušeja in kar je zanimivo tudi A. Einspielerja, vendar šele na tretje, neizgledno mesto. Sama debata na zboru, pa tudi določitev kandidatov za volitve kaže, da sta prihajali na dan v slovenskem gibanju predvsem dve tendenci: Einspielerjeva in mladoslovenska, ki je v tem trenutku prevladala. To je vidno že iz sklepov shoda namenjenih prihodnjemu taboru. Vidi se, da je bil osvojen program, kakršnega je shodu predlagal Trdnjavin odbor, zahtevajoč enakopravnost slovenskega jezika tako v uradih, kot v šolah ter postavitev vprašanja Zedinjene Slovenije v tem smislu, da se preuredi volilni red

⁵⁴ Slovenski narod, 18. 1. 1870, št. 7.

⁵⁵ Prav tam, 24. 3. 1870, št. 35.

⁵⁶ Prav tam.

ter ločijo volilni okraji po narodnosti in da Slovenci in Nemci ločeno volijo svoje poslance.⁵⁷

V predstoječem volilnem obdobju je vsaj v začetku nastopala Trdnjava samostojno in to po večini slovenskega etničnega ozemlja Koroške. Tu je med drugim priredila shode za fare Marija na Zilji, Pečnica in Loče, kjer se je shoda, kljub dežju, udeležilo blizu 100 posestnikov,⁵⁸ medtem ko se je sestanka na Bistrici na Zilji udeležilo nad 40 volivcev.⁵⁹ Podoben sestanek je bil sklican v Bačah in se ga je udeležilo okoli 200 posestnikov iz okolice. Na njem so sklenili še isto leto sklicati tabor ob Baškem jezeru.⁶⁰ V predvolilnem času je bilo opaziti tudi poskuse prodora nemških liberalcev na območju velikovškega političnega okraja, ki pa niso uspeli tako, kot so predvidevali organizatorji.⁶¹

Že Einspielerjeva postavitve na kandidatno listo slovenskega političnega društva na Koroškem kaže na določen vpliv v smislu katoliškega ustavnega društva orientiranih volivcev. Prisotnost te orientacije je bilo dalje opaziti med samo predvolilno dejavnostjo tega leta. Po volitvah je v tem smislu opozoril Trdnjavin predsednik dr. Albin Poznik, da je skušalo katoliško ustavno društvo, in seveda Einspieler sam, pripeljati Trdnjavo v svoje naročje. Vendar pa ta predlog pri večini ni našel podpore, nasprotno, Trdnjava se je celo okrepila.⁶² Eden poskusov preusmeriti Trdnjavino mladoslovensko orientacijo je bila vsekakor aktivna Einspielerjeva udeležba na za marec 1870 napovedanem zborovanju društva, ki je bilo iz Bistrice na Zilji predstavljeno v Bače. Za predsednika zborovanja — pričel ga je Albin Poznik — je bil izvoljen Andrej Einspieler, ki je v govoru, ki ga je na zborovanju imel, očitno razvijal svojo koncepcijo usmeritve slovenskega političnega gibanja; svoj govor pa končal s pozivom k preorientaciji Trdnjave in k slogi ob skorajšnjih volitvah;⁶³ samo katoliško ustavno društvo pa se je ob teh poskusih z volilnim proglasom na splošno izrazilo proti zatiranju narodnosti.⁶⁴

Zaradi nacionalno nepravilne razdelitve volilnih okrajev je Trdnjava pred volitvami tega leta apelirala na nemške stranke v tem smislu, da bi Slovenci kandidirali sami v Velikovcu, v nacionalno mešanih krajih pa bi postavili Slovenci prvega, Nemci pa drugega kandidata, medtem ko bi v beljaško jezikovno mešanem okraju kandidiral pravičen Nemec. Nemci naj ne bi po tej zamisli postavljali konkurenčnih kandidatov Slovincem, pač pa naj bi Slovenci v mešanih okrajih z nemško večino glasovali za nemškega in Nemci v pretežno slovenskih krajih za prvega slovenskega kandidata složno, in obratno.⁶⁵ V odnosu na katoliško ustavno društvo je skušala Trdnjava najprej uveljaviti svoje kandidate,

⁵⁷ Slovenski narod, 28. 4. 1870, št. 49.

⁵⁸ J. Pleterski, cit. d., 177.

⁵⁹ Slovenski narod, 16. 6. 1870, št. 69.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Prim. cit. d. J. Pleterskega, 177—178.

⁶² Slovenski narod, 16. 7. 1870, št. 82.

⁶³ Besednik, 10. 6. 1870, št. 87/88.

⁶⁴ Kärntner Blatt, 11. 6. 1870, št. 47.

⁶⁵ Kärntner Blatt, 18. 7. 1870, št. 49.

vendar pa je morala kmalu kloniti pritisku ter iti v kompromis s klerikalnim taborom. Po volitvah je dr. Albin Poznik prav dejstvu, da katoliško ustavno društvo ni osvojilo Trdnjavinih predlogov o postavljanju kandidatov, pripisoval enega vzrokov, da niso prodrli slovenski kandidati in da je povsod po Koroškem odnesla zmago nemška liberalna stranka.⁶⁶

Delno je bilo predvolilni dejavnosti pripisovati dejstvo, da je prišlo do prvega slovenskega tabora na Koroškem šele avgusta 1870. leta. To je bilo tudi obdobje intenzivnejših prizadevanj nemško liberalno usmerjenih krogov na pridobivanje južnega dela dežele. Viden izraz takih prizadevanj je v tem času bilo 17. VII. 1870 ustanovljeno »Podjunsko demokratično društvo«, ki so mu sledila še v tem in v prihodnjem letu še nova, tako maja 1870 »Rožansko demokratično društvo« (Rosenthaler Demokratenverein) in kasneje tudi Spodnjeziljsko naprednjaško društvo (Untergeilthaler Fortschrittsverein); medtem ko do ustanovitve demokratičnega društva za Mežiško dolino 1871. leta ni prišlo. — Prvi slovenski tabor na Koroškem je bil končno sklican za 31. VII. 1870 na Bistrico pri Pliberku. V program tega tabora je bila v duhu sklepov marčnega shoda na prvo mesto postavljena zahteva po Zedinjeni Sloveniji in dalje po enakopravnosti slovenskega jezika tako v uradih kot v šoli; na gospodarskem področju pa vprašanje zmanjšanja davščin kmečkemu prebivalstvu. Tabora se je udeležilo po cenitvah slovenskega tiska blizu 8000 oseb (7—8000), medtem ko pri cenitvah v nemško-nacionalnem tisku že pri prvem taboru opazimo vidne težnje po zmanjšanju števila udeležencev in s tem tudi po zmanjšanju pomena tabora kot slovenske politične manifestacije (Freie Stimmen so npr. pisale o 3000 udeležencih).⁶⁷ Zanimivo je, da je poročevalec v Slovenskem narodu pisal o tem taboru kot o prvi manifestaciji koroškega slovenstva, ki se do sedaj ni aktivno udeleževalo slovenskega gibanja. Zato je tudi ta tabor za slovenski narod neprecenljivega pomena in priča — je nadaljeval list — da so Korošci prav tako za idejo Zedinjene Slovenije, kot drugi deli slovenskega naroda.⁶⁸ Zanimivo je, da so velikovski Nemci skušali za 31. julij sklicati nasprotni shod, vendar že same priprave nanj niso uspele.⁶⁹

Dosedanja literatura je nadrobno prikazala in povzela zunanji potek in delno tudi vsebino vseh taborov na Koroškem, tako da se na tem mestu dotikamo le najvažnejših momentov iz tega dogajanja v slovenskem političnem gibanju. Predvsem je opozoriti, da je uspehu prvega, bistriškega tabora pripisati dejstvo, da je bil čez dva meseca sklican novi tabor v Žopračah (18. IX. 1870). Udeležencev je bilo na tem taboru v primerjavi z bistriškim mnogo več (po nekaterih cenitvah do 10.000), kar znova potrjuje dejstvo močnega prodora slovenske politične misli med prebivalstvom slovenskega jezika. Zanimivo je, da se je tega tabora aktivno udeležil tudi Matija Majar-Ziljski, ki je to pot opustil svoj predlog iz leta 1867 o poskusu rešitve slovenskega vprašanja na podlagi pri-

⁶⁶ Prim. Slovenski narod, 16. 7. 1870, št. 82.

⁶⁷ Besednik, 25. 7. 1870, št. 14; Slovenski narod, 21. 7. 1870, št. 84.

⁶⁸ Slovenski narod, 6. 7. 1870, št. 92.

⁶⁹ Prav tam, 9. 8. 1870, št. 92.

merne uporabe historičnega prava ter kromeržiške ustave ter se povrnili na stališče Zedinjene Slovenije. Tako kot na bistriškem, so tudi na tem taboru razpravljali o vprašanju Zedinjene Slovenije, enakopravnosti slovenskega jezika v uradili in v šoli; poudarek je bil predvsem na gospodarskih vprašanjih kmečkega prebivalstva.⁷⁰ Tretji koroški tabor je sklicala Trdnjava za 6. avgust 1871 v Zgornjih Buhljah blizu Grabštanja. Še pred tem je bil maja meseca poseben shod v Hodišah, katerega pobudnik je bil gotovo Andrej Einspieler: na njegov vpliv kaže predvsem napovedani dnevni red, ki je zajemal predvsem gospodarska vprašanja, se izogibal vprašanja Zedinjene Slovenije ter se izključno dotikal vprašanja izboljšanja slovenskega položaja v okviru Koroške, ureditve slovenskega šolstva, zastopstva Slovencev v koroškem deželnem zboru (»Kako dobimo več svojih mož ali zastopnikov v deželni zbor?«)⁷¹ ter ureditve slovenskega zavarovalništva in posojilništva, vprašanje, s katerim se je po Schultze-Delitschu Einspieler ukvarjal še v času Stimmen aus IÖ (prim. Stimmen II, 78—91).^{71a} — Tabor v Zgornjih Buhljah — udeležilo se ga je med 5 in 6 tisoč oseb, je bil v dosednji literaturi do raziskav dr. Janka Pleterskega še najmanj zajet. Po poročilu »Kärntner Blatta« (9. VIII. 1871, št. 63) so se tabora udeležili Slovenci iz skoro vsega slovenskega dela Koroške: Jezerskega, Železne Kaple, Pliberka, Velikovca, Djekš, Smihela, Zgornjega in Spodnjega Roža, Loč, Št. Štefana pri Bekštajnu in o drugod. Na njem so razpravljali, katere pravice so Slovenci že dosegli, katere so jim še potrebne ter jih je mogoče postavno še doseči, pretresala se je majska Trdnjavina spomenica Dunaju pa tudi orientacija slovenskih volivcev na deželnih, in pri državnih volitvah. Kot na hodiškem shodu je bilo tudi na taboru sproženo vprašanje ustanovitve posebnih zavarovalnic in posojilnic namenjenih kmečkemu prebivalstvu.⁷² Med govorniki tabora najdemo že znanega Jurija Kräuta, prof. Majcingerja in Železnikarja iz Maribora, dr. Valentina Zarnika, Matijo Majarja, župnika Mundena, avtorja inkriminiranega članka, zaradi katerega so ugasnile leta 1863 »Stimmen aus IÖ« ter Andreja Einspielerja, katerega nastop vidno označuje odmikanje Trdnjavine politične orientacije v smeri katoliško ustavnega društva. Pomen tabora v Zgornjih Buhljah je tudi v tem, da je prišlo s strani nekaterih demokratov in liberalno usmerjenih domačinov do poskusa protidemonstracije, usmerjene predvsem proti Andreju Einspielerju; podjunsko demokratično društvo pa je v dneh po taboru napovedalo društveni shod v Grabštanju, s posebnim namenom nasprotovati programu Zedinjene Slovenije.⁷³

⁷⁰ Slovenski narod, 22. 9. 1870, št. 110; Besednik, 25. 7., št. 14; 10. 8., št. 15 in 25. 9. 1870, št. 18.

⁷¹ Slovenski narod, 13. 5. 1871, št. 91.

^{71a} Najbrž tudi v tej luči ni slučajna ustanovitev prve hranilnice in posojilnice na Koroškem dne 5. 9. 1872 v St. Jakobu v Rožu. — O ustanovitvi posojilnice gl.: Osemdesetletnica Hranilnice in posojilnice Št. Jakob v Rožu, Koledar Slovenske Koroške za leto 1952, Celovec, 88—92.

⁷² Besednik, 10. 7. 1871, št. 15.

⁷³ Prav tam.

V letu 1871 je nameravala Trdnjava sklicati še četrti tabor v Ziljsko dolino,⁷⁴ do katerega pa ni prišlo in če odmislimo vest o nekem taboru v Skočidolu tega leta — prirejenem najbrž v okviru katoliškega ustavnega društva za Koroško in konservativnega slovenskega političnega programa — je s taborom v Zgornjih Buhljah v bistvu prenehalo na koroških taborih vidno izraženo gibanje za Zedinjeno Slovenijo;⁷⁵ seveda pa ostaja pri tem odprto vprašanje, ali ni bil tabor v Zgornjih Buhljah dovoljen s strani oblasti samo zaradi spretno formuliranega programa, ki ni omenjal Zedinjene Slovenije.^{75a}

Omenjeni Einspielerjev nastop na zadnjem koroškem taboru moremo povezati še s pripravami na deželnozborske volitve dne 1. septembra 1871, na katerih se je Trdnjavina orientacija v glavnem podredila usmeritvi katoliško ustavnega društva. Zanimiv je v tem smislu volilni Trdnjavin oklic z dne 18. VIII. 1871 z opozorilom, da imajo pravico voliti tudi duhovniki in da so lahko izvoljeni tudi za volilne može.⁷⁶ Kaj več o teh volitvah ne vemo; iz Slovenskega naroda, 5. IX. 1871, št. 103 pa izvemo, da je v velikovškem političnem okraju bil na slovenski strani izvoljen Andrej Einspieler, medtem ko je dr. Valentin Pavlič propadel za dva do tri glasove, dočim je dobil tretji slovenski kandidat dr. Valentin Nemeč le nekaj nad 20 glasov (nemški liberalci so dobili na teh volitvah po 80—90 glasov). Vse kaže, da je bil Einspieler na teh volitvah izvoljen predvsem z glasovi dobrloveške občine; podoben uspeh je slovensko politično gibanje doseglo tudi v občinah Črna, Bistrica pri Pliberku, Libučje, Jezero, Skocijan in Galicija, nasprotno pa je občina Bela volila izključno nemškega kandidata.⁷⁷ Zanimivo je, da nemška stran ni pristala ob teh volitvah na sodelovanje s slovenskim političnim gibanjem,⁷⁸ še več, opazno je bilo celo prizadevanje nemških liberalcev pridobiti si slovenske volilce z letakom v slovenskem jeziku, s katerim so poudarjali podobne trditve, kot jih podčrtujejo nemško-nacionalni krogi na Koroškem tudi danes o mirnem sožitju obeh narodnosti v deželi, o zgodovinski sklenjenosti obeh narodnosti in podobno.⁷⁹ Za kasnejše, predvsem pa za plebiscitno obdobje, izstopa v tem času propagandna dejavnost liberalno usmerjenih nemških Korošcev proti slovenskemu gibanju s trditvijo, da hoče ta, prodati deželo Kranjcem, s tem pa bodo Korošci postali »Sittfelknechte« (sluge) Kranjcev »kateri ... bodo davke nakladali in naše denarje za sebe porabili«; na rovaš konservativnih orientacij slovenskega političnega gibanja pa je letela trditev, da hoče slovenska stran znova vpeljati tlako, desetino in podobno v deželo.⁸⁰

⁷⁴ Slovenski narod, 10. 8. 1871, št. 92.

⁷⁵ J. Pleterski, cit. d., 200.

^{75a} Prim. Vasilij Melik, Slovenski tabori, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 1968, št. 2, 75.

⁷⁶ Slovenski narod, 22. 8. 1871, št. 97.

⁷⁷ Prav tam, 19. 9. 1871, št. 109.

⁷⁸ Prim. Slovenski narod, 5. 9. 1871, št. 103.

⁷⁹ Slovenski narod, 9. 9. 1871, št. 105.

⁸⁰ Prav tam.

Čas po volitvah 1871. leta v celoti pomeni obdobje dokončne klerikalizacije slovenskega političnega gibanja na Koroškem, kar izstopa še posebej ob neposrednih volitvah v državni zbor 13. X. 1873, ko je bil kljub nasprotovanju slovenskih liberalcev postavljen v velikovškem volilnem okraju za edinega slovenskega kandidata Andrej Einspieler,⁸¹ medtem ko je bil v podkloštrskem sodnem okraju na neizgledno mesto postavljen Ferdo Vigele.⁸² Značilno za dokončno preorientacijo slovenskega političnega gibanja in Trdnjave je ob teh volitvah dejstvo, da je bila na slovenski strani predvolilna dejavnost tega leta izključno v duhovniških rokah. Ko je »Slovenski narod« 21. X. 1873, št. 242 ocenjeval poraz obeh slovenskih kandidatov na volitvah je opozoril na trditev nemške strani, da je slovenska stranka izgubila na volitvah predvsem zaradi svoje konservativne orientacije. List je podčrtaval, da bi Slovenci zmagali, ko ne bi izpodrinil v velikovškem političnem okraju Einspieler dr. Val. Pavliča kot kandidata. »Samo to je želiti — je pisal list — da bi tudi pri nas duhovniki in Einspielerjevci izprevideli, da je bolje *Slovenec*, nego prusoljubni mlado-nemec. Mi to izprevidimo. Zato smo za Einspielerja vse delali in vse storili, — ker je Slovenec in nijsmo vprašali za ‚pravovarstvo‘, ali nepravovarstvo. Narodnost je prva, to ima ‚slovenski narod‘ prav, in če je kje le narodnost v nevarnosti, to je pri nas na Koroškem. Delajmo torej le za slovenstvo in vse pustimo, da bi se reklo: Slovenec in klerikalec je vse eno. Le potem bomo zmagovali.«

Na širino konservativnega slovensko-nemškega tabora v tem času opozarja že dejstvo, da je imel ta tabor v nasprotju s političnim društvom Trdnjava, ki se je v tem času omejevalo le na posameznike, že v letu 1871 vrsto krajevnih društev, med njimi v Brezi, Libučah, Skočidolu, Štebnu, Čačah, Borovljah, Št. Janžu, Grabštajnu, Kotmari vasi⁸³ ter v Št. Jakobu v Rožu. Značilno je, da ob ustanovitvi tega društva niso govorili o Zedinjeni Sloveniji.⁸⁴ Za stališča podreditve konservativne slovenske politike katoliškopravni stranki je, iz leta 1872 poučen govor slovenskega koroškega kandidata iz leta 1871 dr. Valentina Nemca na sestanku katoliško ustavnega društva v Celovcu, na katerem je poudarjal prizadevanje nemške katoliško-pravne stranke po nacionalni enakopravnosti v državi in ohranitvi historičnih dežela v nasprotju z Zedinjeno Slovenijo: »Pravna stranka hoče enakopravnost tudi s stališča pedagogike, kulture, vere in materialnega blagostanja, ker se na materialnem polju od nobenega naroda veliko ne doseže, ako se ta narod zadržuje v razvijanju svojega jezika in svojega narodnega duha... — Katoliško pravna stranka hoče politično svobodo in vzdrževanje avtonomij posameznih dežel..., kolikor se to z državno enoto zvezati dadé in potrebam novenšega časa ugajajo... — ...S tem, da pravna stranka avtonomijo dežel terja, pospešujejo tudi materialno srečo, in blagostanje narodov...«⁸⁵

⁸¹ J. Pleterški, cit. d.

⁸² Slovenski narod, 23. 9. 1871, št. 218.

⁸³ Prav tam, 13. 5. 1873, št. 55.

⁸⁴ Besednik, 10. 10. 1871, št. 19.

⁸⁵ Slovenski narod, 18. 4. 1872, št. 44.

Vse kaže, da je mladoslovensko usmeritev Trdnjave vse tja do leta 1871 pripisati predvsem delu dr. Albina Poznika. Na to kaže predvsem dejstvo, da je po Poznikovem odhodu 1871. leta s Koroške opaziti v Trdnjavi postopno prehajanje v smeri katoliškega ustavnega društva. Tako je bil na občnem zboru tega leta — udeležilo se ga je od 156 društvenikov vsega 50 — izvoljen v Trdnjavin odbor Einspielerjev nečak Lambert. Med sklepi zbora je opaziti kompromisno stališče do vprašanj slovenskega političnega gibanja ob vprašanju ustanavljanja slovenskih društev na podeželju, ne glede na njihovo usmeritev, bodisi da so katoliška ali mladoslovenska (»naj si društvo prizadeva kar le mogoče pridobiti si društvenikov po vseh slovenskih dolinah, slehernih krajih, ali pa, da na kmetih vsaj zase napravijo svoja društva, vse eno, pod katerim imenom, ali ‚katoliško‘ ali drugače, da je le politično, ter se poganja za blagor Slovencev«).⁸⁶ Trdnjavino odmikanje od mladoslovenskega gibanja v tem času posebno izstopa ob znanih Trdnjavinih peticijah vladi ter prosvetnim oblastem z dne 12. V. 1871,⁸⁷ ki so še vsebovale zahtevo po Zedinjeni Sloveniji, pa tudi že odmik od nje z alternativno možnostjo ohranitve kronovin. Zanimivo je, da je »Slovenski narod« posnel zahteve spomenice šele iz dunajskega lista »Die Zukunft« in ne iz prvega vira. Opozarjajoč na odmik novega Trdnjavinega vodstva od dotedanje mladoslovenske usmeritve je Slovenski narod (6. VI.—8. VI. 1871, št. 64—65) ob tem značilno pisal, da je očitno »v novjšem času Dunaj bliže, nego Maribor«. Posebno izstopa nova orientacija Trdnjave, ob istočasnem hiranju društva, pri volitvah leta 1873, ko sta Trdnjava in državnopravna stranka nastopili skupaj in s skupnim volilnim oklicem. Slovenec je 14. X. 1873 v svoji prvi številki za naša razmotrivanja zanimivo ocenjeval ta skupni nastop z besedami, da »dokler se drugod ‚mladi‘ in ‚stari‘ pripeljejo in nam ubogim Slovincem gotovi grob kopljejo, delamo tu na Koroškem mladi in stari Slovenci, nemški in slovenski katoličani složno in združeno. Ta sloga in edinost je zlata vredna in deloma že lep sad obrodila...« Poskus dokončne preusmeritve Trdnjave v smislu konservativnega katoliškega tabora zasledimo znova prihodnje leto na njenem občnem zboru ob vprašanju spremembe društvenih pravil. Živahna razprava se je pri tem razvila zlasti ob predlogu spremembe dotedanjega člena 1 pravil, po katerem je bil »Namen društva širiti politično izobraževanje med koroškimi Slovenci, pospeševati svobodo in delati na to, da se ravnopravnost uresniči«. Lambert Einspieler in član prvega Trdnjavinega odbora Wieser sta k temu členu stavila predlog, naj se društvo zavaruje pred nekrščanskim stališčem, kakor si ga v novjšem času želijo tudi nekateri liberalni Slovenci. Wieser je tudi predlagal dostavek k prvemu členu: »Vse to pa na podlagi krščanski«, Lambert Einspieler pa je svetoval za Trdnjavino geslo znano staroslovensko programsko vodilo »Vse za vero, dom, cesarja«. Predlogoma sta zlasti nasprotovala Ferdo Vigele in Matija Majar; prvi z ugovorom, da »S takim pristavkom bi od društva odgnali marsikatero narodno moč, ki ni naše

⁸⁶ Slovenski narod, 2. 2. 1871, št. 13.

⁸⁷ Tekst obeh spomenic gl. v Novicah, 21. 6.—12. 7. 1871, št. 25—28.

vere, in to bi bila velika škoda«, drugi pa je poudarjal nepotrebnost takega dodatka, saj je razumljivo, da društvo ne bo nikogar prizadevalo v njegovem verskem prepričanju in da se ne bo vtikavalo v verske zadeve. Po živahni razpravi je obveljal Einspielerjev predlog; zanimivo pa je ob tem Wieserjevo oporekanje Vigeletu in Matiji Majarju: »Kdo nam je porok, da se društvo ne bo vtikavalo v verske zadeve? Kajti kakšen odbor, takšno utegne biti društvo. Ako jo odbor zasuka na stališče mladostlovecev, ali moremo duhovni še ostati pri takem društvu! Ali ga si smemo priporočati in razširjati med ljudstvom? Ali brez nas duhovnikov mislite društvo ohraniti na tako trdnih nogah, dobro, odstopimo radi.«⁸⁸ Nevdomno je bil odstop dotedanjega Trdnjavinega predsednika Krasniga ter izstop Lamberta Einspielerja in A. Wieserja na tem zboru iz odbora društva ter izvolitev Matije Majarja za novega predsednika, pogojena z opozicijo dela Trdnjavinih članov dotedanji usmeritvi društvenega vodstva, vendar to dejstvo ni imelo več odločilne vloge pri nadaljnjih slovenskih političnih orientacijah na Koroškem.

⁸⁸ Slovenec, 23. 4. 1874, št. 47.

ANDREAS EINSPIELER UND DIE SLOWENISCHE POLITISCHE BEWEGUNG IN DEN 60. JAHREN DES 19. JAHRHUNDERTS

Der Verfasser befasste sich im Referate, den er an der XIV. Tagung den slowenischen Historiker im Herbst 1968 hielt, mit der Frage der Rolle Andreas Einspielers in slowenischen politischen Bewegung in den 60. Jahren des XIX. Jahrhunderts. Dabei unterstrich der Verfasser, dass sich diese Zeit, in Gänze, in die damalige Entwicklung in Slowenien einschliesst in den Bestrebungen für die Formulierung eines slowenischen Nationalprogrammes und ihre Verwirklichung. Diese Bestrebung Andreas Einspielers zeigt sich besonders in seiner Idee über die Gründung einer sogenannten innerösterreichischen Landesgruppe.

Aus den demaligen Dokumentalien zeigt sich, dass in den Jahren 1848-49 sich auch Einspieler für ein bestimmtes Konzept eines Vereinten Sloweniens einsetzte, hatte sich jedoch in den 60. Jahren des 19. Jahrhunderts unter dem Einflusse des deutschen Liberalismus in der Abwehr desselben, immer mehr für eine innerösterreichische Landesgruppe eingenommen.

Besonders ist im Referate die sogenannte »Taborbewegung« hervorgehoben, und besonders noch die Tätigkeit A. Einspielers in derselben.

Franc Šebjanič

PREKMURSKI IN PORABSKI SLOVENCİ V ŠESTDESETIH
IN SEDEMDESETIH LETIH XIX. STOLETJA

Sorazmerno majhna znanstvena preučenosť preteklosti slovenskega panonskega sveta med Muro in Rabo v znatni meri ovira poglobljeno analiziranje in vrednotenje regionalnih zgodovinskih dogajanj v tem geografsko zares perifernem in narodnostno močno izpostavljenem območju. Letošnja obletnica prvega slovenskega tabora pa nas glede na povezanost z njegovim prizoriščem v Ljutomeru tembolj obvezuje k odkrivanju in razglabljanju situacije prekmurskega in porabskega življa sredi preteklega stoletja.

Ob tej resni nalogi se mi zdi predvsem nujno vsaj v glavnih obrisih opozoriti na materialen in narodnostnopolitičen položaj panonskih Slovencev v prvi polovici XIX. stoletja, se pravi v času, ko so se ostale slovenske pokrajine nacionalno že osvestile in politično zaktivizirale, Prekmurje pa je s Porabjem komajda tipalo iz svoje dokajšnje osamljenosti in nerazvitosti. Tak položaj, ki ga v nemajhni meri pogojuje takratna gospodarska, etnična in upravnoteritorialna utesnjenost med kompaktno madžarsko sredino na vzhodu, nemško jezikovno in gospodarsko vplivnost na zahodu ter omejena stičišča s slovenskim nacionalnim občestvom prek Mure, je zategadelj rezultiral počasnejše in svojske tokove nacionalne osveščenosti ter družbeno-političnega razvoja prekmurskih in porabskih Slovencev.

I

Prekmurskoporabski slovenski etnicum, ki ga je madžarska publicistika kljub zdavnaj dognani lastni oznaki poimenovala po nekaterih latinskih virih za Vandale, Vende oziroma Tote, je v začetku XIX. stoletja štel nekaj nad 45.000 prebivalcev;¹ večinski, severni del je spadal k železni, manjši, južni pa k zalski županiji.

Dokaj nerazvita materialna baza in mogočna fevdalna hierarhija sta v prekmurskoporabskem okviru zavirala sleherni zaznavnejši kapitali-

¹ J. H. Schwicker, Die ungarischen Wendén, Etnografische Skitze, rokopis iz 2. polovice 19. stoletja, last Deželne Szécsenyijeve biblioteke v Budimpešti, str. 1—14; János Csaplovits, A Magyarországi Vendus Tótokról, Tudományos gyűjtemény 1828, str. 33—50; Vasvármegye. Magyarország vérmegyéi és városai, Budapest 1898, st. 12; Ferenc Gönczi, A zalamegyei Vendek, Kaposvár 1914, str. 8; Ember Győző, Iratok az 1848-i Magyarországi parasztmozgalmak történetéhez, Budapest 1951, str. 39 in 53; Narodni koledar in letopis Matice slovenske za leto 1867, Ljubljana, str. 36.

stični razvoj, ki ga tisti čas očitujejo nekatere slovenske ter ostale avstro-ogrške pokrajine oz. dežele (Štajerska, Kranjska, Češka itd.). Na območju s tipično kmetijsko proizvodnjo, ki jo dopolnjuje živinoreja in v manjši meri vinogradništvo, so v prvi polovici XIX. stoletja ključne pozicije bile v rokah petih zemljiških gosposk. Le-te so obsegale več kot dobro polovico vseh takrat obdelovalnih površin Prekmurja in Porabja z dokaj svojsko posestno strukturo. Na enem najbolj rodovitnih nižinskih območij — na ozemlju beltinske gosposke, ki jo takratni tujerodni kronist imenuje »dolino paradiža« — je bilo leta 1844 v urbarialni posesti blizu 16.000 oralov zemlje.² Graščinska služinčad in želirji, razvrednoten in izkoriščen družbeni sloj, so sestavljali v železni županiji leta 1804 — okrog 70 %, leta 1830 pa okrog 65 % moškega prebivalstva. Podobna situacija je bila v ostalem prekmurskem predelu zalske županije, kjer je zaznamovati grob pritisk zemljiške gosposke na podložniško prebivalstvo. Leta 1833 se je devetnajst vasi z območja beltinskega dominija Emanuela Gyike pritožilo kraljevskemu dvoru zaradi nezakonitega odvzema plodnih njivskih površin ob priliki uravnave graščinske zemljiške posesti, zaradi nasilne prisvojitve pašniških pravic ter prisile tlačanov na neobičajno dolge prevoze in pogostega fizičnega obračunavanja grajskih biričev.⁴ O izjemnem gospodarskem izkoriščanju slovenskega podložniškega življa govori sicer tudi leta 1844 registriran madžarski pregovor v zvezi z izterjavo davčnih obveznosti, ki pravi: vse bo to prav gotovo v redu poravnano, treba je samo obdavčiti Slovence v okraju Lövyö (kjer gre večidel za podložnike beltinske graščine). Časopisni poročevalec Ferenc Taschler iz Beltincev sicer omenja tudi dejstvo, da morajo Slovenci iz tega kraja z živino na obvezno tlako celo na drug konec županijskega ozemlja in to ob suhem kruhu.⁵ Težak gmotni položaj slovenskega prebivalstva je zategadelj že v prvi polovici XIX. stoletja rezultiral odhajanje na sezonska kmečka dela v druge madžarske kraje.⁶ Leta 1844 omenja župnik József Mézsáros v svojem dopisu listu »Magyar gazda« celo možnost in neprikrito željo, da bi številne družine iz beltinskega okoliša lahko naselile tudi alföldske puste.⁷ Blizu dve desetletji pozneje, v obdobju že dokaj intenzivirane veleposestniške blagovne proizvodnje, nam ohranjeni pogodbeni akti o sezonskem delu Prekmurcev v zalski županiji že konkretno izpričujejo prisotnost kapitalistične eksploatacije najemne delovne sile.⁸

Gospodarsko nerazvitost slovenskega območja ilustrira tudi to, da je na murskosoboški administrativni okoliš — in ta je obsegal sorazmerno

² Magyar gazda, št. 49, 19. XII. 1844, str. 777—778.

³ Kovács Tibor, Népösszeírások a XIX. században, Vasi szemle 1965, str. 599.

⁴ H. Balázs Éva, Jobbágylevelék, Budapest 1951, str. 245—251.

⁵ Magyar gazda, o. c.

⁶ Szabó, A vasmegyei Tótság, Életképek 1846, str. 812.

⁷ Magyar gazda, št. 37, 20. IX. 1844, str. 590.

⁸ Olvasókönyv Zala megye történetéhez, Zalaegerszeg 1961, str. 84—86.

največje število slovenskih naselij — v celotnem okviru Železne županije odpadla najnižja davčna obremenitev za vzdrževanje vojske.⁹

Razen odprave tlačanskih spon madžarska meščanska revolucija leta 1848 ni prinesla slovenskemu življu vidnega zboljšanja ne na gospodarskem in ne na nacionalnokulturnem področju udejstvovanja. Tak položaj v nemajhni meri označuje tudi to, da Slovenci na Ogrskem v tem času niso imeli svoje organizirane politične ali kulturne sile, ki bi vsaj družno z drugimi narodnostmi Ogrske terjala spoštovanje nacionalnih pravic.

Ker se tlačanska osvoboditev ni nanašala na položaj želirjev in številno kmetijsko služinčad po grofovskih in drugih veleposestvih, so le-ti zaradi nenehnega izkoriščanja in nasilja demonstrativno zasedli pašniške in ponekod tudi gozdne površine zemljiške gosposke. To se je primerilo leta 1848 na grofovskem imetju Nádasdyja v Petanjcih, na posesti Battyányjev v Krncih, Selu, Fokovcih in Čikečki vesi, hoteč tako s silo preprečiti uveljavljanje pašniških privilegijev in samovolje zemljiške gosposke. Podložniki lendavske gosposke so v tem času podobno kot v Beltincih odbili celo plačilo cerkvenih davščin, zaradi česar so zemljiški gospodarji od področnih upravnih vodstev zahtevali intervenco vojaške prisile.¹⁰ Ti poskusi uporništvja pa niso privedli do zaželenih družbenopravnih in gospodarskih sprememb ter olajšav.

Epizodnega pomena je v tem obdobju splošnega nacionalnega vrenja v Podonavju navezava stikov enega vodilnih slovaških prepovedovcev, Jozefa Miloslava Hurbana, s predstavnikom prekmurskih protestantov.¹¹ Izjalovljeno kontaktiranje ni bilo izvršeno v skladu s slovaškimi in sploh nacionalnimi interesi ter prizadevanji nemadžarskih ljudstev, temveč bolj po želji in političnotaktični računici dunajskega dvora, ki je izkoristil Hurbanov konflikt s Kossuthovo politično akcijo glede nameravnega urejanja nacionalnega vprašanja znotraj Ogrske. Kakorkoli je ostala Hurbanova misija brez slehernega rezultata, je v porevolucionarnem času sredi 19. stoletja vzbudila v peščici protestantskih duhovnikov, trdno vkljenjenih v enotno vsedržavno cerkveno organizacijo, vendarle nasprotno reakcijo: stalnejšo naslonitev na madžarsko nacionalistično platformo, ki se je vse bolj in bolj krepila in začela z uveljavljanjem takoimenovanega nacionalno državnega in pozneje velikomadžarskega hegemonističnega koncepta; le-ta pa je stremel k asimilaciji in popolni podrejenosti nemadžarskih narodov in etničnih skupnosti.

Hierarhiji obeh najštevilnejših konfesij, protestantske in katoliške, si ob vse zaznavnejšem toku kapitalističnega gospodarskega razvoja, v vdinjanju konservativnim tradicijam in naraščajoči plimi madžarizacije nista bili daleč vsaksebi.

Katoliška cerkev je v Prekmurju in Porabju po neuspeli »pomladi narodov« — v primerjavi s protestanti — dokaj okrepila svoje kleriške

⁹ Szabó József, *Vas megye jobbágyviszonyainak fejlődése a szabadságharcig*, Vas megye 1958, str. 80.

¹⁰ Ember Győző, o. c., str. 43—44 in 50.

¹¹ Fliszar J.-Luthar A., *Prekmurja znameniti evang. možje*, str. 64.

vrste in svoj vpliv. Poleg znatnega števila semeniščnikov, za katere je začela skrbeti sama nanovo ustanovljena szombathelyska škofija že v začetku 19. stoletja, je vsaj osem katoliških župnikov slovenskega rodu v sferi svojega duhovniškega udejstvovanja aktivno angažiranih na publicističnem in prosvetarskem področju.¹² Prekmurski protestanti zdaleč niso imeli v svoji sredi tolikšne aktivne garniture. Ne povsem uresničena, vendar že vzpostavljena mlada laična šola, ki jo je zasnoval minister Eötvös, je bila v tem obdobju pod zaznavnim pritiskom katoliškega klera, ki je po svojih močeh pomagal Bachovemu režimu. Skoraj tretjina sredstev, namenjenih za potrebe cerkvenih in prosvetnih ustanov, je leta 1855 uporabljena izključno za verske, ali točneje — večinske katoliške cilje.¹³

Čeprav so bili protestantski krogi, v nasprotju s katoliškimi predstavniki, v dokajšnji meri naklonjeni liberalnejšim kapitalističnim tokom, je izobraževalna dejavnost v prvi polovici 19. stoletja tako na eni kot na drugi strani pod vplivom madžarizatorskega pritiska, ki ga v prekmurskem predelu ni bistveno ogrožalo niti absolutistično obdobje po letu 1848.

Po ugotovitvah odbora za širjenje madžarskega jezika, ki je imel tako družbeni kot oblastni značaj, je delovalo v dveh upravnih enotah »slovenske okrogline« okrog 15 verskih šol z nekaj nad 1000 učenci in 16 učitelji;¹⁴ k temu številu osnovnih šol velja prišteti nekoliko manjše število šolskih ustanov v zalski županiji. V enem upravnem okolišu (pod glavarstvom Antala Lipiča) je v večini šol prevladoval slovenski učni jezik, medtem ko je v drugem okolišu madžarsko učenje bilo bolj razprostranjeno.

Za stimulacijo prosvetnih delavcev, ki bi se angažirali v širjenju in utrjevanju madžarskega jezika med slovensko mladino je leta 1837 županijski svet določil posebne denarne obveznosti takratnega svobodnjaškega sloja. Še prej — leta 1833 — je grof Károly Zichy ustanovil posebno fundacijo z glavnico 10.000 srebrnih forintov, ki bi naj služila nagrajevanju katoliških učiteljev za dosežene vidne uspehe pri poučevanju madžarskega jezika v tujih nacionalnih sredinah.

Čeprav je v obravnavanem obdobju že dobil vsesplošno domovinsko pravico proces odtujevanja in poistovetenja državne pripadnosti z nujnostjo vključevanja v vladajočo nacijo, je hkrati z ofenzivno madžarizacijo po načrtih fevdalcev in vse bolj aktivne madžarske buržoazije, rasla tudi knjižna tvornost v slovenskem jeziku. Knjižna produkcija pa sicer ni bila več usmerjena zgolj na veroučno literaturo, temveč tudi na prosvetne, utilitaristične publikacije.

Poleg dokaj izrazite osebnosti nabožnega pisatelja Mikloša Küzmiča, ki je v szombathelyski škofiji užival podporo svojega škofa in verno

¹² Géfin Gyula, A szombathelyi egyházmegye története, Szombathely 1929, str. 335—372.

¹³ Regós János, Az elemi népoktatásügy Vas megyében (1867—1890), Szombathely 1966, str. 13.

¹⁴ Vasvármegye. Magyarország..., str. 314, 315.

služil njegovim nagibom, sta v katoliškem krogu ubrala že omenjeno utilitaristično pot Jožef Košič in Jožef Borovnjak. Medtem ko je Košič s svojim književnim delom, kljub nekdanji zmotni predstavi o poreklu svojega naroda, skušal prepričati bralce o prednosti zavestnega pridobivanja omike v nastopajoči kapitalistični družbi, je Borovnjak s svojo dejavnostjo izpričeval že tudi docela politično ambicioznost, vezano za konservativno Deakovo stranko z znanim protimanjšinskim konceptom.

V repertorij narečne prekmurske književnosti je prispeval bogat opus Janoš Kardoš, ki upravičeno velja za osrednjo protestantsko pisateljsko osebnost 19. stoletja. Njegov lojalizem in vnema pri izpolnjevanju želja režimskih predstavnikov pa sta tako na cerkvenem kakor tudi na izobraževalnem področju dejansko pomenila na eni strani dokončen odmik od Küzmičeve in Bakoševe povezanosti s slovaškimi protestanti, na drugi strani pa prav tako uveljavitev določenih konservativnih gledišč in velikomadžarskih ambicij v evangeliški cerkveni hierarhiji ter emancipiranjem, premožnem kmečkem sloju, na katerega se je ta močno opirala.¹⁵

Uzakonitev dualistične ureditve v Avstro-Ogrski na zunaj ni prinesla nobenih pomembnejših sprememb v življenju Slovencev med Mūro in Rabo. Madžarsko-avstrijski sporazum, kakor tudi eno leto pozneje sprejet narodnostni zakon, ki je sankcioniral vzpostavitev tako imenovane enotne »politične nacije« na Ogrskem, sta dejansko odprla vrata sistematičnejšemu in bolj odločnemu kurzu madžarizacije s pozicij konsolidiranega nacionalizma vladajočega razreda. Idejnopolitično utemeljitev tega kurza je posredovalo svojim bravcem oficialno glasilo Železne županije s konstatcijo o izolaciji in maloštevilnosti Madžarov ter nevzdržni situaciji glede raznih jezikov in narodnosti znotraj ogrske vladavine.¹⁶

Če v tem obdobju lahko govorimo o pozitivnem družbenem premiku iz klasičnega fevdalizma v začetno fazo kapitalističnega razvoja prekmurskoporabskega območja in če prav tako lahko ugotovimo določen kulturnopolitični napredek prekmurskih Slovencev na poti poznejšega razumevanja združitvene, obče slovenske platforme, potem na tem zares izpostavljenem ozemlju vendarle ne moremo opozarjati na prisotnost pomembnejše politične akcije, ki bi v narodnostnem smislu predstavljala neko upoštevanja vredno silo in gibalno, kakor je bil to slučaj pri drugih narodnostnih skupinah na Ogrskem ali pa pri Slovencih onkraj Mure.

II

Upravnoteritorialna ločenost Prekmurja in Porabja od večinske slovenske skupnosti in celoten gospodarski ter kulturnopolitični razvoj slovenskega življa pod zastavami ofenzivnega madžarskega nacionalizma — kljub znanstveno ugotovljeni jezikovni istovetnosti in drugim skupnim slovenskim nacionalnim obeležjem — niso prispevali k razvijanju medse-

¹⁵ Franc Šebjanič, Novejši književno-zgodovinski in kulturno-politični razvoj v Prekmurju, Panonski zbornik, M. Sobota 1966, st. 139—145.

¹⁶ Vasmegeyi lapok, 3. XII. 1867, str. 2.

bojnih stikov in sodelovanju prek Mure. To velja še posebej za obdobje po dualistični ureditvi Avstro-Ogrske, v času nastopajoče velikomadžarske ideologije.¹⁷ Reka Mura je bila vseskozi sorazmerno slabo premostena ločnica, ki je tudi vzajemne koristi kapitalističnega gospodarskega razvoja niso mogle širše odpreti vsem komunikacijskim potrebam (tudi regulacijska dela so se večkrat nesmiselno zavlačevala in zadevala na formalnopravne zapreke, da o gradnjah mostov sploh ne govorimo), izza katerih se je krila predvsem politična dezinteresiranost madžarskega fevdalnega vodstva.

V prvi polovici 19. stoletja so se — poleg verskih manifestacij ter ekonomsko neogibnih stikov ob prodaji žitaric in drugih agrarnih proizvodov prek Mure, v Gradec ter celo na gradbišča južne železnice — vendarle razvili osebni, pismeni in drugi stiki kulturnopolitičnih delavcev sosednjega štajerskega predela s Prekmurci.¹⁸ Ti stiki, predvsem pa za interesiranost nekaterih uglednih štajerskih rojakov za Slovence na Ogrskem, kljub vsemu niso ostali brez vpliva na sicer zaostalem in nacionalnopolitično še neosveženem predelu med Muro in Rabo.

Če že korespondenčni kontakt edinega protestantskega predstavnika, nabožnega pisca Mihaela Barle s Kopitarjem, ni imel odmeva ne v Prekmurju in ne prek Mure, so bili tembolj pomembni duhovni stiki nekaterih drugih prekmurskih in štajerskih piscev.

V nasprotju z ozko utilitaristično usmeritvijo knjižne dejavnosti, ki je tlela v ozračju uspavane in vdane lojalistične politične klime v krajih med Muro in Rabo, je vrsta zavednih štajerskih šolancev in pogosto pogumno opozarja na neosveščen prekmurski in porabski slovenski živelj. Peter Kozler, Stanko Vraz, Božidar Raič, Davorin Trstenjak in drugi Štajerci s svojimi javno izraženimi mnenji in objavljenimi prispevki niso opozarjali širše in politično že dejavniške slovenske skupnosti zgolj na obstoj ter raznarodovanju izpostavljene slovenske panonske periferije, temveč so na licu mesta preučevali situacijo, navezovali neposredne, osebne stike in moralno vzpodbujali prebivalstvo k nacionalnemu osveščanju na liniji liberalnomeščanskega pojmovanja. Kozler, Matija Majar in Oroslav Caf so šli še tako daleč, da so zahtevali priključitev krajev med Muro in Rabo k zedinjeni Sloveniji.¹⁹

Posebno mesto v stikih s prekmurskimi in porabskimi Slovenci ima literat in propagator ilirižma Stanko Vraz. Ko iz Podčetrтка piše Vrčovskemu v Budim, mu v pismu omenja, da je leta 1838 že dvakrat obiskal Prekmurje, 1839 pa tudi upa, da bo zaradi zbiranja narodnega blaga lahko še enkrat odpotoval v Prekmurje. Med vrsticami sicer piše, da njegova potovanja v Prekmurje niso obrodila obilo uspehov.²⁰

¹⁷ Fran Zwitter, Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962, str. 155—156.

¹⁸ Fran Mohorič, Prekmurje in Medjimurje, ČZN 1920-21. (XVI), str. 28—29.

¹⁹ Jože Ftičar, Slovenci na levi in desni strani Mure in njihovi kulturni stiki, Panonski zbornik, M. Sobota 1966, str. 120.

²⁰ Vladimir Matula, Stanko Vraz a Aleksander Boleslavin Vrčovský, Literarný archiv 1964, str. 87.

Sredi 19. stoletja začne slovensko časopisje objavljati politične in kritične sestavke iz Prekmurja, leta 1867 pa se pojavljajo že tudi prvi stalni prekmurški naročniki knjižnih publikacij Slovenske matice in pozneje Mohorjeve družbe, kar vse potrjuje upravičeno domnevo, da so slovenske knjige iz Štajerske prav gotovo že prej in na različne načine izpolnjevale kulturnopolitično poslanstvo med slovenskim prebivalstvom na Ogrskem.

Čeprav madžarski tisk pred in po meščanski revoluciji molči o vplivih iz štajerske strani ter o simptomih političnega razmišljanja na prekmurški strani, Čaplovič že leta 1828 v znanstveni reviji »Tudományos gyűjtemény« omenja »štajerizacijo« ob Muri v smeri proti Radgoni; sicer pa madžarski tisk slejkoprej utemeljuje popularizacijo madžarizatorske kulturne politike regionalnih in splošnih, vsedržavnih dimenzij.

Vse kaže, da ima ob zaznavnih proizvodnotrgovskih kontaktih čitalniško obdobje na štajerski strani — kljub odsotnosti izrazitejših nacionalnih manifestacij in kljub pomanjkanju politično kreativne nacionalne osveščenosti prekmursko-porabskega prebivalstva — vendarle skromen, a vseeno opazen odmev v bližnjih prekmurskih krajih ter pri razgledanejših posameznikih. Ureditev avstrijsko-madžarskih odnosov z državno nagodbo iz leta 1867 vsekakor odpre pot odločnejši madžarski raznarodovalni politiki v vrstah nacionalno in politično neafirmiranih ogrskih Slovencev. Slovensko opismenjene, eksploatirane in pauperizirane kmečke množice pa le ni več v stanju odvrniti od procesa lastnega nacionalnega osveščanja in zgledovanja prek Mure.

Organizatorji najbližje obmurske prepородovske manifestacije so že v začetku leta 1868 računali s prekmurskimi Slovenci, ki so se pojavili tudi na ljutomerski in malonedeljski bèsedi. O povezanosti štajerskih in prekmurskih Slovencev v tem obdobju govori v 1. številki Slovenskega naroda »dopisnik od Mure«, ki omenja, da so od ogrskih Slovencev nekateri že »kot člani k ljutomerski čitalnici pristopili«. Čeprav iz preostalih prepisov članstva ni moč zanesljivo razbrati imen Prekmurcev (nekateri člani so morda priseljeni Prekmurci),²¹ že sama vsebina tega poročila prepričljivo opozarja na vzajemne nacionalnopolitične stike, ki jih ni mogla preprečiti trenutna upravnapolitična meja na Muri in prav tako ne raznarodovalni pritisk madžarske buržoazije ter regionalnega oblastvenega aparata.

Božidar Raič je sicer kot predstavnik borbene mladoslovenske usmeritve v dopisu »od Haloz« v »Napreju« s tenkim posluhom za slovensko etnično in narodnostnopolitično celoto priporočal tudi »bratom na Prekmurskem« organizacijo taborov.²² Če se pa ta Raičeva želja iz objektivnih in subjektivnih razlogov ni mogla izpolniti, taborska misel vendarle ni naletela na gluha ušesa onstran Mure. Manifestirala se je z udeležbo prekmurskih Slovencev na ljutomerskem taboru. Ob pomanjkanju kakršnihkoli verodostojnih madžarskih virov o udeležbi prekmurskega prebivalstva na ljutomerski manifestaciji iz zapoznelega časopisnega poro-

²¹ Zapiski iz lit. zapuščine Dr. Fr. Ilešiča.

²² Naprej 1868, l. 29.

čila v Slovenskem narodu vseeno ugotovimo, da se je 9. VIII. 1868 zbralo na taborskem shodu štajerskih Slovencev tudi nad 600 prekmurskih vaščanov, predvsem iz Beltincev in sosednih obmurskih naselij. Resda neidentificirani poročevalec hudo kritično registrira zgolj pasivno, opazovalno navzočnost Prekmurcev, toda samo dejstvo prihoda in prisotnost tolikšnega števila prekmurskih Slovencev na prireditvi z izrazito politično vsebino pa vsekakor potrjuje, prvič: predtaborsko povezanost prebivalstva to in onstran Mure, in drugič: vsaj določeno pozitivno nacionalno opredeljenost do javnega slovenskega političnega nastopa z vseslovenskim programom. Čeprav omenjeni dopisnik označuje Prekmurce, da so »narod ... glop, zapuščen in se jako neugodno od svojih rodoljubivih štajerskih bratov in sosedov v ljutomerskem in gornjeradgonskem okraju razlikuje«,²³ je potemtakem tako številna udeležba na taboru v Ljutomeru — gre za blizu 10 % vseh navzočih — resno opozorilo madžarskim oblastnežem o jalovosti učinka njihovih denacionalizatorskih in v bistvu nazadnjaških prizadevanj na svoji jugozahodni meji, za dejavno slovensko izobraženstvo pa vzpodbuda več pri razpredanju njihovih manifestativnih akcij za emancipacijo in enakovreden tretma v krogu avstro-ogrske monarhije. Po besedah vnetega obiskovalca, preučevalca in informatorja slovenske javnosti o prekmurskih Slovencih, B. Raiča, »le-ti pričakujejo blage roke pomočnice, ktera bi podpirala v pospeševanju dušne omike ter jim vcepljala narodno zavest«.²⁴ V tem kontekstu je politično razumeti tudi Raičev predlog vodstvu Slovenske matice, da bi polovico svojega honorarja za objavljene članke v Koledarju in letopisu namenili za kritje stroškov koledarskih publikacij za omikanejšje Prekmurce.²⁵

Ne glede na večdesetletno družbenopolitično zaostajanje in takratno nacionalnopolitično imobiliteto Slovencev med Muro in Rabo, v sponah emancipirane in uveljavljene fevdalne ogrske državne tvorbe, ima štajersko in splošno slovensko narodno gibanje slejkoprej določen, čeprav »še tako rahel odmev in reperkusije na dogajanja v Prekmurju, ki se kot pasivni član za naprej vseeno vključuje v vizionarno pričakovanje zedinjene Slovenije.

III

Med tem ko se je po letu 1868 v Prekmurju in Porabju — prav tako kot v ostalih predelih zahodne Madžarske — na eni strani vršila fevdalnokapitalistična koncentracija kapitala (v Monoštru so leta 1871 ustanovili prvi denarni zavod) ob počasnem vzpostavljanju obrtnih in začetnih polindustrijskih obratov, je pretežna večina rastočega sloja brez-zemljašev morala v vse večjem številu iskati dela izven rodnega kraja.

Aktivno politično dejavnost tako razvija v sredi druge polovice 19. stoletja tujerodna fevdalna gospoda in madžarska ali pomadžarjena sku-

²³ Slovenski narod, šte. 112, 22. XII. 1868.

²⁴ Raičev Božidar, Črtice o Prekmurcih in njihovem govoru, Narodni koledar in letopis Matice slovenske za leto 1868, st. 53—76.

²⁵ Narodni koledar, sporočilo in letopis Matice slovenske za leto 1869, str. 7.

pina malomeščanstva v večjih seliščih, ki se opira na peščico »svobodnjaških« kmetov. Večina kmečkega prebivalstva s skupino domačega klera, kljub krčevitemu ohranjanju materinske besede in počasnega nacionalnega osveščanja, predstavlja zgolj objekt volilnega rivalstva dveh prevladujočih madžarskih strank, konzervativne Deakove in liberalne ali tako imenovane levičarske stranke pod Kossuthovim vplivom. Kot kažejo parlamentarne volitve leta 1869 ali 1872 je vplivala na njih izid neenkrat tudi verska pripadnost kandidata, ena ali druga politična opredeljenost pa dejansko v ničemer ni spreminjala odnosa do Slovencev.²⁶ Tembolj pomembno nacionalnopolitično dejanje predstavlja v življenju prekmurskega in porabskega življa leta 1875 nastop Imrea Augustiča s svojim »Prijetelom«.

Po krajšem obdobju literarnega sodelovanja v madžarskih listih je Augustič — kar skoraj osem desetletij po Vodnikovih Novicah in ne polno desetletje po pojavi najbližjih slovenskih listov, Slovenskega naroda in Slovenskega gospodarja, — iz političnih ambicij začel 15. septembra 1875 izdajati v Budimpešti prvo prekmursko glasilo v slovenskem narečju in z naslovno označbo, da gre »za znanost razšerjavajuče mesečne novine«. Vsebina lista, ki je prežet s prosvetljskimi idejami, razodeva neenkrat sočustvujočo povezanost s slovanskim jugom. Zgodovinsko pogumen akt pa je nedvomno Augustičeva uvedba gajice tako na stolpcih »Prijetel«-a kakor tudi na straneh njegovega Prirodopisa s kejpami za narodne šole.²⁷ Glede na dejstvo zavestnega iskanja stikov s štajerskim izobraženstvom in glede na sam način urednikovanja ni dvoma, da se v štiriletni novinarskopolični dejavnosti enega redkih samostojnejših prekmurskih javnih delavcev, zrcali določena nacionalna prebujenost in akcijska volja, ki so jo, transformirano v drugačno okolje, sprožile množične manifestacije Slovencev onkraj Mure ter prav tako spoznanje o njihovi vse zaznavnejši kulturnopolitični aktivnosti. V desetletju po taborskih manifestacijah je na levem bregu Mure porasel tudi interes za knjige dveh osrednjih slovenskih založniških ustanov. Prvim naročnikom Matičnih izdaj je v letih 1870—1880 sledilo blizu 600 naročnikov publikacij Mohorjeve družbe,²⁸ poleg dejstva, da so te publikacije prihajale med Slovence na Ogrskem v pretežni meri posredno, prek Radgone, je v tem obdobju vsekakor treba registrirati poslanstvo »neprekmurske« slovenske knjige na skrajnem severovzhodnem slovenskem etničnem ozemlju, v Porabju.

Slovenska knjiga z desnega brega Mure je v tem obdobju uspešno dopolnjevala zmanjšano narečno knjižno bero, med katero so se pa že pojavljali tudi prvi izrazito politični tiski (Borovnjak, Ivanoci) v madžarskem strankarskem okviru.

Glede na neizoblikovano družbeno strukturo in pomanjkanje organizirane politične sile med Slovenci na Ogrskem se je vladajoča fevdalno-buržoazna hierarhija odločila za intenzifikacijo madžarizacije, ki se je začela brez tehtnejših rezultatov že v začetku 19. stoletja. Madžarizator-

²⁶ Slovenski narod 22. IV. 1869 in Slovenski gospodar 15. II. 1872.

²⁷ Slovenski biografski leksikon, I. zv. Ljubljana 1925, str. 3.

²⁸ Škafar, Družba sv. Mohorja in Slovenska krajina, Celje 1937, str. 9.

ski proces so krajevni in regionalni dejavniki — v skladu s splošnim konceptom takratne madžarske politike — osredotočili na izobraževalne ustanove, zlasti na novoustanovljene občinske šole (v M. Soboti leta 1873).

Leta 1879 sprejet šolski zakon je predpisal obvezno učenje madžarskega jezika v vseh šolah, to pa je dejansko pomenilo okrepljen madžarizatorski kurz oziroma institucionalno ureditev z večjo težo in perspektivami.²⁹ Na območju s slovenskim življenjem so vzpostavili prve vrtce, pospešeno pa so začeli uresničevati tudi raznarodovalno strategijo o vzpostavitvi osnovne šole v sleherni vasi. V sorazmerno kratkem obdobju so madžarski prosvetni organi — ne glede na neustreznost ali pomanjkanje šolskega prostora — razširili šolsko omrežje na slovenskem narodnostnem območju z več kot 30 osnovnimi šolami, učiteljski kader pa izpopolnili z madžarskimi učnimi močmi. Posebno funkcijo na višji izobraževalni stopnji so potem leta 1893 namenili novoustanovljeni monostrski gimnaziji, prvi srednji šoli na narodnostnem slovenskem ozemlju, ki pa zaradi nezaupanja slovenskega zaledja, nikdar ni mogla opraviti pomembnejše madžarizatorske misije.³⁰ Podobno vlogo bi naj odigrala tudi leta 1872 ustanovljena meščanska šola v Lendavi, vendar tudi ta ni mogla v prvih letih obstoja pritegniti učencev iz okoliških slovenskih vasi.³¹

Kljub slabo razviti materialni bazi in intenzivnemu raznarodovanju slovenskega življa se v drugi polovici 19. stoletja nacionalna prebujenost kmečkih in polproletarskih sezonskih množic — brez nacionalno čutečega meščanstva, ki se aktivno vključuje v politično življenje v drugih predelih Slovenije — ni usahnila v labirintu administrativnopolitičnih in prosvetnih prizadevanj madžarskih forumov, prav tako pa se ni dalo več omajati že vzpostavljenih duhovnih mostov z večinsko slovensko skupnostjo onstran Mure. Konfesionalno porazdeljena peščica domačih šolancev se je med tem tudi politično opredelila: v protestantskem krogu je v nasprotju z nekdanjo tradicijo zaznamovati usmeritev na liberalno obarvan oficialni madžarizatorski koncept (s teorijo o Vendih), v večinskih katoliških vrstah pa zavestnejšo naslonitev na konservativno in lojalistično klerikalno platformo z doslednejšim spoštovanjem in razvijanjem materinskega jezika v tisku ter govornjeni besedi. Najvnetejši pobornik te usmeritve, ki je neenkrat stala v križnem ognju nestrpnih predstavnikov madžarizacije, je bil proti koncu 19. stoletja idejni utemeljitelj slovenskega klerikalizma v Prekmurju, župnik Franc Ivanoci.

Čeprav so katoliški šolanci v poznejšem obdobju — ob povezavi s katoliškim duhovništvom onstran Mure — imeli določen vpliv na pozitiven razvojni proces zedinjevalnih teženj dobršnega dela ogrskih Slovencev, ostaja dejstvo, da je v kmečkih množicah Prekmurja prižgala plamenček samozavesti in nacionalnega čustvovanja prav taborska dejavnost štajarskih Slovencev v 60. in 70. letih preteklega stoletja.

²⁹ Kemény G. Gabor, *A magyar nemzetiségi kérdés története I.*, Budapest. 1946, str. 125—127.

³⁰ Janez Dobravec, *Porabski Slovenci*, Svet ob Muri 1956, str. 86.

³¹ Fran. Gumilar, *Lendavska meščanska šola*, Slovenski učitelj 1938, str. 160, 208, 239.

Zusammenfassung

DIE SLOWENEN VON PREKMURJE UND PORABJE IN DEN SECHZIGER UND SIEBZIGER JAHREN DES 19. JAHRHUNDERTS

In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts war die materielle und nationalpolitische Lage der Slowenen von Prekmurje nicht günstig. Während für das Leben der übrigen slowenischen Gebiete erhebliche nationale Besinnung und politische Bewegtheit kennzeichnend sind, suchten Prekmurje und Porabje erst tastend einen Weg aus der allgemeinen Rückständigkeit und Isolation. Ein großes Hindernis war die fehlende Entwicklung der Bildungs- und literarischen Tätigkeit in der Muttersprache, einen zusätzlichen Druck bedeutete die breit-angelegte Magyarisierungsaktion der ungarischen bürgerlichen Hierarchie.

Doch blieben in dieser Zeit die unumgänglichen ökonomischen Beziehungen zum Gebiet diesseits der Mur und das große Interesse einiger angesehener Slowenen aus der Steiermark für das Schicksal ihrer Landsleute zwischen der Mur und der Raab doch nicht ohne Auswirkungen. Die Veranstalter der ersten Wiedergeburtmanifestation im Jahre 1868 haben diesbezüglich sogar schon mit den Slowenen von Prekmurje gerechnet. Laut Zeitungsberichten nahmen an: Tabor von Ljutomer am 9. August 1868 über 600 Dorfbewohner aus Prekmurje, vor allem aus Beltinci und benachbarten Ortschaften an der Mur teil. Die Tatsache, dass bei einer Veranstaltung mit ausgesprochen politischem Inhalt eine so große Zahl von Slowenen aus Prekmurje anwesend war, ist ein Zeugnis dafür, daß schon vor den Tabori Beziehungen unter den Einwohnern dies- und jenseits der Mur bestanden hatten, zugleich aber auch für eine positive nationale Einstellung eines Teils der Slowenen von Prekmurje zu öffentlichen politischen Manifestationen mit gesamtslowenischem Programm. Die politisch eingerahmte Vision eines vereinten Sloweniens überschritt in dieser Zeit tatsächlich die Verwaltungsgrenze an der Mur, bewirkte größeres Interesse für slowenisches Schrifttum und entfachte den Funken nationalen Erwachens, was für die weitere Entwicklung von Pomurje zweifellos von geschichtlicher Bedeutung gewesen ist.

Vasilij Melik

NEKAJ ZNAČILNOSTI RAZVOJA NA KRANJSKEM 1867—1871

Od vseh slovenskih dežel je bila Kranjska po prebivalstvu edina v celoti slovenska, po deželnozborskih volitvah leta 1867 pa tudi edina, v kateri so bili Slovenci, vsaj kar se tiče organov deželne avtonomije, na oblasti. Ljubljana je bila tudi od vseh priznana središče slovenstva, v njej so imele sedež slovenske nacionalne institucije, kakor je bila na primer Slovenska Matica.

Toda v šestdesetih in v začetku sedemdesetih let Kranjska in Ljubljana nista bile tako središče aktivne slovenske politike, kakor bi utegnili pričakovati zaradi ugodnih pogojev, ki sta jih imeli. Kranjsko narodno vodstvo tega časa je bilo dokaj okorelo, nepodjetno, nadvse oprezno. Samo par primerov! Vzemimo volilno dejavnost. Med prvimi splošnimi volitvami v deželne zборе leta 1861, ko slovenska stranka še ni organizirano nastopila, ter drugimi v letu 1867 je bilo mnogo dopolnilnih volitev. Na Štajerskem in na Koroškem, kjer so živeli Slovenci v znatno slabših pogojih ter ob mnogo manjših izgledih na uspeh, so začeli z organizirano volilno dejavnostjo že leta 1862, na Goriškem in na Kranjskem, kjer so bile prilike dosti ugodnejše, je bilo take organizirane dejavnosti znatno manj. Na Kranjskem sta bila na dveh zaporednih volitvah v trebanjskem kmečkem volilnem okraju junija in oktobra 1862 izvoljena nemško orientirana Ulepič in Skedl, o kakem organiziranem nastopu slovenske stranke sploh nič ne beremo, o popolni politični neaktivnosti pa nam priča tudi zelo pičla udeležba volilnih mož na volitvah. Volitve decembra 1866 v kranjskem kmečkem volilnem okraju so se končale celo brez rezultata, kar še posebej priča o neorganiziranosti strank.¹ Ali pa vzemimo za primer akcijo za slovenski politični časnik, po katerem se je pokazala potreba, ko je bilo obnovljeno ustavno življenje. Pod Levstikovim uredništvom je izhajal v Ljubljani 1863 tričetr leta Vilharjev Naprej, zatem pa v Ljubljani kljub različnim poskusom ni bilo mogoče ustvariti nobenega podobnega časnika. V letih 1865—1867 je izhajal slovenski politični časnik v Celovcu (Einspielerjev Slovenec), naslednjo uspelo akcijo pa so organizirali štajerski Slovenci z Dominkušem in Vošnjakom na čelu (Slovenski narod 1868). Pri nabiranju denarja za list kranjski Slovenci takorekoč niso sodelovali.² Dalje! Besede pod milim

¹ O nadomestnih volitvah 1861—1866 glej Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem 1861—1918, Ljubljana 1965, str. 208—209.

² J. Vošnjak: Spomini, Drugi zvezek, Ljubljana 1906, str. 3—4.

nebom, ki jih lahko imenujemo predhodnike taborov, so nastale na Štajerskem, prav tako tabori. Kranjska jih je začela prirejati šele leta 1869, torej za Štajersko in Goriško, če pa računamo, da je bil tudi prvi koroški tabor pripravljen že za leto 1868, toda prepovedan, so zaostali kranjski Slovenci tudi za koroškimi. Poudariti je tudi, da so bili na Kranjskem vsi tabori, razen vižmarskega, ki ga je organiziralo slovensko deželno vodstvo, na Notranjskem (na Kalcu, v Cerknici in v Vipavi). Ne na Gorenjskem ne na Dolenjskem ni bilo nobenega; začeli so jih pripravljati šele na koncu.³

Ali je povezovati to zaostajanje politične aktivnosti na Kranjskem predvsem s sorazmerno ugodnim narodnostnim položajem v deželi in iz tega izvirajočim nerazumevanjem pokrajin, ki teh ugodnosti niso imele, ter občutkom, da se nikamor ne mudi — ali s strahom pred izgubo oblasti v deželni avtonomiji in podobnimi neugodnostmi — ali pa še z neko splošno, dolgotrajno konservativnostjo kranjske dežele? To konservativnost lahko opazimo mnogokje. Kaže se nam ob razpravljanju kranjskega deželnega zbora leta 1864 o »političnih konsensih«, ko se je skoraj ves, ne glede na narodnostne in nazorske razlike, izjavil za konsense, za to, da revežem ne gre dovoljevati svobodne sklenitve zakonske zveze.⁴ Kaže se nam ob stališčih slovenske večine v deželnem zboru glede zakona o osnovnih šolah.⁵ Kaže se nam ob primerjavi teh stališč v sosednjih deželah. Inteligence je bilo na Kranjskem v vsem času do prve svetovne vojne relativno manj kakor v sosednjih deželah,⁶ kar nam vsekakor priča o svojevrstni zaostali in konservativni kulturni politiki.

Skoraj edinole v Ljubljani so mogli Slovenci deliti službena mesta: v deželnih uradih, v trgovsko-obrtni zbornici. Zaradi teh ugodnosti in zaradi središčnega položaja imamo že v šestdesetih letih, kakor tudi pozneje, opravka s prilivom slovenskih politikov od drugod na Kranjsko. Eden prvih takih je dr. Radoslav Razlag, ki je leta 1868 zapustil štajerski deželni zbor, bil izvoljen aprila 1869 v kranjskega ter postal pod Hohenwartovo vlado prvi slovenski deželni glavar, kar pa je vzbudilo, ker ni bil domačin, silno ogorčenje tudi med njegovimi političnimi prijatelji.⁷

Vsa šestdeseta leta je trajal na Kranjskem proces diferenciacije v slovenski in nemški tabor. Pred vsakega slovensko govorečega človeka se je postavljalo vprašanje, ali se bo zadovoljil s tradicionalno vlogo slovenskega in nemškega jezika, to je, s tem, da je nemščina jezik višje kulture, da je nemški naš kulturni in politični svet, ali pa bo zahteval

³ D. Kermavner v Ivan Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovenska zgodovina, Tretja knjiga, Ljubljana 1958, str. 434.

⁴ Ferdo Gestrin — Vasilij Melik: Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966, str. 144. Prim. V. Valenčič: O ženitni svobodi in njenih omejitvah od fevdalizma do liberalizma (Zgodovinski časopis 22, 1968, št. 3-4).

⁵ Obravnave deželnega zbora kranjskega 1872, str. 45—60 (28. nov. 1872).

⁶ Ugotovitve Ane Kastelic v diplomski nalogi o rasti inteligence v slovenskih deželah 1857—1910 (oddelek za zgodovino na filozofski fakulteti v Ljubljani).

⁷ S. Kranjec v Slovenskem biografskem leksikonu, Razlag.

za svojo slovenščino enakopravnost z nemščino ter kulturno in politično samostojnost. Prva, tradicionalna smer v začetku še ni pomenila negacije slovenščine, saj je hierarhično združevala nemško in slovensko zavest. Marsikdo je zato v prvih šestdesetih letih kazal še čisto iskrene simpatije do razvijanja slovenščine in do čitalniškega življenja.⁸ Kolikor bolj odločno pa je postajalo narodno gibanje, kolikor bolj je poudarjalo v svojem programu več kakor zgolj skrb za rast in napredek slovenskega jezika, kolikor bolj je zahtevalo uvajanje slovenščine v vse šole, zahtevalo popolno enakopravnost slovenskega naroda, se postavljalo v opozicijo zoper politični sistem, kolikor bolj je govorilo o Zedinjeni Sloveniji, o bratstvu s sosednjimi Hrvati in Jugoslovani nasploh, ali pa celo o slovanstvu in Rusiji, toliko bolj so se taki ljudje oddaljevali od slovenskega gibanja in se opredeljevali proti njemu.

Stranki na Kranjskem sta samo dve, slovenska in nemška; le med tema dvema je mogoče izbirati. Nemški tabor se opredeljuje kot ustavoveren, verfassungstreu, s tem pa potem tudi kot liberalen in protiklerikalen, ne pa bi hotel veljati za nacionalno stranko. Slovenski tabor nastopa kot nacionalna, narodna stranka; odkar je leta 1867 dobil katoliško etiketo, nastopa tudi v obrambo vere in cerkve. Tako se močno kažejo težnje po poenostavljanju narodnostnih razlik na eni strani ter politično-nazorskih na drugi strani, v smeri enačenja: konservativen ali klerikalen je slovenski, liberalen je nemški.

Kakor pa ni enoten slovenski tabor, tako ni enoten tudi nemški. Kakor se na slovenski strani ne morejo prav razmahniti liberalni elementi, tako so neliberalni elementi na nemški strani nekako prisiljeni k molku. Nemški tabor na Kranjskem še daleč ni v celoti liberalen niti tako liberalen, kakor bi si morebiti kdo mislil. Zelo številni so konservativni ali le rahlo liberalni pristaši. Posebej je treba še povedati, da nemška stranka na Kranjskem nikakor ni v prvih vrstah nemškega nacionalnega gibanja, ki se organizira v začetku sedemdesetih let.⁹ Nemška stališča na Kranjskem niso ekstremna. Ob vseh ostrih spopadih obeh strank na volitvah, v časopisju, v deželnem zboru in drugod je v tem času vendarle še dokaj široko področje skupnih, da tako rečem kranjskih deželnih interesov in s tem tudi skupnega nastopanja obeh, slovenske in nemške stranke.

Politična moč obeh taborov je taka, da je veleposestniška kurija trdno v nemških rokah, kmečka trdno v slovenskih. V slovenskih rokah je tudi trgovska in obrtna zbornica, glavni in odločilni boji pa se bijejo v mestni kuriji. Od 8 poslanskih mest so jih dobili Slovenci januarja 1867 7, marca 1867 3, leta 1870 3, leta 1871 pa 5. Rezultate si je slovenska deželnozborska večina popravljala z razveljavljanjem nekaterih spornih nemških mandatov. Volilna udeležba ni bila prav visoka, 59 do 72 0/0, po posameznih krajih pa precej različna, ker se je ena ali druga

⁸ Glej nekaj primerov pri Vasilij Melik: O nekaterih vprašanih slovenske politike v začetku šestdesetih let devetnajstega stoletja, Zgodovinski časopis 18, 1964, str. 158.

⁹ Glej seznam članov Deutscher Verein 1873.

stranka v posameznih volilnih okrajih abstinirala: tako Nemci v postojnskem okraju leta 1870, leta 1871 pa Slovenci v kočevskem, Nemci v kranjskem. Dostikrat je bila volilna zmaga odvisna od par glasov: od treh v novomeškem okraju, od štirih v kočevskem, oboje marca 1867, od dveh leta 1870 v tržiškem, od štirih leta 1871 v Idriji. Toda te majhne razlike niso bile posledica izenačenih sil v posameznih mestih in trgih, kakor bi pričakovali. Posamezni kraji so se zlasti leta 1867, pa tudi še pozneje, če volivcev iz inteligenčne skupine ne upoštevamo, dokaj enotno opredeljevali v eno ali drugo stranko. Tako so bili slovenski Kranj, Kamnik, Postojna, Lož, Ribnica, Kostanjevica, Črnomelj in Metlika, v manjši meri tudi Idrija, nemški pa razen Kočevja Škofja Loka, Tržič, Radovljica, Vrhnika, Krško in Višnja gora, v manjši meri tudi Novo mesto. Mesta in trgi v dokaj enakem gospodarskem položaju ter brez razlik po izvoru in jeziku prebivalstva so se torej opredeljevala zelo različno. Kaj je vodilo recimo revno Višnjo goro na nemško stran? Zaostalost, konservativnost, odpor do novega narodnega gibanja, obljube, pričakovanje ugodnosti, nagrade? Ali so o opredelitvi posameznih krajev odločali lokalni veljaki ali pritisk večine, tradicija, nasprotja do bližnjih sosedov? Naj bo že kakorkoli, gotovo je, da so zelo močne vezi zlepa ali zgrda povezovale volivce istega kraja in jih silile k nastopanju v istem političnem taboru. Oster boj med slovensko in nemško stranko se je bil v deželnem glavnem mestu, v Ljubljani. Tu so pri deželnozborskih volitvah v tem času Slovenci sicer zmagali januarja 1867, toda podlegli pri vseh naslednjih volitvah: marca 1867, 1870 in 1871. Zmago je odločilo uradništvo, saj so med davkoplachevalci imeli Slovenci ves čas večino.¹⁰

Če izvzamemo veleposestniško kurijo, je imela nemška stranka na Kranjskem v tem času dve glavni opori. Prva je bilo uradništvo. V Ljubljani je glasovalo za nemško stranko v letih 1867—1871 po 130 do 140 uradnikov, med tem ko se jih je na slovensko stran opredelilo le po 6, 12, 17, največ 25. Tudi med svobodnimi poklici (advokati, zdravniki itd.) je imela nemška stranka v Ljubljani še večino. Druga opora nemške stranke so bili ljudje s premoženjem. Med najbogatejšimi davkoplachevalci se jih je veliko več opredelilo za nemško kot za slovensko smer. Niže gremo z davki, bolj se večja moč slovenske stranke. Le za najnižje davkoplachevalce to pravilo več ne velja; tu je število nemških volivcev spet večje. Ti volivci so bili pač najbolj podvrženi pritisku ali pa pripravljani prodajati svoje glasove. Vse to nam kaže analiza volilnega materiala.¹¹

Ta slika se nam lepo dopolnjuje s pregledom seznama članov ustavnega društva, politične organizacije nemškega tabora, iz leta 1869.¹² Od približno 540 članov sta bili dve tretjini iz Ljubljane. Od teh ljubljanskih članov je bila približno polovica (okrog 170) državnih in privatnih uradnikov ter pripadnikov svobodnih poklicev, polovica pa trgovcev, obrtnikov, »hišnih posestnikov«. Izven Ljubljane je bilo uradništvo

¹⁰ V op. 1. cit. delo, str. 214—221.

¹¹ Prav tam, str. 219—220.

¹² Mitglieder-Verzeichniss des constitutionellen Vereins in Laibach 1869.

zastopano le v upravnih in sodnih središčih ter v takih rudarskih in industrijskih središčih, kakršno je bilo Zagorje. V takih upravnih in gospodarskih središčih je bilo poleg uradnikov v ustavnem društvu tudi še nekaj trgovcev, obrtnikov, gostilničarjev in podobnih ljudi. Te najdemo kot člane ustavnega društva sem in tja tudi še po drugih krajih, na primer na Blédu ali pa po vaseh, ki so bile središča vsaj za neko manjšo okolico, ki so bile bogatejše in pomembnejše. V »navadnih« vasesh članov ustavnega društva takorekoč ne najdemo. Ti podeželski veljaki so nemški liberalizem, ko je izgubil politično oblast in se je začelo Taaffejevo obdobje (1879), skoraj v celoti zapustili. Leta 1869 pa najdemo med člani ustavnega društva marsikatero ime, ki nam je pozneje znano kot ime slovenskega, večinoma liberalnega veljaka. — Graščakov je bilo v ustavnem društvu včlanjenih le malo.

Pozicije nemške stranke na Kranjskem so bile torej v celem dokaj skromne. Na podeželju maloštevilni in raztreseni pristaši niso predstavljali nobene politične nevarnosti za slovensko stranko. Vendar strah slovenskega tabora, da bi izgubili večino v deželnem zboru, ni bil tako neupravičen. Ob močnem pritisku je bilo mogoče mestno kurijo zanesljivo spraviti v nemške roke, kakor se je pokazalo kasneje 1877. leta, od te pa je bila odvisna večina v celem deželnem zboru.

Slovenska stranka je samo na Kranjskem lahko vodila deželno politiko, samo na Kranjskem je lahko kot deželnozborska večina oblikovala stališča deželnega zbora do splošnih avstrijskih problemov in državne politike. V šestdesetih letih so bile v navadi adrese, s katerimi so deželni zbori, navadno v zvezi z volitvami poslancev v državni zbor ali pa tudi sicer, izražali svoje odobravanje vladne politike ali opozicijo do nje ter svoja načelna stališča do ustave ter državne ureditve. V letih 1867 do 1873 je bilo za Slovence na Kranjskem eno glavnih vprašanj, ali naj deželni zbor voli poslance v državni zbor ali naj volitve odklanja, in če jih voli, ali naj jih voli s pridržki ali brezpogojno, potem pa, po volitvah, ali naj izvoljeni državni poslanci gredo na Dunaj in se udeležujejo dela državnega zbora ali ne. Za mnoge Slovence so bili vzor Čehi s svojo abstinenčno politiko.

Februarja 1867 je kranjski deželni zbor sledil Čehom, vendar na nekoliko zmernejši način. 28. februarja je sprejel adresu, s katero se je postavil na stališče oktobrske diplome, septembrskega patenta o sistiranju in izrednega državnega zbora; tako imenovanemu ustavnemu državnemu zboru pa je odrekal upravičenost do tega naziva ter ga imel za nekompetentnega. O načrtu državne ustave naj bi bil zaslišan tudi kranjski deželni zbor, kakor se je to zgodilo v času pragmatične sankcije. Trdno se držec svojih pravic, je bilo rečeno v adresi, bi moral deželni zbor odkloniti volitve poslancev v državni zbor, vendar pa je zaradi političnega položaja, zvestobe in vdanosti pripravljen voliti. Volil bi, kakor je trdila slovenska večina, brez pogojev in pravnih pridržkov — toda še preden je do volitev prišlo; je bil, kakor malo prej češki, tudi kranjski deželni zbor razpuščen.¹³

¹³ Obravnave febr.-marec 1867, str. 51—58, 65—66.

Po novih volitvah so Slovenci v skladu s pismom, ki so ga dobili od češkega voditelja Riegerja, naj se za zdaj ne ozirajo na slovansko solidarnost ampak naj si ohranijo večino v deželnem zboru, volili v državni zbor brez pripomb, pogojev ali izjav; tudi adrese niso nobene predlagali.¹⁴ Iz istih razlogov so izvoljeni slovenski poslanci šli tudi na Dunaj, njihova politika v državnem zboru pa je povzročila, kakor znano, veliko opozicijo ter razcepila Slovence v dva tabora, tabor oportunistične politike državnih poslancev in tabor njihovih nasprotnikov, zagovornikov radikalne nacionalne politike. Kranjska stoji v tem sporu precej enotno v oportunističnem taboru. Res obstaja tudi tu opozicija, vendar nima dosti veljave in moči; Levstik pa že zaradi svojega socialnega položaja ne more igrati kake večje politične vloge.

Tako je Kranjska do leta 1870 priznavala decembrsko ustavo. Kakor je pisal Costa Vošnjaku pred ljutomerskim taborom, so bili kranjski poslanci tedaj trdno odločeni, da ne načenjajo državnopravnih vprašanj.¹⁵ Ko je bilo naslednje leto jeseni treba po dogovoru spregovoriti v deželnih zborih o Zedinjeni Sloveniji, so slovenski deželni poslanci na Kranjskem predlagali, naj deželni zbor »prevdari, kako od 21. decembra leta 1867 začeni razglašene splošne postave in naredbe ustrezajo deželni koristi«. ¹⁶ V petčlanskem odboru, ki je bil v ta namen izvoljen, ter v klubu slovenskih poslancev so sklenili predlagati resolucijo, naj se decembrska ustava v »sporazumljenju vseh kraljestev in dežel« tako prenaredi, da bodo dobile dežele mnogo širšo avtonomijo in da se bodo lahko »po svojih historičsko-pravnih razmerah, po narodnem soplemenstvu ali z ozirom na financialne ali sploh materialne okolščine« združile v državno-pravne skupine.¹⁷ Niso pa rekli, kakor leto dni pozneje, da decembrska ustava ni zakonita. Predlog resolucije pred deželni zbor ni več prišel, ker je vlada 22. oktobra 1869 zaključila njegovo zasedanje.

Slovenska večina kranjskega deželnega zbora v teh letih nikakor ni želela biti v povsem sovražnih odnosih z vlado, držala se je neke vrste lojalne opozicije. Zaradi take lojalne opozicije ji vlada ni delala posebnih težav, pridobila si je tudi nekaj koncesij. Ne gre tu samo za znamenito in tolikokrat citirano gorenjsko železnico, s katero se je okoristil dr. Toman in je bila plačilo za glasovanje za adresu v državnem zboru junija 1867, gre še za vrsto drugih stvari. Naj omenimo samo vprašanje vrnitve inkameriranega deželnega zaklada kranjski deželi — vprašanje, ki se je rešilo leta 1869,¹⁸ potem vprašanje odpisa zemljiškega davka, s katerim je bila Kranjska tako zelo preobremenjena itd.

Ne smemo pa seveda gledati tega odnosa med vlado in slovensko stranko na Kranjskem v preveč ugodni luči. Kranjski deželni zbor še daleč ni uspel v vseh svojih prizadevanjih. To se je zlasti pokazalo v deželni zakonodaji. Tudi v tistih zadevah, ki so spadale v avtonomni

¹⁴ Vasilij Melik: Slovenska politika ob začetku dualizma, Zgodovinski časopis 22, 1968, str. 33.

¹⁵ Costovo pismo Vošnjaku z dne 4. avg. 1868 v Arhivu Slovenije.

¹⁶ Obravnave 1869, str. 109.

¹⁷ Prav tam, priloga 106.

¹⁸ Prav tam, priloga 36, str. 150.

delokrog dežele, je bila v avstrijskem sistemu avtonomija dejansko mnogo manjša kakor pa bi pričakovali po členih ustave, ki so obseg avtonomije naštevati. Vsi predlogi zakonov, ki jih je sklenil deželni zbor, so bili namreč navezani na cesarjevo sankcijo, to se pravi, na pristanek vlade; ta pa je odklanjala vse tiste zakonske predloge, ki se niso strinjali z njeno politiko. Na ta način je prav v teh letih ostalo precej zakonskih osnutkov kranjskega deželnega zbora nepotrjenih. Naj kot primer navedemo zakon o ureditvi učnega jezika na ljudskih in srednjih šolah, ki so ga Slovenci sprožili v deželnem zboru že leta 1866, ko so bili še v manjšini, takrat seveda še brez uspeha.¹⁹ Leta 1868 so izglasovali v deželnem zboru »postavo ... kako naj se vsled § 19. državne osnovne postave o splošnih državljanskih pravicah uresniči ravnopravnost slovenskega jezika v javnih šolah in uradnih.«²⁰ Zakonskega predloga pa cesar ni potrdil, češ da spadajo določbe o učnem jeziku v pristojnost državnega zbora in jih je že rešil zakon z dne 14. maja 1869 (šolski zakon), poleg tega pa da je predlog kranjskega deželnega zbora v nasprotju z 19. členom temeljnega zakona o splošnih pravicah; določbe o uradnem jeziku pa da spadajo v pristojnost izvršne oblasti.²¹ Leta 1869 so izglasovali dva zakonska predloga: »postavo zastran učnega jezika v javnih ljudskih šolah in v šolah za učiteljske pripravnike« ter »postavo zastran rabe jezika v vseh c. kr. uradnih«, pa znova noben od teh predlogov ni dobil cesarjeve sankcije, prav tako je bil zaman sprejem obeh zakonov leta 1870.²² Prav tako se je godilo poskusom volilne reforme, s katerimi so skušali Slovenci razširiti veleposestniško kurijo, pomnožiti mestno kurijo z novimi kraji in izvesti še nekaj drugih sprememb. Noben teh predlogov ni dobil vladarjeve sankcije.²³ Zakon o šolskem nadzorstvu, ki so ga sprejeli v deželnem zboru leta 1868, ni bil sankcioniran, ker se ni ujemal z bistvenimi določbami vladnega predloga; šele naslednje leto, ko so Slovenci v marsičem popustili, je bil novi predlog potrjen.²⁴

Deželni zbor je dobil z letom 1867 bolj slovensko podobo, ker so slovenski poslanci začeli praviloma govoriti slovensko. 11. septembra 1868 je bil zakon »zastran razdelitve sopsašnikov in menjalnih zemljišč« izglasovan samo v slovenskem jeziku; predlog nemške stranke, da se ga izdela tudi v nemškem jeziku, je bil odklonjen.²⁵ Vlada je izjavila, da zaradi tega ne bi mogla priporočiti zakona cesarju v sankcijo. »Sklenitev zakona tudi v nemškem besedilu je bila namreč v deželnem zboru zahtevana in to zahtevo je treba priznati že po 19. členu državnega temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov kot dobro utemeljeno, to-

¹⁹ Obravnave nov. 1865 — feb. 1866, str. 228, 361, 456—483.

²⁰ Obravnave 1868, str. 466—494.

²¹ Obravnave 1869, priloga 36, str. 140—141.

²² Obravnave 1869, str. 214—227 in priloga 99; 1870, str. 44—45 in priloga 23, 24; 1871, priloga 45, str. 474—476; 1872, priloga 37, str. 408—410.

²³ Obravnave 1868, poročilo dež. odbora, str. 2; 1869, priloga 36, str. 138; 1870, priloga 31, str. 152.

²⁴ Obravnave 1868, str. 426—464; 1869, priloga 36, 64; 1870, priloga 31, str. 150.

²⁵ Obravnave 1868, str. 204—205.

liko bolj, ker je po patentu z dne 27. decembra 1852 za zakone avtentičen nemški tekst... in ker v deželi, v kateri je nemški jezik tudi deželni jezik, ni mogoče dopustiti, da bi bil avtentični tekst sestavljen šele s prevodom brez direktnega sklepanja deželnega zbora.«²⁶ Slovenci so morali popustiti; naslednje leto so sprejeli zakon »zastran razglašanja deželnih postav in ukazov deželnih gosposk«, v katerem je bilo določeno, da sta slovenski in nemški tekst enako avtentična. Deželnemu odboru je bilo naročeno, naj v bodoče predlaga vse zakonske načrte v obeh jezikih in naj tudi vlado prosi, da stori enako.²⁷ Zakon je bil potrjen in vlada je izjavila, da bo, kolikor bo mogoče, tej želji ustregla s slovenskimi prevodi vladnih predlogov.²⁸

Ko so se septembra 1869 začeli sejni zapisniki deželnega zbora pisati samo v slovenščini, je vlada tudi takoj protestirala, češ da je deželni zbor vezan na 19. člen temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov in da je treba upoštevati, da se morajo zakoni sklepati v nemškem jeziku, ker je nemški tekst avtentičen.²⁹ Deželni zbor je 4. oktobra sklenil, naj se sejni zapisniki pišejo in verificirajo v obeh jezikih.³⁰ 21. oktobra 1869 je bil sprejet Zarnikov predlog, da postane 1. januarja 1870 slovenski jezik uradni jezik pri vseh uradih, ki so podrejeni kranjskemu deželnemu odboru; temu se tudi prepušča, da dovoljuje izjeme, ki bi bile potrebne, ter o tem poroča v prihodnjem zasedanju deželnemu zboru.³¹

Kot neenakopravnost so občutili Slovenci tudi to, da je bil deželni glavar imenovan iz vrst nemške manjšine, ne pa iz slovenske večine. Šele pod Hohenwartom je bil postavljen Slovenec (Razlag) za deželnega glavarja.

31. marca 1870 so Slovenci za Tirołci in Poljaki skupaj s primorskimi Italijani ter Romunom Petrinojem zapustili državni zbor. To je bil čas, ko se je opozicija proti vladi vedno bolj krepila in širila. Malo zatem je bila sestavljena vlada Potočkega in je prišlo do novih deželnozborskih volitev. Zdaj se je kranjski deželni zbor vrnil k svojim stališčem iz začetka leta 1867. Adresa z dne 30. avgusta 1870 se je sklicevala na ono iz februarja 1867; poudarila je, da ustava nima pravnoveljavne podlage, da bi deželni zbor pravzaprav moral volitve v državni zbor odkloniti, da pa bo zaradi svojega domoljubja vendarle volil, a le za volitve v delegacije in za posvetovanje o finančnih ukrepih, ki jih zahtevajo vojni časi; volil bo torej le »z izrečnim zavarovanjem, da to poslanje ne sme prejudic biti za prihodnje primerljeje«. Obenem se je adresa prvič na Kranjskem jasno in določno izrekla za Zedinjeno Slovenijo.³²

Naslednja, za časa Hohenwartove vlade sprejeta adresa z dne 14. oktobra 1871 je pozdravila pripravljeno spravo vlade s Čehi, zahtevala »za našo deželo ono samostojnost (v nemškem tekstu: Selbstbestim-

²⁶ Prav tam, str. 321.

²⁷ Obravnave 1869, priloga 65.

²⁸ Obravnave 1870, priloga 31, str. 150.

²⁹ Obravnave 1869, priloga 46.

³⁰ Prav tam, str. 70—71.

³¹ Prav tam, priloga 107.

³² Obravnave 1870, priloga 35.

mungsrecht — pravico samoodločbe), katero nam pripoznavata pragmatična sankcija in najviši diplom od 20. oktobra 1860. leta ozir postavodavstva in uprave (glede zakonodaje in uprave)«, priznavala »potrebo, da nekatere zadeve za vsa neogerska kraljestva in dežele vzajemno obravnava shod delegatov iz deželnih zborov«, ter izjavljala, da »deželni zbor v pospeševanje in v namen tako zaželene in potrebne sprave, katero Vaše Veličanstvo namerava na podlagi osnovne postave o državnem zastopu od 21. decembra 1867. l. dovršiti, svoje poslance pošlje v poslansko hišo državnega zbora«. Glede Zedinjene Slovenije je deželni zbor v tej adresi predvsem izrekel prošnjo, »da se naš slovenski narod v onih deželah, v katerih je zedinjen z Nemci ali Italijani, postavi pod varstvo takih deželnih postav, kakoršne je Vašega Veličanstva vlada predložila češkemu deželnemu zboru«. »Tako bodo Slovenci... mogli ohraniti si vsaj svojo narodnost, dokler... vladi ne bode mogoče najti sredstva in pota, da, kakor smo željno prosili v prepokornem pismu od 30. avgusta 1870. l., zedini njihove zemljopisno stikajoče se zemlje v eno upravno in kolikor moč v državnopravno telo.«³³ Pred uresničenje Zedinjene Slovenije, ki se kajpada ni zdelo prav blizu, je torej realna slovenska politika postavila program deželne avtonomije, ki bi koristila Kranjski, ter zakonov, ki bi ščitili slovensko narodnost na Štajerskem, Koroškem in Primorskem.

Kranjsko slovenskō vodstvo je gledalo marsikaj iz povsem kranjske perspektive, ne pa z vseslovenskega stališča. To velja v veliki meri tudi glede deželne avtonomije, ki jo je poudarjalo prav v kranjskem smislu; poudarjati in krepiti je skušalo večkrat tudi kranjsko tradicijo. En primer tega je zahteva mariborskega programa (1865), naj se »kranjskemu vojvodstvu povrne zemeljna celota«, kar naj bi pomenilo priključitev nekdanjega avstrijskega dela Istre in goriškega Krasa. To miselnost nam kaže spomenica, ki jo je Radics pripravljaj za Potočkega leta 1870, pa zaradi odpora mladoslovencev ni bila nikdar oddana.³⁴ Najdemo pa jo spet v adresi za časa Hohenwarta, ki smo zdaj o njej govorili. Tu je namreč rečeno tudi tole: »In kakor je Vaše Veličanstvo z najvišim dopisom milostivo obljubilo, pripoznanje državnopravnosti češkemu kraljestvu ponoviti s prisego o venčanju, tako tudi vojvodina Kranjska preponižno prosi, naj bode Vašemu Veličanstvu všeč, njen slovesni poklon sprejeti ter ž njim staro neposredno razmero naše dežele do krone ponoviti, kakor so tudi presvitli predniki Vašega Veličanstva od starodavnih časov vselej o nastopu vlade s tem slovesnim djanjem krepili zvezo zvestobe naše dežele do kneza in knezovo milost do dežele ter potrjevali svobodo in samostojnost dežele v starodavnih njenih pravicah.«³⁵

Po padcu Hohenwarta in novih volitvah je kranjski deželni zbor 21. decembra 1871 na kratko sklenil, da voli v državni zbor, »držeč se pravnega stališča, ki ga je izrazil v svojih najponižnejših adresah od 30. avgusta 1870 in od 14. oktobra 1871«.³⁶

³³ Obravnave 1871, priloga 53.

³⁴ Prijatelj III, str. 136.

³⁵ Obravnave 1871, priloga 53.

³⁶ Obravnave dec. 1871, str. 29.

Znáno je že, da slovenska politika na Kranjskem do 1867. leta ni imela ultramontanske pódobe, kakor je bil svoje čase menil Prijatelj.³⁷ Volilni programi januarja 1867 kakor v drugih deželah tudi na Kranjskem niso govorili o veri ampak samo o narodnosti. Po januarskih volitvah pa je, kakor kaže, nastopil klerikalni del narodnega gibanja, zavedajoč se velikega deleža duhovščine v organiziranju slovenske politične zmage, z zahtevo, da podpre slovenska stranka tudi boj cerkve. V proglasu za marčne volitve se je že pojavilo staro, zdaj za uradno proglašeno geslo »vse za vero, cesarja in domovino«. Kranjska slovenska stranka je dobila katoliško etiketo. Zarnik je pisal v obrambo duhovščine. Razlag je kandidiral pod geslom »za vero, dom, cesarja«, organizatorji prvega tabora na Kranjskem, na Kalcu, so vabili v imenu istega gesla. V debatah ob zakonu o šolskem nadzorstvu se zavzemajo slovenski poslanci za katoliška stališča. Adresa iz leta 1870 postavlja na čelo pritožb in želja, »da je duh zakonodaje in eksekutive, tako mnogokrat žaleč katoliška čustva, v zadnjih letih v veliki meri vznemiril prebivalstvo te dežele in ga napolnil z globokimi skrbmi za prihodnost.«³⁸ Tabor v Lescah, ki pa ga je vlada prepovedala, bi bil, kakor kaže program, prvi slovenski tabor, ki bi govoril o šolstvu in veri ter protéstiral proti novemu šolskemu sistemu. Adresa iz oktobra 1871 je omenjala, da bi se v avtonomni Kranjski mogla uveljaviti zakonodaja, primerna posebnim razmeram te dežele in značaju našega naroda, navdihnjena »z versko-nravnim in pravim svobodnim duhom«. Prav tako je omenjal vero tudi volilni proglas za decembrske volitve tega leta; vendar sta bila oba ta dva dokumenta, adresa in volilni proglas, precej zmernejša kakor adresa in volilni proglas iz prejšnjega leta.

³⁷ V op. 14 cit. delo, str. 42—45.

³⁸ Obravnave 1870, priloga 35.

Summary

SOME CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT IN CARNIOLA BETWEEN 1867—1871

The author presents in a comparative manner the special characteristics of the political development of the Slovenes in Carniola with regard to the development of the Slovenes in other Austrian provinces between 1867—1871 and the author calls the reader's attention to the elements which created these characteristics.

Vasilij Melik

SLOVENSKO NARODNO GIBANJE ZA ČASA TABOROV

I

Če gledamo na slovenski razvoj v 19. stoletju, moramo reči, da ima v njem druga polovica šestdesetih let z začetkom sedemdesetih izredno pomembno in častno mesto: ta leta so prinesla prvo množično politično afirmacijo slovenskega narodnega gibanja ter splošno aktivizacijo in radikalizacijo slovenskega narodnega boja. Večja politična aktivnost na Slovenskem se je pokazala ob krizi in padcu Schmerlingove vlade, ko so vsi Slovenci pozdravili s precejšnjim upanjem na ugodnejšo preureditev države novo Belcredijevo vlado in septembrski patent o sistiranju (1865). Toda Belcredi je prinesel nazadnje precejšnjo razočaranje. Mednarodni dogodki, zlasti vojna leta 1866, ki je pomenila novo veliko zmago nacionalne ideje v Evropi, kriza habsburške monarhije, razočaranje nad njenim notranjim razvojem, zlasti nad dualizmom, prav tistim načinom notranje ureditve, ki so se ga Slovenci najbolj bali in ga imeli za najslabšega, pa še ogorčenje nad oportunistično politiko slovenskih državnih poslancev — vse to je vplivalo na močno radikalizacijo slovenskega narodnega gibanja v zadnjih šestdesetih letih. Triletna doba taborov, od avgusta 1868 do avgusta 1871, prvih množičnih političnih zborovanj, z zahtevo po Zedinjeni Sloveniji, velja za simbol tega časa.

Prva množična politična afirmacija slovenskega narodnega gibanja so bile volitve v deželne zbore januarja 1867. Dotedanje volitve (1848, 1861) političnega razpoloženja Slovencev še niso pokazale. Zdaj so prvič stopili kot organizirana stranka na volišča. V kmečki kuriji so zmagali v 19 od 21 volilnih okrajev, ki so bili povsem ali po večini na slovenskem narodnostnem ozemlju: po vsej Goriški, Kranjski in Štajerski. Propadli so le v velikovškem okraju na Koroškem, v Istri pa tokrat še niso nastopili.

Naslednji korak za volitvami so napravili tabori. Ti so prenesli idejo Zedinjene Slovenije s časopisnih stolpcev in zaprtih sestankov politikov in rodoljubov med množice. Tabori, ki so bili po vseh slovenskih deželah, so bili, kakor volitve, tudi neka vrsta plebiscita slovenskega prebivalstva Koroške, Primorske, Štajerske in Kranjske za združitev v eno samo politično enoto. Ta plebiscit je bil pomemben toliko bolj, ker so klavrno propadli vsi poskusi nacionalnih nasprotnikov, da bi na slovenskih tleh organizirali svoja množična zborovanja.

Težnja po zedinjenju slovenskega ozemlja je skupna skoraj vsem političnim programom tega časa.¹ Odgovor na vprašanje, kako to zedinjenje doseči, pa ni bil enoten. Eni so bili za zgodovinsko pravo, torej za povezavo dotedanjih dežel, drugi za narodno, naravno pravo, za združenje vsega slovenskega narodnostnega ozemlja brez ozira na deželne meje. Oba koncepta živita ves čas drug poleg drugega. Nekateri konservativci so načelni nasprotniki naravnega prava, druge plaši pred Zedinjeno Slovenijo misel na njeno neuresničljivost, posebej na neizvedljivost v kaki določeni deželi (Koroški, Goriški itd.), bojazen pred še premočnim provincializmom, nasprotovanjem vlade, oziri na slovanske zaveznike Čehe, Hrvate in Poljake, ki so bili za zgodovinsko pravo.

V času Belcredija se je nekaj časa zdelo, da se da zmagati le z zgodovinskimi koncepti. Vojna leta 1866 je povsem spremenila položaj, do konca je razdejala historične tradicije, ki so se zdele nedotakljive, kakor so pisale Novice 22. avgusta. Koncept Zedinjene Slovenije je znova in zelo naglo prevladal. Na splošno se ugotavlja, da »močnejša ko stara historija je še starejša pravica narodnosti«. Ideja Zedinjene Slovenije je tako naravna, ima take prednosti pred vsako drugo kombinacijo, da zoper njo enostavno ni mogoče nastopati. Njeni načelni nasprotniki umolknejo ali pa se prilagajajo. Precej resnično je torej, kot ugotavlja Slovenski narod v začetku leta 1869, da »ni nobene stvari, o kateri bi bili tako vsi Slovenci si edini kot glede Zedinjene Slovenije«.

Boj za Zedinjeno Slovenijo je bil v programu Slovenskega naroda. Zahteva po Zedinjeni Sloveniji je bila temeljna, stalna točka vseh taborov od začetka do konca. Preko taborov se je ta ideja razširila med kmečke množice po vseh slovenskih pokrajinah; tabori so bili, kakor smo že rekli, neke vrste plebiscit zanjo. Manj uspešna je bila akcija za Zedinjeno Slovenijo v deželnih zborih.² Leta 1868 so govorili v štajerskem (Herman, Vošnjak) in kranjskem (Bleiweis) deželnem zboru o stremljenju po Zedinjeni Sloveniji. Septembra 1869 so na sestanku slovenskih deželnih poslancev Kranjske, Štajerske in Goriške sklenili, da bodo na bližnjih zasedanjih deželnih zborov postavili Zedinjeno Slovenijo na dnevni red: v kranjskem deželnem zboru, edinem, v katerem so Slovenci kot večina mogli govoriti v imenu cele dežele, z resolucijo ali adresno, v goriškem in štajerskem pa z interpelacijo. Toda ta sklep, sprejet nedvomno na pritisk od spodaj, je bil res uresničen samo na Štajerskem. Interpelacija štajerskih slovenskih deželnih poslancev oktobra 1869, ki jo je sestavil Herman, je nedvomno najodločnejši in najostrejši tekst za Zedinjeno Slovenijo, kar jih imamo iz tega časa. Slovenski poslanci v kranjskem deželnem zboru, ki so bili že prejšnje leto odklonili Bleiweisov

¹ Podrobneje, s citiranimi viri in literaturo, navajam različne koncepte v razpravi Slovenska politika ob začetku dualizma (Zgodovinski časopis 22, 1968, str. 26—31).

² Več o tej akciji v razpravi, citirani v opombi 1, posebej za Kranjsko pa v posebej objavljenem referatu za Kranjsko v tej številki Zgodovinskega časopisa.

predlog resolucije ali adrese o Zedinjeni Sloveniji, so pripravili klavno resolucijo, ki Zedinjene Slovenije direktno sploh ni omenjala; ker pa je bilo zasedanje deželnega zbora prej odgodeno, sploh ni prišla v razpravo in glasovanje. Interpelacija za Zedinjeno Slovenijo v goriškem deželnem zboru pa je bila neuspeh, ker sta jo podpisala samo dva od devetih slovenskih poslancev. Akcij za Zedinjeno Slovenijo v deželnih zbora izven Kranjske odtlej ni bilo več, pač pa je postal odločnejši kranjski deželni zbor. Pod vlado Potočkega, avgusta leta 1870, torej v bistveno drugačnih okoliščinah, se je v adresi jasno izrekel za Zedinjeno Slovenijo. To željo je ponovil še v adresi oktobra 1871, pod Hohenwartom; toda ne kot aktualno zahtevo ampak kot nalogo prihodnosti. V državnem zboru Slovenci s kako skupno akcijo za Zedinjeno Slovenijo niso nastopili, pač pa je Zedinjeno Slovenijo kot upravičeno željo Slovencev omenil dr. Etbín Costa v polemiki s štajerskim nemškim poslancem Rechbauerjem 13. junija 1871.³

III

Kakor že leta 1848, se je tudi zdaj program Zedinjene Slovenije pogosto vezal z mislijo na povezavo z drugimi jugoslovanskimi narodi. Ta misel je povezana z občutkom, da so Slovenci ob vseh nevarnostih sami zase premajhni in prešibki ter da potrebujejo močnejše opore, večje enote, v katero bi bili vključeni. Tudi jugoslovanski koncepti so zelo porasli po vojni leta 1866; verjetno je na to vplivalo tudi to, da se je tedaj hrvatski sabor orientiral proti dualizmu, da so hrvatska in slovenska stališča postala bližja in da je s tem hrvatska politika dobila na Slovenskem več simpatij kakor pa jih je imela v prejšnjih letih. Jugoslovanska ideja je poudarjena v raznih dopisih Einspielerjevemu Slovencu septembra in oktobra 1866, v Svetčevih konceptih iz tega časa, v Vošnjakovi brošuri, v udeležbi številne slovenske delegacije z Bleiweisom na čelu pri svečanostih ob tristoletnici Nikole Zrinjskega v Zagrebu novembra 1866,⁴ v Levstikovem programu političnega časopisa Slovenski jug julija 1867 itd.⁵ Stikov med slovenskimi, hrvatskimi in srbskimi politiki in kulturnimi delavci je bilo po vsej priliki več, kakor pa si navadno mislimo; niso pa dovolj preiskani. Djuro Klarić je novembra 1867 izdal prvo številko časopisa Slavjanski jug, ki je prinašal na prvi strani sliko kneza Mihajla Obrenovića, okrog pa grbe Štajerske, Koroške, Srbije, Hrvatske, Kranjske in drugih dežel, objavil življenjepise Bleiweisa, Tomaná in Razlaga; naročnino nanj so zbirali v Ljubljani Bleiweis, Levstik, Murnik, Nolli in Tomšič.⁶ Vižmarskega tabora maja 1869 se je udeležil tudi zastopnik srbske omladine iz Novega Sada, ki ga je potem na slavnosti

³ Novice 1871, str. 209.

⁴ Ne decembra, kakor pomotoma Šidak-Gross-Karaman-Šepić, Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914., Zagreb 1968, str. 37.

⁵ Več podatkov o vseh teh programih s citiranimi viri in literaturo v raz-

⁶ Vasilije Krestić, »Slavjanski jug« Djure Klarića, Historijski zbornik 14, pravi, citirani v op. 1, str. 50—51. 1961, str. 231—238.

v čitalnici predstavil Zarnik in je imel daljši pozdravni govor.⁷ Posebno zanimivo bi bilo vedeti, koliko so bili Slovenci informirani o sporazumu med srbsko vlado in hrvatsko Narodno stranko pomladi 1867 ter o različnih drugih kombinacijah in konceptih, ki so se v teh letih pojavljali v Beogradu, Zagrebu in drugod. Dunajska vlada je julija 1867 iskala od ljubljanskega deželnega predsednika podatke o neki okrožnici, ki naj bi jo iz Beograda poslali »ljubljskemu narodnemu odboru« in vsem čitalnicam in ki naj bi pozivala Slovence na zvezo s Hrvati.⁸

Po velikem vzponu v letih 1866/1867 se kaže jugoslovanska ideja od časa do časa tudi v naslednjih letih, vendar pa ni sestavni del slovenskega političnega programa, boja za Zedinjeno Slovenijo na taborih in v deželnih zborih. Slovenski narod, ki je začel izhajati 2. aprila 1868 v Mariboru, jugoslovanskega koncepta ni imel tako v ospredju kot Levstikov načrt julija prejšnjega leta. Nov močan poudarek pa je dobila jugoslovanska misel ob naslednji veliki vojni, vojni med Francijo in Prusijo. To pot se je pojavila tudi na znatno višji ravni, ne več le v časopisnih člankih in načrtih, ampak kot sporazum politikov prizadetih narodov. Najprej so se novembra 1870 sestali hrvatski in slovenski politiki v Sisku, nato pa decembra slovenski, hrvatski in srbski politiki z ozemlja monarhije v Ljubljani in sprejeli posebno programsko izjavo.⁹ Za popularizacijo tega ljubljanskega jugoslovanskega programa je bilo na Slovenskem v naslednjih mesecih precej narejenega: sprejela so ga slovenska politična društva po posameznih deželah, v njegovem znamenju je bil organiziran in izveden tabor v Kastvu v Istri maja 1871 s hrvatsko-slovensko udeležbo in značajem, v njegovem duhu je pisalo časopisje. Vendar po trdnosti in trajnosti sklepov ljubljanski kongres ni imel velike veljave, do predvidenega globljega in trajnejšega sodelovanja ni prišlo.

Vendar pa je kongres, kar se tiče Slovencev, opravil dve nalogi. Prva, da govorimo z besedami Slovenskega naroda leto in pol pozneje: »Pridobitev je velika v tem oziru, da se je bila naša rešilna ideja, želja po končnem zedinjenju barem avstrijskega jugoslovanstva, zopet oživila med narodom.«¹⁰ Druga naloga je prav tako, dasi manj direktno, zajeta v omenjenem članku Slovenskega naroda: kongres je prispeval k medsebojnemu seznanjanju in spoznavanju, k spoznavanju važnosti položaja Slovencev pri drugih jugoslovanskih narodih. Kot takemu in kot prvemu javnemu uradnemu dogovoru med politiki treh narodov gre ljubljanskemu sestanku gotovo pomembno mesto v slovenski zgodovini.

Hrvatska je Slovincem neposreden sosed, najbolje jo poznajo, največ stikov imajo z njo. Zaradi tega se jugoslovanska skupnost med Slovenci v teh letih navadno predstavlja kar kot združenje s Hrvatsko ter se govori in piše samo o Hrvatski in Hrvatih, čeprav npr. ljubljanski program ni tako omejen.

⁷ Zastava 8. juna 1869.

⁸ Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Celje 1928-39, str. 1013, 1014.

⁹ Več o tem, s citirano literaturo, v razpravi, citirani v op. 1, str. 52.

¹⁰ Slovenski narod 27. jul. 1872.

Jugoslovansko skupnost si predstavljajo s slovenske strani vselej kot federacijo enakopravnih delov. Zato je popolnoma točno, da jugoslovanski program ne ukinja programa Zedinjene Slovenije, niti ga ne spreminja, ampak ga samo dopolnjuje. Nekateri nasveti s hrvatske strani, da bi Slovenci opustili Zedinjeno Slovenijo, so zelo odločno obsojeni.¹¹

S tem pa smo pri pomislekih, ki so se na Slovenskem v teh letih od časa do časa pojavljali proti jugoslovanski ideji. Ti pomisleki po večini niso bili načelnega značaja, niso bili odpor do kakršnega koli sodelovanja, do sodelovanja sploh, to so bili pomisleki proti umestnosti globlje povezave »zdaj«, v sedanjem trenutku, dokler se prilike ne spremenijo. Začasnost pomislekov se navadno posebej naglašajo. Med temi pomisleki je nezadovoljstvo s hrvatsko politiko, ki da ni stalna, ne složna, ne dovolj slovanska, so spori med Hrvati in Srbi, je odpor do Madžarov, kolikor bi povezava s Hrvatsko pomenila tudi zvezo z Ogrsko, je misel, da je treba najprej še bolj utrditi slovensko zavest, šele nato pa preiti na zavest skupnosti, ker bi bil sicer to nenaraven, škodljiv skok, je naziranje, da bi bila tudi jugoslovanska skupnost premajhna in nesposobna samostojnega življenja in da za to prihaja v poštev samo slovanska skupnost ali Rusija — skoraj da največjo vlogo pa ima strah pred vsiljevanjem jezika ali imena. Kot slika mnenja, ki je tedaj prevladovalo na Slovenskem, je zelo značilen (kljub temu, da se je marsikateri Slovenec tudi navduševal za opustitev slovenščine) koncept govora, ki ga je imel ali hotel imeti Levec kot študent na Dunaju maja 1868 ob debati o jeziku v hrvatsko-slovenskem študentskem društvu Velebit. Na nasvet »Slovenci naj se pohrvatijo« vprašuje Levec oznanjevalca takega nasveta: »Kaj misli, da je nam Slovincem naša individualnost glede Hrvatov manj ljuba in draga, kakor Hrvatom njihova glede Rusov?« In na nasvet, naj Slovenci opuste slovenski jezik, naj se vse znanstvene knjige pišejo v hrvaščini, v slovenščini pa kvečjemu kaka knjižica za kmete, odgovarja Levec z vprašanjem: »Gospoda, ali naši najhujši nemškutarji kaj družega zahtevajo? Ali oni ne pravijo tudi: za kmeta naj ostane slovenski jezik, izobraznemu svetu pa naj rabi nemščina. Ne vem tedaj, za kaj tako vpijemo zoper nemškutarje, če smo pri volji literaturo v dva cepa ločiti, za kmeta posebej, za izobraznega posebej.« Taka politika bi vodila po Levčevem mnenju le v ponemčenje.¹²

Prav zaradi takih trenj je treba ob novem dvigu jugoslovanske ideje proti koncu leta 1870 popraviti dotedanje napake. Zatočnik, glasilo Narodne stranke na Hrvatskem, piše pred sestankoma v Sisku in Ljubljani, da nikakor ne misli vsiljevati Slovincem hrvatskega imena ali jezika, da so prepričani zaradi obojega mnogo škodovali in razdvajali in da ima vsak slovanski narod pravico, da si svojo lastno hišo uredi kakor si sam hoče.¹³

¹¹ Slovenski narod 25. mar. 1871.

¹² Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, Četrta knjiga, Ljubljana 1961, str. 46—47.

¹³ Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, Tretja knjiga, Ljubljana 1958, str. 187.

Poleg slovenske in jugoslovanske misli je tretje izhodišče slovenskega političnega čustvovanja tega časa zavest pripadnosti veliki slovanski skupnosti in ideja slovanske vzajemnosti, misel na razširjenost in številnost Slovanov, na njihovo prebujanje in svetlo bodočnost, posebej pa še v veliki meri misel na veliko in močno Rusijo. Kot Slovenec bi človek dostikrat občudoval, pa ga dviga zavest, »da smo Slovenci le mala vejica našega velikanskega naroda Slavjanskega«. In ko se v temnih trenutkih kaže, da ostaja Slovincem le dvoje, ali bodo Prusi ali pa Rusi, se seveda odločajo za Ruse.

V političnem okviru habsburške monarhije pomeni slovanska vzajemnost težnjo po političnem sodelovanju njenih slovanskih narodov, po skupnem boju proti centralizmu in dualizmu, nemškemu in madžarskemu gospodstvu. V politični praksi seveda niso politiki vseh slovanskih narodov hodili po isti poti, niti niso politiki enega naroda pri svojih političnih korakih vedno upoštevali želja drugih slovanskih narodov. Toda kot geslo je igrala slovanska vzajemnost na Slovenskem veliko vlogo. Gospodarsko in politično mnogo razvitejši in močnejši Čehi se neprestano postavljajo za vzgled, »učimo se od Čehov!« se znova in znova ponavlja kot vodilo.

Po vojni leta 1866 in uvedbi dualizma naslednje leto se je rusofilstvo na Slovenskem izredno razmahnilo. Demonstrativno pojejo rusko carsko himno, nazdravljajo ruskemu narodu in carju. Romanja v Moskvo na etnografsko razstavo se udeležijo tudi trije Slovenci, vendar ni med njimi nobenega vodilnega politika; previdna slovenska politika ni šla tako daleč kakor češka ali hrvaška.

Tega rusofilstva ne gre razumeti kot navdušenje za carizem. Slovenski narod je pisal: »Bože carja hrani se pri nas inostranskih Slovanih glasi: bože daj bratovskemu nam narodu ruskemu srečo, bože ohrani najkrepkejšega sina Slave.«¹⁴ V tem čustvovanju na splošno ni dosti razmišljanja ali kritičnega vrednotenja carskega režima in njegove politike, ni realne presoje, ne poznavanja Rusije in ruskih problemov. V tem čustvovanju ni pravzaprav bistveno, ali je Rusija absolutistična ali demokratična, taka ali drugačna, najpomembnejše je, da obstoja, da s svojo existenco daje oporo v nacionalnih spopadih, vzbuja upanje v bodočnost.

Deloma že po prusko-avstrijski vojni leta 1866, zlasti pa od francosko nemške vojne 1870/71 naprej se vedno več piše in razmišlja o tem, da bo prišlo prej ali slej do velikega, odločilnega boja med germanstvom in slovanstvom. Slovenski narod poudarja proti koncu leta 1871, kako potreben je Rusiji in slovanstvu zaenkrat mir: v tem času bo Nemčijo razjedalo versko in socialno vprašanje, Rusija pa se bo okreplila in mi vsi se bomo pripravljali.¹⁵ Zelo veliko piše Slovenski narod o tem, kako ruski časopisi ocenjujejo položaj v Evropi in habsburški monarhiji. Rusko mnenje je, kakor meni sredi leta 1871, »da bi se Avstrija na programu

¹⁴ Slovenski narod 17. apr. 1869.

¹⁵ Slovenski narod 14. 23. dec. 1871.

pravičnosti in enakopravnosti za Slavene utrdila in da bi obstala.¹⁶ Od vseh slovanskih narodov se zahteva slovanska politika. Zato je Slovenski narod najprej očital Srbiji »nehvaležno vedenje do Rusije«, nato pa z velikim veseljem pozdravil poboljšanje odnosov leta 1871 ter pot kneza Milana k carju v Livadijo.¹⁷

V podrobnostih so bile seveda koncepcije o Rusiji in slovanstvu različne. Nekateri so idealizirali prav tako Rusijo, kot je bila, in niso dopuščali nobene kritike ruske države in politike. Drugi so razlikovali med rusko vlado, »ki do dan danes še ni po vsem čisto slavenska«, v kateri je »za zdaj še preveč privandranih Nemcev«, med carjem, ki je germanofil, in med ruskim narodom, ki se bo prej ali slej (morebiti prej kot si mislimo) uveljavil tudi v vladni politiki.¹⁸ Eni so računali na bodočo vključitev Slovencev v rusko državo; glavni predstavnik te smeri je bil Gregor Blaž.¹⁹ Drugi, kot npr. Ferdo Kočevar, si niso želeli »pol sveta vladajoče centralizirane ruske države« in so postavljali takemu panrusizmu nasproti panslavizem, ki mu gre za to, da »vsem tistim narodom, ki so danes podložni drugih narodov, svobodo in samostalnost pribavi« in je torej tudi za svobodno in samostojno Poljsko.²⁰ Valentin Zarnik je v svoji obsežni seriji člankov Pad Francije in Slaveni, objavljeni aprila in maja 1871 v Slovenskem narodu, naglašal, da javno mnenje v Rusiji še nič ne velja, da bi ruska vlada morala dati svobodo ne samo »poljskemu narodu, temuč tudi celi sveti Rusiji« in da bi se edino na ta način Poljaki vrnili med Slovane, kar bi pomenilo potem res nepremagljivost slovanstva. Toda tega, meni Zarnik, še dolgo ne bo. Rusija bi poleg tega po njegovem mnenju hladnokrvno prodala Čehe in Slovence Prusiji za koncesije na vzhodu.²¹ Levstik je pripisoval v daljšem članku Primerno preišljevanje, prav tako objavljenem v Slovenskem narodu marca 1871, ruskemu carju politiko zedinjevanja Slovanov, opozarjal je na že del časa trajajoče zavezništvo med Rusijo in Prusijo; žrtev tega zavezništva bi mogli biti Slovenci in Čehi, prepuščeni Prusiji.²² Strah pred tako usodo narekuje Levstiku in Zarniku željo, da bi Avstrija ne propadla.

Jugoslovanstvo in slovanstvo se praviloma dopolnjujeta. »Ideja jugoslovanstva je celovit del ideje vseslovanstva«, piše Kočevar v Slovenskem narodu ob ljubljanskem kongresu.²³ Vendar pa se pojavljajo med obema idejama tudi določeni konflikti. Skoraj gotovo se pojavlja določeno zatekanje k ruščini tudi v zvezi z odporom do opuščanja slovenščine v korist »hrvaščine«. Ruščina kot bolj oddaljena se kaže do slovenščine tudi bolj tolerantna, razen tega pa je mnogo bolj mogočna, v njej je varstvo in zaščita, ki je v »hrvaščini« ni. V tem smislu piše svoje članke Gregor Blaž v Slovenskem narodu 1869. leta in v tem smislu sprejme drugi slo-

¹⁶ Slovenski narod 17. jun. 1871.

¹⁷ Slovenski narod 25. febr. 1871.

¹⁸ Slovenski narod 17. jun. 1871, 12, 14, 23. dec. 1871.

¹⁹ O njem posebej Dušan Kermavner v Prijatelj IV, str. 548—561.

²⁰ Prijatelj III, str. 525.

²¹ Slovenski narod 13. maja 1871.

²² Fran Levstik, Zbrano delo, Deveta knjiga, str. 184—200.

²³ Slovenski narod 10. dec. 1870.

venski študentski shod 4. septembra 1869 naslednjo resolucijo: »Glede na to, da, ako se mi poprimemo ktereга si bodi jugoslovanskega narečja, ne vidimo nobenega napredka, ne nahajamo v tem za našo slovansko bodočnost prave garancije, izrekamo svoje trdno prepričanje o tem, da za višo slovesnost je neobhodno potrebno, poprijeti se jezika ruskega.«²⁴

V.

Zaradi volilne zmage v letu 1867 so dobili Slovenci tudi v državnem zboru zelo močno zastopstvo: osem poslancev namesto prejšnjih treh; 5 iz Kranjske, 2 iz Štajerske in 1 iz Goriške. Ob sistemu indirektnih volitev se večje zastopstvo sploh ni dalo doseči. Glavno vprašanje, ki se je postavljalo pred te poslance, je bilo: ali iti na Dunaj in sodelovati v državnem zboru, ali voditi po češkem vzgledu abstinenčno politiko.²⁵ Češki voditelj Rieger je svetoval kranjskim Slovencem, naj gredo na Dunaj, pri priliki podajo ugovor v imenu dežele in naroda, se odločno izrečejo proti dualizmu, za federalizem, se dogovorijo s Poljaki in Tirolci ter končno ob ugodni priliki spet s protestom odidejo. »Od nas končno rešitev avstrijskega vprašanja ni zavisna«, je pisal Svetec, »da pa posebno mi na Kranjskem deželi lahko mnogo škodimo, če vladno silo provociramo... Mi smo preslabi, da bi sami vzdržali in odbili vladno silo, a žrtvovati se brez vsega upanja zmage, dasi bi junaško bilo, ne kaže«. S to filozofijo so šli slovenski poslanci na Dunaj. Tu so kakor Poljaki in nemški klerikalni Tirolci sedeli na federalistični desnici. Z dalmatinskim Srbom Ljubišo so imeli lasten ožji klub ter širšega skupaj s Tirolci.

Politika, ki so jo vodili glavni slovenski državni poslanci, predvsem Svetec, pa je močno nasprotovala temu, kar so Slovenci nasploh od njih pričakovali. Posebej sta zbudila ogorčenje glasovanje za adresu junija in za temeljni zakon o državnem zastopstvu (ali, kakor se dostikrat reče, za decembrsko ustavo) oktobra 1867. Slovenci so poskušali igrati vlogo lojalne, več ali manj konstruktivne opozicije, ki je zaradi svojega avtonomističnega stališča večkrat odklanjala sodelovanje pri sprejemanju določenih zakonov, ki po njenem niso spadali v kompetenco državnega zbora, v celem pa je sprejemala obstoječe stanje. Toman je aktivno sodeloval v ustavnem odboru in znameniti 19. člen temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov, ki govori o enakopravnosti narodov, je dobil svojo formulacijo v veliki meri po njegovem prizadevanju. Vlada je na vse to odgovarjala z določenimi koncesijami in določeno naklonjenostjo glede razmer na Kranjskem. Svetec je v zagovarjanju te politike poudarjal, da dualizem ni tako zlo, kakor se je bilo bati v začetku, in da so kompetence deželnih zborov večje kot so bile poprej.

Ta politika je vzbudila na Slovenskem velik odpor. Nastala sta dva tabora: tabor oportunistične, »realne« politike, tabor gesla »zmernost je znamenje politične modrosti«, tabor politike državnih poslancev — in

²⁴ Prijatelj IV, str. 46—47.

²⁵ Podrobneje o politiki državnih poslancev ter oportunističnem in »levem« taboru v razpravi, citirani v op. 1, str. 33—37 in 46—47.

tabor opozicije proti njej, tabor »levice«, kakor ga je imenoval Vošnjak,²⁶ tabor odločne in popolne opozicije proti vladi, tabor posnemanja češke abstinence politike, tabor odločnega boja za Zedinjeno Slovenijo, tabor, ki je dobil svoje glasilo v Slovenskem narodu.

Kakor sta se ta tabora ostro napadala, vendar boj med njima nikdar ni šel preko določene meje. Ena in druga stran se je skrbno varovala pretiravanja nasprotij. Kljub vsem konfliktom in spopadom sta se obe zavedali, da je narodno gibanje celota in da je treba to celoto na vsak način ohraniti. Tako tabori nikjer niso zahtevali abstinence od državnega zbora ali izražali nezaupnic državnim poslancem. Kritika te vrste je ostala v bistvu omejena na časopisje.

Močno se moramo varovati poenostavljanja, ki bi oportuniste in levico iz let 1867—70 enačilo s termini konservativci ali klerikalci in liberalci. V taboru oportunistične politike najdemo konservativce, pa tudi mnoge liberalce — v taboru levice najdemo liberalce, pa tudi mnoge konservativce. Vodilni oportunist Luka Svetec je bil leta 1866 eden najbolj odločnih zagovornikov Zedinjene Slovenije in narodnega prava proti zgodovinskemu, po nazorih je bil prav gotovo liberalec. Med navdušenimi borci za Zedinjeno Slovenijo, sestavljavec najbolj odločnega teksta zanjo pa je bil Mihael Herman, konservativec, ki se je nekaj let pozneje med prvimi odločal za vključitev v pravno stranko, ki so ji liberalni Slovenci nasprotovali. Treba je tudi upoštevati, da klerikalni tabor ravno zaradi svojih nazorov ni mogel čutiti nobene ljubezni do liberalnega, cerkvi sovražnega državnega zbora in do sodelovanja v njem. Najbolj konservativnima slovenskima poslancema je najmanj mogoče očitati oportunizem, saj sta se ob obeh spornih glasovanjih leta 1867 vzdržala oziroma glasovala proti. Tudi v kranjskem deželnem zboru se slovenski poslanci, ko je šlo za nacionalno oportunistično ali radikalno glasovanje, nikakor niso opredeljevali v skladu s svojo klerikalno-liberalno orientacijo.

V taboru »levice« so dajali iniciativo in ton liberalni mladoslovenci, zbrani okrog Slovenskega naroda. V tem taboru je bila velika večina zavedne slovenske posvetne inteligence, študentska mladina, pa tudi zelo velik del duhovščine. Velike pa so bile razlike po deželah. Na Kranjskem je bilo vodstvo slovenske politike v deželnem zboru in v narodnih društvih skoraj v celoti v oportunističnem taboru, na Štajerskem pa je bilo pravzaprav vse vodstvo za radikalno politiko in ta tabor je dominiral tu prav tako kakor oportunistični na Kranjskem. Goriška je bila razdeljena; deželni poslanci so bili bolj oportunisti, tako Černe, demokrat iz leta 1848, s Tomanom vred slavljani borec za slovenske pravice v Schmerlingovem parlamentu, ki se je izrekel proti Zedinjeni Sloveniji, in Andrej Marušič, ki je s svojo Domovino veljal za glavnega zagovornika provladne politike. Vendar je bila močna tudi radikalna struja, ki je organizirala tabore in ustanovila politično društvo Soča (1869), v katerem so prevladovali liberalni mladoslovenci. Tudi na Koroškem so bili mladoslovenci organizatorji taborov in ustanovitelji političnega društva Trd-

²⁶ Vošnjakovo pismo Costi z dne 26. jun. 1868 v Costovi korespondenci v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

njava (1869), konservativni Einspieler pa je stal zlasti v začetku precej ob strani, kmalu pa je začelo vodstvo slovenskega gibanja znova prehajati v njegove roke.

Te razlike se dajo v marsičem razložiti z položajem Slovencev v posameznih deželah. Kranjska je edina dežela, kjer sta deželni zbor in deželni odbor v slovenskih rokah. Dobri odnosi z vlado morejo prinesiti deželi marsikatero korist. Tu vlada strah pred izgubo oblasti, skrb, »kaj poreče vlada«, iz katere se je tako norčeval Levstik. Goriška je druga za Kranjsko v najboljšem položaju. Moči v deželnem zboru in deželnem odboru med italijansko in slovensko stranjo so v glavnem izenačene: obe sta zdaj v medsebojnih narodnostnih bojih, zdaj v zavezništvu proti vladi in nemščini v deželi. Dasi nemške stranke v deželi ni, ker nima nemškega prebivalstva, ima vlada vendarle dokaj močne pozicije; na tej in na oni strani ima svoje »vladne« ali »zmerne« poslance. Zdaj izrablja Slovence, zdaj Italijane; zdaj jo kličejo na pomoč Slovenci, zdaj Italijani. Slovence na Štajerskem tlači nepopustljiva nemška deželnozborska večina, na deželno politiko nimajo nobenega vpliva, boj v starih deželnih okvirih je brez izgledov na uspeh. Tako na Štajerskem tudi konzervativci odločno zahtevajo Zedinjeno Slovenijo, na Kranjskem pa so tudi liberalci previdni in oportunistični.

Slovenski poslanci so končno zapustili državni zbor ob koncu marca leta 1870, pa ne zaradi kritike in pritiska svojih nasprotnikov, ampak zaradi velikih sprememb političnega položaja v državi. Ne glede na to pa je bil ta izstop pozdravljen z velikim navdušenjem in Slovenski narod je pisal, da je narodna sloga obnovljena.²⁷

VI

Vsa ta leta, ki o njih govorimo, trajajo na Slovenskem trenja med klerikalno in liberalno strujo, od katerih ima vsaka še različne odtenke.²⁸ Uradna slovenska politika do začetka leta 1867 ni imela ultramontanske podobe, kakor je bil pisal Prijatelj. Volilni programi za deželnozborske volitve januarja meseca so v vseh deželah govorili samo o obrambi narodnosti, ne pa vere ali cerkve. Po januarskih volitvah pa je prišlo do spremembe: klerikalni del narodnega gibanja je očitno zahteval, da podpre slovenska stranka tudi boj cerkve, da se opredeli; podprl pa je svojo zahtevo s sklicevanjem na izredno važno in pomembno vlogo, ki jo je v volilnem boju odigrala duhovščina. V proglasu za marčne volitve na Kranjskem se je že pojavilo staro, zdaj za uradno proglašeno geslo »vse za vero, cesarja in domovino«. Odtlej ima slovenska stranka na Kranjskem katoliško etiketo; podrejajo se ji in jo sprejemajo tudi liberalci. Ni pa v drugih deželah enako kot na Kranjskem: na Štajerskem se kažejo izrazite javne izpovedi liberalnih nazorov (Ser nec, Dominkuš). Tudi med študentsko mladino se ostro kaže protiklerikalizem.

²⁷ Slovenski narod 2. apr. 1870.

²⁸ Podrobneje o klerikalno-liberalnih nasprotjih (z naštetimi viri in literaturo) v razpravi, citirani v op. 1, str. 41—46.

Ko so liberalni mladoslovenci začeli izdajati Slovenski narod, so v njegovem političnem programu omenili tudi cerkveno vprašanje ter napisali: »Slovenski narod ne bo nikdar preziral, kako globoke korenine ima v našem narodu katoliška cerkev... Tedaj ne bodo samo našemu listu verske zadeve, dogme in bistvene cerkvene naprave svete, kakor so celemu narodu, ampak poganjal se bode npr. tudi za to, da se neoskrunjeno ohrani cerkveno premoženje, da se ljudska šola ne loči od cerkve, da se oživlja bolj in bolj javno cerkveno življenje.« Tega programa se je držal Slovenski narod v naslednjih letih. Priznaval je duhovščini njene zasluge in pozitivno vlogo v narodnem gibanju, ni hvalil liberalne zakonodaje, ki je zmanjševala vlogo cerkve v državi, ni pa tudi branil cerkve in napadal liberalizma. V velikih cerkveno političnih konfliktih tistega časa je bil nevtralen, skušal je molčati o njih. Menil je, da bi pisanje o verskih zakonih in podobnih problemih utegnilo razdvojiti Slovence v dva tabora in to bi narodni stvari škodovalo. Hotel je enotnost narodnega gibanja in je zavračal pogosto ponavljajoče se mnenje, da obstojata na Slovenskem dva tabora, liberalni in klerikalni; zavračal je določene pozive za sodelovanje na liberalni podlagi z nemške strani. Kakor je nastopal zoper misel, da bi se formirala slovenska liberalna stranka, tako je nastopal tudi zoper nastajajoče posebne katoliške organizacije. Tistim, ki so zahtevali angažiranje v obrambo vere, je odgovarjal, »da je naša narodnost v veliko večji nevarnosti kakor katoličanstvo« in je to nevarnost argumentiral z mednarodnim položajem, z nemško in italijansko nevarnostjo, z mogočim razpadom Avstrije. Zato je treba delati zdaj za narodnost, za druga vprašanja imamo še čas.

Ta politika je nekaj časa doživljala lepe uspehe. Tabori, glavna politična akcija, ki so jo začeli in v glavnem tudi izvedli liberalni mladoslovenci, se nikjer niso spuščali v cerkveno-politične probleme. Njihove zahteve so bile samo nacionalne, v obrambo vere in cerkve nikjer niso nastopili, kljub temu, da so s klerikalne strani izražali želje po tem. To pa kaže, da je bil liberalni tabor v letih 1868, 1869 toliko močan, da je s svojo politiko pridobil tako široke kroge, da mu večja popuščanja niso bila potrebna, da je mogel držati politiko molka in nevtralnosti v verskih zadevah.

Pod tem sorazmernim mirom in slogu pa so tlela vedno večja bodoča nasprotja. Katoliški tabor v Avstriji se je konec šestdesetih let vedno bolj organiziral. Ta val je zajel tudi slovenske dežele. Nastajajo katoliška društva in katoliška politična društva. Zlasti pomembne so volitve v deželne zборе sredi leta 1870. Tedaj je v nemških deželah monarhije prvič nastopila organizirana klerikalna stranka ter dosegla na kmetih precejšne uspehe. Nova skupina poslancev se je s tem pojavila v deželnih zborih in v državnem zboru. To je seveda močno vplivalo tudi na Slovence. V boju proti nemški liberalni stranki se je ponujal nov zaveznik; klerikalni del slovenskega narodnega gibanja je to zavezništvo vabilo zaradi istih načelnih izhodišč, liberalnemu delu se je to zavezništvo prav tako načelno upiralo (da ne govorimo o različnih nacionalnih konceptih). V novem položaju se je klerikalizem krepil, liberalizem je slabel, nasprotja

pa so rasla. V prejšnjem poglavju smo govorili o položaju na Štajerskem, kjer so bili Slovenci v deželnem zboru sami proti nepopustljivi nemško liberalni večini: Zdaj so se po volitvah leta 1870 pojavili v deželnem zboru nemški klerikalci. Nemški liberalci so sicer še vedno ohranili večino v deželnem zboru, toda eno mesto v deželnem odboru je zdaj le lahko pripadlo opoziciji, Slovencem in nemškim klerikalcem. Kako naj se ti stranki povežeta med seboj? Ob tem vprašanju se je poglobljaj razcep med štajerskimi Slovenci. Septembra 1871 je zmagal v brežiškem volilnem okraju nemški kandidat zaradi liberalno-klerikalne nesloge med slovenskimi volivci. Leto zatem, septembra 1872, ob občnem zboru Slovenske matice, se slovensko narodno gibanje prvič jasno razcepi v dve stranki, v letu 1873 pa na prvih državnozborskih direktnih volitvah nastopi vsaka zase s svojimi posebnimi kandidati.

VII

Kakšna so stališča kroga okrog Slovenskega naroda, našega mladoslovenskega tabora, iniciatorja aktivizacije in radikalizacije narodnega boja, do habsburške monarhije?²⁹ Gotovo je, da se v objavljenih programih in izjavah poudarja navezanost na monarhijo, dobro in zvesto avstrijstvo. V tem smislu so avstrijski vsi naši programi tega časa. Vendar pa ta navezanost na Avstrijo nikakor ni brezpogojna. Vezana je na priznanje enakopravnosti. Poudarjanje navezanosti na Avstrijo je gotovo plod različnih nagibov. Pri nekaterih, zlasti konservativno usmerjenih ljudeh izhaja nedvomno iz globokega tradicionalnega občutka in prepričanja. Mnogokje je le propagandnega značaja in zato neiskreno. Na eni strani poudarjajo zvestobo Avstriji in dinastiji, da bi bile slovenske težnje in zahteve bolj sprejemljive za dvor in vlado, na drugi strani poudarjajo zvestobo v obrambo proti nemškim nacionalnim nasprotnikom, ki Slovencem v tem času zelo radi podtikajo protiavstrijske tendence. Pri utemeljevanju Zedinjene Slovenije se stalno poudarja, da bi bila taka tvorba v interesu monarhije in v njeno obrambo, zlasti proti italijanskim aspiracijam. Mnogokje je avstrijstvo le hladen političen račun. Ob nemški in italijanski nevarnosti je najboljša rešitev še v habsburški monarhiji. Zarnik je zapisal v svojem volilnem programu, »da nam med vsemi državnimi kombinacijami Avstrija daje še vedno največje poroštvo za ohranjenje in vzdržavanje naše narodnosti; a to edino le takrat, ako se Avstrija na svoji po naravi odmerjeni, to je, federativni podlagi ustroji.«³⁰ Priključitev Nemčiji ali Italiji ali razdelitev med obe bi nedvomno, o tem so si Slovenci edini, pomenila strahoten udarec. Odtod — povsem brez zveze z ljubeznijo ali navezanostjo do Avstrije — določen strah pred propadom monarhije, strah, ki ni bil neupravičen. Ta strah je pri opredelitvah do Avstrije nedvomno zelo pomemben.

V teh letih je veliko vprašanje, če bo Avstrija sploh preživela velike spremembe evropskega političnega zemljevida. Glede obstoja monarhije

²⁹ O stališču do Avstrije podrobneje v razpravi, citirani v op. 1, str. 53—58.

³⁰ Novice 12. maja 1869.

je Slovincem jasno, da ni odvisen od njihovih želja, ker so premajhen in preneznaten faktor. Niti je ne morejo obdržati, niti je ne morejo razbiti.

V celem pa mladoslovenci nikakor niso bili povsem privrženi monarhiji, kakor menijo nekateri, nikakor niso računali na Slovenijo le v okviru monarhije in nikakor niso bili popolni avstroslavisti. Avstroslavizem je imel svoj veliki čas v letu 1848, v šestdesetih letih je bil položaj že drugačen. Razočaranju pod Schmerlingom se je po kratkem intermezzu upanja pridružilo še večje razočaranje, naravnost ogorčenje ob dualizmu. Leta 1848 so Slovenci imeli, kakor tudi drugi slovanski narodi monarhije, voljo braniti Avstrijo in boriti se zanjo. Take volje pa zdaj ni. Mladoslovenci so to zelo jasno povedali. Slovenski narod piše 17. decembra 1870: »Da je avstrijsko vprašanje identično s slovenskim, trde pri nas samo tisti politikarji, ki so v absolutističnih časih... narodno politikovati začeli in jim je fraza, da se prej 'hrib omaje' nego Slovenceva zvestoba, v dušo zarastla, dasiravno stavimo mi drugi glavó, da z nami vred nimajo nikakega veselja, žrtvovati se za Avstrijo, ako nam tudi pravična ni. Gesla: mi hočemo za Avstrijo sladko umreti, tudi če nam za življenje kot narod in Slovani ne dáde garancij — si pri nas še nikdo ni postavil.« V drugem članku pol meseca pozneje (3. januarja 1871) pa je rečeno, da brez vse hinavščine želimo, da se Avstrijo ohrani, da pa želimo drugačno Avstrijo. Ob taki, kakršna je, »se moramo oklepati, navduševati in žrtvovati le za svojo ožjo domovino«, to se pravi, le za Slovenijo. »Naš državni patriotizem pa nam je predpisan v kazenskem zakoniku in naše požrtvovanje bode toliko, v kolikor se nam bode predpisalo v davkarskih knjigah in v brambovski postavi.«

Vidimo torej, da liberalni mladoslovenci ob dualizmu ne stojte več na pozicijah klasičnega avstroslavizma. Njihov temelj je samo Slovenija — Avstrija je povsem podrejenega pomena. Zanj nimajo ne vere, ne ljubezni, ne občutkov dolžnosti ali žrtvovanja, za bodočnost jim je le ena od možnosti.

Ves boj za Zedinjeno Slovenijo, ki so ga začeli mladoslovenci, je bil povezan z računanjem na morebiten razpad habsburške monarhije. Ni šlo samo za to, da bi od cesarja ali od vlade dosegli uresničenje zahtev po enakopravnosti in združitvi, ni šlo samo za ta, da tako rečemo, notranjepolitični problem. Šlo je za mnogo več. Leta 1866 je bil izločen iz monarhije prvi del slovenskega narodnostnega ozemlja, Beneška Slovenija. To je bil vsekakor opomin. Razdelitvi slovenskih dežel med Nemčijo in Italijo ali drugim podobnim posledicam razpada monarhije se je bilo mogoče izogniti samo na en način: ali čimprej doseči Zedinjeno Slovenijo ali pa se z izpričanimi in jasnimi, množično podprtimi zahtevami po njej tako uveljaviti pred svetovnim javnim mnenjem, da bi bilo mogoče najti podporo med odločujočimi velesilami. Dostikrat so nas celo tisti, ki so imeli iste nacionalne nasprotnike in bili torej naši zavezniki, smatrali za narodič, ki je premajhen, premalo razvit, pa tudi postavljen na preveč izpostavljeno ozemlje, da bi mogel računati na kako boljšo bodočnost. Poleti 1866 so prezrli Slovence na konferenci federalistov, ki so se je

udeležili samo Čehi, Poljaki in Hrvati. Riegerjev program, ki je bil tu sprejet, je puščal Slovence v nemški skupini. V svoji presoji jugoslovanskega kongresa v Ljubljani decembra 1870 je bil Svetozar Miletič zaradi nemške nevarnosti proti takojšnjemu povezovanju s Slovenci.

Treba se je bilo torej uveljaviti v svetu, doseči, da bo slišal o nas, o naših težnjah in zahtevah, treba pa je bilo tudi poskrbeti za to, da bodo za temi težnjami in zahtevami stale množice, da bo za njimi res stalo celo slovensko ljudstvo. To misel najdemo dostikrat zapisano. »Če katastrofa pride,« je pisal Jurčič v Slovenskem narodu 17. decembra 1870, »mora nas najti pripravljene in naš narod in svet in naši protivniki Nemci morajo vedeti, kam hočemo, kaj tirjamo. Z zedinjenjem Slovencev med seboj — postavili smo prvi del našega programa za bodočnost na dnevni red, z idejo zveze s Hrvati — drugi del. Sedaj nam je delavnim biti, da se te ideje v narodu utrdijo in da se zvršetku bližajo. Kedaj bodo realizirane, ter ali v monarhiji, ali po rešitvi orientalnega pitanja — to ne odločujemo mi, to odloči bodočnost, ktera bode naše želje že na dnevnem redu našla in narod pripravljen dobila«. Podobno piše Zarnik v začetku naslednjega leta in posebej citira Déakove besede, ki naj veljajo tudi za Slovence: »Če Avstrija razpade, si moramo že vnaprej svojo deželo urediti, da z gotovim državnopravnim faktorjem vsakemu tujcu nasproti stopimo.«³¹

V habsburški monarhiji, taki, kakor je bila v teh letih, in v evropski situaciji, kakršna je bila takrat, Zedinjena Slovenija gotovo ni bila dosegljiva. To je bil nedvomno tudi glavni vzrok za to, da so se oportunisti tako branili, govoriti o nji. Toda mladoslovenski voditelji so imeli širše koncepte. Njim je šlo za to, da postanejo Slovenci znani zunanjemu svetu, da izpričajo pred njim, pred Evropo, svoje zahteve, svojo politično voljo po združenju in svobodnem življenju. In prav če upoštevamo te širše koncepte, če vidimo, kaj so imeli mladoslovinci pred očmi in kaj so predvsem hoteli doseči, nam realnost, bistrina, pravilnost in smiselnost njihovih idej vzbuja občudovanje.

³¹ Slovenski narod, 13. maja 1871.

Summary

THE SLOVENE NATIONAL MOVEMENT AT THE TIME OF "TABORI"

The author describes in detail the three year period of meetings (tabori) between 1868—1871, which were held on the whole Slovene ethnical territory, and which had, in a sense, the character of a plebiscite for United Slovenia.

Dušan Kermavner

O POSEGU IVANA CANKARJA V SLOVENSKO POLITIKO
LETA 1918

(Referat na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici
dne 11. septembra 1968)

Z dogajanjem v letih 1917 in 1918, ki je neposredno in posredno vezano s Cankarjevima predavanjema o »Očiščenju in pomlajenju« z dne 20. aprila 1918 v Trstu in o »Slovenski kulturi, vojni in delavstvu« z dne 1. junija 1918 v Ljubljani, sem se ukvarjal že pred tremi desetletji, ko sem pripravljaj za natis spomine dr. Henrika Tume leta 1937 in študijo o Albinu Prepeluhu, dodano h knjižni izdaji njegovih »Pripomb k naši prevratni dobi« leta 1938. A kar sem takrat oral kot ledino, sem moral zdaj preorati kot praho in globlje. Hkrati z informativnim referatom sem zamislil dokumentirano razpravo v obsegu, da bi jo mogla prinesiti strokovna revija. Narasla pa mi je tako, da bo mogla iziti le v knjižni izdaji.* Za referat sem odbral le nekaj ilustrativnih izsekov iz kompleksa družbenoidejnih nasprotstev, iz katerega je izrasel Cankarjev poseg, in le nekaj smernic za zgodovinarski pristop k njegovemu proučevanju.

Cankarjeve sodbe o vprašanjih slovenske in posebej socialistične politike v letu 1918 še niso bile raziskane v okviru političnoidejnega okolja in vzporejene s sočasnimi bodisi istosmernimi ali pa navzkrižnimi nazeri drugih socialističnih in meščanskih mislecev o istih vprašanjih. Namesto da bi si bili pripravili na temelju čim popolnejšega gradiva čim bolj utrjena izhodišča za resnična dognanja o njih, smo se navadili nekatere izmed njih navajati kot dokončne sodbe, ki jih sploh ni treba proučevati, kakor da bi držale že zaradi tega, ker so Cankarjeve. Nismo jih navajali zato, da bi z njimi potrjevali izsledke naših raziskav, ampak so nam kar nadomeščale takšne izsledke in raziskave. Takšno vlogo so dobile seveda le zaradi tega, ker so prihajale nasproti nekim apriornim sodbam, tj. nečemu, kar si zgodovina kot veda prizadeva izločiti iz svojega območja; vemo, da je zgodovina uporabljiva za smotre, ki so izven nje, a vemo tudi, da se po njih ne sme ravnati, če hoče ostati veda.

Po tej uvodni metodološki pripombi, ki vnaprej razodeva, s kakšnim prijemom se hočem predmeta lotiti, naj obrnem pozornost kar k poglavitni značilnosti političnega stanja, v katerem so se znašli Slovenci v zaključnem obdobju prve svetovne vojne. Deklaracija njihovih poslancev

* Op. ured. Knjiga je medtem že izšla pod naslovom »Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918« (pri Cankarjevi založbi v Ljubljani 1968, 265 strani).

v dunajski poslanski zbornici z dne 30. maja 1917 jim je v zvezi z vojnim razpletom napravljala prijemljivo narodnostno osamosvojitve v bližnji prihodnosti: dotlej utrjena tuja oblast naj bi se umaknila z njihovega ozemlja, ki bi postalo sestavina nove državne skupnosti Jugoslavije, ustanovljene bodisi še v okviru starega širšega državnega sklopa — kakor je bilo zapisano v deklaraciji — ali pa izven njega, kolikor ta stari sklop ne bi vzdržal ob zaključku vojne. To so Slovencem oznanjale glasne fanfare samoodločbe narodov!¹

Na temelju takšnega pričakovanja se je razmahnilo med njimi brezskrbno deklaracijsko navdušenje, ki ga je gojila vsenarodna skupnost obeh meščanskih strank in pri tem skrbno čuvala, da ne bi na razjasnjeno obzorje priplavali kakšni dvomi glede pričakovane odreditve in povzročili kakšne razpoke v vsenarodni strankarski koncentraciji. V tem tiči pglavitni razlog za tisti molk o Slovencem preteči nevarnosti, da jih bodo v primeru antantne zmage razkosali in v znatnem delu izročili drugi tuji oblasti. Bilo je ne samo najlagodnejše, ampak tudi politično priporočljivo mižati pred to nevarnostjo, da se zaradi nje ne bi začeli razhajati v dve vrsti: v eni bi bili tisti, ki bi poudarjali osamosvojitve nerazkosanega naroda v okviru ohranjenega neporaženega državnega sklopa, v drugi pa tisti, ki bi na temelju — prav toliko prijetnih, kolikor neutemeljenih — antantofilskih iluzij zavračali vsakršno zaskrbljenost. Le ob molku o preteči nevarnosti za primorske Slovence in ob vsaj navidezni slepoti zanjo je bil mogoč tisti sproščeni razmah brezskrbnega deklaracijskega navdušenja na temelju brezmejnega evforičnega optimizma, kakršnega je izpovedoval zlasti tudi Cankar kot pravi tolmač razpoloženja svojega naroda. V feljtonu »Ob Krekovem pogrebu«, ki ga je napisal za socialnodemokratski dnevnik »Naprej« sredi oktobra 1917, je s posebnim poudarkom izrazil svoj optimizem, ki je stopil na mesto njegove prejšnje hude zaskrbljenosti za usodo v krvavi metež pahnjene naroda. Krekov pogreb mu je bil »slavnostni sprevod za vojskovodjem, ki je zmagal, ko je padel«, saj »se še nikoli niso vsi, ki resnično ljubijo slovenski narod in zaupajo v njegovo prihodnost, tako tesno strnili v eno vrsto« itd.² V velikonočnem feljtonu »Naše véliko jutro«, napisanem konec marca 1918 za levoklerikalni tednik »Jugoslovan«, beremo: »Ali planil je silen vihar, razgnal je oblake, ugledali smo sonce in ugledali pot. Nič več nevere, nič več nezaupanja — ven iz močvirja, ven iz teme! ... Uprimo oči v sonce: naše véliko jutro je blizu, v lica nam diha rosna zarja njegova.«³ In tri tedne zatem — v tržaškem predavanju — je bilo njegovo »zvesto zaupanje v veselejšo našo bodočnost« tolikšno, da ni pustil niti najmanjšega oblačka dvoma v ožarjeno jasno tistega »očiščenja in pomlajenja«. V njej je videl globlje prestvarjene slovenske ljudi in stranke na pravi skupni poti »očiščenega in pomlajenega naroda« v novo »družino svobodnih narodov«. Poleg vere v narodnostno osamosvojitve

¹ Prim. moj sestavek »O radikalizaciji in demokratizaciji slovenske meščanske politike v letu 1917« v »Dialogih« (Maribor) III/1967, str. 297—308.

² Naprej št. 78 z dne 15. oktobra 1917.

³ Jugoslovan št. 21 z dne 30. marca 1918.

je izrazil enako vero v prav tako »očiščeno in pomlajeno človeštvo«. V tej optimistični veri je v začetku predavanja z navedbo Tavčarjevega izreka o Trstu kot »pljučih Slovenije« obudil v zavest dejstvo, da si Slovenci niso nikdar predstavljali Zedinjene Slovenije brez Trsta. A mar se ni v poudarku, da bi bila »brez Trstà, brez morja svobodna, samostojna, demokratična Jugoslavija nemogoča, mrtva že ob rojstvu, pokopana za vekomaj«, skrivala nespoznavna prav tista zaskrbljenost, ki jo je bil Cankar tri leta prej, nekaj tednov po vstopu Italije v vojno, v feljtonu o »D'Annunziu«⁴ skrnil v zanikanje: »Vse je mogoče na svetu, ali to ne sme biti mogoče«, namreč tista »tatvina« slovenskega ozemlja, katere »poezijo je oznanil svetu... pesnik-nepesnik... bojne furije« v Italiji? Nemara pa se Cankar lastne, a v podzavest potisnjene zaskrbljenosti prav tako ni zavedal, kakor je niso mogli opaziti poslušalci v Trstu in potem bralci njegovega natisnjenega predavanja, pomirjeni spričo pisateljevega tolikšnega zaupanja v vsesplošno »očiščenje in pomlajenje« in tolikšne vere v »svetlejši, lepši dom, ki si ga bodo sinovi in vnuki uredili... po svojem v novih spoznanjih dozorelemu razumu«.⁵

Cankar je še doživel ne samo dan narodnostne osamosvojitve — 29. oktober 1918 — ki mu je prinesel trenutno zadoščenje kakor vsem navdušencem za majniško deklaracijo, ampak tudi še začetno zatemnjevanje jasnine »svobodnega« dneva. Prihranjeno pa mu je bilo spoznanje, v kolikšni meri je bilo tisto bližajoče se »vstajenje« fata morgana, koliko je bila okrnjena narodnostna osamosvojitvev na zahodu in na severu, kako naglo in kako klavrno se je razsulo deklaracijsko bratstvo med »očiščenima in pomlajenima« meščanskima strankama in kako globok prepad med uzadovoljeno domačo vrhno meščansko plastjo in podložnimi ljudskimi množicami je zazijal v obsekani in povrhu znova neenakopravni jugoslovanski Sloveniji.

A samo v luči tega dejanskega dogajanja — ne pa v mraku tistega potem nepotrjenega »očiščenja in pomlajenja« — je mogoče prav preceniti posamezne točke Cankarjevega obračunavanja v tržaškem predavanju s tistimi socialisti, ki so bili prosti tako antantofilskih kakor tudi reformističnih nadrazrednih iluzij in so zaradi tega dajali prednost drugi perspektivi, hoteli zaradi nje očuvati socialni demokraciji samostojno politično vlogo na temelju njene mednarodnostne povezanosti in niso hoteli v »skupni hlev«, kjer je vladala deklaracijska navdušenost pod meščanskim političnim vodstvom.

Ko sem si tako utrdil kritični vidik, s katerega je priporočljivo gledati na Cankarjevo tržaško politično argumentacijo, naj na nekoliko gradiva oprem tezo, da se v tistem času pričakovanje še ni bilo skrčilo na eno samo perspektivo izida vojne z zmago antante in s popolnim razsulo Avstro-Ogrske. Le otežujemo si umevanje političnega štanja pri nas pred koncem prve svetovne vojne s poenostavljeno krivo predstavo, kakor da je vse obračanje Slovencev od tuje vladavine in njene vojne, ki so ju bili tako rekoč vsi vprek siti do grla, že pomenilo tudi željo po

⁴ Slovenski Narod št. 156 z dne 12. julija 1915.

⁵ Očiščenje in pomlajenje, Naprej št. 96 in 97 z dne 27. in 29. aprila 1918.

zmagi antante in po razsulu državnega sklopa in iz te želje izvirajoče prepričanje, da sta bila ta zmaga in to razsulo že odločena. Naj opozorim na stavek v pismu dr. Gregorja Žerjava dr. Henriku Tumi z dne 4. januarja 1918: »Sicer pa to ni nič bistvenega, od kod eden ali drugi pričakuje rešitev: eni jo čakajo od zmage antante, drugi od bankrota, ki vojni sledi, tretji od kompromisa na mirovni konferenci, četrti od notranje revolucije, peti od prestrašene dinastije, Vi od demokratizacije in internacionale.«⁶ Izrecno je dal vedeti, da »zna ceniti parlamentarno in drugo kooperacijo« z avstrijskimi nemškimi socialisti« in da predvideva, da bo pri tem posredovalna vloga pripadla naravno slovenskim socialistom, čeprav poglobljena Tumova zaskrbljenost — kaj bo s Primorjem in Trstom — ni napravila najmanjšega vtisa na antantofila Žerjava, kateremu je »zloglasna londonska pogodba« veljala že za razveljavljeno ali — z njegovimi besedami v istem pismu — »k sreči obsoletno«!⁷ Naj opozorim, da je med vsemi glasili vsenarodne deklaracijske navdušenosti edina tržaška »Edinost« marca 1918 še razglašala neantantofilske misli, ko v neki polemiki zoper Tumo le ni mogla mimo njegovega najmočnejšega argumenta: »Pri tem ne računamo na pomoč antante, kakor morda domneva dr. Tuma; ravno nasprotno mi dobro vemo, in morda bolj nego on, da bi zmaga antante pomenjala ne samo za velik del Slovenije (vso Primorsko in velik kos Kranjske) odcepitev od ostale Jugoslavije in torej narodno smrt, temveč tudi neomejeno gospostvo imperialistične Italije na Jadranskem morju in vseh njegovih obalah, torej popolno gospodarsko odvisnost po milosti antante v najožjih mejah porojene Jugoslavije. Mi tudi ne pričakujemo vse rešitve od zgoraj, mi smo marveč prepričani, da premagajo nezlomljena in nezlomljiva moč narodne ideje in iz te izvirajoče razmere tudi najbolj odporne sile in nas dovedejo do narodne združitve in neodvisnosti.«⁸ To pisanje moramo razumeti tako: Kolikor bi se vsenarodna navdušenost za prihajajočo Jugoslavijo ne dala opirati na vse bolj jo prepletajoče antantofilske iluzije, jo je bilo treba — glede na primorske Slovence, za katere je »Edinost« pisala — opreti na prazne fraze! Kako naj bi se primorski Slovenci poskušali ogniti preteči nevarnosti, je pustil pisec v popolni megli.

Ne da bi omenil to nevarnost, na katero pa je bržčas tudi mislil, je eden najbolj vidnih krekovcev tistega časa dr. Jakob Mohorič v »Jugoslovanu« razvijal prav konkretne misli o drugi perspektivi, kjer ne bi bila usoda avstrijskih narodov položena v roke antante. V uvodniku »Pohlep in lakota«⁹ je opozarjal na nujnost, da se bo revolucionarno vrenje razširilo iz Rusije »v vse vojskujoče se države« kot ustrezní izraz »lakote« v najširšem smislu, tj. ne samo »lakote kruha«, ampak tudi »lakote miru in človeškega dostojanstva vrednega »življenja«. Prav od tega splošnega zrevolucioniranja je pričakoval narodnostno osamosvojitve

⁶ Pismo sem že objavil iz Tumove korespondenčne ostaline v »Urednikovich dopolnitvah« h knjigi H. Tume »Iz mojega življenja« (1937), str. 461.

⁷ Prav tam, str. 462.

⁸ Edinost št. 75 z dne 20. marca 1918.

⁹ Jugoslovan št. 14 z dne 9. februarja 1918.

v okviru obstoječega državnega sklopa: »Nobena država ni v svojem bistvu tako navezana na dogovore, pri katerih je nujno zatajevanje [tj. odrekanje], kot Avstrija. Lakota [tj. revolucionarno vrenje] ustvarja za tak dogovor edino usposobljeno razpoloženje. Sedaj je čas, da si njeni narodi postavijo dostojne domove, da jih drug drugemu privoščijo.« Ko je dva tedna pozneje isti pisec zavračal očitanja nemškega meščanskega tiska Slovincem, češ »da smo sami veleizdajalci, ki se zanašamo samo na antanto, da pričakujemo od sovražnikov [Avstrije] rešitev«, se je sklical na ponovne izjave predsednika Jugoslovanskega kluba dr. Antona Korošca, »da nas vodi zaupanje v nujnost razvoja«, in je to misel razvil takole: »Ta razvoj se vrši pred zastrtimi očmi nemških in madžarskih politikov tako naglo, da če bi danes prišlo do besede ljudstvo, ki se je zadnja leta politično šolalo v strelskih jarkih in v zatajevanja polnem zaledju . . . bi ti zastopniki izginili kot netopirji v opoldanskem soncu, in vsa življenjska vprašanja bi se lahko začela reševati.«¹⁰ Pisec je potemtakem predvideval sporazumevanje predstavnikov neenakopravnih narodov z novimi predstavniki obeh vladajočih narodov, pri čemer je mogel in moral misliti predvsem — če ne izključno — na socialne demokrate kot edine upoštevne nasprotnike meščanskega šovinizma; to je v nadaljevanju tudi naravnost povedal: »Mi se dobro zavedamo, da bomo takrat, ko bodo narodi donavske monarhije izbrali demokratične, svojemu modernemu pojmovanju in čustvovanju odgovarjajoče zastopnike, s katerimi bomo morali dogovoriti in rešiti skupna vprašanja, ravno z nemškimi socialnimi demokrati trli trde orehe, da bodo koristi svojega naroda jako spretno in jako krepko branili, zato smo tudi prepričani, da bodo takrat, če ne že prej, naši slovenski socialni demokrati našli pot, ki jo hodijo njihovi češki in poljski sodrugi«, tj. v enotno narodno fronto pod meščanskim vodstvom. Pisec je preprosto »po zdravem razumu« pričakoval, da bodo tudi slovenski socialni demokrati v primerih nesoglasij z drugonarodnimi socialisti na braniku vseh realnih narodnih koristi, do katerih jim ni moglo biti manj ko narodnjakom.

Šele ko sem tako na novo odkril tisto razsežnost slovenske meščanske politične misli, ki je zatonila v pozabo zaradi tega, ker je njena perspektiva odpadla z zmago antante in nanjo navezanim razsulom Avstro-Ogrske, se lahko obrnem k tistemu socialističnemu mislecju, ki je z najkrepkejšimi poudarki razglašal antantofilstvo za pogubno iluzijo s slovenskega vidika in vztrajal le pri sporazumnem ali posebnem miru kot edinem, ki bi omogočil uspešen odboj zoper poseg Italije po Trstu in Primorju, ker bi odločilo na tehtnici proti njej protiirendistično stališče tržaške italijanske socialne demokracije. Prav iz narodnostnih razlogov naj bi bila — po misli dr. Henrika Tume, k stališčju katerega prehajam — slovenska socialna demokracija čuvala svojo mednarodnostno povezanost. Sporazumen ali poseben mir naj bi skušale izsiliti v enotno fronto strnjene socialne demokracije avstrijskih narodov v boju na dve strani: tako proti germanofilskim vladajočim razredom pri obeh vladajočih

¹⁰ Dr. M[ohorič Jakob], Hrepenenje po modrem možu, Jugoslovan št. 16 z dne 24. februarja 1918.

narodih, nemškem in madžarskem, kakor proti antantofilskemu meščanstvu pri obvladanih slovanskih in romanskih narodih. Že zaradi tega mirovnega cilja, a tudi zaradi perspektive na povojni revolucionarni razvoj srednjeevropske družbe, ki bi sledil ruski oktobrski revoluciji, naj bi socialna demokracija vztrajala na lastni poti, »zahtevala samoodločbo narodov po organični sili združenega internacionalnega proletariata«, zakaj le po poti »internationalne zveze delavstva vsega sveta bo mogoče izvesti princip samoodločbe in osamosvojitve jugoslovanskega naroda«. ¹¹ A Tumovo obzorje ni bilo zgolj jugoslovansko, marveč je obsegalo hkrati vse tiste »manjše narode« v Srednji Evropi, »ki so nezmožni z lastnimi močmi odolevati imperialističnim velesilam« in ki bi postali lahko bodisi ob izidu prve svetovne vojne ali pa kdaj pozneje žrtve katere si bodi teh sil, če bi se njihova vprašanja »reševala« z orožjem, namesto z njihovo sporazumno združitvijo, »ki prinese ravnovesje evropskim državam.« ¹² V okviru svojih pobud socialnodemokratskim strankam drugih avstrijskih narodov se je Tuma udeležil tudi konference predstavnikov levih kril teh strank dne 20. januarja 1918 z nemškimi, češkimi in poljskimi udeleženci, a je na njej odklonil od dr. Otta Bauerja izdelani »narodnostni program levece«, ki je za primer narodnostnega razsula Avstro-Ogrske predvideval pridružitev avstrijskih nemških dežel k Nemčiji. Takšna Velika Nemčija, je pisal Tuma dne 4. februarja 1918 Bauerju, »pomeni zame nacionalističen, imperialističen poseg v narodne in gospodarske razvojne sfere Poljakov, Čehoslovakov in Jugoslovancev«. Po njegovi sodbi je bilo »ravnovesje državnih tvorb v Evropi« mogoče le ob obstoju srednjeevropske skupine, v kateri bi bili tudi avstrijski Nemci, Madžari in Romuni poleg navedenih slovanskih narodov; ker so namreč ti narodi med seboj enakomerno močni, je v njihovi državni skupnosti »pravo jamstvo za notranje ravnovesje«, a hkrati tudi za ravnovesje nasproti Zahodni in Vzhodni Evropi. ¹³

Od Tume moram preiti k tistim socialističnim inteligentom, ki so začeli poleti-jeseni 1917 odklanjati mednarodnostno povezanost slovenske socialne demokracije z avstrijskonemško kot zagovornico nadaljnega obstoja državnega sklopa, čeprav preurejenega na temelju narodnih avtonomij, in so hkrati zavračali vsakršno skupno socialistično in revolucionarno perspektivo za avstrijske narode. Utesnjevali so se v meje meščanskega narodnostnoosamosvojitvenega programa in političnih obratov meščanstva; hoteli so postati delček vsenarodne fronte. Tem intelektualcem je bil Cankar blizu po osebnih vezeh in je tudi miselno z njimi plaval v vsenarodnem toku, ne da bi se bil vendarle dal zanesti tudi njihovim nerazrednim tezam.

Naj se omejim samo na eno takšno misel, ki jo je vrgel v slovenski svet poglavitni ideolog tistih intelektualcev ali »mladih« socialistov Albin

¹¹ Dr. H. Tuma, »Edinost« in jugoslovansko vprašanje (uvodnik), Naprej št. 49 z dne 28. februarja 1918.

¹² Naprej št. 6 z dne 8. januarja 1918 (cenzurni izvod v Arhivu Slovenije, predsedstveni spisi kranjske deželne vlade, št. 225 iz leta 1918).

¹³ Kopijo pisma O. Bauerju je bil Tuma ohranil v svoji korespondenci.

Prepeluh, namreč da naj bi na mesta dotedanjih strankarskih prvakov kot »koristolovcev in demagogov« stopili — »naši kulturni delavci«, katerim da »gre prva beseda v javnosti«, ker je bil ves »naš narodno-kulturni razvoj večinoma odvisen« od njegovega idealizma; oni naj bi bili »naš Mojzes, ki nas povede prek razburkanega morja!«¹⁴ Medtem ko je kulturne delavce pozval: »Vaš dan je napočil... vi prevzemite vodstvo«, pa je v delavstvu videl še docela nepomembno družbeno silo, ki opravi lahko le neko pomožno vlogo pri meščanskodemokratični narodnostni osamosvojitvi. Vztrajanje pri socialističnih ciljih v smislu marksizma mu je bilo zgolj »seganje po tujih vzorih«¹⁵ in v skladu s takšnim gledanjem mu je bila tudi boljševiška revolucija v Rusiji absurd in — narodno izdajstvo!¹⁶

Docela drugačno stališče v vprašanju vloge delavskega razreda je zavzel Cankar v svojem tržaškem predavanju. Ker se je v njem zavzel za politično smer »mladih« socialistov, jim je pripisal svojo, njim docela tujo misel o vodstveni vlogi proletariata: v danem zgodovinskem trenutku, ki ga je označil z besedami »zdaj, ko je ves narod v plamenu, ko se bliža ura — ali njegove pogube ali njegovega vstajenja«, naj bi bila »prav stranka novih ciljev in mladih idej, prav socialnodemokratična stranka — voditeljica in glasnica v boju za narodovo odrešenje in vstajenje«. Cankar je s to mislijo o vodilni vlogi delavstva v vsenarodnem gibanju ne samo mogočno prerasel »mladosocialistične« ideologe, ki so v delavstvu videli le pritlikavo družbeno silo, ampak je hkrati tudi dal predragocen idejni napotek tistim, ki so v obdobju za njim revolucionarno usmerjali ljudske sile slovenskega naroda. Toda zgodovinar se ne sme s Cankarjem vzdigovati nad resničnost njegovega časa in ne sme pozabljati na meščansko in nerevolucionarno naravo tistega vsenarodnega »plamena« v domovini v letih 1917 in 1918. Tisti »plamen« je bil skoraj zgolj plamen narodnjaške navdušenosti, ki mu socialisti ravno kot takšnemu niso mogli dati še druge vsebine, marveč so morali počakati, da se razdimi in da se pokaže pogorišče iluzij. Vsenarodna deklaracijska fronta je bila in je morala ostati v rokah meščanstva, ki bi bilo v vsem obsegu lahko opravilo svojo zgodovinsko nalogo tudi brez pomoči socialne demokracije. Cankar se je dvignil nad to resničnost, nad dani odnos družbenih sil v narodu, ko je — le iz svoje želje, ne pa nemara kot zgodovinar! — hotel videti v vsenarodnem deklaracijskem navdušenju neko bojno gibanje z revolucionarnim značajem, ko je vanj vabil »krepko organizirano slovensko delavstvo, ki je vajeno preizkušenj in trpljenja, vajeno bojev, in je vztrajno v bojih«, kakor da bi tisti navdušenosti ustrezala ravno takšna bojevnost. Tudi tej Cankarjevi pripesnitvi ne sme zgodovinar nasesti in se odreči najvažnejšemu spoznanju,

¹⁴ Abditus (tj. Albin Prepeluh), Problemi malega naroda, str. 42—44. — Spis, ki ga je pod tem naslovom izdala spomladi 1918 »Slovenska socialna matica«, je najprej izhajal v »Napreju« pod naslovom »O naših narodnih problemih« (od 27. julija do 19. septembra 1917).

¹⁵ Prav tam, str. 3.

¹⁶ As (tj. Albin Prepeluh), Ideja ali dogma? Naprej št. 59 z dne 22. septembra 1917).

da je bila ravno odsotnost vseh prvin revolucionarnosti bistvena značilnost deklaracijskega gibanja. Meščansko vodstvo tega gibanja se je ne glede na to, koliko je bilo bolj antantofilsko ali pa je bolj računalo še z možnostjo notranje pregraditve državnega sklopa v smeri svoje deklaracijske zahteve, zavestno omejevalo na radikalno parlamentarno opozicijo in na splošno agitacijo za narodnostno osamosvojitve; niti najmanj mu ni prihajalo na misel, da bi usmerjalo in organiziralo ljudske sile za zlom mrzke mu tuje vladavine. Družbeno konservativni, a demokratsko prebarvani meščani posvetnega in duhovskega stanu so se bali ljudskega boja, ki bi jih mogel ogroziti, in so s pomočjo svoje radikalizirane agitacije le hoteli obvladati ljudsko nezadovoljstvo ter ga obdržati v mejah meščanskega narodnega programa. Takšno delavstvo, kakršnega je klical Cankar »na plan«, bi bilo meščanstvu samo v napatje, a tudi samo ni imelo kaj iskati v vsenarodnem meščanskem gibanju, če je hotelo ostati bojevno v sebi lastnem protivojnem smislu, ki je zahteval od njega zvestobo načelu mednarodnostne povezanosti. Meščanstvo si je hotelo socialno demokracijo le podrediti, da ga ne bi s svoje ljudske pozicije ogrožala ob revolucionarnem prehodu oblasti v njegove roke iz rok avstrijske nemške birokracije; ni pa imelo nobene potrebe po njeni dodatni sili zaradi razvijanja vsenarodnega navdušenja v kakšno višjo obliko gibanja.

Kakor je Cankar k resničnim značilnostim deklaracijskega gibanja primislil še neko višjo bojevno razsežnost z mislijo, da ne bi morale ostati pod vodstvom meščanstva, tako je hkrati v oznakah obeh »pomlajenih« meščanskih strank, nosilk tistega gibanja, odmisllil iz njunih bistvenih značilnosti njun razredni značaj — pri klerikalcih duhovniško-meščansko, pri liberalcih pa meščansko-kapitalistično vrhnjo plast.

Medtem ko je tako prav pobožal obe meščanski stranki, in sicer — res nekoliko očiščeno — klerikalno, od katere so se bili odcepili šusteršičevci, mehkeje od liberalne, kjer je ostalo precej vse po starem, pa se je z vso strogostjo lotil socialne demokracije! Sprejel je domala ves repertoar očitanj, ki so jih bili vanjo zmetali »mladi« socialisti v svojih protisocialnodemokratskih polemikah. A le kdor se da docela oslepiti od te Cankarjeve — prevzete — kritike socialne demokracije in kdor prezre njegovo nemeščansko in od stališča »mladih« socialistov odstopajočo predstavo o vodstveni vlogi delavstva, ki bi ga vodila bolj dorasla in krepkejša socialistična stranka, lahko Cankarja docela utopi v skupini »mladih«. Le v podrobni raziskavi, ki v okviru tega referata ni mogoča, se da pokazati ne samo, kako je Cankar nekatere dele protisocialnodemokratske kritike »mladih« spretneje formuliral, ampak tudi kako je ponekod nakazal nesoglasja z njimi in kako je, čeprav jih je v tržaškem predavanju tako izredno podprl, vendarle z ravnanjem izpričeval pridržke do njihove politične akcije izven socialne demokracije.

Cankar je s tržaškim predavanjem hotel doseči določen politični smoter in se je zato mogoče dokopati do sprejemljivega jedra v njem le prek kritične izločitve pretiranosti, ki jih je v kritiki socialne demokracije prevzel od »mladih« socialistov ali pa celo sam uvedel v raz-

pravo. Takšne razčlemba ne morem opraviti v okviru tega referata. Le kot primer, kako je Cankar stopil mimo poglavitnih dveh razlogov — namreč: narodnostne zaskrbljenosti za primorske Slovence in revolucionarne perspektive — in s tem mimo smisla Tumovih argumentov za samostojno razredno, mednarodno in revolucionarno smer socialne demokracije, naj navedem njegov stavek: »Stranka je zamrmrala v svojem glasilu in mrmra še zmirom, da je treba najpoprej demokratizacije in socializacije avstrijske monarhije ter Evrope z okolico vred, potem šele da se bo dalo govoriti o jugoslovanski državi,« in še očitno krivo pripombo, da razodeva to stališče »zelo čudno logiko — kakor bi kdo rekel: Najprej moram imeti lepo urejeno in osnaženo sobo, potem šele si zgradim hišo!«¹⁷

Vprav Cankarjeva kritika socialne demokracije je doživela posebno usodo. Poborniki revolucionarnega pojmovanja vloge delavskega gibanja kot stržena ljudskega vsenarnodnega boja proti razkosanosti slovenskega naroda in proti silam, ki so ga tiščale k tlom, so jo v času med obema vojnama pogosto navajali, ko so zavračali cehovsko zabubljenost, ki je bila tako značilna za reformistične ostanke socialne demokracije. Ko so jemali Cankarjevo kritiko politične nedoraslosti socialne demokracije — »z leve« — v oporo svoji težnji po drugačni, necehovski in nereformistični delavski stranki, ki bi bila čisto drugače sposobna mobilizirati ljudske sile v boj proti meščanstvu in njegovemu redu, jih niso prav nič motile njegove pretiranosti. Ker so presojali ideološko raven socialno-demokratskega kadra kot razmeroma nizko, jim je bilo sprejemljivo Cankarjevo ugotavljanje, češ da »se je politično prebujenje delavstva v socialistični smeri omejilo na par »šlagerjev«, na par fraz, kar mimogrede pobranih iz Marxa in Engelsa«; a niso se ustavljali tudi pri očitni pretiranosti Cankarjevega pristavka, da »še teh »šlagerjev« in fraz delavci povečinoma niso prav razumeli«, čeprav bi jim moralo biti jasno, da so tisti »šlagerji« in »fraz« navajali delavce k razredni borbenosti in mednarodni delavski solidarnosti. Tudi Cankarjeva hvalnica masarykovcem, ki so se bili pridružili slovenski socialni demokraciji in so ji na svoj način skušali širiti obzorje, dokler se niso v tem naporu jeseni 1917 odcepili od nje kot »mladi« socialisti, jih ni vznemirjala, ker niso opažali nevarnosti, da bi se utegnilo uveljaviti poleg njihovega še neko drugo sprejemanje Cankarjeve kritike socialne demokracije z ravno nasprotnih, z meščanskih pozicij.

Tako je bil Cankarjevo tržaško predavanje spomladi 1918 sprejel meščanski tisk: vsi trije narodnjaški dnevnik — tržaški in oba ljubljanska¹⁸ — so objavili obširne povzetke, v katerih so deloma še bolj priostrili

¹⁷ Cankar ni omenil Tume, a v tonu prve formulacije je čutiti njegovo osebno zamero do njega iz časa, ko sta se po Cankarjevem bivanju v Kranjski gori v korespondenčnem konfliktu leta 1913 razšla. Prim. moj »Prispevek k Cankarjevi korespondenci 1912—1913« (Novi svet 1949, str. 1120—1138).

¹⁸ Edinost št. 109 in Slovenski Narod št. 93 z dne 24. aprila ter Slovenec št. 94 z dne 25. aprila 1918; v prvih dveh pod naslovom »Očiščenje in pomlajenje«, v tretjem pa pod naslovom »Ivan Cankar o političnem življenju v domovini«.

nekatera predavateljeva protisocialnodemokratska pretiravanja, medtem ko so seveda popolnoma prezrli njegove misli o večji vlogi delavstva in delavske stranke. Meščanski politiki so se dobro zavedali, da v danem položaju socialna demokracija spričo svoje narave in šibkosti ni mogla izbrati nobene druge poti mimo dveh: da se je bodisi vdala v vsenarodno skupnost pod meščanskim vodstvom ali pa da se je tej vdaji ognila zaradi večje pripravljenosti za protimeščanske naloge v prihodnosti. Že samo predstavo o takšni — razredno-mednarodni protimeščanski in revolucionarni — socialni demokraciji so kajpak odklanjali in so umljivo tudi v Cankarju hoteli videti le enega izmed »mladih« socialstov, ki jim za protimeščanske naloge ni bilo prav nič, kakor so sami izpričali v svoji publicistiki in v stikih z nesocialisti.

Enako kakor meščanski tisk konec aprila 1918 je sprejel in predstavil Cankarjevo tržaško kritiko socialne demokracije okrogli dve desetletji pozneje urednik njegovih »Zbranih spisov« dr. Izidor Cankar. Razlika je bila v tem, da je leta 1918 šlo za politični boj meščanstva za kar se da popolnejše obvladanje slovenske družbe, pri komentatorju leta 1936 pa za retrospektiven, tj. zgodovinarski poskus negativnega vrednotenja pomena socialne demokracije prek Cankarjeve kritike. V uvodu k ponatisu njegovega tržaškega predavanja je urednik sugeriral bralcu misel, da se je Cankar s svojo »kritiko idejnih podlag in taktike socialnodemokratske stranke, ki ji je dotlej pripadal«, začel poslavljati od nje, ker da »mu nje hladno in skeptično držanje do vsenarodnega revolucionarnega [!] gibanja Slovencev« ni bilo po volji in se mu je v luči tistega »držanja« — »zazdelo tudi preteklo življenje stranke zgrešeno«, saj ga je ocenil kot v »idejnem oziru plitvo, v taktičnem sektantsko, v ciljih izključno mezgarsko«. Ko je tako stopnjeval pretiranosti Cankarjeve kritike, pa je hkrati vse tisto, kar je Cankar spregovoril za delavsko gibanje in za večjo vlogo delavske stranke presodil za — demagogijo, češ »da mu v srcu niti za ‚strankarska načela‘ niti za ‚svetovno naziranje‘ socialnih demokratov ni bilo mnogo mar«, ampak — logično — le še za to, da bi pomagal potegniti socialno demokracijo v vsenarodno fronto.¹⁹ Ta poskus iztrgati Cankarja s pomočjo njegove tržaške kritike socialne demokracije iz socialističnega protimeščanskega tabora se je kajpak moral izjaloviti.

Po preteku desetletij pa so enake ali podobne apriorne antipatije do socialne demokracije, kakršne je gojil dr. Izidor Cankar v uvodu XIX. zvezka Cankarjevih »Zbranih spisov«, ne samo oživele, ampak so se tudi znova začele opirati na Cankarjevo tržaško predavanje kot na nekaj nagrobni govor — ne seveda slovenski socialni demokraciji, iz katere je kmalu zatem izrasla revolucionarna delavska stranka in končno odigrala vodilno vlogo v narodnoosvobodilnem boju v letih 1941—1945, ampak — njenemu pomenu v prejšnji zgodovini slovenskega naroda. Tisti Cankarjevi stavki, ki smo jih sprejemali in navajali »z leve« v oporo revolucionarne politike v posebnem smislu »očiščene in pomlajene«

¹⁹ Izidor Cankar, Uvod v I. Cankarja »Zbrane spise« XIX. zv. (1936), str. X do XII.

delavske stranke, so začeli rabiti zgodovinarjem v »desne« namene, češ če je Cankar leta 1918 zlomil kopje nad socialno demokracijo in podpri meščansko orientacijo »mladih« socialistov, potem tudi lahko zgodovino-pisje postavi socialno demokracijo v kot in jo tam zatemni, osvetli pa le meščanstvo, ki je takrat vodilo slovenski narod po poti v — tolikanj okrnjeno — narodnostno osamosvojitvev. Menim, da lahko govorim o pravcatem pritisku apriornih antipatij do socialne demokracije, saj ji takšni, kakršna je bila, tj. delavski in mednarodnostno povezani, nekateri odrekajo *raison d'être*, ko zamišljajo za nazaj neko drugačno tretjo slovensko stranko, ki ne bi bila predvsem delavska in mednarodnostno povezana, kakršna je v danih zgodovinskih pogojih edino mogla biti socialnodemokratska stranka, in si predstavljajo, da je takšno nadomestno »socialistično« stranko želel tudi Cankar leta 1918.

Proti takšnemu pritisku je treba predvsem uveljaviti vodilo, da je treba proučevati socialno demokracijo takšno, kakršna je bila, ne pa prek njene slike v Cankarjevem ogledalu ali — natančneje — v ogledalu »mladih« socialistov v letih 1917 in 1918. Brez težav lahko spoznamo, da Cankar v tistem predavanju ni opravljal zgodovinarjeve naloge, marveč politično, in da veljava njegove, v glavnem od »mladih« socialistov prevzete kritike socialne demokracije nikakor še ni dana in zagotovljena z okolnostjo, da jo je izrekel Cankar.

Po eni strani je treba z zgodovinarskim proučevanjem odmeriti, koliko tiste kritike je uvesti v zgodovino-pisje, namreč le kolikor ustreza izsledkom, ne pa zaradi tega, ker je Cankarjeva! Po drugi strani pa je treba temeljiteje proučiti zgodovinske okoliščine njegovega tržaškega predavanja, si priti, na jasno, kakšnim smotrom je rabilo in kako se je vključevalo v politični boj, ki se je razvnel v zvezi z razhodom »mladih« socialistov in socialne demokracije.

Cankarjevo tržaško kritiko socialne demokracije moramo zlasti tudi gledati v luči njegovega nazorskega premika v šestih tednih od tržaškega predavanja do ljubljanskega, kjer se je ognil vsakršni izjavi za »mlade« socialiste in vsemu, s čimer je bil v Trstu zbudil odpor v socialni demokraciji. V Ljubljani je popolnoma prevrnil tržaško porazdelitev pohvale med delavske organizatorje in socialistične intelektualce za preteklost, za prihodnost pa je poudarjeno želel, da bi slovenska inteligenca, ki se je bila dotlej le v majčkenem delu nagnila k socialističnemu gibanju, poslej kot socialistična dvigala kulturno in pripravljala za prihodnje boje »maso našega ljudstva, predvsem naše delavstvo«, na katerem »sloni bodočnost slovenskega naroda-proletarca«. Ljubljansko predavanje je pomenilo Cankarjevo spravo s socialno demokracijo po njegovem polemičnem spopadu z njo v tržaškem predavanju, nadaljevanem v polemiki z Verusom-Antonom Kristanom po objavi besedila v »Napreju«. Na ta spravni značaj ljubljanskega predavanja sem opozoril že pred tridesetimi leti, a kolikor vem, se doslej za tisto opozorilo ni nihče zmenil.²⁰ Kako so se tega zavedali sodobniki, priča okolnost, da je to Cankarjevo predavanje kot socialnodemokratsko zadevo meščanski tisk ignoriral.

²⁰ V sestavku »K pravdi za Cankarja« v »Sodobnosti« 1938, str. 527.

Končno je upoštevno tudi še Ivana Regenta spominsko poročanje o Cankarjevem izrecnem odmikanju od tržaškega predavanja v razgovorih poleti 1918; to poročanje sicer ne doprinaša nobenega novega momenta h gradivu iz tistega časa, vendar pa ga nekako zaokrožuje.²¹

Kakor sem opozoril v uvodu, nudi referat le nekaj izsekov iz dogajanja, v katerega je vpleten Cankarjev poseg, in le nekaj smernic za zgodovinarski pristop k njegovemu proučevanju. V obširnejšem prikazu pa osvetlim s široko dokumentacijo: najprej razhod »mladih« socialistov s socialno demokracijo jeseni 1917, nato več plati »velikega« polemičnega spoprijema med meščanskim tiskom in socialnodemokratskim »Naprejem« pozimi 1917—1918, posebej odmeve »Demokracije« ob izidu njenega prvega zvezka in naposled vse pomembne okoliščine v zvezi s Cankarjevima predavanjema spomladi 1918 z njunimi odmevi vred.

Zusammenfassung

DER EINGRIFF IVAN CANKARS IN DIE SLOWENISCHE POLITIK IM JAHRE 1918

Cankars Beurteilung von Fragen der slowenischen und insbesondere sozialistischen Politik im Jahre 1918 erwuchs aus einer politisch-ideellen Umgebung, die noch zu wenig erforscht, vor allem aber noch nicht genügend berücksichtigt worden ist.

Die Erwartung, daß nach Kriegsende eine nationale Selbständigkeit möglich werden würde — sei es (laut der Maideklaration) innerhalb der alten staatlichen Einheit, sei es außerhalb deren, löste eine allgemeine nationale Deklarationsbegeisterung aus. Darin unterging auch die Besorgnis der Nachdenkenden über die mögliche Gefahr, daß im Falle des Sieges der Entente Westslowenien einer anderen fremden Macht zufallen könnte. Auch Cankar brachte den euphorischen Optimismus zum Ausdruck und war in dieser Hinsicht ein echter Interpret der gesamtnationalen Empfindung.

Während alle anderen die Gefahr verschwiegen — trotzdem, daß sie sie im Stillen berücksichtigten und deshalb auch in viel größerem Maße, als man denkt, den Einvernehmensfrieden herbeiwünschten, — wurde die Ententephilie als vom slowenischen Standpunkt aus unheilbringende Illusion nur von Dr. Henrik Tuma verurteilt, der als Sozialist keine Rücksicht auf die bürgerliche gesamt nationale Front zu nehmen brauchte. Seiner Meinung nach sollte die Sozialdemokratie als internationale politische Macht den Einvernehmensfrieden erzwingen, zugleich aber auch einen demokratischen Umbau der Staatsgesamtheit vornehmen.

Andere slowenische sozialistische Intellektuelle wiesen jede gemeinsame sozialistische und revolutionäre Perspektive für die österreichischen Nationen zurück und traten für die Unterordnung der Sozialdemokratie unter die Nationalfront ein. Durch seine persönlichen Beziehungen und Empfindungen stand Cankar dieser »sozialistischen Jugend« nahe, doch trennte ihn von ihr seine Idee von der führenden Rolle des Proletariats.

Wegen des Verhältnisses der Kräfte mußte die Nationalfront in Händen des Bürgertums bleiben, kennzeichnend für sie war deshalb die Abwesenheit aller revolutionären Elemente.

In seinem Vortrag in Triest trat Cankar für die »Sozialistische Jugend« ein, im Vortrag in Ljubljana ging er dagegen jeder Aussage darüber aus dem Wege, so wie auch allem, womit er in Triest unter den Sozialdemokraten auf solchen Widerstand gestossen war.

²¹ Prim. I. Regent, Poglavlja iz boja za socializem III (1961), str. 56 in 66—67, in istega pisca Spomine (1967), str. 304—305.

Metod Mikuž

BOJI ZA PRAVICO SAMOODLOČBE NA PRIMORSKEM OD KAPITULACIJE ITALIJE DO ZAČETKA MAJA 1945

Ko so se zjutraj 21. avgusta letos zbudili narodi vsega sveta in slišali neverjetno novico o napadu Sovjetske zveze in njenih satelitov na ČSSR, novico, ki narodom izven varšavskega pakta ni mogla povedati drugega kot to, da se je pojavil novi Hitler, je bilo moje predavanje, najavljeno za letošnje zborovanje slovenskih zgodovinarjev v glavnem že koncipirano. Da bi pa zgodovinarjev spet ne zadel očitek, da smo le zaprašeni arhivski molji in črvi in da teče življenje mimo nas, sem koncept predavanja začel bistveno spreminjati. To je seveda praktično pomenilo novih 14 dni dela in to ponovnega in vse prej kot prijetnega prebiranja marksističnih klasikov o nacionalnem vprašanju, pravici do samoodločbe itd. in v luči tega predavanje predelati tako, da bo obseglo samo razvoj boja za pravico samoodločbe na Primorskem od kapitulacije Italije do začetka maja 1945.

Nikdar si nisem domišljjal, da imam kaj preroškega duha ali daru, ker ga pač ne more imeti noben človek na svetu, priznam pa, da me je tisto čudno premikanje sovjetskega salonskega vlaka v Čierni, ki je vozil spat sovjetske voditelje na rusko državno ozemlje, močno spominjalo bolj na neke sorte zarotništvo kot na bratsko reševanje nastalih nespo-razumov. Temu so kmalu sledile trditve, da je treba pri narodih razlikovati med zunanjo in notranjo avtonomijo, kot krona vsega pa je bila trditev, da socialistični državi, to je SZ, ne more biti vseeno, kako se razvija socializem v drugi deželi. Vse to me je še pred 21. avgustom spominjalo na dobo informbirojevskega cinizma. Ko pa se je začela okupacija ČSSR, se nisem spraševal, kako je mogoče, da so socialistične dežele napadle socialistično deželo in da se ta napad ne po vsebini in ne po obliki ni v ničemer razlikoval od Hitlerjevih napadov, temveč sem se vprašal tole: v čem se potemtakem razlikuje znano pokristjanjevanje Karla Velikega naših pradedov slovanskega rodu od te sovjetske agresije? Vem, da se da prvo zagovarjati, da je to pomenilo prinašanje novega, naprednejšega družbenega reda, drugo pa, kot skrb za pravilen razvoj socializma v ČSSR itd. Toda eno in drugo se ni izvršilo po volji in želji ljudi, ki so občutili blagodati prve in druge okupacije, torej ne po želji starih Slovanov in sedanjih Čehov in Slovakov. In tu smo v jedru vsega problema, čeprav ga je že rešila zdrava, zlata antika v preciznem aksiomu, finis non sanctificat media in, če hočete, povzela in prevzela tudi biblija novega testameta v znanem stavku, non sunt

facienda mala ut eveniant bona. Oboje bi se dalo smiselno in tudi našim današnjim jugoslovanskim in slovenskim časom primerno prevesti nekako takole: ne smem krasti, da bi si postavil weekend kje ob morju.

Mislim, da je prav ta in tak uvod povsem na mestu tudi za to moje predavanje. Potrebno si je na kratko ogledati še vsebiño nekaterih pojmov, s katerimi bomo operirali v razpravi in na koncu tega spregovoriti še nekaj o virih in nekateri najnovejši literaturi.

Samoodločba je po Leninu odcepitev nekega naroda od drugega in ustanovitev samostojne narodne države.¹ Isto je za Leninom dobesedno ponovil tudi Stalin.² To pravico mora priznati proletariat tistega naroda proletariatu zatiranega naroda, katerega buržoazija ta narod zatira.³ Tudi Stalin je popolnoma jasen in pravi, da ima le narod sam pravico odločati o svoji usodi in da nihče nima pravice posegati v njegovo življenje. Narod naj si uredi življenje po svoji volji itd.⁴

Nacionalno vprašanje. Stalin trdi, da je nacionalno gibanje v bistvu buržoazno in da bo prenehalo, ko bo izumrla buržoazija. Šele v socializmu bo zavladal popolni mir.⁵ Sklicujoč se na Lenina trdi, da more rešiti nacionalno vprašanje le proletarska revolucija, ker je del splošnega vprašanja te revolucije.⁶ Mislim, da je v prenašanju tega stavka, ki ga nekateri imajo za katekizemsko dogmo, na konkretno reševanje nacionalnega vprašanja, ključ za razumevanje vseh dosedanjih in še tudi bodočih sporov okrog reševanja nacionalnega vprašanja. Ker nam je definicija proletarske revolucije znana, si prav lahko predstavljamo, da dogmatiki, kot je na primer Suslov, z apriorističnim nezaupanjem gledajo na vsak drugačen poskus ali način reševanja nacionalnega vprašanja. Na to bomo naleteli tudi v naši razpravi in o tem smo imeli in bomo še imeli priliko slišati in poslušati tudi te dni.

Mnenja sem, da se je med NOB jugoslovanskih narodov nacionalno vprašanje reševalo in rešilo na drugačen način in to mimo proletarske revolucije, še več, da nacionalno vprašanje med NOB ni bilo samo neko splošno vprašanje demokratične revolucije, temveč njen sestavni del kot na primer izgon okupatorjev in uničenje domačih izdajalcev. V tem me je povsem prepričal doslej še mnogo premalo poznani članek dr. Marijana Breclja, Iz razgovora z maršalom Titom dne 1. decembra 1943 s slovensko delegacijo na 2. zasedanju Avnoja.⁷ Takrat je Tito dejal, da mora delavsko gibanje predstavljati v narodu organizacijo, v kateri bo nastopal kot borec za nacionalno svobodo in kot garant boljšega življenja ne le zase, ampak za veš narod, za vse slovenstvo. Delavci morajo vsi v našo skupno fronto, ker danes so del naroda in nič drugega. Veličina in pomembnost današnjega časa in te velike vojne je prav ta, da se danes

¹ V. I. Lenin, O pravu nacija na samoopredeljenje, Beograd 1949, str. 7.

² J. V. Stalin, Vprašanja leninizma, Ljubljana 1948, str. 58.

³ Lenin, o. c., str. 40.

⁴ J. V. Stalin, Marksizem in nacionalno vprašanje, Ljubljana 1949, str. 24 do 25.

⁵ O. c., str. 25.

⁶ Die Nationale Frage, 1924, str. 9.

⁷ Slovenski poročevalec 20. januarja 1944.

borba za nacionalno svobodo narodov in za njihovo boljše življenje ne odigrava na hrbtu notranjih razrednih nasprotij in sil, ampak na hrbtu svetovnega fašizma. Zato je tako delavec kot vsak rodoljub poklican v to veliko borbo, ki bo prinesla i nacionalno svobodo i boljše življenje.

Te Titove besede so v bistvu isto, kar je dejal Kardelj in je prinesla beograjska Borba 17. decembra 1944: v Sovjetski zvezi je rešitev nacionalnega vprašanja rezultat socialistične revolucije, medtem ko je v Jugoslaviji rezultat narodno osvobodilne vojne in ljudske demokratične revolucije. Razumljivo je, da je tak proces rešitve nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji moral vplivati kot primer na druge narode, posebno na zatirane. Jugoslavija je pokazala posebno pot, ne toliko po vsebini kot po obliki reševanja nacionalnega vprašanja: Skoraj isto je zapisal za zadnjo številko Slovenskega poročevalca, ki je izšla 27. aprila 1945 še v partizanih, B. Kidrič: osvobojena in združena Slovenija je na pragu. Nazorno se je izkazalo, da je resnična rešitev našega nacionalnega vprašanja neločljivo združena z ljudsko demokracijo in zajamčeno možnostjo njene dosledne poti.

Izjava treh komunističnih strank aprila 1934. Za nas je ta izjava samo še zgodovinski dokument, ki dokazuje, da se pri nas nacionalno vprašanje ni rešilo s proletarsko revolucijo. Podrobnejše je o njem in o njegovi predzgodovini govorila na lanskem proslavljanju oktobrske revolucije v Ljubljani zelo natančno in precizno Alenka Nedogova in vedno bolj sem prepričan, da bo prav ta referat enkrat še zbudil veliko pozornost med teoretiki marksizma po svetu. Ker trdim, da je bilo naše nacionalno vprašanje, to je Združena Slovenija, rešeno že med NOB kot demokratično revolucijo — če ne povsem, kar zadeva teritorij, pri čemer so igrali odločilno vlogo tudi drugačni faktorji kot samoodločba narodov in morda le res tudi danes tako moderni fifty-fifty — bi se rad na kratko dotaknil nekaterih ugotovitev Nedogove in jih še izpopolnil z novimi ugotovitvami tržaškega zgodovinarja Elia Apiha.⁸ Videli bomo težave, ki so spremljale nastanek izjave, za katero pa je v prvi vrsti značilno to, da se takrat, ko naj bi se morala, ni začela uresničevati. Res je pravzaprav samo to, da je kmalu po okupaciji Jugoslavije izdal CK KPI izjavo, da ima slovenski narod pravico do samoodločbe in poudaril, da bo ta pravica »velik korak na poti napredka in humanosti, na mejah naše dežele pa bo nastal soliden in siguren varuh miru.«⁹ Lansko leto sem v mari-borskem arhivu odkril tudi neko izjavo avstrijskih partijskih ljudi prav iz tega razdobja, ki jo omenja tudi Nedogova v svoji razpravi.

Prepričan sem, da je zanimivo dejavnost okrog te izjave, če ne že sprožil, pa vsaj pospešil Stalin v znanem odgovoru 30. junija 1925 na članek Sime Markovića, ki je trdil, da je nacionalno vprašanje samo ustavno vprašanje. Stalin je zapisal, da se morejo jugoslovanske meje,

⁸ Dal regime alla resistenza, Venezia Giulia 1922—1943, Udine 1960 in Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia, Bari 1966.

⁹ Giorgio Amendola, Il comunismo italiano nella seconda guerra mondiale, Roma 1963, str. 156.

ki so nastale po vojnah in nasilju izpremeniti v izhodišče in zakonito bazo za rešitev jugoslovanskega nacionalnega vprašanja.¹⁰ Da tega ne more rešiti buržoazija, je bilo zlasti jasno tistim marksistom, ki so še jasnejše poudarjali, da si mora proletariat ustvariti domovino nad, narodnostjo in to v neki svetovni organizaciji, ki bo povsem izključevala antagonizem med narodi, kajti obstojalo je znano načelo, da ni mogoče rešiti nacionalnega vprašanja tam, kjer bi en narod zatiral drugega in kjer bi se ta ne mogel poslužiti pravice do samoodločbe.

Pri nastajanju naše izjave je začetek 1930 prišlo do prvih stikov med KPJ in KPI in zadnja je izdelala nekako shemo za politično akcijo v Julijski Krajini, katere glavna vsebina je bila samoodločba zatiranih narodov v povezavi z razrednim bojem, politična zveza z narodno revolucionarnim gibanjem slovenskega in hrvaškega ljudstva, priznanje obema narodnostnima manjšinama pravico do odcepitve a pod pogojem, da se ustanovi delavsko kmečka slovenska republika v federaciji kmečkih republik na Balkanu. Februarja 1933 so izdali že skupno izjavo, ki govori o podpiranju boja vseh zatiranih narodov in narodnih manjšin v Jugoslaviji in Italiji in o popolni pravici do samoodločbe, kmalu za tem pa je prišlo do skupne izjave CK KPJ in CK KPI o slovenskem vprašanju. Obe stranki sta priznali slovenskemu narodu pravico do samoodločbe in obljubili podporo v tem boju, ki pa ne bo vezan »na nobeno teritorialno obliko osvoboditve in združitve slovenskega naroda«, kar se bo reševalo šele v revoluciji v Italiji, na Balkanu in v podonavskih deželah. Istega leta je na vse to pristala tudi KPA in sestavili so teze o gospodarskih in političnih problemih Slovenije, spričo katerih — zlasti pa glede mej — je imel naš dobri, stari Regent kritično in zelo pravilno stališče. Takole pravi: Nekateri pravijo, da ob proletarski rešitvi narodnega vprašanja po načelu samoodločbe meje ne prihajajo več v poštev. Tako gledanje predpostavlja, da bomo imeli dan po delavsko kmečki revoluciji idealne razmere pod vodstvom idealnih ljudi. Šele ko bo socializem realiziran v vsem obsegu, šele tedaj ko bodo države umrle, šele tedaj bo izginila današnja vrednost meja. Prej ne. Pa tudi če abstrahiramo do sedanjih političnih meja, bodo igrale meje upravnih in gospodarskih enot veliko vlogo za zelo nedogledno dobo. Tudi narodne meje bodo potrebne.

Po deklaraciji vseh treh strank o narodnem vprašanju Slovencev in po še posebnem manifestu vseh treh strank in po pripombah CK KPJ na ta manifest, je potem aprila 1934 prišla izjava treh komunističnih strank, katere vsebina je znana in je ne bomo ponavljali. Vsekakor pa je treba oméniti Regentovo izjavo kmalu po tem, da mora pravica do samoodločbe veljati seveda tudi za neslovenske narodnosti, ki imajo ponekod večino. Povsem pravilno pravi, da bi v nasprotnem primeru nastalo nacionalno vprašanje samo problem slovenske buržoazije in nove imperialistične delitve centralne Evrope in Balkana.¹¹

Nekako istočasno ob objavi naše izjave je napisal Anin (inž. Drago Guštinčič) tudi v Moskvi obširno razpravo pod naslovom Narodni problem

¹⁰ Marksizam i nacionalno-kolonialno pitanje, Beograd 1947, str. 244.

¹¹ E. Apih, Dal regime alla resistenza, str. 48.

Slovencev in dr. Koroščeve punktacije. Fotokopijo tega rokopisa mi je kolegialno in prijateljsko posredovala Alenka Nedogova, za kar se ji tudi na tem mestu najlepše zahvaljujem. Guštinčičeva razprava ni zanimiva zaradi polemiziranja s Koroščevimi punktacijami, ki po svoji tudi govorijo o Združeni Sloveniji, vsekakor pa je zelo važno dopolnilo in eksegeza moskovske aprilske izjave treh komunističnih strank. Guštinčič pravi, da se mora slovenski narod pripravljati na odločen boj za svojo svobodo, za združeno slovensko delavsko kmečko republiko, ki jo bo potem po svoji svobodni volji in od nikogar prisiljen vključil v tisto federacijo delavsko kmečkih republik, katero bo spoznal, da bo najbolj odgovarjala njegovim koristim. V tej svoji državi bo slovensko ljudstvo rešilo tele pereče probleme: razlastitev vseh veleposesti, a samo oddaja orne zemlje kmetom, medtem ko gozdovi ostanejo v skupni uporabi in kot sklad za plačevanje kmečkih davkov, odpravo vseh zajedalstev, kralja, kraljevske družine, vseh kapitalističnih ministrov, vseh visokih oficirjev buržoazne države, vseh visokih penzionistov, ker teh visokih pokojnin niso zaslužili z resnim in za človeštvo potrebnim delom, odpravo vseh cerkvenih redov, ki živijo od tujega dela na svojih posestvih itd. Dalje pravi, da slovensko zatirano ljudstvo »že pripravlja svojo železno metlo in bo v družbi delovnega ljudstva Jugoslavije, Italije in Avstrije zamahnilo«. Dalje trdi avtor, da Slovenci nismo premajhni za lastno državo, če bodo v njej zavladali delavci in kmetje in če bodo tudi drugim narodom, na primer Kočevarjem, priznali vse pravice do samoodločbe, pa tudi do odcepitve. Trst in Gorica sta po večini prebivalstva italijanski mesti, imata pa pravico do samoodločbe in odcepitve. Če hočeta ostati v delavsko kmečki Sloveniji — ker jim gospodarsko drugam ne kaže — jima gre popolna gospodarska in kulturna avtonomija. »Kot beli dan je jasno,« da se more slovensko ljudstvo nacionalno osvoboditi samo na razvalinah fašistične Jugoslavije, fašistične Italije in fašistične Avstrije. Zato mora biti najzvestejši zaveznik vseh tistih revolucionarnih sil, ki danes rušijo te države, torej srbskega, hrvaškega, makedonskega, črnogorskega, albanskega, italijanskega in nemško avstrijskega ljudstva in vseh drugih narodov v okviru teh držav. S temi osvobojenimi narodi bo potem neodvisna združena delavsko kmečka slovenska republika kot popolnoma enakopraven in svoboden narod sklepala svobodno federativno pogodbo kakor bodo to zahtevali gospodarski in kulturni interesi vsega delovnega ljudstva pri nas.

Medtem ko je v vrstah zlasti mlajših slovenskih komunistov od prvih začetkov nastajanja ljudske fronte začela dobivati ideja Združene Slovenije vedno močnejši poudarek, njena vsebina pa dobila čisto konkretni poudarek v ustanovnem manifestu KPS, pa je del italijanskih, in posebej še tržaških komunistov začel gledati z rezervo že na prvo akcijsko pogodbo med KPI in MNRSC (movimento nazionale rivoluzionario degli Sloveni e dei Croati della Venezia Giulia).¹² Skupina tržaških komunistov, ki je že med NOB in kasneje med informbirojevsko histerijo dobila ime internacionalnosti, je gledala z nezaupanjem na to ljudskofrontovsko akcijsko združevanje boječ se slovenske prevlade v tem gibanju in —

¹² E. Apih, Dal regime alla resistenza, str. 48 in Italia..., str. 349.

kar Elio Apih še posebej poudarja — ker ni bila sposobna prevzeti težke naloge in postati nosilec antifašističnega gibanja v vsej pokrajini. Ta del tržaških komunistov ni znal — tudi zaradi neznanja slovenskega in hrvaškega jezika — navezati stikov s slovenskim in hrvaškim proletariatom in ljudskimi množicami, povrh pa je delal še to napako, da je ločeval problematiko Trsta od problematike celotne Julijske Krajine, pa čeprav je Stato operaio 1936 čisto pravilno zapisala, da tržaški proletariat čaka naloga vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v vsej Julijski Krajini.

Seveda je obstojala med tržaškimi komunisti še druga skupina. Apih na dveh mestih omenja februarско konferenco tržaških komunistov 1939 pri Opčinah, na kateri je prav mladi Pino Tomažič postavil rešitev nacionalnega vprašanja te dežele le v povezavi KPI z ljudskimi množicami, v pripadnosti Trsta slovenskemu zaledju in v avtonomiji za Italijane.

Razumljivo je torej, da tržaški proletariat in KPI na začetku vojne ni bila enotna in neenotna kako začeti izpolnjevati moskovsko aprilsko izjavo iz leta 1934. Internacionalisti so čakali na proletarsko revolucijo v Italiji, Jugoslaviji in še drugod, komunisti-patrioti in to v najboljšem in najpopolnejšem pomenu besede, pa so bili za takojšen boj proti fašizmu, predvsem pa za vključitev tega boja v NOB jugoslovanskih narodov. In prav s tem smo zadeli na temeljno vsebino našega drugega dela referata, v katerem bomo videli, da te vrste boj zlasti v Trstu ni bil lahek in je v določenih fazah že mejil na prave ideološke spopade med KPS in KPI, katerih še najbolj nedolžna zunanja manifestacija je bila obojestransko očitiranje šovinizma itd. K temu moramo seveda prišteti še druge, nič manj velike težave, neuspelo povezavo s tržaškim meščanskim revolucionarnim organom, torej s CLN (comitato di liberazione nazionale), nerazumevanje bistvene razlike med našim NOB in italijansko rezistenco itd.

Ne bom analiziral vseh težav. Zatekel se bom samo k dvema citatoma dveh kar se da uglednih italijanskih komunistov, na citat samega Togliattija in naše ugledne znanke-partizanké, senatorke Marije Bernetičeve-Marine. Videli bomo, da je šlo za globoka, ideološka nesoglasja, morda celo za neke sorte dogme in iz zgodovine vemo, kakšni hudi in nepomirljivi boji so že bili in še bodo zaradi dogem. Dogma se namreč ne da dokazati in je treba vanjo samo verjeti ali verovati. Eni to morejo, drugi ne in že so bili na primer Rusi in njihovi trabanti v ČSSR! Prvi citat bo toliko bolj vreden, ker je še iz časov pred informbirojevsko histerijo in je vzet iz Togliattijevega govora na V. kongresu KPI v Rimu na prelomu 1945/46.¹³ Ko je Togliatti govoril o Trstu, je dejal, da je večina tržaških delavcev naklonjena priključitvi Trsta k federativni demokratični Jugoslaviji, ker vidijo zmedenost italijanskega položaja, poskuse obnavljanja fašizma itd. Ne more pa odobravati, da zaradi tega prehaja tržaški proletariat na separatistične položaje in se cepi od italijanske narodne skupnosti. Naloga tržaških delavcev je bojevati se z italijanskimi ljudskimi množicami proti italijanski in tuji reakciji in biti

¹³ Critica marxista 1964 (VII—X), str. 13—47.

obenem posrednik med dvema narodoma, da bi našla neko konkretno rešitev za Trst, ki bi odstranila vsak povod za nesporazume in odstranila sleherno iskro nacionalizma tako na eni kot na drugi strani. Za Togliattija je v tem času kot takrat, ko je pomladi 1944 odhajal iz Moskve, veljala tale dogma: Trst je italijanski, a so ga nam, oziroma ga skušajo vzeti Jugoslovani. Podobna je izjava naše partizanske znanke iz Bele Krajine Marine, ki pravi: »Tudi osvoboditev Trsta je bila premišljeno nacionalistično dejanje. Dolžni smo sicer še enkrat zahvalo sinovom jugoslovanskih narodov, ki so prišli utrujeni od stoterih bojev osvobodit naše mesto. Toda med njimi bi morali biti tudi Garibaldinci, sinovi delavskega razreda Trsta, Tržiča in Milj. To pa ni šlo v račun Titovcem, ki so se potrudili, da bi zmanjšali italijanski doprinos v tem boju.«¹⁴

Nekaj besed o virih in literaturi. Uporabljal sem mnogo novih virov, ki jih v moji razpravi Boji KPJ za zahodne meje (od 1941 do 1945), ki je izšla v Zgodovinskem časopisu 1958—59, še ni. Gre predvsem za korespondenco med CK KPS, IOOF, Obkomom in POOF s slovenskimi tržaškimi organizacijami. Ponovno bi rad opozoril, da je treba biti pri uporabljanju teh tako imenovanih partizanskih virov zelo previden, čeprav jim seveda ne moremo osporavati originalnosti. Lahko je njihova vsebina pomanjkljiva, lahko pa tudi ne ustreza resnici in to zaradi zelo različnih vzrokov, lahko tudi iz takega, da je aktivist na višje forume sporočal boljše kot je bilo v resnici, boječ se, da bi ga ne imeli za slabega političnega delavca. S tem niti najmanj ne osporavam vseh velikih zaslug naših političnih delavcev in njihovih naravnost več kot herojskih dejanj. Opozoriti hočem samo na to, da so bili ti tudi ljudje in zato prav tako podvrženi vsemu tistemu, čemer je homo sapiens podvržen. Saj je samo šala, a bo lepo ilustrirala to, kar hočem pravzaprav povedati. Ko so naši centralni organi po osvoboditvi, že v razdobju prve petletke, takrat ko so se vsi naši uradni dopisi končavali z gesli: Vse za petletko! in Dosegli in presegle bomo plan! itd. — skušali le ugotoviti, koliko vojnih žrtev so dala naša posamezna okrožja, je neko okrožje odgovorilo približno takole: Dobili smo vašo okrožnico in upamo, da ne bomo samo dosegli, temveč tudi presegle plan števila žrtev. Brez šale pa bi rad navedel še en primer, ki utegne komu koristiti, če bo te dni kaj pisal o Kočevskem zboru. Slovenski poročevalec prinaša 17. septembra 1943 uradni poziv IOOF za volitev delegatov za ta zbor in pravi, da hoče v Ljubljanski pokrajini in drugih osvobojenih ozemljih »ustvariti najvišje politično predstavništvo osvobojenih Slovencev kot predstopnjo za končni skupni slovenski parlament«, dočim pa piše Boris Kidrič v Slovenskem poročevalcu točno mesec dni za tem o Kočevskem zboru, da so se prvič v naši zgodovini »zbrali svobodno izbrani izvoljeni odposlanci slovenskega ljudstva in zastopniki narodnoosvobodilnega gibanja iz vseh slovenskih dežel«. Kaj torej? Med prvim dokumentom in Kočevskim zborom je vmes ustni in nikjer zapisani sklep IOOF, da pošljejo v Zbor svoje delegate tudi frontine organizacije na neosvobojenih ozemljih, na primer Ljubljana, in da

¹⁴ Cit. Teodoro Sala, *La crisi finale nel Litorale Adriatico 1944—1945*, Udine 1962, str. 149—150.

naj se pri kandidiranju delegatov v bataljonih pazi na to, da bodo ti zastopali predvsem tiste kraje, od koder frontine organizacije ne bodo mogle poslati svojih delegatov (na primer iz Maribora, Celja itd.). Tako je torej bil v Kočevju zastopan ves slovenski narod. Na to je opozoril dr. Marijan Breclj na znanem posvetovanju o Osvobodilni fronti ob sicer dobrem in uspelem referatu dr. Toneta Ferenc, ki seveda za ta ustni sklep IOOF pri vsej pridnosti in najboljši volji ni mogel vedeti. Lahko pa se bo še spomniti, da sem na istem zborovanju prav živo agitiral za pogostejše take vrste razgovorov, katerih naj bi se udeleževali tudi nekdanji najvidnejši funkcionarji in voditelji NOB. Poudaril sem, da se more vsak, pod še tako znanstvenimi vidiki sestavljeni referat še v marsičem in celo bistveno dopolniti s pomočjo žive priče. Zato si prav nič ne domišljam, da so ugotovitve v mojem referatu dokončne, zato ga bom poslal z nujno prošnjo vsem takrat najodgovornejšim funkcionarjem na Primorskem, Mihi Marinku, Lidiji Šentjurčevi, Vidi Tomšičevi, Francu Štoki, Vladu Babiču, Martinu Greifu idr., naj osvetlijo in dopolnijo še nejasne stvari. Pot do resnice je včasih dolga, a kljub temu je jo treba tvegati.

Vse literature, ki sem jo uporabljal, ne bom našteval, rad pa bi se nekoliko zadržal pri novejši literaturi predvsem tržaških zgodovinarjev, ki sem jih ponekod s pridom uporabljal, zlasti, kadar se sklicujejo na vire. Če gremo po kroñološkem redu izdaje knjig, je prva Giovanni Esposito, Trieste e la sua Odissea, Roma 1952. Čeprav ta general in nemški sodelavec nosi pri nekaterih zgodovinarjih nečastno ime narodnega izdajalca, le dobro pripoveduje, kako so Nemci brez strela že 8. septembra 1943 zasedli Trst, opisuje Rainerjevo in Globocnikovo politiko in pove nekaj tudi o tržaškem CLN.

Za zgodovino CLNAI (comitato di liberazione nazionale Alta Italia) je pomembna knjiga Franco Catalano, Storia del C. L. N. A. I., Bari 1956, v kateri so dobro opisane politične tendence v tem organu koaliranih strank. Za razvoj rezistence v Benečiji, Furlaniji in Trstu ter za sestanke naših delegatov s CLNAI v Milanu sem uporabljal knjigo Galliano Fogar, Sotto l'occupazione nazista nelle provincie orientali, Udine 1961. Sem pa tja nekoliko ošvrkne naše revindikacije, mnogo razmišlja, kaj so territori nazionalmente misti, dobro pa opisuje vse tri seje tržaškega antifašističnega koordinacijskega odbora. Prvi tudi podaja vsebino pogodbe, ki so jo sklenile 9. decembra 1944 v tržaškem CLN koalirane stranke po izstopu komunističnih delegatov.

Za zgodovino tržaškega CLN po izstopu komunistov je pomembna knjiga Teodoro Sala, La crisi finale nel Litorale adriatico 1944—1945, Udine. Sala je tudi prvi, ki zapiše, da je jugoslovanska historiografija prva negirala ali negira pomen vstaje antifašistov, zbranih okrog tržaškega CLN, da je tržaški CLN obtoževala sodelovanja s fašističnimi in kolaboracionističnimi skupinami: Kar zadeva mene si upam brez kakršne koli demagogije trditi, da ob pisanju že omenjene razprave še nisem imel v rokah nobenega dokumenta o tržaškem CLN. Če bi jih imel takrat kot jim imam danes, bi že takrat zapisal tole: v evropski rezistenci imamo

samo še pri češkoslovaški primer, da je padalo vodstvo za vodstvom rezistence, bilo pobito ali poslano v koncentracijska taborišča. Tako je češkoslovaška rezistenca izgubila kar štiri CK češkoslovaške partije, Tržačani pa tri svoje CLN in šele četrta, postavljen konec februarja 1945 je dočakal konec vojne. Zapisal bi tudi tole: zame je vsaka žrtev, ki pade za svobodo svoje domovine sveta in tako so svete tudi žrtve vseh treh tržaških CLN, pa naj so to bili komunisti, akcionisti, socialisti, demokristjani ali liberalci.

Zelo zanimiva je knjiga Ennio Maserati, *L'occupazione jugoslava di Trieste* (maggio-giugno 1945), Udine 1963. Čeprav je težišče dela mladega zgodovinarja bolj na razdobju tako imenovanih quaranta giorni, poskuša vseeno hrabro braniti delo četrtega tržaškega CLN. Le preveč poudarja jugoslovansko revizionistično intransigentnost in trditev, da se je moral tržaški CLN bojevati kar na dveh frontah, proti nacistom in jugoslovanskim revanšistom. Opaziti je, da le ne more razumeti naše včasih zelo komplicirane revolucije, vsekakor pa mi je všeč, da z rezervno sprejema moje citate v že omenjeni razpravi. Manj všeč pa mi je, da mi nisem mogel postreči z mojimi izpiski iz naših arhivov, do katerih ni mogel priti, ko se je dalj časa mudil v Ljubljani, ker pač ni znal našega jezika.

Predvsem za zgodovino italijanskih partizanskih enot, ki so bile v Sloveniji, je omembe vredna knjiga Bruno Steffè, *Partigiani Italiani della Venezia Giulia*, Padova 1965. Avtor je bil sam z brigado Fontanot v Beli krajini in se je s tržaško divizijo vrnil v Trst šele po osvoboditvi. Tudi Steffè opisuje delo tržaškega CLN, kot partizan partizanu pa mu moram vsaj na uho povedati, da je na več mestih pri svojih opisih le preveč subjektiven, če ne rečem že krivičen. Seveda je bil lačen in strgan in še marsikaj, seveda so bili hudi marši, od katerih ni mogla biti izvzeta divizija Garibaldi-Natisone ali pa brigada Fontanot. Čujmo, kaj piše ob prehodu železnice pri Postojni ponoči 18. avgusta 1944, ko je morala italijanska enota skupaj s Kosovelovci in Gradnikovci reševati naše najsvetejše, to je ranjence pred nemško ofenzivo v Loško dolino s Primorske. Takole piše: »Qella note sentii la prima manifestazione netta della ostilità slovena contro di noi... Io ebbi mani, viso, piedi sanguinanti, ero stanco morto ma bisognava andare avanti... Quella notte capii la differenza, l'abisso enorme tra nostra educazione e nostri sentimenti, il nostro sistema e il loro.«¹⁵

Obsežno in pravo sintetično delo pa je knjiga Mario Pacor, *Confine orientale*, Milano 1964. Sicer tudi Pacor govori o slovenskih revindikacijah in jih celo primerja s Horthyjevimi (pozabil je na Paveličeve) in tistimi od strani jugoslovanske vlade v Londonu. Interesantno in po mojem povsem pravilno je njegovo razlikovanje rezistence v Furlaniji od rezistence v drugih krajih, poskuša razumeti razliko med našim NOB in italijansko rezistenco. Včasih je malo nepregleden, seže pa njegovo delo do londonskega sporazuma 1954. Simpatično je, da poskuša marsikaj razumeti, popolnoma pa ga razumem, da ne more vsega. Za predzgod-

¹⁵ Str. 99—100.

vino, zlasti pa za osvetljevanje razdobja po moskovski izjavi od aprila 1934 in za razdobje do kapitulacije Italije pa sta velikega pomena že omenjeni knjigi Elia Apiha, *Dal regime alla resistenza (Venezia Giulia 1922—1943)*, Udine 1960 in knjiga Italia, *fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia (1918—1943)*, Bari 1966.

Preidimo sedaj na sam referat, ki bo zaradi ekonomike časa skrajšan do skrajne možnosti. Referat delim časovno na tri razdobja, od kapitulacije Italije do sestanka delegatov CK KPS in CK KPI začetek aprila 1944 na osvobojenem ozemlju na Primorskem, v razdobje od tega sestanka do začetka septembra, ko je CK KPS bistveno spremenil svojo politično linijo pri svojih zahtevah do Primorske in končno v razdobje od začetka septembra 1944 do osvoboditve začetek maja 1945. Dotaknil se bom in analiziral le razvoj političnih bojev v Trstu, v Beneški Sloveniji in v Gorici. Zavedam se, da bo vse to pomanjkljivo in da bi bilo treba predvsem analizirati tudi problematiko v Slovenski in Hrvaški Istri, a to pustimo morda za boljše čase.

I

Znani proglas Vrhovnega plenuma OF 16. septembra 1943 o Slovenskem primorju, podobna izjava Zavnoha in odlok 2. zasedanja Avnoja, ki potrjuje oba prejšnja, je še bolj spodbudil že dokaj razgibano dejavnost CK KPS in CK KPI, ki je bila po vsem svojem bistvu sicer tihi, a zato nič manj odločen boj za konkretizacijo, oziroma nekonkretizacijo pravice do samoodločbe slovenskega in seveda tudi italijanskega naroda na tem lepem primorskem koščku zemlje. Na pismo, ki ga je CK KPS poslal CK KPI 20. avgusta 1943, je slednji odgovoril 6. oktobra 1943. Pristal je na ustanovitev obeh strankinih organizacij v Trstu in narodnostno mešanih krajih, zahteval pa je nemoteno ingerenco in zvezo italijanskega CK s svojimi organizacijami. Še vedno pa je pismo vztrajalo, da je v trenutni situaciji dovolj »samo naše principiелno stališče o pravici samoodločbe slovenskega naroda vključno z odcepitvijo« in da more brez nadaljnega soglašati s svobodno in združeno Slovenijo, to je z odcepitvijo slovenskih pokrajin le, če bo isto veljalo, tj. pravica do odcepitve tudi za italijansko narodnost.¹⁶ Če bi natančno prebrali vse pismo, je v bistvu odklonilno in Quinto, ki ga je poslal, predlaga razgovor s pooblaščenca CK KPS in intervencijo Deda, to je Kominterne, čeprav je bila, kot vemo, razpuščena.

Quinta je prvenstveno skrbel Trst, še bolj pa je skrbel naše, kajti sredi novembra 1943 še sta bili v Trstu dve slovenski osvobodilni organizaciji, mestni ali okrožni odbor OF, Narodni svet, ki so ga ustanovili slovenski meščanski intelektaulci po padcu fašizma, tržaški CLN in organizacije KPI. Kolikor je bilo vse to le povezano, se je med seboj neusmiljeno prepiralo in italijanski komunistični tržaški sekretar je zahteval, naj OF zapusti Trst, ker bo mesto itak ostalo pod Italijo.¹⁷ Zato je razum-

¹⁶ M. Pacor, *Confine orientale*, str. 276 sl.

¹⁷ Fasc. 537 v arhivu IZDG Ljubljana (cit. fasc. 537).

ljivo pismo Franceta, ki je pisal 12. novembra 1943 iz Trsta CK in predsedstvu Narodnoosvobodilnega sveta za Slovensko Primorje, naj takoj potrdijo mestni odbor OF za Trst in z njim vzpostavijo direktne zveze, razčistijo položaj in pomen Narodnega sveta, poročajo, ali je bil med KPS in KPI dosežen kak sporazum glede Trsta in Tržiča, dajo točna navodila za postavitev organizacij KPS v Trstu in kakšen naj bo ta odnos do organizacij KPI. Poročal je tudi, da zahteva zastopnik direkcije KPI v Milanu nujen sestanek s članom CK KPS, ker v Milanu trdijo, da ni še nobenega sporazuma glede Trsta.¹⁸

Seveda ga ni bilo in nobena stran še sredi decembra 1943 ni imela nobenih direktiv. Sekretar Boro Kladivar je pisal 14. decembra 1943 iz Trsta PK za Slovensko primorje, da bo sodelovanje z Italijani še trd oreh, ker so »veliki šovinisti in to taki ljudje, ki so po rodu Slovenci, ki pa se smatrajo, ko jih malo otiplješ, za Italijane ali pa neke internacionaliste brez vsake nacionalne pripadnosti«. Slovence imajo za vsiljivce, ki spodjedajo italijanski živelj. Tudi Kladivar prosi za direktive in pooblastila pri pogajanjih, poročal pa je, da ima tržaški OOOOF (torej ne več mestni odbor OF) 6 članov, od katerih sta dva iz Narodnega sveta in da je Trst razdeljen na 7 rajonov.¹⁹

Tudi PK se ni povsem znašel in zato so mu še kako prav prišle direktive, ki mu jih je v imenu CK KPS poslal Boris Kidrič 26. decembra 1943. Kidrič piše, da so odnosi s KPI, zlasti pa odnosi med slovenskimi in italijanskimi partizanskimi enotami, vse prej kot zdravi in je nevarnost, da bomo v mešanih predelih prepustili slovenske in italijanske množice šovinizmu in s tem protiljudski reakciji. Kidrič zahteva, naj vse to najprej razčistijo z merodajnimi tovariši iz KPI, nato pa je podal nekaj načelnih stališč. Prvič, kar sem zelo poudaril že v svoji razpravi, da se ne nameravam v ničemer odreči opravičenim narodnim zahtevam slovenskega naroda, drugič, da so bile te zahteve formulirane v splošnem obsegu in torej ne »kam bo kaj spadalo«, tretjič, da to ne pomeni, da bi mi v mešanih in obmejnih predelih ne postavljali svojih narodno osvobodilnih organizacij in svoje oblasti, če te ne naletijo na odpor za boj že pripravljenega italijanskega prebivalstva. Končno pravi Kidrič, da je stališče italijanskih tovarišev napačno iz enostavnega razloga, ker je abstraktno.²⁰

Te direktive CK so imele že svojo zgodovino in so se v veliki meri nanašale tudi na drugo težko politično žarišče, na Beneško Slovenijo, kjer so se pojavljali vedno bolj Garibaldinci in do katerih PK spočetka ni zavzel pravega stališča. Mislim konkretno na dogovor med zastopniki PK in garibaldinskega bataljona Friuli 26. oktobra 1943, s katerim so naši ta bataljon pregnali iz Beneške Slovenije na črto Humin—Neme. Naše poročilo pravi: »Midva sva zahtevala, da Italijani naš teritorij sploh zapustijo, oni pa so sprožili vprašanje narodne pripadnosti Slovenske Benečije.« Jasno je, da so se Italijani pritožili in PK je oba svoja člana

¹⁸ Fasc. 535.

¹⁹ Fasc. 535.

²⁰ Fasc. 532.

ostro prijemal in jima očital, da je bilo tako stališče »globoko zgrešeno in v bistvu meščansko in nacionalistično«. Glavna naloga ni vprašanje mej, temveč skupnega boja. PK je naročil pripraviti sestanek med sekretarjem CK KPS Leskoškom in odgovornim članom vodstva KPI.²¹ Iz poročila PK CK 17. decembra 1943 izvemo, da je do tega sestanka prišlo. Nanj sta italijanska delegata prinesla Quintovo pismo, v katerem pa je ta zahteval samoodločbo za Trst in Benečijo, vendar, pravi poročilo, da so naši italijanska delegata prepričali o napačnem Quintovem stališču in to na podlagi moskovske izjave od aprila 1934.²²

Nekaj več novic o Trstu izvemo iz poročila številka 1. OOOF za Trst začetek januarja 1944. Ta OOOF je bil ustanovljen 30. novembra 1943, še pred kapitulacijo Italije ustanovljeni mestni odbor OF pa je zaradi premajhne aktivnosti in morda tudi ne preveč jasnih pojmov o programu OF zamenjal sredi oktobra 1943 novi mestni odbor OF, ki ga pa NOS za Slovensko Primorje ni potrdil. Po padcu fašizma je bil v Trstu ustanovljen tudi Narodni svet pot nadaljevanje Narodnega sveta, ki je obstojal že pred fašizmom in je bil razbit jeseni 1941. Sestavljali so ga zastopniki tržaške, puljske in goriške pokrajine in je sprejel celotni program OF, kar je NOS za Slovensko Primorje tudi pozdravil.

Nanovo ustanovljeni OOOF naj bi sedaj vse te sile združil, še vedno pa si v Trstu niso bili na jasnem glede sodelovanja z Italijani.²³

Na sklepe Vrhovnega plenuma OF, Zavnoha in 2. zasedanja Avnoja je CK KPI odgovoril 5. januarja 1944. Bil je načelno proti priključitvi, pristal pa je na priključitev tistih slovenskih in hrvaških predelov, ki so jih že zasedle enote NOV.²⁴ Dva dni zatem je bil v Trstu prvi sestanek s predstavniki KPI in Matevž Velušček je dobil vtis, da ti ne upoštevajo preveč svojega CK in poudarjajo, da se mora vprašanje Trsta rešiti le sporazumno s tržaškimi komunisti,²⁵ kar so seveda imeli čisto prav.

To Veluščkovo pismo še ni moglo doseči PK, ko mu je ta 10. januarja poslal vrsto naročil: povezavo s komunističnimi člani v CLN, katerim naj predlaga skupen boj z Nemci, za vodstvo tega boja pa skupen odbor; dalje prepričevanje italijanskih komunistov, da je naše stališče v danih pogojih edino pravilno in da je njihova dolžnost pobijati šovinizem med Italijani, kajti Slovenci smo »s svojim bojem gotovo zaslužili simpatije vseh svobodoljubnih sil tudi med Italijani« in končno, da je treba tudi v Trstu izvesti popularizacijo in potrditev sklepov 2. zasedanja Avnoja.²⁶ Je pa zanimivo, da se je že v tem času v Trziču slovenski odbor OF povezal z italijanskim CLN, čeprav »ni bilo še vse v redu.«²⁷

Močno optimistično je bilo poročilo PK CK 13. januarja 1944, ki pripoveduje, da doživlja OF v Trstu zdrav vzpon, vendar partija njen vzpon prehiteva, dalje poroča, da je Ferfoljev Narodni svet kapituliral pred na-

²¹ Fasc. 532.

²² Fasc. 532.

²³ Fasc. 543.

²⁴ Boji KPJ, str. 17.

²⁵ Fasc. 535.

²⁶ Fasc. 535.

²⁷ Fasc. 644.

mi in se razpustil, dva njegova člana pa sta vstopila v OOOF. Zelo pretirana je trditev, da je med slovenskim prebivalstvom politična zmaga že danes naša. Med KPS in KPI so ustanovili kontaktni komitet in v organizaciji KPI da je čutiti nov veter.^{72a}

Obširne direktive je dal POOF tržaškemu okrožju 26. januarja in je glede Trsta poudaril, da je del našega narodnega ozemlja in da zato spada k Sloveniji in Jugoslaviji, pripadajo pa tržaškimi Italijanom — načelno — posebne pravice, kako pa bo to rešeno v podrobnostih, je odvisno od mnogih činiteljev. Prvega v našem interesu ni treba preveč poudarjati in razglašati, nujno pa je treba v Trstu ustanoviti nek skupni slovensko-italijanski bojni odbor.²⁸ Iz Trsta je obširno poročal Velušček že naslednjega dne. Povedal je že o drugem sestanku s tržaškimi komunisti in o ustanovitvi kontaktnega odbora, ki ima za enkrat glavno nalogo pobijati v obeh taborih šovinizem, pripravljati mase za skupni boj proti Nemcem. Če bi kjer koli nastalo vprašanje o bodočnosti Trsta, se bosta obe strani sklicevali na pravico do samoodločbe. V tovarnah, kjer je italijanski proletarijat v večini, se ustanavljajo samo organizacije KPI in obratno celice KPS, Slovenci, člani KPI, ki niso v tovarnah in obratih, se organizirajo v KPS, katere organizacije se ustanavljajo povsod, kjer prebivajo Slovenci. Pomembno je to, da je ta sklep odobril inštruktor CK KPI, ki je bil 22. januarja v Trstu. Ni pa še Velušček dobil zveze s CLN, ker je ta zavlačeval sestanek.²⁹

Medtem je posegel v aktivnost Primorske in Trsta tudi CLNAI, o čemer pa v tem predavanju ne bomo govorili, ker bi zaradi obširnosti problematike potrebovali posebno predavanje. OOOF za Trst je poslal 10. februarja svoje drugo poročilo. V Trstu je bilo 8 rajonskih odborov OF, na številnih sestankih pa so predvsem govorili o sodelovanju z Italijani. Prav o tem so še istega dne poročali v posebnem poročilu in so na začetku poudarili, da večina slovenskih delovnih množic to sodelovanje pozdravlja, slovenski meščanski krogi pa tega sodelovanja ne izključujejo, imajo pa gotove pomisleke.

Na dveh sejah OOOF so načelno odobrili sodelovanje z italijanskimi naprednimi silami v Trstu v skupnem boju proti Nemcem in njihovim pomagačem. Italijanske napredne sile naj si ustanovijo lastne organizacije po našem zgledu, a zvezo z njimi in koordinacijo dela pa naj bi opravljal nek osvobodilni odbor za Trst, sestavljen iz predstavnikov vseh tržaških narodnosti (tudi Albancev) in izvzete naj bi bile samo tiste, ki so se politično ali kakor koli že kompromitirale v boju proti Slovencem in drugim jugoslovanskim narodom. Vendar sta imela dva člana bivšega Narodnega sveta tele pomisleke: 1. Dokler se ne ustvari »primerno psihološko stanje na obeh straneh, naj bi bil ta koordinacijski odbor tajen, sodelovanje v njem pa neoficialno«. Odbor naj pomaga predvsem pri postavljanju italijanske osvobodilne organizacije, a s parolo o samoodločbi je treba operirati z vso potrebno opreznostjo. 2. Z ustanovitvijo

^{27a} Fasc. 533.

²⁸ Fasc. 436.

²⁹ Fasc. 535.

tega odbora je treba počakati tako dolgo, dokler se ne ustvari med italijanskimi meščanskimi sloji res iskreno razpoloženje za sodelovanje z nami, do tega časa pa naj teče sodelovanje samo po partijski liniji. 3. Z Italijani naj se vsede za isto mizo le, če dokažejo s pozitivnim delom v skupnem boju, da so doumeli vso pomembnost današnjega položaja in razvojno pot gigantskega boja jugoslovanskih narodov.³⁰

Čeprav so bili to le pomisleki manjšine, po svoje le kažejo, kje so se za tržaško OF tudi začenjale težave. POOF je na to poročilo odgovoril 19. februarja in znova poudaril potrebnost skupnega boja slovenskega in italijanskega naroda v Trstu. Kar bi ta boj slabilo, mora odpasti, zlasti diskusija o bodoči pripadnosti Trsta, ki naj se na obeh straneh opusti tudi v vodstvenih organih. To je treba predočiti tudi obema članoma bivšega Narodnega sveta, ki sta imela pomisleke. V Trstu popularizirajte naš NOB in maršala Tita.³¹

Zadnjega februarja je poročal o delu za sestavo enotnega tržaškega osvobodilnega vodstva tudi Velušček. Na sestanku z več slovenskimi intelektualci, med katerimi sta bila tudi bivši ban dr. Marušič in dr. Čermelj, so ti po triurni debati pozdravili sodelovanje z Italijani, italijanski proletariat je bil v glavnem navdušen za sodelovanje, vendar je »med delavci le še ostalo nekaj šovinizma. Veliko težje bo z italijanskimi meščani, kjer kar čez noč nastajajo razna gibanja in na roko jim gre tudi sektašenje italijanskih tovarišev, ki še vedno zavlačujejo našo zvezo s CLN. Pravijo, da sestanek ni potreben in si hočejo biti poprej na jasnem o bodoči pripadnosti Trsta«. Matevž je poudaril, da so italijanski tovariši še neiskreni, kar je največja ovira za skupno delo. Vran (dr. Vratuša, opolnomočenec OF pri CLNAI), ki je bil na poti v Milan v Trstu, je obljubil, da bo vse to poročal CK KPI in da bo čimprej organiziral sestanek z njegovim opolnomočencem in Beblerjem.³²

PK je 2. marca poročal CK, da so Krištofovo (Kardeljevo) pismo prejeli, ga na sestanku predelali in ga poslali v Trst, Matevžu pa naročili, naj čimprej pripravi sestanek s Quintom.³³ Tu je mišljeno Kardeljevo direktivno pismo od 15. februarja 1944, katero za enkrat še nisem imel v rokah, zato morem o njegovi vsekakor izredno važni vsebini — saj gre za direktivno pismo po vsej verjetnosti CK KPJ samega — samo sklepati. Po vsej verjetnosti je to pismo obsegalo zahtevo po čim tesnejšem sodelovanju z italijanskimi množicami in italijanskimi partizani. Kmalu po začetku marca so se v Trstu začele prve množične aretacije antifašistov, poročilo OK za Trst pa je 10. marca sporočilo, da je v tovarnah in obratih še vedno čutiti nesoglasja med slovenskim in italijanskim proletariatom.³⁴

Priprave za sestanek, ki ga je naročil Kardelj, so stekle. Naš CK je poslal PK 14. marca brzojavko, da bosta na sestanek prišla Kardelj in

³⁰ Fasc. 543.

³¹ Fasc. 543.

³² Fasc. 535.

³³ Fasc. 532.

³⁴ Fasc. 535.

Leskošek,³⁵ že dan za tem pa je pisal Kardelj sekretariatu KPI, da se sestanka ne more udeležiti, ker je odpotoval iz Slovenije. V uvodu je poudaril, da je treba najprej odpraviti vsa nesoglasja in šovinistične tendence v obeh partijah. O odloku 2. zasedanja Avnoja o priključitvi Primorske je poudaril, da odlok ne omenja nobenih krajev in ne določa nobenih oblik, kako naj bi se ta priključitev izvedla in je smisel tega odloka in predhodnih aktov »konkretizacija pravice slovenskega in hrvaškega naroda do samoodločbe v času in okoliščinah, ko so veliki predeli Primorske osvobojeni ali pa kontrolirani po silah NOV. Odlok vključuje tudi Beneško Slovenijo vzhodno od Čedad in Humina, ne govori pa o mejah te pokrajine«. Glede Trsta je Kardelj poudaril, da je trenutno važna čim večja antifašistična aktivnost obeh narodov in da se ta aktivnost poveže s celotnim antifašističnim bojem Julijske Krajine. Groba napaka je zahtevati od italijanskih antifašistov v Trstu, da bi se izjasnjevali za priključitev Trsta k Jugoslaviji, je pa tudi napačno, če italijanski tovariši ne vidijo, kaj se dogaja v Jugoslaviji in kakšno pomoč so dolžni dati temu dogajanju. Z dnevnega reda je treba dati vsako diskusijo o bodoči pripadnosti Trsta. Poglavitno je vzpostavitev enotnosti tržaškega proletariata in slovenskega zaledja.³⁶

Govorili smo že o Quintovi prošnji za intervencijo Deda. Ta je bila poslana od Deda 28. marca in brzojavka pravi, da je v času boja proti skupnemu sovražniku politično nepravilno zaostrovati spore med italijanskimi in slovenskimi partizani zaradi teritorialnih vprašanj v Trstu ali v predelu med Čedadom in Huminom. To se bo reševalo, ko bo sovražnik razbit.³⁷

Tako smo prišli do znanega sestanka med delegati obeh CK na Primorskem, vendar si moramo še poprej ogledati nam že znano sporno žarišče v Beneški Sloveniji, ki, kot bomo videli, še daleč ni bila zrela za kakršno koli resnično samoodločbo. Znano je, da je naš Znanstveni inštitut pri predsedstvu SNOS načelno razpravljal o naših mejah že 20. marca 1944, manj pa je znano, da se je o naši zahodni meji pečal briški okrožni NOO že pred tem in to na sejah 18. oktobra in 4. novembra 1943. Seveda vse to ne more v ničemer izgubiti na svoji zanimivosti, ker je pri teh razpravah zelo aktivno sodeloval naš nekdanji partizanski prijatelj župnik Taras iz Kojškega. Na prvi seji so ugotovili, da je za Brda sporno ozemlje zlasti proti zahodu in da je zato treba s pomočjo specialke natančno določite meje. Na drugi seji pa so dejali in sklenili tole: pred očmi imejmo vedno tole državno mejo: od izliva Soče do inkluzive Tržič, nato po Soči do Podgore, nato po železnici do inkluzive Čedad—Fojda—Ahten—Neme—Humin. To naj bi bila splošna začasna črta. Prav gladko seveda ne bo šlo, zlasti ob skrajni meji, ker ne vemo, katere in kakšne zaveznike bomo imeli pri določevanju meje. Važen čini-

³⁵ Fasc. 535.

³⁶ Boji KPJ, str. 19.

³⁷ Boji KPJ, str. 20.

telj pri vsem tem bo tudi oblika, ki jo bo zavzela Italija po vojni. V najslabšem slučaju bo šla meja od Čedadada proti morju.³⁸

PK je pisal 12. januarja 1944, da je vprašanje Benečije slej ko prej odprto, oziroma, da se je še bolj zapletlo zaradi velike zaostalosti in narodne nezavednosti Benečanov in zaradi napak naše vojske. Dokler se narodna zavednost ne bo dvignila, nima smisla preveč naglašati Združene Slovenije in še manj Jugoslavije.³⁹ Da je Benečija še vedno nerešen problem, je PK pisal 13. januarja tudi CK in pravi, da se je položaj zaradi prisilne mobilizacije in zato seveda množičnih dezertacij tako poslabšal, da so iz Slovenske Benečije pobegnili vsi terenci in celo Vosovci.⁴⁰ Oglejmo si še na kratko okrožnico štaba Briško-beneškega odreda (BBO) 30. marca politkomisarjem in vojaškim funkcionarjem svojih enot, v kateri je na začetku poudarjeno, da je narodna zavest beneškega ljudstva popolnoma zamrla in da je ostalo samo še nekaj ostankov slovenskih šeg in navad. Okrožnica terja najprej popraviti napake, ki so jih delale naše enote pred novembrsko ofenzivo 1943 in naroča, kakšno vse mora biti novo vojaško in politično delo. Se je pa okrožnici pritaknila neprijetna parola, zaradi katere so potem politkomisarja BBO ostro prijemali višji forumi, namreč, tudi Benečija mora biti sovjetska!⁴¹

O Gorici izvemo nekaj več šele iz poročila OOOF za Goriško 1. januarja 1944. Pred kratkim šele je bil postavljen mestni odbor OF in mesto je bilo razdeljeno na pet kvartnih odborov. Na to poročilo je odgovoril POOF že 5. januarja z dosti ostro kritiko, da Gorica še vedno ni zajeta in da niso še ničesar storili, da bi pridobili demokratične goriške Italijane, kar bo zelo važno tudi za dokončno rešitev naših mej. OF priznava domačim Italijanom na našem ozemlju vse manjšinske pravice, jim ponuja demokratično sodelovanje in jih vabi, da si zagotovijo svoj položaj z deležem v sedanjem boju.⁴² No, OOOF je že začetek februarja izdal letak, v katerem je pozval slovenske in italijanske Goričane v skupni boj in poudaril, da sta se slovenski in italijanski narod znašla na isti poti boja proti istemu sovražniku.⁴³ Kljub temu je OOOF 12. februarja znova poročal, da sta Gorica in okolica žalostno poglavje, ljudje so sicer pripravljene žrtvovati v blagu in denarju, odgovornosti pa noče nihče prevzeti. Isto skoraj je poročal isti organ še 15. marca, je pa to pot tudi prvič povedal o italijanski rezistenci v Gorici, ki jo je razdelil v dve skupini: v skupino štirih intelektualcev, ki se strinjajo z nami, pravijo pa, da je še prezgodaj postavljati vprašanje slovensko-italijanske meje, in v skupino železničarjev, ki dobivajo direktive od brigade Mazini in to, da naj mirno čakajo. Še 25. marca je OOOF spraševal POOF, ali naj goriške Italijane vključijo v našo organizacijo, ali naj si postavijo svojo, vzporedno z našo.⁴⁴

³⁸ Fasc. 578.

³⁹ Fasc. 535.

⁴⁰ Fasc. 533.

⁴¹ Fasc. 577.

⁴² Fasc. 615.

⁴³ Fasc. 615.

⁴⁴ Fasc. 615.

In sedaj nekaj o aprilskem dogovoru. Ohranjen je zelo obširen originalni dokument, nima pa podpisov ne članov CK KPS in ne CK KPI. Sestanek je bil od 2. do 4. aprila 1944 na osvobojenem ozemlju na Primorskem in dokument prinaša vsebino dogovora, to je o pomenu sodelovanja in o obliki sodelovanja, za katero so določili navodila političnega in vojaškega značaja. V bistvu je ta dogovor isto, kar je zahteval Kardelj, zato se podrobnejše z njim ne bomo ukvarjali, prepričan pa sem, da se bodo s tem dokumentom zelo natančno nekoč še bavili marksistični teoretiki. Dogovor namreč zahteva skupen boj za osvoboditev in soglasno reševanje vseh problemov glede bodočih odnosov obeh narodov v obmejnih in mešanih krajih. Ne bi bilo oportuno že sedaj govoriti o razmejitvi, ker bo končna rešitev odvisna predvsem od splošnega položaja v Italiji, Jugoslaviji in Sloveniji. Če torej ne bodo govorili o mejah, s tem še ni rečeno, da se je slovenski narod svojim pravičnim mejam odpovedal.⁴⁵

II

Poln odmev teh sklepov moremo zaslediti v sklepih 2. pokrajinske partijske konference na Primorskem od 17. do 20. aprila. Posebni sklepi o odnosih do Italijanov zahtevajo vsestransko podporo italijanskim partizanskim enotam, obveščanje slovenskih množic o uspehih italijanske rezistence in jih seznanjati z osebnostjo Togliattija, v narodno mešanih predelih uskladiti delo obeh partijskih organizacij s koordinacijskimi odbori in z enakimi odbori navezati stike med organi OF in CLN. Ti koordinacijski odbori morajo biti seveda sestavljeni iz predstavnikov obeh narodnosti.⁴⁶

Poglejmo zopet v Trst. Tržaški OK je 20. aprila poročal, da so delo po velikih aretacijah znova pognali v tek in da večina rajonov znova dela, sestanek z Italijani pa je določen za prihodnjo nedeljo.⁴⁷ Prvega maja je sporočil, da so trije člani bivšega Narodnega sveta pripravljene priti na osvobojeno ozemlje,⁴⁸ 31. maja pa o ponovnem sestanku z nekaterimi člani Narodnega sveta iz Trsta in Gorice, ki so OK izročili posebno spomenico, o kateri pa OK pravi, da je malomeščansko gledanje na OK, kritika neaktivnih ljudi, prežetih z močnim lokalpatriotizmom in pod vplivom sovražnikove in belogardistične propagande, nepravilna ocena političnega mišljenja slovenskih in hrvaških množic glede rešitve tržaškega vprašanja, podtikanje OF, da ima v svojih vrstah fašiste, da so v naših partizanskih enotah italijanska povelja in končno, da govorijo o razrahljanosti našega gibanja, niso pa niti s prstom mignili, da bi nam pomagali uravnesiti to zrahljanost po zadnjih represalijah in aretacijah.⁴⁹

⁴⁵ Fasc. 577.

⁴⁶ Fasc. 534.

⁴⁷ Fasc. 535.

⁴⁸ Fasc. 535.

⁴⁹ Fasc. 535.

Seveda tudi za te hude besede velja osnovno pravilo, valent, quantum probant! Iz poročila OK 9. junija izvemo o aretaciji dveh članov OOOF, na zadnji seji koordinacijskega partijskega odbora pa so razpravljali o ustanovitvi koordinacijskega odbora tudi med OF in CLN. O ponovnem sestanku z dvema članoma bivšega Narodnega sveta, katerima se je začelo muditi oditi na osvobojeno ozemlje, je poročal OK 19. junija. Opozarjam, da je to že veliki čas po osvoboditvi Rima in istočasnem začetku druge fronte. Vsebina sestanka je sicer zanimiva, ni pa po mojem globokem prepričanju razveseljiva. Oba člana bivšega Narodnega sveta sta prinesla novico, da sta odstopila Vidmar in Kidrič, dalje sta pripovedovala o nevarnosti garibaldinske brigade, dalje, da je treba v Trstu pomesti z vsem italijanskim gnojem itd.⁵⁰ Tudi to, predvsem pa dejstvo, da je Primorska s Trstom vedno bolj prihajala na mednarodno pozornico, je naš CK prisililo, da je poslal na Primorsko vrsto svojih najodgovornejših članov.

Poročilo Simona in Vrana CK 8. julija pravi, da se je tržaški OK le premalo brigal za vključevanje tržaške inteligence v OF. Omejeval se je na praktično delo in pri tem izgubljal izpred oči pomembne politične probleme, skratka, ni bil kos tržaškim problemom. Prav v tem času — 12. julija, so tržaški slovenski intelektualci izdali spomenico, ki nosi naslov Naše sodelovanje z Italijani s posebnim ozirom na tržaško vprašanje. Zanimiva spomenica obravnava zelo natančno nacionalni problem in dodaja nek Statut Primorskega narodnega osvobodilnega sveta z več členi. Spomenica pravi, da so danes vsi Italijani antifašisti, ker jim to pač bolj kaže, Jugoslovani pa smo »tako humani (da ne rečemo naivni), da naprtimo vso krivdo nekemu zlemu duhu, ki se imenuje fašizem, Italijane pa poškopimo z blagoslovljeno vodo demokracije, pa se vsi spremenijo v naše zaveznike in dobre sosede«. Dalje govori spomenica o perfidnosti in zavratnosti italijanskega značaja in proti koncu pravi tole: »In danes, ko je ta sovražnik (namreč Italijan) strt, naj mi zatajimo Trst, za katerega smo živeli, trpeli in umirali, naj mi ne propagiramò preglasno naše pravice do prostosti, do priključenja našega mesta zato, da bi se Italijani ne užalili, oni Italijani, ki so bili do danes naši rablji.«

Poskušajoč upoštevati in razumeti vse okoliščine, ki so privedle do tega pisanja, moram le reči, da so v Trstu bili tudi dobri in pošteni Italijani, do katerih pot pa je bila silno komplicirana in je ne moremo analizirati na tem mestu. Strinjati se tudi ne morem s Statutom nekega oktroiranega Primorskega NOS, četudi v 3. členu pravi, da daje ta na svojem področju, ki obsega Slovensko Primorje s Trstom, Gorico in Beneško Slovenijo, politične smernice in navodila, ki so obvezna za že obstoječe politično upravne organe OF in je v stalnem stiku s predsedstvom SNOS.⁵¹ Vse to je kaj malo kazalo, da je bila dosežena vsaj slovenska enotnost v Trstu. To je kazalo na udar v vrstah same OF, katerega seveda IOOF nikakor ni mogel dovoliti!

⁵⁰ Fasc. 535.

⁵¹ Fasc. 535.

Omeniti moramo, da je bil v dneh od 16. do 19. julija sklenjen sporazum s CLNAI v Milanu, ki zahteva čim tesnejše sodelovanje med odbori OF in CLN.⁵² Omeniti moramo tudi spomenico italijanskih Tržačanov, ki so jo sestavili 4. avgusta in tudi poslali Churchillu. V obširnem tekstu predvidevajo pet možnosti rešitve primorskega problema: status quo ante bellum ali vsaj v smislu rapalske pogodbe, delitev Primorske med Jugoslavijo in Italijo približno po Wilsonovi črti iz leta 1919, delitev Primorske med Jugoslavijo in Italijo, a Trst naj postane svobodno mesto, Jugoslavija naj dobi vse ozemlje do Soče in končno, delitev Primorske med Jugoslavijo in Avstrijo.⁵³

Prav v tem času je bil v Trstu le ustanovljen tudi koordinacijski odbor med OOOOF in CLN, ki je imel seje 6., 16. in zadnje 23. avgusta, nato pa so znova sledile množične aretacije, ki so povzročile hudo krizo tudi v tržaškem CLN, zlasti še, ko so za nekaj časa iz nje izstopili komunisti in jih moremo ponovno srečati šele pomladi 1945 v zadnjem, to je četrtem CLN.

Po Titovem sestanku s Churchillom in zavezniškimi komandanti v Italiji, je Kardelj na sedežu IOOF in predsedstva SNOS podal izčrpno poročilo na dveh sejah 27. in 29. avgusta. Na teh sejah je bila sprejeta bistvena sprememba politične linije v primeri z aprilskim dogovorom glede Primorske in Trsta. Sklepi so bili tile: Trstu se v obliki proklamacije zagotovi v federativni demokratični Jugoslaviji kulturna avtonomija, pripraviti je treba vse za prevzem oblasti in storiti vse za manifestativne zahteve o pripadnosti Trsta k Jugoslaviji in za brezpogojno priključitev Trsta in Primorske k Jugoslaviji. Sestavljen je bil tudi PNOO za Primorsko.^{53a}

Ta naglica in bistvena sprememba politične linije je bila spričo splošno pričakovanega anglo-ameriškega izkrcanja nekje na Jadranu povsem na mestu. Tako moremo razumeti tudi sestanek najvidnejših slovenskih voditeljev na sedežu Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS 9. septembra, kjer sta dobila njegov direktor prof. Zwitter in general Avšič nalogo izdelati na podlagi diskusije o mejah vsak svoj referat. Prof. Zwitter naj vključi zahtevo po priključitvi železnice Gorica—Krmin in po priključitvi Čedad, Fojde, Ahtena, Nem, Tarčenta, Rtina, Humina itd.⁵⁴

Poglejmo za hip v Beneško Slovenijo. Znani sporazum med Garibaldijsko brigado in BBO 7. maja vsebuje poleg vojaških določil tudi nam že poznane politične prvine aprilskega dogovora.⁵⁵ Nekaj bistveno sicer ne povsem novih političnih določil moremo najti tudi v skupni izjavi sestanka slovenskih in italijanskih partizanov ter terenskih delavcev v Benečiji 26. julija.⁵⁶ Kljub temu so začele nastajati nove težave, ki jih na tem mestu ne bomo navajali zaradi njihove obsežne problematike,

⁵² Fasc. 534.

⁵³ Fasc. 542.

^{53a} Fasc. 448.

⁵⁴ Fasc. 457.

⁵⁵ Fasc. 535.

⁵⁶ Fasc. 578.

mnenja pa sem, da je bila krivda na obeh straneh. OK za Zahodno Primorsko poroča 29. avgusta sicer le o vzhodnem delu Slovenske Benečije, da tod narodne zavesti ni, ohranil pa se je slovenski jezik. Beneški Slovenci so navezani na bogato Furlanijo in ni bilo prav, da jim je naša vojska prepovedala tod trgovati.⁵⁷ Kljub temu piše naš instruktor iz Vzhodne Beneške Slovenije 8. septembra, da bodo volitve v NOO le izvedli, čeprav ljudje ne kažejo posebnega zanimanja. Takole piše: »Postaviti jih moramo pred gotovo dejstvo (namreč, da je Beneška Slovenija že priključena k Sloveniji) in da to drži. Drugače volitev sploh ne bomo mogli izvesti, ker se ljudje branijo, češ da še ne vedo, kam bodo spadali in da zato še ni čas za volitve.«⁵⁸

Fogar omenja skupni sestanek med CLN za Gorico in OOOF pri Vipavi 29. aprila 1944. Tod so sklenili odložitev vseh teritorialnih vprašanj do konca vojne in da so forumi obeh organizacij popolnoma samostojni.⁵⁹ Verjetno je bil na tem sestanku ustanovljen koordinacijski odbor enotne fronte boja za mesto Gorico, ki se je konstituiral 6. maja in so na njegovi prvi seji govorili o pripravljenosti Italijanov sodelovati z OF, le da se Italijani bojijo persekucij od strani Slovencev. Naši so ta izgovor pobijali, da se morajo bati samo fašisti in tisti, ki so zakrivali zločine nad Slovenci in da šovinistična propaganda in sovraštvo do Italijanov ne prihaja iz vrst OF, temveč od okupatorja.⁶⁰ Na to in na še druga poročila je obširno odgovoril POOF 12. maja in opozoril Goričane, da bodo imeli še dosti opravka s slovenskim šovinizmom. Proti temu naj se borijo »z opozarjanjem, da si s podporo demokratičnim italijanskim silam pripravljamo najbolj pravično in zato zares najbolj ugodno mejno rešitev«. Iskreni italijanski demokrati bodo morali spoznati naše pravične zahteve, po drugi strani pa je treba Italijanom pokazati, da italijanski narod še ni dosegel tiste stopnje kot mi in da jim prav mi pomagamo, da bi si oprali s svoje narodne časti vse tiste madeže, ki so jih naredili zlasti v zadnjih 25 letih nad našim narodom.⁶¹

Kateri glavni problemi so mučili del slovenske goriške inteligence, nam pove zapisnik razgovora z njimi 29. junija. Po njihovem mnenju so bili italijanski predstavniki v CLN izraziti šovinisti, ki se niso odrekli fašistične aneksije slovenske zemlje. Na ta očitek sta jim odgovarjala Žiga in Boro, naj se ne dajo sprovcirati, kajti danes, ko je nemški okupator še močan, mejna vprašanja niso prvorazredna. Drugi pomislek je bil, da je OF v Gorici preslabo organizirana, na kar sta ona dva odgovorila, da obstaja v Gorici skupni antifašistični odbor na paritetnem načelu, v katerem pa Italijani slabo delajo.⁶² Sredi julija je prišlo tudi v Gorici do obsežnih aretacij in še preostali so se iz strahu odtegnili delu. Tudi sodelovanje z Italijani je zdrknilo na mrtvo točko.⁶³

⁵⁷ Fasc. 533.

⁵⁸ Fasc. 587.

⁵⁹ O. c., str. 74—75.

⁶⁰ Fasc. 534.

⁶¹ Fasc. 615.

⁶² Fasc. 615.

⁶³ Fasc. 615.

Znane besede — tujega nočemo, svojega ne damo — je Tito spregovoril 12. septembra. Prav istega dne je pisala Šentjurčeva CK, kako Vittorio, novi odposlanec CK KPI, prebira Krištofovo pismo. Čeprav to zaenkrat ni znano, ni težko uganiti, da je obsegalo nam že znano bistveno spremembo linije CK in naših najvišjih vodstvenih organov. Šentjurčeva poroča, da je Vittorio zelo sitnaril, zakaj se Krištof ni poprej sestal s Togliattijem, glede Trsta pa je trdil, da ima on drugačne direktive. Zanimivo pa je, da je bila Šentjurčeva glede Beneške Slovenije zelo optimistična.

Kot je razvidno iz Marinkove depeše 14. septembra CK, je Vittoria na sedež primorskega vodstva pripeljal Vran iz Milana, Krištofovo pismo pa je prinesla na Primorsko Šentjurčeva. Če bi tega pisma ne imeli, bi prišlo verjetno do prerekanja, tako pa so imeli naši trdno osnovo v Kardeljevih direktivah, ki jih je Vittorio prebiral cela dva dni in je bil šele potem pripravljen na razgovor. Bolj ko so mu pojasnjevali naš razvoj, bolj jim je očital, da so bili do njih vsaj toliko kot nelojalni in neodkriti, kar da so že dalj časa slutili. Vittorio se je izgovarjal, da ne more brez posvetovanja z drugimi člani CK ničesar ukrepati in Marinko piše: »Vtis imam, da se oni zelo težko vživljajo v vlogo partije podjarmljenega naroda, da oni preveč računajo na to, da bo italijanski proletariat v relativno kratkem času prekrižal račune zahodnih zaveznikov, da pa so v istem času v neprestanem strahu za enotnost z drugimi strankami v CLNAI. Zato mu je bila popolnoma nova vloga NOV, da pred nosom Anglije reši čim več teritorija in s svojo prisotnostjo omogoči graditev prave ljudske oblasti in lajša ljudstvu opredelitev za svoje prave interese.« Marinko pravi dalje, da je ta razgovor izgledal skoraj kot »barantanje nasprotujočih si imperialistov«. Vittorio je bil užaljen, češ da ne računamo na akcijo italijanskega proletariata, ki bo preprečila vse angleške nakane. Težko mu je bilo dopovedati, da bo v Italiji proces počasnejši in da bo prisotnost naše vojske morda tudi na enem delu italijanskega ozemlja samo pospešila ta proces, česar bi angleška okupacija gotovo ne nudila. Končno je Vittorio le napisal pismo za divizijo Garibaldi-Natisone-Osoppo, v kateri so se začele velike težave, je pa privatno izjavil, da ni prepričan v pravilnost tega, kar je napisal in če bo njegov CK to pismo potrdil, bodo ostale to še kljub temu samo besede. Posebne težave je delal Vittoriju izraz »aneksija« v Trstu. Naši so trdili, naj se za to odloči ljudstvo, Vittorio pa je trdil, da za samoodločbo ni treba pripravljati ljudi, kako naj se odločijo.

Ker nam Kardeljevo pismo za enkrat ni znano, se mi zdi potrebno na kratko omeniti Vittorijeve pripombe na to pismo kot jih je zapisala Šentjurčeva. 1. Na Kardeljevo kritiko odnosov italijanskih komunistov do nas in na konkretne napake, ki so mu jih naši povedali, je Vittorio odgovoril, da generalna linija KPI ni taka, da o kompaktno naseljenem slovenskem ozemlju ne more biti diskusije. Če pa ta glede mešanega ozemlja nastaja, se to dogaja zaradi notranjega stanja v KPI in njenega

odnosa do drugih skupin v CLN. To torej ne pomeni osporavanje naših pravic in je res, da KPI ne reagira dovolj močno na zahteve italijanskih meščanov in da ni vedno v stanju prebroditi te napake. 2. Na samo Kardeljevo pismo je dejal, da bo vse, kar bo rekel, le njegovo osebno mnenje in da v CK še niso razpravljali, ali so pogoji v Jugoslaviji in Italiji že takšni, da zahtevajo aneksijo Trsta ali konkretne ukrepe brez aneksije. Dejal je, da soglaša s Krištofovo oceno mednarodnega položaja in tendenc reakcije. Soglaša, da anglo-ameriška okupacija Italije kljub udeležbi KPI v italijanski vladi utrjuje imperialistično politiko. Toda zaupa v italijanski narod in upa, da bo KPI prebrodila te težave. Vloge demokratične Jugoslavije komunist ne more osporavati, sicer ni vreden biti komunist.

Na konkretnih 9 točk v Kardeljevem pismu je Vittorio odgovarjal na dolgo in široko in nimamo časa, da bi se pri tem zamujali. Na kratko le tole: zahteval je pojasnilo, kakšno avtonomijo za Trst si predstavljamo in priporoča tak odnos, da ne bo žalil italijanskih čustev. Če kak tržaški delavec pravi, da je Trst italijanski, zato še ni imperialist, ker bi bil potemtakem imperialist tudi on sam in Togliatti, ki je v Moskvi izjavil, Trst je italijanski, a smo ga izgubili! Dalje je zahteval od naše strani slovesno izjavo, da zasedba mešanega ozemlja še ne bo pomenila aneksije in da italijanski narod ne bo postavljen pred izvršeno dejstvo. Ko bo NOV vkorakala v Trst, naj bi NKOJ slovesno izjavil, da to ne pomeni prilaščanja ozemlja, ki je še v diskusiji in da to pomeni le najvišjo garancijo, da bo obojno ljudstvo v mešanih predelih imelo popolno svobodo, da se bo samo opredelilo. Tako izjavo zahteva zato, da bi imela KPI uradni dokument, da to ni aneksija, temveč korak, ki naj zavaruje bodočnost in napredek nove Jugoslavije, da bo ta problem revidiran, čim bi nastopile drugačne okoliščine. Vittorio se je tudi razburjal, da so naši podvzeli ukrepe, ki so nasprotni aprilskemu dogovoru, ne da bi jih prej obvestili.⁶⁴

Posledica vseh teh hudih debat je bilo po vsej verjetnosti tajno in zaupno direktivno pismo italijanskega CK tržaški in videmski federaciji, v katerem je že v uvodu rečeno, da je nova Jugoslavija demokratičnejša in progresivnejša kot smo »mogli mi doslej doseči v Južni Italiji«. NOV, ki je zrasla iz ljudstva in jo vodi maršal Tito, nima — kot nima rdeča armada — imperialističnih namenov. Nepravilno bi bilo zanikavati slovenskemu narodu pravico svobodne združitve v svobodni in neodvisni Sloveniji in naša dolžnost je lojalno se bojevati skupaj s slovenskim narodom in Titovo Jugoslavijo proti nacizmu in fašizmu. Ker uživa nova Jugoslavija popolno podporo Sovjetske zveze, bodo pravice italijanske narodnosti na Primorskem in v Benečiji ne samo spoštovane, temveč tudi zagotovljene. Pismo nato ukazuje, da morajo vse italijanske enote, ki so na ozemlju 9. korpusa, operirati le pod njegovo komando, bodo pa ohranile popolno avtonomijo.⁶⁵

⁶⁴ Fasc. 541.

⁶⁵ Fasc. 535.

Toda 25. septembra je Vran sporočil CLNAI, da v imenu OF odpoveduje sporazum, ker nekatere skupine v CLNAI kljub opominom še naprej propagirajo antidemokratske cilje na slovenskem ozemlju.⁶⁶

Kidrič je v imenu CK in IOOF brzojavil POOF 1. oktobra, da je neodpustljiva napaka počasnost v množični kampanji glede na Titov govor o naših mejah. Jasno je treba poudariti, da so Primorska, Trst in Slovenska Koroška naši. Zavedajte se, da se v Italiji vrši kampanja proti priključitvi Trsta in Primorja k Jugoslaviji.⁶⁷ Že naslednjega dne je POOF v posebni okrožnici poudaril, da mora postati Trst naš bojni klic v tednih, ki prihajajo. Ta naša zahteva nima nič skupnega s šovinizmom, ker mi kličemo v ta boj tudi italijanske demokratične množice, posebno pa tiste, ki živijo na naši zemlji.⁶⁸

O Vittorijevem direktivnem pismu so razpravljali trziški komunisti že 5. oktobra. Vsi so pismo sprejeli kot dobrodošlo in obljubili so skupno pomoč in poudarili, da je dolžnost vseh pomagati za priključitev Trsta k Jugoslaviji.⁶⁹ V Trstu so začeli italijanski delavci, organizirani v Delavski enotnosti (DE), podpisovati resolucije, da bodo srečni, če bodo vključeni v napredno Jugoslavijo, v kateri bo imel svojo bodočnost tudi Trst.⁷⁰

Togliatti sam je pisal Vittoriju 29. oktobra in poudaril, da bo zasedba Trsta po Titovih četah preprečila anglo-ameriško okupacijo in upostavitev reakcionarne italijanske uprave. KPI mora aktivno sodelovati z jugoslovanskimi tovariši pri vzpostavljanju ljudske oblasti na osvobojenih predelih, pa tudi na neosvobojenih, kar velja še prav posebno za Trst. V soglasju z jugoslovanskimi tovariši in zaradi posebnega položaja moramo navajati italijanske množice, da prevzemajo vodstvo nad tržaškim življenjem, morajo pa biti najtesneje povezane s slovenskim osvobodilnim gibanjem in NOV.⁷¹

Sredi oktobra so naši začeli v Trstu novo gibanje, ki naj bi zajelo tudi italijanske množice. To je bilo gibanje »prijatelj novе Jugoslavije« do katerega pa je Obkom za Slovensko Primorsko ali njegov pooblaščenec štirikrat menjal svoje stališče: najprej ga je dovolil, nato prepovedal, nato zopet dovolil in končno znova prepovedal. To poudarjam zato, da moremo vsaj malo razumeti velike težave naših tržaških komunistov in aktivistov. Prav na to novo gibanje je močno reagiral spočetka tudi tržaški CLN in Šentjurčeva je po 20. oktobru pisala iz Trsta, da bo šel v najslabšem slučaju CLN pač svojo, mi pa z masami po svoji poti. Pisala je tudi, da se pripravljajo predstavniki komunistov v CLN izstopiti. Malo se še bojijo svojega centra, da jih zato ne bo prijemal, a mi jih sedaj krepko držimo in se ni bati ničesar. So zelo disciplinirani in so s svojimi nastopi tudi dokazali, da so iskreno z nami.⁷²

⁶⁶ Fasc. 535.

⁶⁷ Fasc. 533.

⁶⁸ Fasc. 540.

⁶⁹ Fasc. 644.

⁷⁰ Fasc. 553.

⁷¹ Boji KPJ, str. 23.

⁷² Fasc. 642.

Ponovno moramo govoriti o nekakšnem delovanju že omenjenega Primorskega NOS v Trstu. Predsednik okrožnega odbora tega sveta za Trst je v pismu 28. oktobra obširno razložil historiat njegovega dela od kapitulacije Italije dalje. Poudaril je, da so primorski Slovenci sicer kompaktno za OF, gledajo pa še vedno z nezaupanjem na stike, ki jih imajo predstavniki OF z Italijani. Dalje piše o načrtu nekega goriškega advokata in o sestankih z njim, pa tudi o sestanku z opolnomočenko našega CK, da se bosta predstavnika PNOO mimo tega okrožnega odbora za Trst povezala z Italijani, da se bo v Trstu ustanovil nov mešani slovensko-italijanski odbor, v katerem bodo imeli Italijani dve, Slovenci pa eno tretjino odbornikov. Ta odbor bo nastopil kot predstavnik Trsta pred Angloamerikanci.⁷³

Mnogo pomembnejše je seveda Vladovo pismo istega dne Obkomu, da so Slovenci vsi brez izjeme za priključitev Trsta k Jugoslaviji, pri Italijanih pa je to spočetka naletelo na odpor celo pri tržaški KPI, danes pa ti in italijanski delavci v Trstu v celoti sprejemajo naše stališče. So pa še seveda praktične težave, čeprav je pravzaprav že prišlo do združitve obeh partij v Trstu. Težje je z meščanstvom in malomeščanstvom in s CLN, v kateri je več struj, ki zagovarjajo: Trst Italiji, ali Trst svobodno mesto, ali Trst v podonavski federaciji z Avstrijo na čelu itd. Tudi Babič piše o prej imenovanem novem gibanju in se mu zdi koristno, kajti obe partiji sta številčno šibki in prav tako OF.⁷⁴ Obkom je na to pismo odgovoril 7. novembra in je šele sedaj nekako priznal, kako so vsi začutili in spoznali, kaj pomeni naš Trst in kakšne težavne naloge opravljajo aktivisti v Trstu ter da se OF šele sedaj zaveda svojih nalog v Trstu.⁷⁵ Naslednjega dne je Obkom na seji obravnaval številne probleme, ki so v tesni zvezi z našo razpravo. V CLN se je močno vgnezdila reakcija, delo KPI pa je mnogo boljše, odkar se povezuje s KPS. Čutiti je, kako svetovna reakcija gradi na tem koščku naše zemlje barikade proti progresu, ki ga predstavlja naša domovina, Titova Jugoslavija. Prodreti je treba v osnovne italijanske množice in jih smatrati za polnopravno narodno manjšino ter jih navezovati na Jugoslavijo. Ker bi bil prehod od današnjega stanja politične zrelosti italijanskih množic na linijo OF prehud skok, vodimo v Trstu, Tržiču, Miljah in Kopru kurz na aktivizacijo okoli vprašanja simpatij za novo Jugoslavijo. Za to linijo moramo pridobivati prvenstveno člane KPI. Le pri popolni strpnosti bomo pozdravili pojave nezdravega šovinizma proti Slovencem, ki je za reakcijo kapital, iz katerega kuje svoje umazane račune. Na zunaj pa je bil tiste dni Trst zelo razgiban in napisne akcije so celo zasenčevale nekdanje ljubljanske.⁷⁶ Toda že naslednjega dne je poročal Vlado iz Trsta o ponovnih množičnih provalah in aretacijah. Aretirana sta bila tudi Velušček in Boro Kladivar, padle so vse javke in ostala je samo še zveza z NOV in VDV. Le DE je lahko nemoteno delala. To so bile

⁷³ Fasc. 436.

⁷⁴ Fasc. 535.

⁷⁵ Fasc. 535.

⁷⁶ Fasc. 533.

doslej največje in najhujše provale v Trstu, ki jih je povzročil provokator v naših vrstah, ki je poznal vse javke, ilegalna stanovanja in kurirke. Aretiran je bil skoraj ves OOOOF, v roke kvesture je prišel arhiv naših organizacij itd.⁷⁷

Na posvetovanju partijskega pokrajinskega aktiva na Primorskem od 20. do 22. novembra je Miha Marinko poudaril, da je naša dolžnost skrbeti, da imamo dobre sosede in da jim nudimo roko, da se lažje izvlečejo iz blata. Treba je izboljšati italijansko osvobodilno fronto, ki je po svoji kvaliteti še daleč za jugoslovansko in v kateri vlada mizerija. Tudi italijanska partija je na nizki stopnji in gleda le na to, da ja ne izgubi svojih pristašev, ki bi si jih še lahko pridobila. KPJ je mnogo pomagala KPI in jo je že skoraj spravila na pravo pot, je pa na terenu še zelo težko delo.⁷⁸

Tržaški OK je 4. decembra poročal, da je velika provala sicer končana, padajo pa še vedno poedinci, zlasti Italijani. OK priznava, kako se maščuje njegova neaktivnost med italijanskimi srednjimi sloji, med delavci in med KPI, ki sedaj težko razumejo našo politiko in se jim zato zdi nacionalistična. Pa tudi v naših vrstah je še vedno odpor do odkritosrčnega sodelovanja z italijanskimi partijci, brez katerih ne bomo imeli uspeha. Naslednjega dne je pisal iz Trsta Vlado Šentjurčevi, da so že postavili skupni OK (6 Slovencev in 4 Italijani) in postavili bodo tudi sekretariat. Že deluje tudi novi mestni odbor OF. Dalje piše, da nameravata z Vittorijem na podlagi Krištofovega pisma postaviti italijansko osvobodilno fronto (fronte di liberazione) kot množično politično organizacijo italijanskih množic v Trstu, ki bi bila sestavni del slovenske OF s temeljno politično linijo priključitev Trsta k Jugoslaviji. Ta fronta bi prevzela vse pristaše gibanja za novo Jugoslavijo, bi pa seveda upoštevala interese italijanske narodne manjšine. Organizirana bi bila kot naša OF, mestni odbor bi bil skupen z našim in bi politično predstavljal vodstvo vseh demokratičnih množic v Trstu, ob prevzemu oblasti pa bi se formiral skupni tržaški NOO. Ta italijanska fronta ne bi imela nobenega opravka s tržaškim CLN, ki ne pristaja na priključitev Trsta k Jugoslaviji, bo pa z njim ostala v zvezi in bomo tako poskušali izvajati diferenciacijo. Tako so torej odpravili gibanje, ker se je baje izkazalo kot preozko in ni zajelo zlasti meščanov, pa tudi KPI ni dosti delala v njem. Dalje je pisal Babič, da sta se z Vittorijem sporazumela, da se morajo vsa italijanska središča na Primorskem bolj vezati s svojim zaledjem in da bodo v KPI izvedli intenzivno kampanijo za priključitev Trsta in vse Primorske k Jugoslaviji. To zadnje je še bolj poudaril v imenu tržaškega OK Štoka 6. decembra in dodal, da bodo začeli po končani kampanji tudi čistko v KPI. Tisti, ki bo nasprotoval priključitvi Trsta, bo izključen iz KPI, napačno pa je bilo, da je začela DE delati samo po sindikalni liniji.

V tržaškem CLN so delegati še vključenih strank (akcionisti, socialisti, demokristjani in liberalci) 9. decembra sklenili, da je problem pri-

⁷⁷ Fasc. 535.

⁷⁸ Fasc. 568.

padnosti Julijske krajine s Trstom k Italiji definitivno rešen v korist evropske skupnosti, da je treba odstraniti vse ovire za bratsko sodelovanje med Italijani in Jugoslovani v duhu atlantske izjave, po kateri gre Jugoslovanom absolutna enakost in gospodarske pravice, dalje so zahtevali večjo avtonomijo za Julijsko Krajino in popolnoma svobodno tržaško luko.

Toda že 13. decembra je moral biro tržaškega OK razpravljati o novih direktivah in prenehati z ustanavljanjem italijanske osvobodilne fronte. Začeti je moral novo množično kampanjo z geslom: *saluto ai nostri amici ed alleati Jugoslavi!*⁷⁹

Zakaj ta linija, je težko še za enkrat reči, je pa dvoje dokumentarnih indicijev, Babičevo pismo 11. decembra, kako se Šentjurčeva ponovno muči z Vittorijem in to do onemoglosti in Vittorijeva nova intervencija pri Dedu, da se CK KPS ni držal aprilskega sporazuma, da je bil brez predhodnega sporazuma izvoljen PNOO in da Kardelj zastopa »una cosa completamente errata che Trieste sia slovena«. ⁸⁰ Obkom je pisal 20. decembra OK, da je treba začeti v Trstu z dalekovidno politiko. Titova Jugoslavija veliko predstavlja v svetu in ne bi bilo prav popuščati italijanskemu oportunistu z ustanavljanjem italijanske osvobodilne fronte, ki bi bila le umetna tvorba. Diferenciacijo je treba izvesti na liniji odločne kampanje za Titovo Jugoslavijo in to na liniji gibanja pristašev nove Jugoslavije. Obkom je obnovil to gibanje.⁸¹ Obkom je kritiziral tudi zreduciranje DE na samo sindikalno gibanje, kar je imel seveda popolnoma prav. Prav tako sta Obkom in POOF kritizirala tržaške tovariše tudi 30. decembra, zlasti, da si tržaški aprilci (ime od aprilskega dogovora) predstavljajo rešitev tržaškega problema na tržaški način in ne upoštevajo, da je na obširnem delu Jugoslavije že uspostavljena narodna oblast in da je Trst že sestavni del Jugoslavije. Šli ste mimo slovenskih množičnih organizacij in začeli ste dajati široke koncesije aprilcem, čeprav bi moralo biti pri vsakem vašem delu krepko podčrtano — Trst v Titovi Jugoslaviji in da je Trst že danes njen sestavni del.⁸² Kot napačno kritizira POOF tudi tržaški poskus združitve mestnega odbora OF s podobnim organom italijanske osvobodilne fronte. Ločiti je treba med organi osvobodilnega gibanja in organi oblasti. Organe osvobodilnega gibanja ima vsak narod zase, organi oblasti pa se nanašajo na določen teritorij in morajo po demokratičnem načelu v svojem sestavu odražati na primer mešano ozemlje in morajo torej v Trstu odražati celo italijansko večino. Osvobodilna gibanja se lahko med seboj povezujejo v zvezo, organi oblasti na vseh stopnjah pa morajo biti enaki. POOF pravi dalje, da je na Primorskem nosilec državne oblasti OF in v Trstu tudi edini predstavnik naše države. Zato moramo imeti vedno pred očmi interese naše nove države, videti zlasti probleme njenih meja in obravnavati Italijane v mejah Titove Jugoslavije kot narodno manjšino. Naša naloga

⁷⁹ Fasc. 535.

⁸⁰ Boji KPJ, str. 23.

⁸¹ Fasc. 533.

⁸² Fasc. 535.

je torej, da se Italijani opredelijo kot narodna manjšina Titove Jugoslavije in se ne moremo več zadovoljiti le z nekim njihovim splošnim antifašističnim gibanjem. Nam bi torej še najbolj ustrezalo gibanje pristašev nove Jugoslavije, ne sme nas pa motiti, če v tem kratkem času, ki nam je še na razpolago, ne bomo pridobili vseh in tudi ne večine tržaških Italijanov, kajti vprašanje Trsta se nikakor ne rešuje samo v Trstu. Ustvarjanje nekega enotnega slovensko-italijanskega osvobodilnega gibanja v Trstu bi moglo koristiti samo reakciji in tendenci, naj bo Trst svobodno mesto.⁸³

OK je 19. januarja 1945 poročal o dveh svojih sejah, na katerih so ugotovili, da še marsikateri italijanski partijec ni iskreno osvojil partijske linije o priključitvi Trsta k Jugoslaviji kot najnaprednejše rešitve tržaškega vprašanja. Čeprav na zunaj še niso obvezni zavzemati tega uradnega stališča, morajo pa ga konkretno izvajati prek gibanja pristašev nove Jugoslavije.⁸⁴

Toda že 21. januarja je prišla nova direktiva. Iz depeše, ki jo je dobil Obkom od CK, je bilo razvidno, da se bo le formirala neka italijanska OF po vzoru Unione Italiana v Hrvaški Istri, ki se bo priključila slovenski OF in zato naj gibanje pristašev nove Jugoslavije brez diskusije tiho preneha. Povsem moremo razumeti Štoko, ki je na to odgovoril v imenu OK, da bo ponovna sprememba politične linije »reš nekoliko neprijetna zaradi stalnega spreminjanja, predvsem pa zaradi ukinitve gibanja, ki je zadnje čase močno oživelo«. ⁸⁵ Konec januarja je sporočil Babič iz Trsta o novih velikih provalah, odločno pa je zanikal, da bi se v Trstu kdaj koli združevale množične organizacije, pač pa obe partiji in SKOJ.⁸⁶

IOOF je 8. februarja sklenil, da mora biti vsa naša politika do Primorske in Trsta nešovinistična, platforma sodelovanja med Slovenci in Italijani pa perspektiva priključitve obojega k Jugoslaviji. Prav ta seja nam odkrije tudi velike organizacijske načrte za Trst: DE mora združiti v Trstu in okolici slovenske in italijanske delavske množice s skupnim vodstvom, iz plenuma italijanskih množic, vključeni v CLN in iz plenuma naših množičnih organizacij, naj se setavi skupni plenum, ki naj izvoli izvršilni odbor, dosedanjo vojaško komisijo v Trstu pa zamenja komanda mesta Trst, ki je direktno podrejena štabu 9. korpusa. Začejala se je zadnja, najburnejša etapa političnega boja za Trst!⁸⁷

Konferenci italijanske antifašistične mladine, ki je bila 21. februarja na Primorskem, je poslal Vittorio plamteče pozdrave itd., je pa naročil še večjo mobilizacijo za skupni boj, še večjo popularizacijo nove Jugoslavije, nikjer pa ne omenja priključitve Trsta in Primorske.⁸⁸ Zelo pomembno pa se mi zdi, da se je v Trstu začelo intenzivno posvetovanje

⁸³ Fasc. 543.

⁸⁴ Fasc. 642.

⁸⁵ Fasc. 535.

⁸⁶ Fasc. 535.

⁸⁷ Fasc. 432.

⁸⁸ Fasc. 644.

partijskih sekretarjev tržaških okrajev, na katerih so se pokazale napake, pa tudi dobre strani. Direktivno pismo Obkoma 26. februarja v Trst je naročilo, naj zberejo komandni kader za komando mesta Trst iz Slovencev in Italijanov po sposobnosti in ne po pariteti, naj začno takoj mobilizirati, kajti v Trstu je še vedno za dva korpusa vojnih obveznikov. Najprej se morajo seveda odzvati delavci, saj jih samo odbori DE vključujejo 12.000.⁸⁹

Že omenjene sklepe IOOF je sporočil Obkomu CK v posebni depeši 8. februarja. Naročil je, da politična linija do Italijanov ostane ista, toda s poudarkom na skupnem boju in ne o pripadnosti mešanih krajev k Jugoslaviji. To seveda ne pomeni, da bi o tem tudi ne govorili. Popularizirajte čim globlje v Italijo novo Jugoslavijo in njene pridobitve ter njeno avantgardno vlogo v tem delu Evrope. Popularizirajte tudi boj pravih demokratičnih sil pod vodstvom KPI in zaostrite boj proti italijanskim imperialističnim elementom, slovenskim šovinistom itd. Bolj kot doslej popularizirajte jugoslovansko vojsko in 9. korpus. CK ukazuje volitve izvršnega odbora in v volilni plenum naj pridejo tudi delegati CLN, če pa ta udeležbo odkloni, izkoristite to za diferenciacijo v CLN. Linija sestanka plenuma naj bo skupni boj in ne pripadnost Trsta. Organizirati je treba pokrajinsko konferenco vseh italijanskih organizacij iz mešanih ozemelj, ki naj določi italijanske predstavnike za POOF in pošljite takoj predlog za dva italijanska predstavnika v PNOO.⁹⁰

Znova smo lahko začutili spremembo politične linije (skupni boj in ne pripadnost Trsta) in priznati moramo, da so bile tržaškim tovarišem naložene nove, še težje naloge. Na seji 9. marca je IOOF razpravljal o znanem razgovoru Tito-Alexander v Beogradu, kjer da je slednji izjavil, da bo anglo-ameriška vojska zasedla vso Primorsko do rapalske meje, priznala pa bo tisto civilno in administrativno oblast, ki jo bo dobila na tem ozemlju, glede končne usode Primorske pa Alexander ni povedal ničesar. V debati v IOOF je končno padla beseda, da je rešitev Primorske skoraj izključno odvisna od naše politike in naše vojske, kajti naš edini zaveznik Sovjetska zveza »prek in mimo obvez, ki jih ima do zavezniškega bloka, ne bo mogla iti«. Tako je IOOF na tej seji potrdil stališče našega Glavnega štaba, da bo naša vojska zasedla vso Primorsko s Trstom po možnosti pred prihodom Angloamerikancev in da bo povsod vzpostavila tudi vojaško oblast. Nadaljnji sklep je bil, da je treba poglobiti in razširiti delo antifašističnega bloka obeh narodnosti.⁹¹

Po veliki nemški ofenzivi konec marca in v začetku aprila, ki bi se lahko kaj usodno končala za vse naše primorske najvišje forume, je Babič poročal iz Trsta šele 7. aprila. Vesela novica je bila, da je vse mesto popisano z našimi parolami in da so samo v eni noči raztrosili do pol milijona letakov. To je delala mladina, ki se je zadnje čase izredno razgibala. Lotevala se je celo vojaških akcij in razoroževala je sovražne patrole. Babič poroča, da je postal CLN središče reakcije, takoj pa se bodo

⁸⁹ Fasc. 535.

⁹⁰ Fasc. 539.

⁹¹ Fasc. 432.

lotili njegove demokratizacije. V najkrajšem času bodo sklicali plenum, ki bo izvolil izvršni odbor.⁹²

Novi sekretar Obkoma Boris Kraigher je 8. aprila brzojavil Babiču, naj CLN ne pripisujejo prevelikega pomena in samo toliko, kolikor je to potrebno za razkrinkavanje reakcionarnega vodstva.⁹³ 9. aprila pa je pisal v Trst troje pisem. V prvem zahteva postavitev novega mestnega komiteja za Trst, ki bo podrejen direktno Obkomu, tržiški pa Srednjeprimorskemu okrožju, v drugem pismu sporoča, da je postal Vittorio predstavnik KPI pri CK KPS, Marina pa njegov namestnik, nujno naroča takoj sklicati tržiški plenum in pokrajinsko konferenco italijanskih antifašistov. Treba se je truditi za demokratizacijo CLN in ga mobilizirati za aktivni boj. Bilo pa bi napačno osredotočiti vse sile na CLN. Nimamo več dosti časa in treba je predvsem širiti in utrjevati to, kar imamo. Če nam ne bo uspel sporazum v vrhu CLN in OF za sklicanje skupnega tržiškega plenuma, naj ta zraste iz antifašističnih akcijskih odborov, nato skličitè mestno konferenco, ki naj izvoli enotno slovensko-italijansko antifašistično vodstvo v Trstu. V to vodstvo morajo seveda priti ljudje, za katere je vprašanje definitivne pripadnosti Trsta k Jugoslaviji že rešeno in ljudje, ki ne bodo nesigurni in omahljivi v boju za dosledni ljudski značaj našega novega tipa demokratične oblasti. V tretjem pismu govori Kraigher o pismu, ki ga je po dolgih diskusijah le napisala Marina v imenu CK KPI in ki precej ustreza našim težnjam. V pismu se prav dobro vidi, kako italijanski tovariši težko razumejo našo linijo, to pač zato, ker je zrasla iz štiriletnega boja in je za njih praznina teh štirih let težko prestopiti.⁹⁴

Začeli so se sestanki in zveze s CLN in drugimi italijanskimi antifašističnimi organizacijami, 13. aprila ob pol desetih zvečer pa se je začel plenum, ki je trajal vso noč. Bili so navzoči delegati OF, KPS, CK KPI, CLN, DE, naših in italijanskih antifašističnih žena in obojne mladine, ter zastopniki neodvisnih demokratov. Po poročilu, ki mi je bilo dostopno, je bilo mnogo diskusije k dvema referatoma (nad pet ur), na kraju diskusije pa se je izkazalo, da zastopniki CLN ne priznavajo nobene italijanske antifašistične organizacije izven CLN, dalje, da CLN nima za seboj mladine in da delegati CLN niso pooblašteni za sprejemanje sklepov. Dalje so delegati CLN trdili, da ima pravico zastopati Trst le OF in CLN, predlagali so razmerje za izvršni odbor, to je 5:3 za Italijane in zahtevali so priznanje za svojo vojsko. Ta naj bi bila znana tržiška guardia civicha, o kateri pa je bilo le precej splošno mnenje, da je kolaboracionist. Po teh pripombah so delegati CLN odšli z zasedanja, ki se je nadaljevalo brez njih, izjavili pa so, da bodo stališče CLN povedali čez tri dni. Tako je plenum brez njih izvolil enajstčlanski izvršni odbor, pustil pa je za CLN tri prazna mesta, med temi celo predsedniško.^{94a} Podrobnejše je o vsem tem poročal Obkomu Babič 14. aprila. Pisal je,

⁹² Fasc. 535.

⁹³ Fasc. 642.

⁹⁴ Fasc. 535.

^{94a} Fasc. 642.

da bo izvršni odbor v kratkem času izdal razglas in da so imeli s CLN težave že pred plenumom zaradi mestne straže, kajti za Trst je mero-dajna le vojska 9. korpusa in njegova komanda mesta. Babič je poročal tudi o plenumaški resoluciji, ki govori o skupnem bojnem antifašističnem organu vseh Tržačanov in kliče vsem, naj se združijo okrog izvršnega odbora, da se »okrepi boj proti okupatorju in vsem domačim izdajalcem do oborožene vstaje v mestu«. ⁹⁵

Obkom še ni dobil tega pisma in je 16. aprila pisal mestnemu komi-teju v Trst, naj začno ostro kampanjo proti italijanskemu imperializmu, v kateri naj se italijanski demokrati in antifašisti odločneje in jasneje opredelijo do Jugoslavije. V kampanji je treba do največje mere izko-ristiti parolo tržaške avtonomije v okviru Jugoslavije in jasno povedati, da je to priključitev izbojevalo slovensko ljudstvo in da zato ono o tem ne razpravlja z nikomer. Za Italijane v Trstu in na Primorskem se ne postavlja več vprašanje ali k Jugoslaviji ali k Italiji, temveč samo vprašanje pridobljenih demokratičnih svoboščin in vprašanje vključitve v boj za demokracijo proti reakcionarnim silam Italije.

Nujno je treba sklicati italijansko antifašistično konferenco, odloč-neje krepiti OF, DE očistiti mračnega oportunističnega in vse njene sile mobilizirati za NOV. ⁹⁶

Iz pisma mestnega odbora OF za Trst 19. aprila o popularizaciji SIAIO (slovenskega italijanskega antifašističnega odbora) za Trst je raz-vidno, da je od CLN ostal v tem odboru samo komunistični delegat, ostale stranke pa so udeležbo odklonile z izgovorom, da CLN ne more priznati drugih italijanskih antifašističnih organizacij razen sebe. ⁹⁷

Tako v Trstu na predvečer osvoboditve ni bila dosežena antifašistična enotnost. Obkom je ostro kritiziral plenum 19. aprila in poudaril, da je bilo narejenih nekaj grobih napak, ki spravljajo uspeh našega boja v Trstu v resno nevarnost. Če niste na podlagi depeš, ki smo jih vam poslali takoj po prejemu vašega pisma, teh napak popravili, bomo morali na vsak način naknadno ukrepati. Prva napaka je bila, ki jo omenja tudi to pismo, nam že znani sestavek v razglasu plenuma, da bodo vojne priprave v Trstu prerasle v oboroženo vstajo. Ker za to sovražnik ne sme vedeti, bo treba to parolo čimprej demantirati kot provokacijo. Naša temeljna politična parola v Trstu mora biti: enotno slovensko-ita-lijansko osvobodilno gibanje za izgon in popolno uničenje okupatorja in vseh njegovih pomagačev. Tudi odnos do CLN ni bil pravilen, ker mi nobenega ne prosimo za sodelovanje. Če CLN ne vstopi v izvršni odbor, ga je treba začeti takoj razkrinkavati in nobenega govora ne more biti okrog predsedniškega mesta in številčnega zastopstva CLN v izvršnem odboru. Rezervirana mesta so samo za tiste, ki so aktivni v boju in mi jih v ta boj samo kličemo. ⁹⁸ Se istega dne je Obkom vztrajal, naj čimprej skličejo italijansko-pokrajinsko konferenco, na katero naj pova-

⁹⁵ Fasc. 535.

⁹⁶ Fasc. 535.

⁹⁷ Fasc. 642.

⁹⁸ Fasc. 535.

bijo delegate vodstva CLNAI in KPI za Sev. Italijo. Konferenca naj bi bila 29. aprila.⁹⁹

Toda, kaj vse se je tega dne že dogajalo v Trstu. Stvari so se začele naglo razvijati in jih je mogel Obkom samo slutiti. Vstaja v velikih severno italijanskih mestih je prisilila angloameriško armado k hitrejšemu premikanju iz padske nižine proti severu in Soči, naša 4. armada pa je začela uresničevati zares genialno Titovo strateško zamisel, to je, s frontalnimi boji vezati glavnino nemških oboroženih sil na področju Reka—Klana, z urno gibljivimi motoriziranimi enotami pa udariti po dolini Kolpe, Čabranke ter Mašuna proti Trstu. Točno je, da tega ni vedel niti Obkom, niti komanda mesta Trst. Obkom je še 20. aprila dajal v Trst navodila, kako naj praznujejo 1. maj in je zapisal, da se mora prvi maj spremeniti v eno samo manifestacijo našega ljudstva za priključitev Trsta k Titovi Jugoslaviji,¹⁰⁰ komanda mesta Trst pa je 20. aprila dala svojim sektorskim štabom navodila za zvezno službo, razglasila mobilizacijo od 17. do 50. leta itd.¹⁰¹

Kot poroča Sala, je bil 20. aprila tretji in zadnji kontakt med našimi in delegati CLN, a se glede skupne vstaje niso mogli sporazumeti. Ko je CLN izvedel, da nameravata izvršni odbor in komanda mesta udariti 1. maja, ju je hotel prehiteti in ukazal, naj bi se njegove akcije začele že 27. aprila, splošna vstaja pa 30. aprila. Mestni komite že 27. aprila brzojavil Obkomu, da so opazili 26. aprila prve znake, da CLN pripravlja vstajo s svojimi vojaškimi silami, ki pa so v službi okupatorja in prosi za navodila, izvršni odbor pa je kot predstavnik vseh slovenskih in italijanskih antifašističnih organizacij 27. aprila poslal maršalu Titu pozdravno brzojavko z zagotovilom, da se bo z vsemi silami boril za Trst v okviru nove Jugoslavije. Brzojavka se je končala s parolo: Živel avtonomni Trst v Titovi Jugoslaviji!¹⁰²

Ker je bila v Trstu naša najbolje organizirana vojaška sila v organizacijah DE, so njeni oddelki in enote CLN začeli — žal nepovezano in brez enotnega vodstva — prve akcije v noči od 26. na 27. april in to v predmestjih, ni pa 27. aprila dala še nobena stran ukaza za splošni napad. Najznačilnejše je bilo za oddelke CLN, ki so imeli v svojih vrstah oborožene akcioniste, mestno stražo, financarje, železničarje, policaje in karabinjerje v civilu, to, da v njihovih vrstih ni bilo tržaških delavcev. Te je imela le DE.

Prave akcije so se od obeh strani začele v noči od 27. na 28. april in 28. aprila ves dan niso prenehale; Nemci so polagoma zapuščali razna oporišča ter se začeli koncentrirati v večja, zlasti v pristanišču, na gradu itd. Ukaz za splošno vstajo je dala komanda mesta Trst 29. aprila.¹⁰³ Tudi instruktor Obkoma, pokojni Dujc, ki je imel nekje na Krasu pomembno bazo, 29. aprila, ko je začel pisati pismo politkomisarju komande

⁹⁹ Fasc. 532.

¹⁰⁰ Fasc. 553.

¹⁰¹ Fasc. 642.

¹⁰² Fasc. 640.

¹⁰³ Maserati, o. c., str. 45.

mesta Trst Štoki, še ni ničesar vedel o dogodkih v Trstu in ne o približevanju enot 9. korpusa in 4. armade. Dujc piše, da je poslal na konferenco, ki naj bi se začela ta dan, vseh 15 delegatov iz Trsta, ki so se javili pri njem in je še vedno zahteval, naj se Štoka nujno javi na nadrejenem forumu, ki ga je klical iz Trsta. Dujc še piše in pričakuje, da bodo v Trstu kar se da slovesno proslavili 1. maj, nato pa je pravkar dobil — kot piše — vesele in presenetljive vesti. Zato je Štoki svetoval, naj ne hodi iz mesta, ker se bodo v nekaj dneh videli in naj zato pripravi več konspirativnih bivališč.¹⁰⁴

Točno je, da so delavci, organizirani v DE, že 29. aprila zasedli ladjedelnico Sv. Marko, a so jo kasneje Nemci znova zasedli in držali do 2. maja.¹⁰⁵ Ker so se v akcijah 30. aprila mešale enote komande mesta in CLN, je SIAIO ukazal, da je edino pravo razpoznavno znamenje vojaška kapa z rdečo zvezdo.¹⁰⁶ Italijanski zgodovinarji poudarjajo, da so imele enote DE 30. aprila absolutno prednost, zvečer pa so prišle v mesto prve patrole 9. korpusa in 4. armade. Tako piše tudi Mario Pacor. Precej drugače poroča Maserati, da so enote CLN 30. aprila kontrolirale že dve tretjini mesta in da so se pogajale z Nemci za predajo. Ne morem pa pritrditi njegovi trditvi, da prihod naših enot v Trst ni bil nekaj pozitivnega in da je to samo povečalo nemški odpor in povzročilo nepotrebne žrtve in ruševine.¹⁰⁷ To zadnje, da so bile žrtve, je že res, toda brez sleherne polemike s katero koli stranjo bi le poudaril, da je bila konec vojne tudi Praga osvobojena brez razvalin in žrtev, a še danes ni svobodna. Maserati trdi, da je bila naloga vstaje pod vodstvom CLN direktna pomoč Angloamerikancem pri osvoboditvi mesta, prevzem oblasti in nato izročitev te oblasti Angloamerikancem. Le tako — nadaljuje — ne bi mogel prevzeti oblasti SIAIO, in ne bi mogel, spričo sporazuma Tito-Alexander postati od zaveznikov priznani legitimni predstavnik in ne bi mogel razglasiti priključitve mesta k Jugoslaviji, kar je imelo brez dvoma vpliv na mirovno konferenco.¹⁰⁸ Na žalost takega zaključka ne morem akceptirati, ponovno pa poudarjam, da so zame vse žrtve, ki so padle v bojih z okupatorjem za svobodo Trsta, svete.

Prvega maja se je del Nemcev umaknil po morju v Gradež, en del so naši imeli obkoljene na Opčinah, njihova komanda pa je bila obkoljena pri Sv. Justu. CLN je poslala telegram 8. armadi, da so enote JA v Trstu in da se je italijanski Trst včeraj na iniciativo CLN dvignil v vstajo proti nacistični okupaciji in ker noče jugoslovanske okupacije, željno pa pričakuje prihoda zavezniških in nacionalnih sil. CLN je tudi ukazal, naj se njegove sile umaknejo iz boja. Tako piše Pacor, Maserati pa nekoliko drugače in pogreša v Trstu tudi navzočnost italijanskih partizanskih enot Natisone, Trieste in Fontanot.

¹⁰⁴ Fasc. 642.

¹⁰⁵ Fasc. 642.

¹⁰⁶ Fasc. 642.

¹⁰⁷ Maserati, o. c., str. 40—41.

¹⁰⁸ Maserati, o. c., str. 32.

Drúgega maja je CLN še poskušal držati oblast v mestu. Toda Štoka je kot politkomisar komande mesta Trst pričakal popoldne pri Miramaru novozelandskega generala Freyberga, ga pozdravil v imenu SIAIO, mu sporočil, da je JA in vstaja v mestu osvobodila Trst in ga povabil ter spremil kot gosta v hotel de la Ville. Popoldne je tudi prenehal sléherni nemški odpor v mestu. Na prefekturi in na magistratu sta se naselila PNOO in komanda mesta Trst ter SIAIO. Trst je bil takrat naš.

Še na kratko o Beneški Sloveniji za to zadnje obdobje. Tod se je vedno bolj zaostroval odnos med našimi in italijanskimi partizani, med temi pa odnos med garibaldinci in osopovci. Naši so poskušali izvajati volitve v NOO, Italijani pa tudi.¹⁰⁹ Razkroj med italijanskimi partizani je na tem področju še pospešil velik nemški ofenzivni sunek v prvi polovici oktobra, garibaldincem pa precej jasno pokazal, da je njihova edina realna rešitev, če se vključijo v 9. korpus.¹¹⁰ Ko je OK za Zahodno Primorsko 10. oktobra poročal CK, je zapisal, da položaj v Benečiji ni rožnat kot smo vam ga opisali v zadnjih poročilih, ki so temeljila bolj na poročila tamkajšnjih aktivistov.¹¹¹

Konec 1944 je prišla divizija Garibaldi-Natisone v sestav 9. korpúsa in na levo stran Soče, začetek 1945 so Rezijo popolnoma okupirali Nemci in naš Rezijski bataljon je moral deželico zapustiti, v Benečiji pa so ljudje govorili takole: »Mi nismo za nobenega in se ne bomo borili za nobenega, kdor si nas sam pribori, tisti nas bo imel in tistega vlado bomo spoštovali, šli v njegovo vojsko in nikomur ne bo prišlo niti na misel, da bi iz nje dezertiral.«¹¹² V Vzhodni Beneški Sloveniji je bila velika večina proti nam, v Zahodni je kazalo le nekolikó na boljše, a so jo popolnoma kontrolirali osopovci.¹¹³

Prisilna mobilizacija se februarja in marca 1945 v Beneški Sloveniji ni posrečila in ljudje so se skrivali ali pa ščitili skrivače. Ničesar niso hoteli slišati o priključitvi k Jugoslaviji, nek duhovnik pa je baje našim aktivistom grozil, da bo že povedal Angležem, kaj delajo z beneškim ljudstvom.¹¹⁴

Novi sekretar Obkoma Kraigher je 8. aprila sicer ostro obsodil policijske metode naših aktivistov pri mobilizaciji in zahteval več političnega dela.¹¹⁵ V Beneško Slovenijo so poslali dvajset dobrih aktivistov, da bi pobijali »velikanski oportunizem« in ustvarili med beneškimi Slovenci antifašistično razpoloženje, prikazali bodočnost nove Jugoslavije, postavili odbore OF in znova začeli pripravljati volitve. Toda ljudje so se kot pred Nemci tudi še naprej skrivali pred našimi. Nekateri so tudi trdili, da v naši vojski ni enakosti in da že vidijo, kakšna bo nova Jugoslavija, ker v Beogradu nimajo vsi enakih plač.¹¹⁶

¹⁰⁹ Fasc. 535.

¹¹⁰ Fasc. 580.

¹¹¹ Fasc. 535.

¹¹² Fasc. 587.

¹¹³ Fasc. 534.

¹¹⁴ Fasc. 580.

¹¹⁵ Fasc. 534.

¹¹⁶ Fasc. 534.

To bi bilo na kratko o samoodločbi Beneških Slovencev. Kaj pa Gorica? Na seji goriškega OOOF so 18. septembra ugotovili, da ne »obstoja nobena organizacija, kar je brez dvoma zelo žalostno«. Ljudje tudi ne odobravajo ustanovitev italijanskih partizanskih brigad.¹¹⁷ Obkom je 7. novembra poročal, da je v Gorici še malo narejenega in da niso še nikjer prodrli med množice.¹¹⁸ Na 5. seji OK za Srednjo Primorsko so 12. januarja 1945 ugotovili, da v Gorici že od julija 1944 ni bilo direktnih stikov med KPS in KPI, čeprav ima zadnja, organizirana še vedno po verižnem sistemu do 200 članov. Krivda za prekinitev naj bi bila na naši strani in to menda zato, ker so Italijani postavljali na prvo mesto vprašanje meja. Seja je spraševala Obkom: kako je s problemom notnega partijskega vodstva v Gorici, kdo naj ima v njem večino, Italijani ali mi, toda KPS je šibka?¹¹⁹

Obkom je precej obširno odgovoril 19. januarja 1945. V Gorici je treba najprej postaviti na noge partijske organizacije, to je mestni komite, predvsem pa dobrega sekretarja. Postaviti je treba nov mestni odbor OF, ker sedanji spi. Varujte se šovinizma, pa tudi »brezmejnega internacionalizma«. Zaradi nerazvite naše partijske organizacije še ni prišel čas, da bi postavljali skupne forume, pač pa pridobivajte italijanske komuniste za delo po naših direktivah. Ne ustanavljajte neke mešane slovenske italijanske goriške OF, Slovence vključujte v OF, le DE je skupna za vse delavce. Diferenciacija v italijanskih množicah se mora izvesti le v skupnem boju proti Nemcem s perspektivo vključitve v novo Jugoslavijo, toda poudarek mora biti na prvem.¹²⁰

Iz poročila okrožnega tajništva OF za Srednjo Primorsko 6. februarja izvemo, da se je položaj v Gorici znatno izboljšal in da so se Goričani povečini opredelili za OF. Od italijanske strani preti nevarnost, kajti CLN so oživel, imajo redne seje, precej pomagajo italijanskim brigadam, italijanska masa pa je precej šovinistična in se ne more sprijazniti z mislijo, da je manjšina.¹²¹ To zadnje le ni bilo res. Vlado je poročal 9. marca Obkomu, da je stanje v Gorici, zlasti glede odnosov z Italijani, obupno,¹²² dan za dnem pa je pisal Obkomu tudi goriški mestni komite KPS, da je v Gorici slika vsak dan bolj žalostna. Mestni komite ima 7 članov, vseh partijcev pa je šestnajst in dvanajst kandidatov, a vsi čakajo samo direktive od zgoraj. CLN nastopa naravnost proti nam, vse pa si želi samo prihoda Angležev.¹²³

Prvega aprila so se sestali z našimi člani goriške federacije KPI. Italijani so priznali napačno pojmovanje linije, nepoznavanje nove Jugoslavije in njene vloge v tem delu Evrope, priznali so slabosti svoje partije in kritizirali so delo svojih prejšnjih funkcionarjev. Naši so jim povedali nič kaj veselo novico, da misli opolnomočenka CK KPI Marina

¹¹⁷ Fasc. 543.

¹¹⁸ Fasc. 535.

¹¹⁹ Fasc. 532.

¹²⁰ Fasc. 533.

¹²¹ Fasc. 543.

¹²² Fasc. 642.

¹²³ Fasc. 543.

razpustiti KPI v Gorici. To jih je zelo prizadelo in obljubili so tesnejše sodelovanje z antifašističnimi organizacijami, zlasti pa s KPS. Dogovorili so se za koordinacijski odbor, ki naj bi se čimprej sestal,¹²⁴ Res je, do 9. aprila sta bili že dve seji tega odbora in sklenili so postaviti tudi plenum, kot so ga imeli že v Tržiču.¹²⁵ Boris Kraigher je 10. aprila pisal, da Marininega pisma o razpustu goriške KPI ne bo poslal v Gorico, ker se mu je zdelo, da bi ta razpust ne bila najboljša pot za rešitev goriškega problema.¹²⁶

Tako je bil Trst daleč pred Gorico, kar je seveda po svoje razumljivo. Za zaključek bi si dovolil poudariti, da smo zelo na kratko mogli pregledati obširno in globoko problematiko razvoja uresničevanja pravice slovenskega in italijanskega naroda do samoodločbe na tem delu naše zemlje od kapitulacije Italije do začetka maja 1945. Zmešnjave in hude posledice, ki so nastale po nedavni okupaciji ČSSR, nam morejo znova samo potrditi, da uresničevanje pravice do samoodločbe ni lahko.

Za nas zgodovinarje so ti dnevi še prav posebej poučni. Zelo radi poudarjamo v šolah znani dve krilatici, historia docet ali historia vitae magistra. Dovolite pa mi povedati, da že leta in leta ob teh krilaticah vedno bolj prihajam do prepričanja, da zgodovina res uči, a na žalost zanekrat še vedno samo to, da se iz nje doslej človeški rod ni še ničesar naučil!

Summary

THE STRUGGLE FOR THE RIGHT OF SELF-DETERMINATION AT PRIMORSKA FROM THE CAPITULATION OF ITALY UNTIL THE BEGINNING OF MAY 1945

The author stresses at the beginning that the military aggression of the Soviet Union, and of the Eastern European countries belonging to the block, upon Czechoslovakia, cannot be excused and that the ethical principles, known from the times of the Antique culture are still valid for living together of nations and states. There also exist theoretically completely clear Marxist principles, which can in practice lead though to a number of difficulties and misunderstandings (e. g. what exactly is the right of a nation to self-determination etc.).

Territorial parcelling of the Slovene nation among a number of countries (Yugoslavia, Italy and Austria) created a tendency to find a special solution of the Slovene national question, i. e. the United Slovenia, that is the unification of all the Slovenes in their native country, Slovenia. Taking as their starting point that the bourgeoisie is not capable of providing such a solution, the representatives of the three Communist Parties (Yugoslavia, Italy and Austria) stressed in their Moscow declaration from 1934 that the United Slovenia can be established only if the full right to self-determination is given to the Slovene

¹²⁴ Fasc. 533.

¹²⁵ Fasc. 533.

¹²⁶ Fasc. 642.

nation and if international help of the Communist Parties of Italy and Austria is offered. The author points out to the great difficulties this declaration caused, especially among the Italian Communists and the Communists of Trieste, and further on to the beginnings of the National Liberation War, when the Communist Party of Slovenia justifiably hoped to get the promised international help.

When describing the development of the National Liberation War at Primorska, the region which belonged to Italy under the Rapallo agreement, the author discusses only the period from the capitulation of Italy until the liberation and shows the relations between the two Communist Parties in this region, and especially in the three nationally mixed centres, in Trieste, Beneška Slovenia and in the city of Gorizia. These relations or rather their common action, is divided into three periods. In the first period, from the capitulation of Italy to the meeting of the representatives of both Communist Parties with regard to their common activity and fighting (until April 1944), when the delegate of the Central Committee of the Italian Party insisted only on the theoretical right of the Slovene nation to self-determination; on the second period (until September 1944), when the Italian Communists agreed to the joined struggle against the Germans and the rests of Fascism, but under the condition that the discussion about the final division should be postponed until the time after the victory; and the third period (until the liberation at the beginning of May 1945), when the Communist Party of Slovenia (Yugoslavia) began to put strong demands for a common effort to join the Primorska region to Yugoslavia, so that Trieste would get the complete autonomy.

The author shows in detail how all three stages developed in an individual manner in the above-mentioned mixed centres and how these efforts were tied up with great difficulties, misunderstanding, uncertainties and sacrifices.

IN MEMORIAM

FRANCÈ GORŠIČ

Ni dolgo tega, kar je Zgodovinski časopis v letniku 1967 zaznamoval redok jubilej — devetdesetletnico dr. Franceta Goršiča. Ko je letnik izšel, jubilanta ni bilo več med živimi.¹

V pravniških krogih je bil pokojni Goršič dobro znan po obsežnih komentarjih in številnih drugih delih. Že odkar je začel objavljati svoje spise, pa je vedno čutil prav posebno nagnjenje tudi za zgodovinske snovi, ki jih je obdeloval na zelo izviren in prav zato na posebno zanimiv način. Njegovemu delovanju na področju zgodovine je v prvi vrsti posvečen ta sestavek, drugi biografski in bibliografski podatki² pa naj izpopolnijo podobo.

*

Zadnji Goršičev spis, katerega izid je avtor dočakal, je bil življenjepis njegovega očeta, orglarskega mojstra Franca Goršiča (bibl. 191), nazorna in sočna podoba iz življenja ljubljanskih obrtnikov v 19. stoletju: zgodba o Goršičih, ki so se najpozneje v 18. stoletju pojavili v Krakovem; o pisateljevem dedu Martinu, po domače Medičarju, ki je začel izvažati kisló zelje, ko je tržaška proga ugonobila krakovsko čolnarstvo in ribištvo, ki pa je bil tudi kot Riharjev učenec organist in ki je kot samouk sestavil orgle; slednjič o pisateljevem očetu Francu, ki ga je Martin navdušil za orglarsko obrt, da se je izučil v Kamniku, nakar se je izpopolnjeval tudi na Dunaju in je slednjič ustanovil v ljubljanskem Trnovem lastno obrt, ki je doživljala svoje slabše in boljše čase.

V tem trnovskem okolju se je Francè Goršič rodil 3. julija 1877. Bil je torej dve leti mlajši od ugledne pravniške četverice Metod Dolenc - Gregor Krek - Rado Kušej - Milan Škerlj, in tri leta starejši od pravnega zgodovinarja Janka Polca, skratka, po starosti je pripadal letnikom, ki so dali prve učitelje ljubljanski pravni fakulteti.

Osnovno šolo in klasično gimnazijo je končal v Ljubljani (matura 1895). V zgodovini so ga zapovrstjo poučevali Jeraj, Jenko, Gratzy in od četrtega razreda naprej Kaspret, ki mu je bil v višji gimnaziji razrednik in s katerim je imel še pozneje stike (bibl. 175, str. 122). Po maturitetnih ocenah bi sklepali, da je bil zelo uspešen zlasti pri učenju jezikov, zemljepisa in zgodovine, manj uspehov pa je imel v matematiki in fiziki. Na dunajski univerzi se je 1895 vpisal najprej na slavistiko, vendar je v prvem semestru prestopil na juridično fakulteto in od jeseni 1897 naprej nadaljeval s pravnim študijem v Gradcu, kjer je oktobra 1898 opravil pravnozgodovinski izpit in julija 1901 diplomiral. Med njegovimi učitelji srečujemo imena romanista K. Czyhlarza, germanistov O. Zallingerja, S. Adlerja in A. Luschina, kanonista K. Grossa in sociologa L. Gumplowicza. Ožjega stika pa z njimi očitno ni imel, kakor tudi sicer ni nikarih znamenj, da bi bil mladi Goršič za pravni študij

¹ Zgodovinski časopis XXI/1967, str. 210—211. Rojstni datum 5. julij je tiskovna napaka. Prav: 3. julij.

² Goršičeva dela so v tekstu navedena samo s številko po bibliografiji, izjemoma pa so posamezna mesta navedena tudi s številko strani. Navedbe del ali mest, ki naj dokumentirajo povzetek Goršičevih konceptov, niso izčrpane.

bolj kot poprečno vnet. Potem ko je 1901/1902 odslužil vojaški rok, je opravil rigorozo in bil promoviran za doktorja prava 28. februarja 1903.

Že ko je opravil pravosodni izpit, je bil Goršič marca 1901 imenovan za praktikanta pri deželnem sodišču v Ljubljani, dva meseca pozneje pa za avskultanta. Po rodbinskem izročilu mu je leto dni starejši Cankar ta vstop za uradniško službo tako zameril, da so prenehali njuni dotedanji sestanki pri ljubljanskem Novem svetu. Ko je 6. novembra 1905 opravil v Gradcu sodniški izpit, je bil Goršič kratek čas dodeljen v Črnomelj, kjer se ni dobro počutil, toda že konec decembra je postal sodnik-pristav pri okrajnem sodišču v Ilirski Bistrici, odkoder pa je bil v teku tamkajšnjega službovanja večkrat dodeljen tudi kot namestnik v Ljubljano, Senožeče in Kamnik. Službovanje v Ilirski Bistrici je Goršiču očitno vsaj za začetek prijalo, ker se mu je — po njegovih lastnih besedah³ — »Kras s svojimi ljudmi odnekadaj zdel vabljiv«. (Mati mu je bila Notranjka iz Planine.)

Pri svojem delu se je razvil v ostrega opazovalca živih pravnih običajev, začel je objavljati pravne spise, se posebej zanimati za civilnopravdni postopek in je dosegel tudi zelo ugodne formalne ocene v službi. Ko je predsednik deželnega sodišča v Ljubljani, Nemeč Elsner prišel leta 1911 vizitirat okrajno sodišče, je Goršiču po daljši strokovni debati v osebnem pogovoru priznal, da je njegovo delo najboljše izmed vseh, na katera je dotlej naletel. Goršičevi rokopisni Spomini vsebujejo razen te pohvale — ki ji smemo gotovo verjeti — ob opisu te vizitacije tudi nekaj spominov na tedaj tako aktualni boj za slovensko uradovanje. Elsner je, kot je tudi sicer znano, preganjal slovenščino kot »notranji« uradni jezik, Goršič pa je — drugače kot njegov sodni predstojnik v Ilirski Bistrici — še po začetku Elsnerjevega predsedništva uradoval tudi v »notranji« službi slovenski. Ko se je obetala pravkar omenjena vizitacija, se je šel zaskrbljen posvetovat k Ivanu Tavčarju, ki mu je — tako Goršič v Spominih — svetoval, naj kot sodnik prepusti jezikovni boj drugim in naj dela, kakor je predpis. Tako je Goršič ob vizitaciji popustil Elsnerju, kar ni preprečilo, da ne bi bistriško sodišče kmalu pozneje dobilo opomin, naj tudi s tamkajšnjo davkarijo kot depozitnim uradom uraduje v nemščini (spj med osebnimi dokumenti³).

Elsnerjevi naklonjenosti je pripisoval Goršič svoje imenovanje za sodnega predstojnika v. Kostanjevici (junija 1912) in nato v Kamniku (konec leta 1913), kjer je ostal — razen v času vojne službe 1914/1915 — do razsula Avstro-Ogrske. Decembra 1918 je bil na istem službenem mestu imenovan za deželnosodnega svetnika, nakar je prišel z nekaterimi kolegi v konflikt, ko je šlo za imenovanje na drugo mesto; baje se je sprva omenjalo Kočevje, Goršič pa je želel priti v Ljubljano. Težave z imenovanjem v Ljubljano je pripisoval nasprotovanjem spričo prejšnjih uspehov. Sredi teh trenj, mu je — še nadalje sledimo njegovim lastnim spominom — Albin Prepeluh (ki je bil na položaju poverjenika za socialno politiko v Ljubljani in s katerim sta se, »oba sociologa«, spoprijateljila malo prej, ko je bil Prepeluh začasno sodni oficial v Kamniku) ponudil referat socialne oskrbe mladine, ki ga je zapuščal Fran Milčinski. Goršič se je odločil zapustiti sodni poklic; novembra 1919 je bil imenovan v upravni službi ter razrešen sodne službe. Omenjeni konflikti so ozadje polemičnih spisov, ki jih je Goršič objavil v tem času in ki v pravniških krogih niso naleteli na najboljši odmev (bibl. 14, 15, 32, 33, 35, 47).

Nekako ob tem času se je po Goršičevih spominih razblinilo tudi njegovo pričakovanje, da bo zasedel stolico civilnopravdnega prava na ljubljanski univerzi, pač pa so mu Danilo Majaron, Vladimir Ravnihar in Metod Dolenc ponudili stolico za pravno zgodovino Južnih Slovanov, česar pa Goršič ni sprejel, češ da se ne more preusmeriti v bizantologijo. Ta zamera pa zaenkrat še ni imela tolikšnega odmeva kot spor v sodni službi, ki so mu pozneje sledile podobne napetosti v upravni službi, ko je bil Goršič začetek 1922 od

³ Goršičevi rokopisni spomini. Te spomine, osebne dokumente, rokopisno zapuščino in nekaj drugega arhivskega gradiva je rodbina poklonila Mestnemu arhivu v Ljubljani. V fondu je več objavljenih in neobjavljenih rokopisov, med drugim pa tudi akt o likvidaciji zapuščine dr. Oražna in o ustanovitvi Oražnovega doma. Zapuščina obsega devet fasciklov. Kaspretovih pisem (bibl. 175, str. 122) doslej v njej nisem zasledil.

šefovskega mesta urada za zaščito dece in mladine prestavljen za načelnika invalidskega odseka in leto dni pozneje za načelnika oddelka za socialno politiko v Ljubljani. Od 1923—1925 je na tem položaju organiziral nadaljnjo izgradnjo sanatorija Golnik. 31. marca 1927 je bil brzojavno upokojen.⁴

Po tej, prvi upokojitvi, je Goršič skoraj dve leti sodeloval kot stalni dopisnik in poročevalec za slovensko gospodarstvo pri Jugoslavenskem Lloydju in zagrebškem Morgenblattu, februarja 1929 pa je bil po Žerjavovi pobudi reaktiviran in nameščen pri ministrstvu za notranje zadeve v Beogradu, kjer je bil najprej inspektor in kjer mu je kmalu po imenovanju za generalnega inspektorja (1934), šefa pravnega odseka, postal predstojnik Korošec. Kljub trenjem, ki so morala biti pri takem sodelovanju neizogibna (Goršič navaja v svojih spominih nesoglasja glede predvajanja sovjetskih filmov), je Goršič preživel Koroščevo predstojništvo v aktivni službi in v tem času tudi prevzel urejanje novega Službenega glasnika notranjega ministrstva. Tik pred izbruhom vojne, februarja 1941, je bil pod ministrskim predsednikom in notranjim ministrom Cvetkovičem upokojen, da bi — kot je sklepal — posredno dal mesto nekemu protežiranecu.

Tudi potem je Goršič z družino (poročil se je 1911 in je imel tri otroke) kot upokojenec živel v Beogradu. Kot pravni pisec je bil dejaven nekako do leta 1962. Potem ko mi je še zadnje dni leta 1963 sporočil svoj kleni »ego valeo«, so ga v naslednjem letu začele zapuščati moči. Svoje življenje, v katerem se je zvrstilo obilo razočaranj in obilo uspehov, je sklenil 11. decembra 1967 v Beogradu.

*

Goršičeva pot skozi službe je, ob primerni ocenitvi avtobiografskih podatkov, precej zgovorna podoba razmer, v katerih je živel sodnik in uradnik v prvih štirih desetletjih našega stoletja. Ta službena pot pa je obenem tudi okvir, v katerega ni težko razporediti razvoj njegovega znanstvenega dela.

Kot sodnik je objavljal svoja opazovanja iz prakse, se ukvarjal z vprašanji sodnega civilnopravnega postopka in s teorijo prava, ob vsem tem je posegel tudi že v pravno zgodovino in sklenil to svoje obdobje s svojevrstno kombinacijo teorije in polemike pod vtisom osebnih doživljajev.

Kot upravni uradnik in v dobi prve upokojitve je deloma nadaljeval v nakazanih smereh, objavljal krajše prispevke s področij svojega novega dela, prehajal močneje kot prej v terminologijo in se čedalje bolj usmerjal v pravno zgodovino. V letih 1920 do 1929 je bil honorarni izpraševalni komisar na ljubljanski pravni fakulteti za oba tedanja pravnozgodovinska predmeta. S poročili je spremljal, hvalil in komentiral vsaj večja Dolenčeva (bibl. 17, 26, 50, 55, 65 itd.) in druga pravnozgodovinska dela; med njimi je pohvalil tudi Dolenčevo knjigo o Dušanovem zakoniku (bibl. 63), h kateri je imel le pripombe v podrobnostih. Nasprotoval pa je Polčevi zasnovi knjige Kraljestvo Ilirija. V oceni te knjige (bibl. 64) so bila vsaj nekatera mesta dokaj ostra, ne brez posledic za nadaljnje razmerje med Polcem in Goršičem. Vrhunec Goršičevih pravnozgodovinskih prizadevanj te dobe je spis o županih in knezih (bibl. 84), zelo značilen pa je tudi članek o srbski zakonodaji v drugi polovici srednjega veka (bibl. 78). Sodelovanje z zagrebškima časopisoma v dobi prve upokojitve je Goršiču odprlo pot k temu, da je v času svojega beograjskega službovanja postal uspešen in gotovo najbolj delaven komentator civilnopravne zakonodaje. Novi zakoni so nastajali pod precejšnjim vplivom nekdanje avstrijske zakonodaje, v kateri je bil Goršič doma. Njegovo prejšnje znanje, bogata praksa in izredni jezikovni čut so ga usposabljali za tolmača nove zakonodaje na srbohrvaškem jezikovnem območju. Ta njegova dejavnost in njegova poročila, ki jih je v nemščini objavljal o jugoslovanski civilnopravni zakonodaji, so mu prinesla priznanje in nesporen uspeh.⁵ Da pa je na področju pravne

⁴ Kot moremo povzeti iz delovodnika ljubljanskega Velikega županstva, je bila upokojitev izvedena pod imenom »redukcija pri oddelku za socialno politiko«. Spisov o tem ni, vendar je politično ozadje očitno. Goršič sam je zapisal, da je bil po nekih izjavah upokojen kot ateist.

⁵ Prim. G. Krek, Zur jugoslawischen Zivilprozeßordnung. Kritische Bemerkungen anlässlich des Goršičschen Kommentars, Zeitschrift für Ostrecht VIII/1934, str. 177—191.

zgodovine in sploh v slovenskih revijah okrog leta 1935 skoraj obmolknil, najbrž ni bilo le posledica drugačnih zaposlitev. Ko je postala zopet prosta stolica za civilnopravdnega postopek v Ljubljani in Goršič zanjo ni imel izgledov, je namreč prekinil zveze tudi z drugim pravnim zgodovinarjem — Dolencem. Tudi Dolenceva dela in — kot vidimo iz povojnih Goršičevih del — zlasti Pravno zgodovino za slovensko ozemlje (1935) je začel motriti z bolj kritičnimi očmi.

Ko je bil dokončno upokojen, se je Goršič z njemu lastno žilavostjo ves posvetil znanosti. Načrt »Občnega pravnega prava«, ki si ga je bil zamislil v štirih tomih, je opustil, ker bi ga bil po lastnih besedah mogel izvesti le s sodelovanjem civilnopravnega seminarja. Zato se je po lastni pripovedi v Spominih odločil, da posveti »leta upokojenja drugemu velikemu delu, ki bi ga pa mogel dejansko sam izvršiti, proučevanju slovenskega ljudskega prava iz nemške fevdalne dobe« (str. 40). Čeprav mu ni šlo vse po želji, je ostal načrtu zvest, dokler so mu dale moči. — Med leti 1947 in 1952 je predložil Slovenski akademiji znanosti in umetnosti sedem rokopisov (Osnove slovenske pravne zgodovine, 1947; O pomenu zgodovinskopravnega izraza Schild und Krug, 1951; Organizacijske osnove delovnega kolektiva po gorskem pravu, 1952; Pravni in gospodarsko-družbeni značaj kmečkih ljudskih sodišč slovenskega ozemlja, 1952; Slovar in tolmač virov gorskega prava, 1952; Gorsko pravdo pravo, 1952; Osnovni pogledi na zgodovino prava Slovencev, 1952). Skupina petih rokopisov, predloženih leta 1952, je obsegala okrog 3000 rokopisnih strani. V tem presenetljivo velikem obsegu je Goršič deloma podal svoja razglabljanja, deloma pa na novo sistemiziral snov, opirajoč se na objavljene vire in predvsem na ekscerpte iz virov, objavljene po drugih avtorjih. Spričo visokih tiskovnih stroškov tako obsežne izdaje je moral biti kriterij, posebno kar zadeva historične metode dela in zanesljivost sklepov, dokaj ostrejši, kot če bi šlo le za uvrstitev posameznih razprav v revijah. Ko so bili zato rokopisi Goršiču vrnjeni s precej obsežnimi utemeljitvami, so bila obenem nakazana poglavja, ki bi jih avtor kot dovolj dognana lahko pripravil za delno objavo. Goršič, globoko prepričan o pravilnosti svojih dognanj, je na vrnitev rokopisov reagiral z zanj značilno impulzivnostjo tako, da je razposlal večjemu številu ustanov in oseb razmnoženo spomenico (bibl. 153), v kateri je odklonitev rokopisov označil kot odklonitev slovenskega gorskega prava. Nekaj rokopisov je uničil, druge predelal. Precejšen del tega opusa je ohranjen v njegovih rokopisni zapeščini. Kljub visokim letom pa je vendarle kmalu pozneje v osebnem pogovoru razumel in sprejel pojasnilo, da ne gre za splošen in vnaprejšnji odpor proti njegovemu delu in da bo krajše, bolj zgoščene sestavke o svojih temeljnih idejah gotovo lahko postopoma objavljali tudi v slovenskih historičnih revijah. Njegova bibliografija pričča o tem, da se je uspešno lotil postopne strnitve svojih interpretacij. Nekaj nadaljnjih rokopisov bo gotovo še izšlo postumno.

*

Spričo novejših postopnih objav moremo danes v glavnem na podlagi tiskanih spisov podati prerez Goršičevih ~~konceptov Slovenske pravne zgodovine~~; predvsem konceptov, kajti njim in ne toliko faktografiji je Goršič posvetil večino svojega dela. Zgodovino je pisal — in to je treba pozdraviti — z razmišljanjem; manj jo je mogel — in to je treba obžalovati — pač spričo odmaknjenega življenja v Beogradu raziskovati z odkrivanjem virov.

Čeprav so se Goršičevi koncepti v teku časa razvijali in dopolnjevali, in čeprav jih je objavljali v številnih spisih v večjih presledkih, so njegove zamisli od prvih pa do tistih, ki jih je formuliral v starih letih, svojevrstna, organska in v sebi zaokrožena logična celota, ki izhaja iz pravno-teoretičnih postavk, s katerimi je pravni pisec Goršič debutiral kot nekonformist med slovenskimi pravniki. Proti eksegetični, strogo na interpretacijo zakonov usmerjeni avstrijski pravniški tradiciji je postal pobornik proste pravne šole Eugena Ehrlicha in drugih. Poudarjal je odvisnost prava od družbenega razvoja in se

zato štel za zastopnika sociološke pravne smeri. Proti prisiljenim interpretacijam zakonov je zastopal prosto iskanje prava po sodnikih glede vprašanj, ki niso bila izrecno urejena z zakonom. (Kazno je, kakor da je Goršič odkril svoj pravniški poklic bolj v sodni praksi kot v prejšnjem pravnem študiju.) V imenu prostega prava je tudi obsojal recepcijo rimskega prava in še posebej romanistične študije na univerzi. V svoji apologiji rimskega prava se je Krek na nekaj mestih postavil proti Goršičevim prostopravnim tezam.⁶ Proti samovladi pisanega prava je Goršič zastopal zahtevo po uveljavljanju narodnega prava, ki naj bi ga bili kodifikatorji občega državljanskega zakonika (po Goršiču »občnega grajanskega zakonika«, npr. bibl. 27, 103, 154) zavestno porinili v stran. Predvsem je opozarjal na vrzeli v tem zakoniku, npr. kar zadeva preživitkarstvo. Ironija usode je bila, da pa je zastopnik šole prostega prava Goršič v zrelih letih dosegel svoje največje uspehe prav v komentiranju civilnopravnih zakonov, redigiranih v nemajhni meri na podlagi avstrijskih vzorcev. Lotil se je tega dela na pobudo založnikov, toda uspeh je izviral gotovo iz tega, da je avtor imel globok smisel za potrebe sodne prakse.

Programsko zahtevo po spoznavanju narodnega prava je Goršič v izključno slavistični in slovenistični smeri uresničeval na dva načina.

Prvič nam je z očmi ostrega opazovalca in s peresom dobrega opisovalca ohranil spomin na nekatere organizacijske oblike med slovenskim ljudstvom: kraške agrarne skupnosti, katerih novejša oblike je pravilno razložil v zvezi z zemljiško odvezo in ureditvijo služnosti (bibl. 2, 37); notranjske kompanije gozdnih delavcev, katerih nastajanje in ustroj je mogel spoznati na terenu (bibl. 11); sledove žumberških uskoških zadrug v kostanjeviških zemljiških knjigah (bibl. 25); vabilo na pečat itd. Tudi podobni spisi z večjim poudarkom na pravniški praksi (bibl. 10) so bili življenjski. Goršičevi spisi te vrste bodo za zgodovino in etnografijo ohranili trajno vrednost. Ob njih se moramo čuditi, koliko je praktični pravnik na terenu mogel z odprtimi očmi najti in kako malo tega je znala ohraniti znanosti, večina Goršičevih vrstnikov.

Drugič pa se je Goršičevo prizadevanje po raziskavi narodnega prava (vse-skozi v pomenu etnične samoraslosti) usmerjalo v zgodovino starejših obdobj. Doslej navedenim pravno-teoretičnim izhodiščem je treba v tej zvezi dodati še nekaj nadaljnjih: Leta 1929 je svoje pojmovanje pravne zgodovine naslonil na »splošno priznano« pravilo, »da se mora pravo razlagati samo v zvezi z zgodovino... Metodi historičnih pravnikov bomo sledili, kolikor pojde za indukcijo, ne bomo ji pa sledili v dedukciji. Ako naj bo opazovalna veda, tedaj mora pravna zgodovina raziskovati, kako je vzrastlo pravo iz celotnega narodnega sestava, tj. iz vsega družbenega in gospodarskega življenja« (bibl. 78, str. 68—69). Kar zadeva indukcijo in dedukcijo, je Goršič do konca ostal pri svojih postavkah, glede razmerja med zgodovino in pravno zgodovino pa je v starosti prešel na svojevrstno razločevanje. Pravna zgodovina mu je bila le še v pravni luči obravnavana politična zgodovina, kakršno je po njegovem predstavljala Dolenčeva Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, češ da je pri tem izrazu poudarek na zgodovini; tako zgodovino in sploh kronološko prikazovanje prava (bibl. 183) je odklanjal. Vedo, ki se ji je v starosti posvetil, je imenoval zgodovino prava, pri kateri je videl poudarek na pravu in ki jo je opredeljeval kot pravno vedo (obsežno v rokopisih, deloma bibl. 175, str. 124; prim. 183). Podobno je razločeval pridevnika pravnozgodovinski in zgodovinskopravni. Razločevanje dveh ved je pripisoval že Dolencu, ki je v predgovoru k svoji Pravni zgodovini zapisal tale stavek: »Snov, ki je tu obdelana, obseza od vsakega teh tujih tipov (pravne zgodovine po eni, zgodovine prava na drugi strani) izvesten del, pa je zajela še marsikaj; kar je za nas važno, pa se je pri tujcih smatralo za odveč.« — Kot eno izmed teoretičnih izhodišč je Goršič tudi v svojih »zgodovinskopravnih« študijah sprejel »sociološko metodo«, izmed socioloških del pa je sprva navajal v glavnem dela Eugena Ehrlicha, pozneje pa je citiral skoraj samo neko razpravo španskega sociologa Vicenti Santamaria de Paredes iz leta 1907, po kateri je kategoriziral združbe.

⁶ G. Krek, Pomen rimskega prava nekdanj in sedaj, Zbornik znanstvenih razprav 1/1920-21, str. 116—182.

— Slednjič si je postavljaj v prvi vrsti, lahko bi celo rekli izključno, problem etnične pripadnosti prava. Zanj so na Slovenskem prihajale v poštev le kategorije slovansko-slovensko, nemško in romansko pravo. Etnično nevtralnih kategorij pri njem ne zasledimo in jih je vsaj do neke mere odločno odklanjal (npr. fevdalno pravo, gl. spodaj). Izhajajoč — podobno kot Dolenc — vsaj podzavestno iz pojmovanj historično-pravne šole, zavestno pa iz narodno obrambnih razpoloženj dobe pred prvo svetovno vojno, je nedvomno pretiran, enostranskim in pogostoma napačnim opredelitvam nekih pojavov kot »germanskih« postavljaj nasproti opredelitev drugih pojavov kot »slovenskih«. Če ob tem nedvomno razveseljivem prizadevanju podvomimo o pravilnosti uporabljenih metod in — dokaj nedoločnih — kriterijev, očitek ne velja toliko samemu Goršiču, kot starejši in še posebej nemški pravnozgodovinski tradiciji sploh in nekaterim pojmovanjem o izviri in razvoju prava, ki se posebno med nekaterimi tujimi pravnimi zgodovinarji še zdaleč niso preživela.

Dosledno svojim izhodiščem je Goršič označil svojo smer dokaj pravilno kot slovensko pravno šolo, vse druge pravnozgodovinske raziskave, ki so ugotavljale vse na Slovenskem veljavno pravo brez vnaprejšnjih etničnih opredelb pa manj upravičeno kot germanistične, ker drugačne alternative očitno ni priznaval.⁷ Slovenska pravna šola je po njegovem nastala tedaj, ko je Dolenc s sodelovanjem Antona Kaspretja (ki mu Goršič pripisuje dobršen del avtorstva) spisal svojo prvo razpravo o gorskem pravu (prim. bibl. 17). Z nekaterimi razpravami je to šolo nadaljeval Dolenc, po Goršičevem mnenju dosti manj uspešno (bibl. 175). Goršič se je imel za predstavnika te šole, »nadaljujoč delo, ki sta ga leta 1914 začela Anton Kaspret in Metod Dolenc in ki se mu je v letih 1920 do 1940 posvetil Metod Dolenc sam« (bibl. 153, str. 1). Po lašni izjavi je bil »Kaspretov in Dolencev naslednik in tačasni dogmatik pravniške šole slovenskega prava« (bibl. 153, str. 4). Svojo nalogo je videl v tem, da »kolikor mogoče popolnim vrzel, ki je zevala v Kaspretovi graški šoli slovenskega prava, ker ni imel svojega dogmatika. Naloga, ki sem si jo postavil, bila je predvsem znanstveno literarna, da bi uredil, analiziral in ocenil gradivo, ki je dozdan objavljeno.« (Spomini, str. 43.) Tragika Goršičevih prizadevanj v zadnjih letih je bila v tem, da tako zastavljena naloga zlepa ni bila rešljiva tedaj in je v precejšnji meri nerešljiva še danes. Omejena na obravnavo prava, ki je veljalo pri zborih vinogradnikov na gorskopravnih vinogradih, je predpostavljala ponovni kritični pretres vseh, zelo bogatih, virov gorskega prava, ki so doslej le nezanesljivo ekscerpirani; presoja in razlaga posameznih pojavov pa bi bila v podrobnostih izvedljiva le ob splošni primerjavi vsaj s pravom, ki je veljalo pri drugih sodiščih na Slovenskem. Pomanjkljivosti in pomanjkanja zanesljivih prejšnjih raziskav pa tudi Goršičev nedvomno inteligentni prijem ni mogel v celoti premostiti.

Razvoj prava na Slovenskem je po Goršiču potekal takole:

Slovinci so se naselili v rodovih pod starešinami (ponekod župani). Rodovi so bili podlaga vasem in iz njih so izšle kot deli rodov (rodbinske, bibl. 185) zadruge. Če se je zadruga pozneje delila na več zadrug, so te sestavljale bratstvo. Pojem knezov so Slovenci obnovili šele v obmejnih bojih po naselitvi, ko so se rodovne zveze ustrojile pod upravo župana ali kneza (bibl. 187). Drugače kot pri Srbih je županov položaj pri Slovencih drsel navzdol, knežji pa se je dvigal, medtem ko pri Hrvatih opažamo obe tendenci pri obeh funkcijah (bibl. 84). Iz rodu je pri Slovencih izšla že pred izgubo samostojnosti (bibl. 159) vaška občina, iz zadruge, ki se je naselila na poznejšem krčevinskem svetu pa krčevinska občina (bibl. 187, str. 52). — Na vinogradniških »gorah«, kjer so Slovenci prevzeli vinogradništvo od prejšnjih prebivalcev (bibl. 165, str. 149), so nastale posebne skupnosti vinogradnikov — (pra)gorščine, preobražene iz romansko-keltskega v lik, ki je ustrezal slovenskemu občinskemu pojmovanju (bibl. 174). V sodstvu je (kdaj, iz izvajanj ni prav

⁷ O obeh smereh prim. S. Vilfan, Slovenska pravna zgodovina in njene zveze s prakso. Pravniki IX/1954, str. 15–29; isti, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 527 do 528; isti, Rechtsgeschichte der Slowenen, Graz 1968, str. 28–31.

jasno spoznati) nastopilo viličenje (bibl. 183) ali bifurkacija: v gorščinah je veljalo pravdansko sodstvo na gorskih pravadah, za katere je bil značilen odbor, sestavljen iz gornikov, tj. kmečkih vinogradnikov. Drugod je veljalo večevno sodstvo — sodstvo na večah (bibl. 189).

Da bi jim kmetje rajši delali, fevdalci niso takoj odpravili slovenske ureditve (bibl. 159; 186), čeprav so kmetje postali kmétiči (= podložniki, bibl. 189). Slovensko večo so samo prilagodili nemškemu Dingu (bibl. 186; 189). Razmerje med gospodarjem in kmetičem se je ravnalo po srednjeveškem zvestnem načelu (Treu und Glauben), v katerem je bila odločilna krščanska ljubezen do bližnjega in za katerega je bilo značilno kvazifevdalno patriarhalno varstvo (bibl. 155; 186). Potem ko Goršič tako zagotovi splošne pogoje za ohranitev slovenskega prava v fevdalnem redu, se ne ukvarja naprej z večevnim sodstvom in njegovimi naslednicami v kvatrnih večah, posebno ker so večje po kmečkih uporih v glavnem propadle (bibl. 186). Postavlja pa si smoter, zasledovati razvoj pravdanskega, gorskega prava, ki je v poznejšem razvoju doživelo svoj vzpon (bibl. 186). Medtem ko je na področju kmetištvá in večevnega sodstva, t.j. na pravnih zemljiščih veljalo naturalno gospodarstvo, so bile namreč štajerske in dolenske gore pod vplivom gospodarjenja za trg (bibl. 189; spočetka je bilo govora o merkantilizmu). Zato so gorski gospodje, predvsem samostani tukaj (ne pa v Istri, kjer se vino ni prodajalo) stimulirali pridelavo za trg s tem, da so nekako do 12./14. stoletja pustili nánadanje (domače) gorščine kot delovne kolektive in jih izvzeli iz svoje gospodovalne oblasti ali imperija ali režima (bibl. 188; 189; 165, str. 143; redkeje uporablja Goršič izraz, da je bila gora izločena iz neposredne gosposčinske vlade, bibl. 162).

Medtem sta se na Slovenskem pojavili še dve pravi: mestno pravo, izšlo iz rimske komunalne ureditve (bibl. 155, oziroma, na drugem mestu, nemško pravo v: bibl. 178; 179) in germansko fevdno pravo. Ti dve pravi in slovensko ljudsko pravo so tri popolnoma ločene kategorije, vsako ima svojo vsebino in genezo (bibl. 155, str. 421; 188) in jim ne moremo nadeti skupne oznake fevdalnega prava, ki ga Goršič kot pojem zavrača, a dopušča vendarle kot pravo fevdalne dobe (bibl. 155, str. 422). Medtem ko kritika fevdalnega prava v razpravi o ozemeljskem pravu (bibl. 155) leti na moj račun (ker sem opozoril na to, da so gorskopravna razmerja po družbenem bistvu le posebna oblika fevdalnih razmerij med zemljiškim gospodom in hasnovalcem) in medtem ko pogostoma ponavljana kritika »germanistov« leti v prvi vrsti na Polca, je predvsem Dolencu namenjeno zavračanje ozemeljskega prava, vse troje v tesni povezavi in v prizadevanju, da bi se slovensko etnično pravo za razmeroma pozno dobo opredelilo kot samostojna vrsta prava.

Spričo potreb tržnega gospodarstva so se — da nadaljujemo povzetek Goršičevega koncepta — pojavili na gorah tudi meščani in plemiči, ki jim je gorski gospod ob gori gornikov dodelil v obdelavo mejo (v pomenu dobrave) in ki so se zato imenovali mejaši (bibl. 169, str. 265—269; 178 o nastanku mejaštva pred l. 1000; 179). Mejaši niso postali člani (pra)gorščine in svoje vinograde so imeli po mestnem pravu, medtem ko so imeli kmetiški gorniki oziroma njihov delovni kolektiv svoje po gorskem pravu. Da bi se pa doseglo enotno vodstvo, je bil odpravljen odbor gornikov plur. in je bil namesto njega postavljen gornik sing., ki je bil obenem organ gospoda (Schild-a) in (so)gornikov (Krug-a), kar je bila organizacijska oblika, sprejemljiva tudi za mejaše. S postavitvijo gornika sing. namesto gornikov plur. je prenehala (pra)gorščina in je nastala (so)gorščina (bibl. 174; 162, str. 232; 165; 188, str. 317). Tako nastalo izvirno slovensko strukturo (so)gorščine so Gorske bukve iz l. 1543, nastale v razrednem boju med plemstvom in meščani, recipirale (bibl. 169; 188). Te Gorske bukve so ostale v očeh fevdalne gospode etnično tuje pravo (bibl. 188, str. 313).

Ni da bi na tem mestu presojali pravilnost historičnih konceptov, pravkar povzetih le v najbolj sumarnih potezah. Treba pa je vsaj nakazati pota, po katerih je Goršič prišel do tako nenavadnih pogledov na slovensko pravno zgodovino, posebno srednjeveško. V glavnem se Goršič sklicuje od neposrednih virov na listino o županu Physu (777), za bratstvo na listino o Trebibratu (888), za zadrugo na nekaj poznejših srednjeveških listin, za gorsko pravo pa

na kakih pet srednjeveških virov. Težišče Goršičevih dokazov je v razlagi terminologije, izpričane v virih novega veka, metodi, ki je bila nedvomno njegova močna stran, če ji ni, aplicirani na razvojna vprašanja, postavljal prevelikih zahtev. Oprt na Dolencevo izdajo Gorskih bukev in njihovih slovenskih priredb in oprt na objavljene ekscerpte iz zapisnikov gorskih pravnih, je sklepal takole: (1.) Kmečki hasnovalci gorskopravnih vinogradov se v virih od srede 16. stoletja naprej imenujejo v slovenščini sogorniki, v nekaj primerih pa gorniki, medtem ko je gornik sing. = organ. Dvojni pomen besede gornik (plur. in sing.) navaja Goršiča k temu, da vmes postavi še pomen gorniki = gorski odbor, tako da pride do treh zaporednih razvojnih stopenj: gornik = vinogradnik > gorniki plur. = odbor > gornik sing. — (2.) Nemški Bergrecht v pomenu (vinogradniške) gore se v virih od 2. polovice 16. stoletja dalje (starejših virov te vrste ni) sloveni z gorščino kot kolektivnim pojmom in kot nazivom mestnosti. Gorščina ni mogla prvotno pomeniti nič drugega kot nánanji (domači) delovni kolektiv vinogradnikov. — (3.) V nam znanih virih, prvič v Recljevem prevodu, pomenita besedi mejaš in sogornik eno in isto. Ker prvotno nista mogli biti sinonimni, je sogornik naslednik gornikov pl., mejaš pa je tisti, ki je dobil vinograd v meji (dobravi), torej plemiški ali meščanski zakupnik po mestnem pravu. Izraza sta se popolnoma izenačila šele v 18. stoletju. — (4.) Po uporabi besed gorščina in sogorščina, pa tudi mejaš, gornik in sogornik, je Goršič skušal določiti starost posameznih slovenskih priredb gorskih bukev od druge polovice 16. stoletja naprej (bibl. 180).

Celotna rekonstrukcija pravnih razmer na vinogradih v srednjem veku sloni v bistvu na teh terminoloških razlagah.

Nadaljnja naloga, ki si jo je zastavil Goršič na področju gorskega prava, je bila sistemizacija objavljenih, predvsem Dolencevih ekscerptov iz zapisnikov gorskih pravnih panogah. V tisku so izšla vsaj nekatera poglavja o procesualnem pravu (bibl. 164; 167; 172; 173; 176; 184; 190). Ob branju tega vestnega dela je treba samo obžalovati, da ekscerpti, na podlagi katerih je delal, niso bolj zanesljivi kot dejansko so. (Da niso prav zanesljivi, je Goršič sam opazil.)

Kako pa je Goršič znal prikazati svojo snov tedaj, ko je bil v neposrednem stiku z življenjem ali s pisanimi viri, nam pričajo že navedena dela o očetu — orglarskem mojstru in o ljudskem pravu, ki ga je opazoval na sodišču. To sposobnost nam potrjuje tudi razprava, za katero si je izpisal gradivo med svojim kamniškim službovanjem in v kateri je obdelal boj kamniškega sodišča za slovensko uradovanje, ki je izzval Pražákove jezikovne naredbe (bibl. 43).

Nesporne zasluge je treba priznati Goršičevim terminološkim razpravam o posameznih pravnozgodovinskih izrazih (bibl. 157; 162; 166; 177; 181; 182), posebno pa so premisleka vredna njegova razločevanja med abstraktnim gospostvom, konkretno gosposko in gosposčino kot gosposkim imenjem (bibl. 163). Nekaj nadaljnjih primerov (birištvo in biriško izrazoslovje, beseda pravda) je oddanih za tisk v Časopisu za zgodovino in narodopisje, podobno kot lahko pričakujemo izid še nekaterih razprav iz raznih področij »zgodovine prava«.

Goršičeva ocena moje Pravne zgodovine (bibl. 183) je najbrž njegovo zadnje delo, spisano brez osnutkov ali predlog iz prejšnjih let. Ob njej je treba občudovati izredno duševno svežost, s katero je zavzel stališče tudi do naziranja, s katerimi ni soglašal. Njena dragocenost je tudi v tem, da pomeni obenem kratek povzetek nekaterih Goršičevih temeljnih pogledov na pravno zgodovino in njegovih terminoloških zahtev, od katerih so nekatere prav gotovo upravičene.

*

Pisana Goršičeva znanstvena in publicistična dejavnost s tem še zdaleč nista izčrpno prikazani, morda pa se je mogel zgodovinar, sprva presenečen spričo obsega tega nekrologa, prepričati o tem, da je Goršič zaslužil razen žare za pepel tudi nekaj več kot le konvencionalne poslovilne besede. Sam po sebi zanimiv kot markantna osebnost, kot ustvarjalec, ki je ponovno deloval v napetem razmerju do delov svojega okolja in zato kot samorastnik, utelešuje

s svojim objavljenim in neobjavljenim zgodovinskim opusom tragedijo znanstvenika, ki ni dobil tistega mesta, za katerega se je čutil poklicanega, usodno ločenega po svojem bivališču od neposrednega, živega stika s tokovi slovenskega zgodovinopisja in od stika z neposrednimi viri, ki jih je znal, kadar jih je imel na voljo, tako življenjsko obdelati. Pri vsem tem pa je bil žilav in — vedno zunaj službe — znanstveno produktiven kot malokdo.

Njegovi znanstveni napori v pravni vedi so sproti želi priznanje, toda tudi njegovi napori na področju zgodovine zdaleč niso naleteli na tako gluha ušesa, kot si je včasih morda mislil in njihov pomen utegne biti trajnejši od obravnave takrat veljavnega, danes odpravljenega prava. Poleg nedvomno dragocenih novih dognanj, ki jih je v nekaterih spisih prispeval slovenski pravni zgodovini, bo treba vedno ceniti njegov slovenski znanstveni program in občudovati njegov izredni čut za slovensko terminologijo, posebej pa njegov izvirni in lepi jezik, ki se ga desetletja življenja v Beogradu niso niti najmanj dotaknila. Naj bo končno mnenje o nekaterih njegovih tezah takšno ali drugačno — njegovi spisi se bodo vedno brali kot izklesani in bodo silili k razmišljanju, v čemer je morda njihova največja znanstvena vrednost. Slednjič nas Goršič opozarja, da bo treba gorsko pravo kot zanimivo področje, na katerem so mogla prihajati do veljave tudi ljudska pravna naziranja, s ponovno analizo neposrednih virov vzeti še enkrat v pretres. Le tedaj bo mogoča tudi izčrpanjša ocena Goršičevih konceptov in sistemizacij.

Sergij Vilfan

BIBLIOGRAFIJA (do 1968)

Bibliografski podatki so sestavljeni na podlagi Goršičeve lastnoročno pisane bibliografije iz l. 1960, ki jo je pozneje le še nekoliko dopolnjeval. Skoraj vse podatke sem preveril, marsikaj popravil in dodal kakih dvajset starejših in novejših del. Izmed časopisnih člankov sem upošteval le tiste, ki jih je Goršič sam navedel, ker jih je očitno imel za strokovno dovolj pomembne; tako zlasti ni navedel člankov, ki jih je v času prve upokojitve pošiljal o slovenskem gospodarstvu obema zagrebškima časopisoma.

V bibliografiji so upoštevana tudi pravoslavna in terminološka dela. Za to sem se odločil iz več razlogov: 1. Goršičevo delo na področju zgodovinopisja bi samo na sebi premalo pojasnilo njegovo široko avtorsko dejavnost; 2. marsikatera dela so med seboj povezana, obravnavajo zgodovino in veljavno pravo, in ostre ločnice ni mogoče potegniti; 3. tudi v delih o veljavnem pravu so tu in tam, posebno uvodoma, vpleteni zgodovinski podatki, npr. taki, ki osvetljujejo zakonodajno dejavnost v stari Jugoslaviji; 4. nekateri Goršičevi spisi utegnejo biti ali postati zanimivi kot zgodovinski viri za novejšo dobo. — Spričo obsežnosti bibliografije in da bi bila bolj pregledna, pa so dela, ki so v večji meri posvečena zgodovinski ali etnografski snovi, posebej označena s ○ in razporejena po samostojnih odstavkih. Na drugih mestih so odstavki le med leti.

Ker natančnega zaporedja izhajanja ni mogoče obnoviti, so naslovi razporejeni po letih, ki so navedena kot leta izida knjige ali periodične publikacije. Znotraj tega leta si sledijo naslovi po skupinah, kakor so izhajali v posameznih periodičnih publikacijah. Samostojne publikacije so navedene na koncu posameznega leta. Ker naslov sam po sebi ne pove dovolj, za kaj gre, sem ponekod v oglatem oklepaju dodal kratko pojasnilo.

Goršič se je v slovenskih publikacijah večidel podpisoval (Dr.) Francé (redkeje France, Francé) Goršič, v srbohrvaških Franja (redkeje Franjo) Goršič, v nemških Franz Goršič (Goršić). Včasih je uporabljal kratice Dr. F. G. Pseudonima sta bila Martin Medičar (bibl. 34) in Frago (bibl. 77).

LEGENDA IN KRATICE:

*	Književna poročila in ocene
**	Samostojne publikacije
ČZN	Casopis za zgodovino in narodopisje
JiS	Jezik in slovstvo
LZ	Ljubljanski zvon
NZ	Naši zapiski
PravV	Pravni vestnik
SGMUP	Službeni glasnik Ministrstva unutrašnjih poslov
SPrav	Slovenski pravnik
ZhVSt	Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark

1. O učinku pregreška po § 45 avstrijskega vojnega zakona, SPrav XXVI/1910, str. 65—70 [izselitev iz države in nabor].

○ 2. Agrarske zadruge in njih uprava pri nas, SPrav XXVI/1910, str. 321 do 330.

3. Dokaz priposestevovanja in cesarski patent od 5. julija 1853 št. 130 drž. z., SPrav XXVII/1911, str. 289—293 [m. dr. o pravici kajžarjev do pašej]. — 4. O stališču žene kakor pooblaščenke v pravnih, SPrav XXVII/1911, str. 353—356 [v zvezi z izseljenci v Ameriko].

5. Moč sodne poravnave brez »izvršilne klavzule«, SPrav XXIX/1913, str. 193—197. — 6. Nemški pokret za »prosto« pravo, SPrav XXIX/1913, str. 257 do 276.

7. *Dr. Leo Wittmayer, Richter als Gesetzgeber, SPrav XXX/1914, str. 28.

8. *Dr. Ivan Žmavc, Ozdravljenje socialnega življenja z uporabo prirodoslovja, Gorica 1913, SPrav XXX/1914, str. 59—60. — 9. *Dr. Vekoslav Kisovec, Delavsko zavarovanje proti nezgodam, Gorica 1913, SPrav XXX/1914, str. 60. — 10. Napake izročilnih pogodb, SPrav XXX/1914, str. 65—71, 97—103, 138—145, 161—167.

○ 11. O »kasatorjih« in njihovih pogodbah, SPrav XXX/1914, str. 320—329.

12. Pravica ubogih in vzajemnost z Ogrsko-Hrvatsko, Veda IV/1914, str. 171—176. — 13. O prisegi brezvercev, Veda IV/1914, str. 313—314.

14. Slovenski sodniki in njih neodvisnost, Demokracija II/1919, str. 111—119. — 15. Ali nam je še treba poverjeništa za pravosodje? Naprej 1919, št. 230.

16. Pravo bodočnosti, SPrav XXXIV/1920, str. 66—68.

○ 17. *Slovensko pravo, SPrav XXXIV/1920, str. 116—122 [spisano 1916; poročilo o Dolenčevi razpravi v ČZN XI].

18. Slovenska pravna terminologija, SPrav XXXIV/1920, str. 153—165. — 19. O izenačevanju zakonov, SPrav XXXIV/1920, str. 248—255. — 20. *Eugen Ehrlich, Grundlegung der Soziologie des Rechts, 1913, SPrav XXXIV/1920, str. 304—307. — 21. Slovenski pravnik [precej ostra kritika zastanka pri ponovnem izhajanju SPrav], NZ XII/1920, str. 75. — 22. Udruženje Pravnika u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca u Beogradu, NZ XII/1920, str. 75—76.

○ 23. O ciljih in metodah slovenskega pravoznanstva, NZ XII/1920, str. 103 do 109 [vsebuje med drugim tudi program raziskave slovenskega prava].

24. *Dr. B. Senekovič, Obrtno pravo in delavsko zavarovanje, Ljubljana s. d., NZ XII/1920, str. 118—120 [o nazivih za razne obrti].

○ 25. O rodbinskih zadrugi kot juridični osebi NZ XII/1920, str. 140—145.

○ 26. *Dr. Metod Dolenc, Pravni izrazi v prevodih vinogorskega zakona (ČJKZ II/1920), NZ XII/1920, str. 161—162.

27. Grajski, Naši zapiski XII/1920, str. 195—196. — 28. *Dr. Leonid Pitamic, Pravo in revolucija, Ljubljana 1920, LZ XL/1920, str. 435—438.

○ 29. O samoraslem pravu, LZ XL/1920, str. 481—488, 537—543.

30. Naš znanstveni jezik, Slovenski narod LIII/1920, št. 101 [pri uvedbi enotnih sodnih obrazcev je treba »pustiti slovenski jezik na miru«]. — 31. Evolucionarščina, Slovenski narod LIII/1920, št. 116 [od socialne »zedimbe« je odvisno, koliko se bo slovensčina zblížala s srbohrvaščino]. — 32. Prvo leto našega pravosodstva, Naprej 1920, št. 22—30 [gl. tudi spodaj pod 35], — 33. Formalizem v našem pravosodstvu, Naprej 1920, št. 69—70 [proti formalni na-

slonitvi na najnovejšo avstrijsko organizacijsko zakonodajo]. — 34. O koroški nezakonski deci, Mir XXXIX/1920, št. 41. — 35. **Prvo leto našega pravosodstva, Ljubljana—Kamnik (samozaložba) 1920, 38 strani, [nekoliko razširjen ponatis št. 32].

36. Prispevki k naši pravni terminologiji. Obstajati, pozivati, ogražati, SPrav XXXV/1921, str. 78—81.

○ 37. Agrarske zadruge na Slovenskem, SPrav XXXV/1921, str. 98—114.

○ 38. Ontogeneza v pravu? PravV I/1921/2, str. 7—11 [proti trditvi, da se v pravnih naziranjih laika kažejo nižje razvojne stopnje prava; za raziskavo živečega narodnega prava; v glavnem ob delu J. Mauczka, Altes Recht im Volksbewusstsein, Wien. 1907].

39. Greh po polu [tiskovna napaka v naslovu prvega dela: Greh po potu], PravV I/1921/3—4, str. 26—31, /5, str. 4—8 [proti poravnavam, v katerih dobi vsaka stran polovico]. — 40. Izenačevanje zakonov in jugoslovanski pravniki, NZ XIII/1921, str. 35—37, 63—64, 89—91 [potreba po enotnih združenjih za kulturno zedinjenje in o potrebi po prejšnji ugotovitvi stanja po švicarskem zgledu]. — 41. Almanah Udruženja pravnika kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, NZ XIII/1921, str. 68—69 [Subotičeva razprava o ustavi se zgosti v »preglasno polemiko proti pokretu pokrajinske avtonomije«]. — 42. Koliko je sirotne dece v Sloveniji, NZ XIII/1921, str. 155—157.

○ 43. Keber contra Mazovec in Jančigaj (1880—1881). (Iz borbe za naš jezik), LZ XLI/1921, str. 170—174, 229—235.

44. **Socialna zaščita dece in mladine, Ljubljana 1921, Zbirka političnih, gospodarskih in socialnih spisov IX, VIII + 126 strani.

45. Imenstvo preklincnega reda, SPrav XXXVI/1922, str. 289—298. — 46. »Verižnik« in slična imena (Doneski k imenstvu vojnega uradnega prava), PravV II/1922, str. 82—90, 107—111, 118—124, 141—142. — 47. O zmotnih sodbah, Novi zapiski I/1922, str. 33—36, 50—53. — 48. Koliko zavodov za gluhonemo deco potrebujemo v Sloveniji? Novi zapiski I/1922, str. 43—45 [s statistiko podprta zahteva po novem zavodu v Mariboru]. — 49. Nekoliko podatkov o slepi deci v Sloveniji, Novi zapiski I/1922, str. 45—47.

○ 50. *Dr. Metod Dolenc, Pravosodstvo pri inkorporiranem uradu Nemškega viteškega reda v Novem mestu, Novi zapiski I/1922, str. 68.

○ 51. Pomen sociologije za pravoslovje, Novi zapiski I/1922, str. 195—199.

52. *Dr. Milan Škrlj (!), Menično pravo, Ljubljana 1922, Novi zapiski I/1922, str. 205—207, — 53. Pravo, država in sojenje, PravV II/1922, str. 49—56 [sodbe kot materialni viri prava].

54. Lastnina in zakonodaja o stanovanjih, SPrav XXXVII/1923, str. 95—100.

○ 55. *Knjiga o domačem pravu, SPrav XXXIX/1925, str. 32—37 [O Dolencevi razpravi o kostanjeviških in pleterskih sodnih zapisnikih v Zborniku znanstvenih razprav III].

56. Ali je stanovanjsko sodišče upravno oblastvo? SPrav XXXIX/1925, str. 76—86.

○ 57. *Mihail Jasinski, Kada i na koji način je bio sastavljen Kastavski statut? SPrav XXXIX/1925, str. 92.

58. Se enkrat. Ali je stanovanjsko sodišče upravno oblastvo? SPrav XXXIX/1925, str. 181—182.

○ 59. O ometanju in ometnih zemljiščih, PravV V/1925, str. 70—72, 84—90 [predvsem o travnikih, ki jih upravičenci uživajo po posebnih, ne nujno enakomernih turnusih].

○ 60. Zdrušno pravo i nasledje [Koreferat na Prvem kongresu pravnih SHS], Branič X/1925, str. 147—149 [historično za Slovenijo, da lege ferenda za srp. gradj. zakonik].

○ 61. Rodbinske zadruge in Slovenci, Trgovski list. 1925, št. 126—128 [po razsulu zadruge se pri Slovencih uveljavi germanskopravno individualno lastništvo s solastnino na almendi; še za Bogiščevih dni se je mogel opredeliti poseben tip slovenske zadruge; ekskurz o Anerbenrecht].

62. Katerih izrazov naj se nesporni sodnik posluži za takozvano likvidiranje napovedanih terjatev, SPrav XL/1926, str. 277—283.

- 63. *Dušanov zakonik v slovenščini, LZ XLVI/1926, str. 131—140 [o Dolencevi knjigi].
- 64. *Dr. Janko Polec, Kraljestvo Ilirija I, Ljubljana 1925, LZ XLVI/1926, str. 467—469.
- 65. *Dr. Metod Dolenc, Pravosodstvo klevevske in boštanjске graščine od konca 17. do začetka 19. stoletja, SPprav XLI/1927, str. 42—43.
- 66. *Mihajl Jasinski, Zakoni grada Veprinca (Statut Veprinački), SPprav XLI/1927, str. 43—44 [prim. izjavo uredništva na str. 86].
67. *Dr. Albin Kandare, Knjigovodstvo pridobitnih podjetij s posebnim ozirom na pravno uredbo v kraljevini SHS, Ljubljana 1927, SPprav XLI/1927, str. 235—236. — 68. Novacija prispevkov socijalnega zavarovanja, pa vprašanje ničnosti meničnega postopanja (§ 42 sod. prav.), SPprav XLI/1927, str. 239—240. — 69. O odgovornosti in soodgovornosti v sindikatnih sporih, PravV VII/1927, str. 65—75, 184—187 [o odgovornosti sodnika po sindikatnem zakonu 1872]. — 70. Nekaj pripomb k terminologiji slovenskega knjigovodstva (H knjigi dr. Albina Kandareta »Knjigovodstvo pridobitnih podjetij«), PravV VII/1927, str. 188—192. — 71. Pokrajinski podporni sklad, Trgovski list 1927, št. 56—59. — 72. Strokovni pouk vojnih invalidov, Socialna misel VI/1927, str. 170—174, 193—196.
73. Pregled socialnopolitične uprave v Sloveniji, SPprav XLII/1928, str. 228—233, 278—284. — 74. *Prispevki h gospodarski statistiki Slovenije, Uredil dr. Fran Windischer, Ljubljana 1928. SPprav XLII/1928, str. 290—291. — 75. Dvoimenski priimek in še kaj, Pravni vestnik VIII/1928, str. 43—48. — 76. O naših imenih, Življenje in svet 1928, str. 39—44, 87—90 [citaj je vzet neposredno iz Goršičevega rokopisa bibliografije, ker članka po njem ne najdem in je mogoče, da gre za drug časopis]. — 77. Zaščita stanovanj, Narodni dnevnik 1928, št. 53—57 [nedokončano].
- 78. O glavnih gonilnih silah srbske zakonodaje v drugi polovici srednjega veka, SPprav XLIII/1929, str. 67—73.
79. Podelitev imena po § 165. o. d. z. in zakon o osebnih imenih, SPprav XLIII/1929, str. 197—201.
- 80. *Jasinski Mihail, Iz istorije Kastavskog statuta, iz Zbornika znanstvenih razprav VI, SPprav XLIII/1929, str. 234—236.
81. Iz načelnih razpisov Ministrstva notranjih poslov: I Zakon o osebnih imenih, SPprav XLIII/1929, str. 334—337. — 82. Poročilo Delavske zbornice za Slovenijo za leti 1927 in 1928, SPprav XLIII/1929, str. 306—308.
83. Da li žene mogu pozakoniti decu? Arhiv za pravne i društvene nauke 36/1929, str. 177—197.
- 84. Župani in knezi v jugoslovanski pravni zgodovini, ČZN XXIV/1929, str. 16—49.
85. Zavod ali rodbina? Čas XXIII/1928—29, str. 203—216, 261—273.
86. *Pržič, A. Ilija, Država i pravo u delu Leona Digia (Duguit), Novi Sad 1929, SPprav XLIV/1930, str. 47—48. — 87. Nekaj pogledov na lansko upravno reformo, SPprav XLIV/1930, str. 93—103.
- 88./89. Dr. Metod Dolenc, 1. Die niedere Volkserichterbarkeit unter den Slovenen von Ende des 16. bis Anfang des 19. Jh., Breslau 1929; 2. Ljudsko pravo pod žužemperško in soteško gorsko gosposko od konca 17. do začetka 19. stoletja, Maribor 1930, SPprav XLIV/1930, str. 192—197.
- 90. *Dr. Metod Dolenc, Kazenska pravda zoper Veroniko Deseniško, Ljubljana 1930, SPprav XLIV/1930, str. 241—243.
91. Iz načelnih razpisov Ministrstva notranjih poslov: II Zakon o posesti in nošenju orožja, SPprav XLIV/1930, str. 289—291. — 92. *Na gospodarskih ogleidih po Sloveniji, Uredil Dr. Fran Windischer, Ljubljana 1930, SPprav XLIV/1930, str. 294—295. — 93. Zaščita dece in mladine kot zakonodajni problem, Narodni dnevnik 1930, str. 3 sl. — 94. Socijalno-politička uprava Slovenije, Jugoslovanski socijalni almanah, Beograd 1930, str. 239—240. — 95. **Tumač zakona o izvršenju i obezbedjenju (izvršnog postupnika), Zagreb 1930, XII + 621 strani.
- 96.—98. *Dr. Metod Dolenc, 1. Prispevek k zgodovini »zelenaštva« med Slovenci, 1929; 2. Pravni institut »Klausel des allgemeinen Landschadenbundes«,

v slovenskih deželah, 1930; 3. Slovenska ljudska sodišča v dobi od 16. do 18. stoletja, 1930, SPraw XLV/1931, str. 119—121.

99. Der zivilprozessuale Einschlag im jugoslawischen neuen allgemeinen Verwaltungsverfahren, Zeitschrift für Ostrecht V/1931, str. 700—717. — 100. *Dr. J. Matijević und Dr. J. Vesel, Über die Schadenersatzpflicht des Staates und des Richters, Zagreb 1930, Zeitschrift für Ostrecht V/1931, str. 841—842. — 101. Izvršna moć administrativnih poravnanja, Policija XVIII/1931, str. 992—997. — 102. **Komentar Zakona o opštem upravnom postupku od 9. novembra 1930 god., Beograd 1931, XI + 354 strani.

103. Obći upravni postopek in grajansko pravo, SPraw XLVI/1932, str. 1—22.

○ 104. *Dr. Metod Dolenc, Die Rechtsidee des Kollektivismus im slovenischen Volksrechte, Lvov 1931, SPraw XLVI/1932, str. 119—120.

105. Saslušanje samoupravnih tela povodom izvodjenja dokaza saslušanja stranaka, Policija XIX/1932, str. 862—865. — 106. Stranke u našim novim izvršnim postupcima, Arhiv za pravne i društvene nauke 39/1932, str. 325—335. — 107. Samoupravna tela i pitanje supsidijarne važnosti Zakona o opštem upravnom postupku, Naša samouprava I/1932, str. 283—287. — 108. Može li pravno lice (opština) biti procesni punomoćnik? Naša samouprava I/1932, str. 414—418. — 109. Socijalna zaštita u izvršnom postupku, Pravosudje I/1932, str. 21—25, 94—96, 209—211, 308—312, 341—343, 403—405, 529—534, 589—593.

110. Zum neuen jugoslawischen Zivilprozessgesetz, Zeitschrift für Ostrecht VII/1933, str. 559—584. — 111. *Dr. Ilija Pržić, Zaštita manjina (Minderheitenschutz), Beograd 1933, Zeitschrift für Ostrecht VII/1933, str. 991—992. — 112. Da li banovi mogu bar privremeno da donose banovinske uredbe? Policija XX/1933, str. 4—8. — 113. **Komentar Građjanskog parničnog postupka sa Uvodnim zakonom, Beograd 1933 (1. knjiga: XX + 702, 2. knjiga XVI + 735 strani).

114. Naša državna zastopstva v inozemstvu in posli obće uprave, SPraw XLVII/1934, str. 68—72. — 115. Porabna prava u stečaju, Spomenica Mauroviću, Beograd 1934, str. 211—217. — 116. Zaštita državine (poseda) u Srbiji sa posebnim obzirom na područje Apelacionog suda u Beogradu, Randŭv jubilarni památník, Praha 1934, str. 51—85. — 117. Medjupredlog za utvrđenje, Branić XXII/1934, str. 311—316. — 118. Oko smetanja državine pričinjenog ukidanjem vode, prekidanjem električne struje i t.sl., Policija XXI/1934, str. 108—113. — 119. Da li je § 375 a Srp. k. z. u celosti stavljen van snage novim gr. p. p.? Policija XXI/1934, str. 439—443. — 120. **Komentar Stečajnog zakona, Zakona o prinudnom poravnanju van stečaja, Zakona o uvodjenju u život oba Zakona, kao i Zakona o pobijanju pravnih dela izvan stečaja, Beograd 1934, XVI + 583 strani.

121. Izjednačenje građjanskog zakonika, Branić XXIII/1935, str. 226—232. — 122. Za što skorije stavljanje na snagu Zakona o izvršenju i obezbedjenju, Branić XXIII/1935, str. 411—416. — 123. Prijava gubitka isprave policijskoj vlasti, Policija XXII/1935, str. 340—342. — 124. Dobrovoljna procena i prodaja, Policija XXII/1935, str. 443—447. — 125. Plodonosno ulaganje glavnice maloletnika, Pravosudje IV/1935, str. 256—261. — 126. Oko pitanja stvarne nadležnosti opštinskih sudova, Pravosudje IV/1935, str. 509—520. — 127. O pocepatnosti sudske prakse (Za što skorije ostvarenje jedinstvenog Kasacionog suda), Pravosudje IV/1935, str. 761—769. — 128. [z dr. Edvardom Pajničem — Pajničem], **Novi građjanski parnični postupak u praksi sa obrascima, Beograd 1935, XVI + 423 strani. — 129. **Komentar vanparničnog postupka sa Uvodnim zakonom, Beograd 1935, XVIII + 846 strani.

130. O glavnih zakonodajnih nedostatkih naše grajansko-pravdne reforme, Misel in delo II/1936, str. 101—110, 139—145. — 131. Die Rechtsstellung der Ausländer in Jugoslawien, Zeitschrift für osteuropäisches Recht N. F. III/1936, str. 353—370. — 132. Oko pravnog osnova naših nedavnih političkih konfinacija, Policija XXIII/1936, str. 13—18 [4. člen Zakona o zaštiti države o odgonu v drug kraj ni uporaben za politične delikte, temveč le za potepuštvo in še to z omejitvami]. — 133. Oko oduzimanja dozvole za obavljanje radnje policijskom

odredbom, Policija XXIII/1936, str. 1233—1240. — 134. **Komentar Zakona o unutrašnjoj upravi, Beograd 1936, XIV + 489 strani.

135. Utvrđenje neistinitosti isprave (§ 323 Grpp), Policija XXIV/1937, str. 355—361. — 136. Oko odobravanja sportskih udruženja, SGMUP I/1937, str. 31—34. — 137. Naša državna zastupstva na strani i poslovi opšte uprave, SGMUP I/1937, str. 56—57. — 138. *Ilija M. Perić, Stranci u jugoslovenskoj privredi (O pravnom položaju stranaca u pogledu obavljanja radnji), Beograd 1936, SGMUP I/1937, str. 70—71. — 139. O posebnom ovlašćenju za vođenje parnice, SGMUP I/1937, str. 111—113. — 140. Primedbe na nazive opšte uprave i njenih vlasti, SGMUP I/1937, str. 127—130. — 141. Povodom stavljanja na snagu Zakona o izvršenju i obezbedjenju, SGMUP I/1937, str. 285—291. — 142. Oko uredbe o inspekcijama, SGMUP I/1937, str. 445—447. — 143. **Dodatak Tumaču zakona o izvršenju i obezbedjenju, Zagreb 1937, VI + 77 strani.

144. Der jugoslawische Verwaltungsschutz, Zeitschrift für osteuropäisches Recht IV/1938, str. 747—762. — 145. Derogacija §-a 375a srpskog Kaznenog zakonika, Policija XXV/1938, str. 193—201. — 146. Dvadesetpetgodišnjica Policije, Policija XXV/1938, str. 887—888. — 147. Odnos vanparničnog izvršenja prema redovnom izvršenju, Pravosudje VII/1938, str. 78—82. — 148. Supsidijarno disciplinsko pravo, SGMUP II/1938, str. 176—179. — 149. O funkcionalnom položaju banskih inspektora, SGMUP II/1938, str. 390—392.

150. Oko pročišćavanja stava 3 člana 73 Zakona o unutrašnjoj upravi, SGMUP III/1939, str. 108—110.

151. Oko sistema našeg obrtno-policijskog prava, SGMUP IV/1940, str. 35 do 60. — 152. Reforma naše cenzure filmova, SGMUP IV/1940, str. 276—282, 317—322 [O projektu nove uredbe, ki ni bil potrjen].

○ 153. **Spomenica o slovenskem gorskem pravu, Beograd 1954, 14 strani [razmnožena in poslana na naslove; spomenica ni bila javna, vendar jo je Goršič štel med svoja objavljena dela].

154. »Obče« in »splošno« v slovenskem izrazoslovju, JiS I/1955—56, str. 116—121.

○ 155. O strokovnom izrazu »zemeljsko pravo«, Pravnik XI/1956, str. 415 do 422.

○ 156. Die Wochein, slowenisch Bohinj — ein Walchename, ZhVSt 47/1956, str. 111—122.

○ 157. O nerabnem izrazu gorska palica, JiS II/1956—57, str. 224—225.

158. Kje je pravšnje mesto rojstnemu imenu, JiS II/1956—57, str. 284—285.

○ 159. Nekoliko pravnih napomena o pitanju staroslovenskog društva, Arhiv za pravne i društvene nauke 72/1957, str. 118—130 [Stališče do Grafenauerjevega Ustoličevanja in do Hauptmannove Staroslovenske družbe].

160. O prejudicijalnom utvrđivanju u parničnom postupku, Pravni život VI/1957, 8—9, str. 1—9.

161. Problematika in problematičen, JiS III/1957—58, str. 90—91.

○ 162. Vinogorski, gora in gornik, JiS III/1957—58, str. 231—233.

○ 163. Gosposčina in gospostvo, JiS III/1957—58, str. 334—336.

○ 164. Sposobnost za stranko in pravdna sposobnost po gorskem pravu, Pravnik XIII/1958, str. 338—343.

○ 165. Die rechtsgeschichtliche Bedeutung des Terminus »Schild und Krug«, Ein Beitrag zur Frühgeschichte des Weinbergrechts, ZhVSt 49/1958, str. 137—151.

○ 166. Polharsko izrazoslovje, JiS IV/1958—59, str. 26—27.

○ 167. Aktivna in pasivna legitimacija po gorskem pravu, Pravnik XIV/1959, str. 33—37.

168. Prejudicialno postopanje po zakonu o pravdnem postopku oziroma de lege ferenda, Pravnik XIV/1959, str. 319—328.

○ 169. Zur sozialgeschichtlichen Wertung der steirischen Bergrechtskodifikation aus dem Jahre 1543, Südost-Forschungen XVIII/1959, str. 265—281.

170. Blagopravnost in spodobnost, JiS V/1959—60, str. 60—62. — 171. Še enkrat: Odgovarjati — ustrezati, JiS V/1959—60, str. 156—157.

○ 172. Gorski gospod kot pravdna stranka, Pravnik XV/1960, str. 43—48.

- 173. Tretje osebe kot pravdne stranke v gorskem pravdnem postopku, *Pravnik* XV/1960, str. 355—358.
- 174. Organizacija gore in Gorske bukve, *Kronika* VIII/1960, str. 36—40.
- 175. Die Anfänge der slawischen Rechtsschule von Graz (1913/1914). Eine literarisch-historische Studie aus dem Bereiche der Rechtsgeschichte, *ZhVSt* 51/1960, str. 119—135.
- 176. Zastopanje strank na gorskem pravdnem dnevu, *Pravnik* XVI/1961, str. 45—49.
- 177. O strokovnih imenih, izvornih terminih in neologizmih, *Pravnik* XVI/1961, str. 241—244.
- 178. O vplivu nemškega mestnega prava na gorsko pravo slovenskega ozemlja, *Pravnik* XVI/1961, str. 325—336.
- 179. Mejaštvo in organizacija vinskih gora, *Kronika* IX/1961, str. 31—36.
- 180. O problemu starosti slovenskih priredb gorskih členov, *Slovenski etnograf* XIV/1961, str. 67—90.
- 181. Purizem in pravniški jezik, *JiS* VII/1961—62, str. 23—26, 50—53. —
- 182. Uboj ali umor ali ubojstvo? *JiS* VII/1961—62, št. 8, platnice.
- 183. *Ob oceni najnovejšega prikaza zgodovine prava Slovencev, *Pravnik* XVII/1962, str. 34—42 [O knjigi S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*].
- 184. Vabljenje strank po gorskem pravu, *Pravnik* XVII/1962, str. 387—390.
- 185. O rodbinski zadruzi kot izrazoslovnem problemu, *Zgodovinski časopis* XVI/1962, str. 209—211.
- 186. Slovensko ljudsko pravdo pravo, *Kronika* X/1962, str. 106—111.
- 187. Nekaj pogledov na družbenost starih Slovencev, *Slovenski etnograf* XV/1962, str. 33—54.
- 188. Zur Frage der feudalen Rezeption des Weinbergrechtes in der Steiermark, *ZhVSt* 53/1962, str. 305—320.
- 189. Gospodarsko-družbene osnove kmetiškega ljudskega sodstva s slovenskega ozemlja, *Pravnik* XVIII/1963, str. 333—349.
- 190. Pravdni stroški v gorskem pravdnem postopku, *Pravnik* XVIII/1963, str. 454—458.
- 191. Orglarski mojster Franc Goršič (1836—1898) (Spomini na očeta), *Kronika* XV/1967, str. 103—112.

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI, SIMPOZIJI

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO V LETIH 1966—1968

Tajniško poročilo za obdobje med XVI. in XVII. občnim zborom

Na XVI. občnem zboru 10. decembra 1966 je bil za predsednika izvoljen dr. Ferdo Gestrin, novi odbor pa se je na svoji prvi seji konstituiral takole: podpredsednik dr. F. Zwitter, tajnik dr. M. Stiplovšek, blagajnik dr. F. Škerl, knjižničar dr. I. Voje, predstavnik Kronike v odboru dr. J. Šorn, skrb za kontakt s publicistiko dr. J. Pleterski, vodja šolske sekcije Tomaž Weber, odborniki pa so bili še: dr. M. Britovšek, Olga Janša, dr. V. Melik, Antoša Leskovec, Majda Smole in Nevenka Simončič, ki je v odboru zastopala študente. Za predsednika nadzornega odbora je bil izvoljen dr. Pavle Blaznik, člana pa sta bila dr. Marija Verbič in dr. Sergij Vilfan.

Novi odbor je največ pozornosti posvetil izdajanju društvenih glasil, poživiti dela šolskega sekcije in organizaciji zborovanja slovenskih zgodovinarjev, prizadeval pa si je v čim večji meri izvrševati tudi vse druge naloge, ki si jih je zastavilo ZDS v novih pravilih. Z društvenimi pravili, ki jih je sprejel XVI. občni zbor, potrdil pa republiški sekretariat za notranje zadeve 23. marca 1967, je delovanje ZDS usklajeno z določbami novega temeljnega zakona o društvih.

XVI. občni zbor je tudi sklenil naj bodo v prihodnje občni zbori vključeni v program zborovanja slovenskih zgodovinarjev, da bi se tako čim več članov lahko nadrobneje seznanilo z uspehi in problemi v društvenem delovanju ter dalo odboru pobude za nove akcije. Ta odločitev je dosegla svoj namen, saj se je na XVII. občnem zboru 26. septembra 1968 v gradu Kromberk pri Novi Gorici zbralo doslej največ članov, ki so dali nekaj pomembnih predlogov za posredovanje ZDS na republiškem sekretariatu za prosveto in kulturo za ureditev nekaterih perečih problemov pri pouku zgodovine na osnovnih in srednjih šolah. Med XVI. in XVII. občnim zborom je imel odbor osem sej, večkrat pa so se sestale tudi njegove komisije, ki so razpravljale o zborovanju zgodovinarjev v Novi Gorici, o seminarjih za učitelje zgodovine, o udeležbi in referatih članov društva na jugoslovanskih in mednarodnih kongresih zgodovinarjev ter še o nekaterih drugih vprašanjih.

Glede števila članov ni bistvenih sprememb. Uspešna je bila akcija za pridobivanje novih članov na zborovanju v Novi Gorici, kjer se je v ZDS vpisalo 22 zgodovinarjev. Tudi število ustanov, ki so naročene na Zgodovinski časopis, že nekaj časa stagnira. Posebno pozornost je odbor po odobitvi novih pravil posvetil ureditvi statusa dotedanjih podružnic, ki so lahko postale skupinski člani ZDS. Nova pravila pa so omogočila tudi ustanovam, ki se ukvarjajo z raziskovanjem zgodovine, da postanejo skupinski člani in se tako tesneje povežejo z ZDS. Na XVII. občnem zboru so bile sprejete kot skupinski člani v ZDS naslednje dotedanje podružnice: Muzejsko društvo v Škofji Loki, Zgodovinsko društvo za Gorenjsko v Kranju, ter zgodovinska društva v Celju, Mariboru in Ptuj. Za skupinske člane pa je občni zbor sprejel tudi naslednje delovne organizacije: Inštitut za zgodovino pri SAZU, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Inštitut za narodnostna vprašanja in oddelek za zgodovino filozofske fakultete. Tako ima sedaj ZDS 9 skupinskih članov.

Vse podružnice, ki so se v ZDS vključile kot skupinski člani, so bile v zadnjih dveh letih precej aktivne. Muzejsko društvo v Škofji Loki je v tem obdobju izdalo XIII. in XIV. letnik Loških razgledov, gradivo za letnik 1968 pa je oddalo v tiskarno. Uspelo je rešiti finančno vprašanje te publikacije, ki spet

izhaja v starem obsegu. Tudi krog sodelavcev Loških razgledov je uspelo zelo razširiti. 1967. leta je ta podružnica organizirala tudi šestdnevno muzejsko ekskurzijo na Bavarsko. Društveni predstavniki sodelujejo v svetu Loškega muzeja in v občinski komisiji za spomeniško varstvo. Pomemben uspeh je dosegla tudi podružnica škofjeloškega društva v Železnikih, ki je 1967. leta organizirala razstavo lesne obrti. Zgodovinsko društvo v Mariboru je v sodelovanju z Združenjem visokošolskih zavodov in založbo Obzorja posvetilo posebno skrb rednemu izhajanju Časopisa za zgodovino in narodopisje. 1967. leta sta izšla II. in III. letnik N. V. ČZN (XXXVII. in XXXVIII. v celoti) za leti 1966 in 1967 v nakladi 700 izvodov. IV. letnik je bil ob XVII. občnem zboru tik pred izidom, uredništvo pa je imelo zbranega že nekaj gradiva za V. letnik, ki ga bo posvetilo spominu prof. Franja Baša. Uredništvu je tudi uspelo zelo razširiti zamenjavo ČZN za jugoslovanske in inozemske historične publikacije. 22. oktobra 1967 je društvo odkrilo spomenik dr. Franju Kovačiču v Veržeju. Ta podružnica je skupaj z ZDS prevzela tudi vsebinsko pripravo simpozija ob 100-letnici ljutomerskega tabora, ki je bil v začetku oktobra 1968. Mariborska podružnica uspešno razvija stike z društvi zgodovinarjev v Gradcu, Szombathelyju in Zalaegerszegu. Zgodovinsko društvo za Gorenjsko združuje zgodovinarje iz petih gorenjskih občin, tesno pa sodeluje zlasti z Gorenjskim muzejem in Zavodom za prosvetno-pedagoško službo v Kranju. V oktobru 1967 je organiziralo dvodnevno ekskurzijo v Kanalsko dolino in na Koroško s skoraj 100 udeleženci, v sodelovanju z ZDS pa je priredilo tudi dva seminarja za učitelje zgodovine. V okviru Zgodovinskega društva v Celju je zelo aktivna sekcija za pouk, ki skrbi za obiske šol v celjskem muzeju revolucije in za predavanja. Zgodovinsko društvo v Ptujju šteje 230 članov. Organiziralo je več predavanj, ki so bila dobro obiskana, ter ekskurzije po Sloveniji, na Poljsko, Madžarsko, v Italijo, Avstrijo in ČSSR. 1967. leta je odkrilo tudi spominsko ploščo Matiji Murku. V zadnjem času pa je društvo začelo pripravljati proslavo 1900-letnice Ptujja, ki bo 1969. leta.

Poudariti moramo, da so bili stiki med podružnicami in odborom ZDS v zadnjih dveh letih nekoliko tesnejši in da so dobile za izvedbo nekaterih akcij od osrednjega odbora tudi precej pomoči. S tem je odbor začel uspešno reševati eno od nalog, ki mu je jo naložil XVI. občni zbor.

S posebno prizadevnostjo pa se je odbor ZDS skupaj z uredništvom lotil naloge, da uskladi izhajanje Zgodovinskega časopisa s koledarskim letom. Zaradi različnih vzrokov zapoznelo izhajanje ZČ je negativno vplivalo na zamenjave z domačimi in inozemskimi revijami, na število sodelavcev in tudi na člane, ki so na več občnih zbora opozarjali na to pomanjkljivost. Sredi 1967 je izšel dvojni XIX. in XX. letnik ZČ za leti 1965 in 1966, tj. Zwitterjev zbornik na 427 straneh, sredi naslednjega leta pa je izšel XXI. letnik za leto 1967 na 323 straneh. Uredništvo ZČ je predlagalo za zagotovitev rednega izhajanja osrednjega slovenskega historičnega glasila dva ukrepa: izhajanje ZČ v dveh snopičih letno in okrepitev uredništva s tehničnim urednikom. Na seji 12. maja 1967 je odbor ZDS oba predloga sprejel in imenoval za tehničnega urednika dr. Jožeta Šorna. V začetku septembra 1968 je izšel prvi zvezek XXII. letnika ZČ za leto 1968 na 166 straneh. Tako je tekoči letnik prvič od začetka izhajanja ZČ usklajen s koledarskim letom. Uredniški odbor ZČ so sestavljali dr. B. Grafenauer kot odgovorni urednik, člani pa so bili dr. Stane Gabrovec, dr. F. Gestrin, dr. V. Melik, dr. M. Kos, Bogomir Stupan, dr. F. Škerl in dr. F. Zwitter.

Sekcija za lokalno zgodovino je tudi v zadnjih dveh letih skrbela, da je Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, redno izhajala v treh številkah letno. Do XVII. občnega zbora sta izšli že dve številki XVI. letnika za leto 1968, tretja pa je bila pripravljena za tisk. Uredništvo si je prizadevalo, da s krajšimi poljudnoznanstvenimi prispevki zajame kolikor mogoče vse slovensko ozemlje, večjo pozornost pa je posvetilo tudi objavljanju poročil o delu zavodov in društev, o novih publikacijah s področja slovenske krajevne zgodovine in o muzejskih zbirkah ter zgodovinskih razstavah. Upravo Kronike vodi od 1967. leta Mestni arhiv v Ljubljani. Med prihodnjimi nalogami ured-

ništva oziroma uprave je pomembno zlasti pridobivanje novih naročnikov. Uredniški odbor je v zadnjih dveh letih vodil dr. Pavle Blaznik, člani pa so bili France Dobrovoljc, dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo Gestrin, Božo Otorepec, Zvone Miklavič, dr. Jože Šorn in dr. Sergij Vilfan. Po tragični smrti prof. Zvoneta Miklaviča marca 1968 je odgovorno uredništvo prevzel dr. J. Šorn.

Po občnem zboru v Novi Gorici so torej vsa tri glasila slovenskih zgodovinarjev uskladila čas izhajanja s koledarskim letom. O veliki znanstveni dejavnosti članov ZDS priča tudi njihovo sodelovanje v Prispelkih za zgodovino delavskega gibanja, v raznih lokalnih zbornikih (Kamniški zbornik, Celjski zbornik, Svet med Dravo in Muro itd.) ter v publikacijah Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije. V uredništvu Jugoslovenskega istorijskega časopisa zastopa ZDS dr. B. Grafenauer, sourednik tujejezične revije Acta historica Jugoslaviae je dr. V. Melik, za prispevke iz Slovenije v zveznem glasilu za pouk zgodovine Nastava historije pa skrbita dr. F. Gestrin in Tomaž Weber. To glasilo je namesto Historijskega pregleda začelo izhajati v šolskem letu 1967/68 in je nanjo naročeno iz Slovenije okrog 220 zgodovinarjev.

Druga pomembna oblika za povezovanje članstva ZDS in njegovo strokovno izpopolnjevanje so zborovanja slovenskih zgodovinarjev, znanstvena posvetovanja in sestanki. Največ dela je imel odbor s pripravo XV. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, ki je bilo od 9. do 13. septembra 1968 v Novi Gorici. Glede na tradicijo, da si zborovanja sledijo vsaki dve leti, bi moral odbor XIV. zborovanje organizirati že eno leto poprej. Za daljši razmak med XIII. in XIV. zborovanjem se je odbor odločil zaradi pomembnih jubilejev in tudi zato, da se izogne soupadanju s V. kongresom zgodovinarjev Jugoslavije 1969. leta v Ohridu. S XIV. zborovanjem je ZDS počastilo tri pomembne dogodke v zgodovini slovenskega naroda v njegovem boju za enakopravnost, za združitve narodnostnega ozemlja in za politično samostojnost: 100-letnico uveljavljanja slovenskega političnega življenja, 50-letnico nastanka Jugoslavije in 25-letnico vseljidske vstaje na Primorskem. Zborovanja se je udeležilo nad 200 zgodovinarjev iz Slovenije in slovenski šolniki ter kulturni delavci iz Trsta in Gorice. Na zborovanju je bilo prebranih 16 referatov. XIV. zborovanje je bilo po obsegu, saj je delovni program trajal polne štiri dni, peti dan pa je bila ekskurzija v Beneško Slovenijo. Po problematiki, ki se je na njem obravnavala in po številu udeležencev, je prekašalo vse dotedanje v skoraj tridesetletni tradiciji zborovanj slovenskih zgodovinarjev. Pripomniti moramo, da so to zborovanje prvič obišrnejše spremljali številni časniki (Delo, Večer, Primorski dnevnik, Goriški vestnik) in RTV.

ZDS je skupaj z Inštitutom za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in Univerzo soorganiziralo simpozij ob 50-letnici oktobrske revolucije in 30-letnici ustanovitve KPS, ki je bil novembra 1967 v Ljubljani. V organizacijskem odboru sta društvo zastopala dr. F. Zwitter in dr. F. Gestrin. Arheološko društvo je začelo 1967. leta pripravljati simpozij o doseljevanju Slovanov v Vzhodne Alpe in slovensko ozemlje. V pripravljalnem odboru je zastopal društvo dr. B. Grafenauer. Dr. F. Zwitter se je udeležil simpozija o zgodovini farmacije in počastitve ob 80-letnici zgodovinarja farmacije Minařika. Odbor ZDS je tudi dal pobudo za spominski večer za pokojnim prof. Franjom Bašem, ki je bil v Bistri v organizaciji Tehniškega muzeja Slovenije. Odbor je organiziral tudi sodelovanje slovenskih zgodovinarjev na nekaterih jugoslovanskih simpozijih. Manj uspehov je imel pri organizaciji članskih sestankov. Marca 1967 je dr. F. Zwitter poročal na sestanku o historičnih konferencah o nacionalni problematiki v Avstro-Ogrski, maja pa je dr. France Černe predaval o ekonomski politiki v reformnem obdobju.

Za dober stik s člani ZDS, ki poučujejo na šolah, je poskrbela tudi šolska sekcija. V sodelovanju z Zavodom za šolstvo SR Slovenije je od 19. do 25. januarja 1967 organizirala seminar za srednješolske profesorje in pedagoške svetovalce iz vseh območij Slovenije. Na njem je bilo 84 udeležencev; predavali so dr. F. Gestrin, dr. B. Grafenauer, dr. V. Melik, dr. M. Mikuš, dr. I. Voje in dr. F. Zwitter o najnovejših dognanjih zgodovinske znanosti oziroma o nekaterih problemih, ki so pomembni pri pouku zgodovine, Tomaž Weber pa je

razpravljaj o nekaterih problemih iz metodike pouka zgodovine. Podobne seminarje je ZDS organiziralo s področnimi zavodi za prosvetno-pedagoško službo aprila 1967 v Kranju, junija v Ljubljani, januarja 1968 v Dravogradu, februarja pa v Kopru in Celju. ZDS si je tudi z nekaterimi drugimi akcijami prizadevalo izboljšati kvaliteto pouka zgodovine v naših šolah. Tako so odborniki in člani ZDS sodelovali v komisiji za učbenke pri republiškem sekretariatu za prosveto in kulturo ter sestavljanju učnih načrtov za zgodovino na gimnazijah in srednjih strokovnih šolah na Zavodu za šolstvo SR Slovenije. Prav v zadnjem času so člani ZDS napisali več novih učbenikov, priročnikov in sodelovali pri izdelavi šolskega zgodovinskega atlasa. Žal protest društva proti okrnitvi pouka zgodovine na tehniških šolah pri pedagoškem svetu Slovenije ni uspel. ZDS se je vključilo tudi v razpravo o zveznih tezah o vzgoji in izobraževanju. Odločno se je uprlo zlasti siromašenju oziroma razbitju šol II. stopnje. Tudi na XIV. zborovanju slovenskih zgodovinarjev je en referat obravnaval problematiko šolstva in sicer je Tomaž Weber obdelal vprašanje pomena zgodovinskega pouka na srednjih šolah.

ZDS se je, kakor že v prejšnjih letih, tudi v tej poslovni dobi ukvarjalo z muzejskimi in arhivskimi vprašanji ter sodelovalo s sorodnimi strokovnimi društvi. Tako je društvo sprožilo s članki v Delu, Večeru in Naših razgledih ter z drugimi posredovanji vprašanje narodnega muzeja in prostorov zanj. Kot primerno lokacijo za narodni muzej je predlagalo ljubljanski grad. S to akcijo je ZDS znova postavilo pred slovensko javnost ta problem kot nujen in pereč ter sprožilo razprave o njegovi rešitvi. V zvezi z obiskom jugoslovanske državne delegacije na Dunaju je ZDS seznanilo Skupščino SR Slovenije in njen Izvršni svet s svojim stališčem, da morajo naši predstavniki vztrajati na izvedbi arhivske konvencije z Avstrijo iz 1923. leta. ZDS je imelo tudi svoje predstavnike v samoupravnih organih Narodnega muzeja in Mestnega arhiva v Ljubljani. V svetu Narodnega muzeja je društvo zastopal dr. F. Gestrin, ki je bil tudi predstavnik v svetu Mestnega arhiva do 22. marca 1968, ko je bil po preteku njegove mandatne dobe izvoljen dr. J. Šorn. ZDS tesno sodeluje zlasti z Društvom arhivarjev SR Slovenije. To se je manifestiralo tudi na IV. zborovanju slovenskih arhivarjev v Ptujju 1967. leta, na katerem je več članov ZDS nastopilo z referati.

Z zamenjavami ZČ za domače in tuje historične publikacije je knjižnica ZDS v zadnji poslovni dobi narasla za 173 zvezkov in je imela ob zadnjem občnem zboru 2165 zvezkov. Nerešeno je vprašanje tekočega urejanja knjižnice, zaradi naglega naraščanja pa bo v bližnji prihodnosti aktualno tudi vprašanje prostorov. Za povečanje števila obiskovalcev in tudi za rešitev drugih problemov bo koristna njena tesnejša povezava z biblioteko oddelka za zgodovino na filozofski fakulteti.

V zadnji poslovni dobi so se zelo razrahljale zveze med ZDS in zgodovinskimi društvi v drugih republikah ter z Zvezo društev zgodovinarjev Jugoslavije in Nacionalnim komitejem za historične vede. Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev oba osrednja foruma jugoslovanskih zgodovinarjev nista mogla sklicevati sej. Tako je imel Nacionalni komitej, v katerem je ZDS zastopal dr. F. Zwitter, le eno sejo in sicer 13. decembra 1967. Na njej je razpravljaj predvsem o udeležbi in referatih jugoslovanskih zgodovinarjev na mednarodnem kongresu zgodovinarjev v Moskvi 1970. leta, o sodelovanju na mednarodnem kongresu o razpadu Avstro-Ogrske na Dunaju in na kongresu slavistov v Pragi 1968. leta ter o nekaterih drugih mednarodnih stikih. Na seji so tudi obravnavali poročilo o udeležbi jugoslovanskih zgodovinarjev na mednarodnem kongresu o avstrijsko-ogrskem sporazumu, ki je bil avgusta 1967 v Bratislavi. Na njem je imel dr. F. Zwitter referat o vzrokih in posledicah avstrijsko-ogrskega sporazuma, dr. V. Melik pa je predaval o slovenski politiki ob začetku dualizma.

Odbor ZDS je na svoji seji 6. oktobra 1967 razpravljaj o škodljivih posledicah nedejavnosti Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije. Dal je pobudo za sklicevanje seje zveze uprave, na katero naj bi republiška društva poslala svoje zastopnike na lastne stroške. Ta predlog je bil sprejet in marca 1968

se je sestala zvezna uprava, ki je razpravljala predvsem o V. kongresu zgodovinarjev Jugoslavije, o mednarodnih zvezah, o zveznih historičnih publikacijah in novem odboru, ker je dotedanjim članom po pravilih že potekel mandat. Glavna tema na kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev septembra 1969 v Ohridu bodo etnični in nacionalni procesi pri jugoslovanskih narodih, pred njegovim začetkom pa bodo še simpoziji o odporu v Evropi v drugi svetovni vojni, o metodologiji zgodovinske vede, o arhivistiki in o problemu pouka zgodovine. Dr. F. Zwitter je bil pooblaščen, da koordinira sodelovanje jugoslovanskih zgodovinarjev na mednarodnem kongresu o razpadu Avstro-Ogrske na Dunaju. Obravnavali so tudi program mednarodnega kongresa v Moskvi, na katerem bosta imela dva jugoslovanska zgodovinarja referate, izdana pa bo tudi posebna publikacija o Makedoniji. ZDS je že poslalo Zvezi društev zgodovinarjev Jugoslavije predlog za referate slovenskih zgodovinarjev na kongresu v Ohridu.

Zveza društev zgodovinarjev Jugoslavije in Nacionalni komite za historične vede predstavljata jugoslovansko zgodovinsko znanost in zgodovinarje v tujini, vzpostavljata in vzdržujeta zveze z organizacijami zgodovinarjev v drugih državah in usklajujeta dejavnost republiških društev. Glede na te pomembne naloge je ZDS mnenja, da je treba urediti redno financiranje obeh zveznih forumov in obnoviti njuno dejavnost v polnem obsegu.

Na občnem zboru 10. septembra 1968 se je predsednik dr. F. Gestrin zahvalil skladu za založništvo SR Slovenije, ki s svojo subvencijo omogoča izdajanje ZČ in deloma tudi Kronike. Za organizacijo zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici pa je prispevala dotacijo republiška konferenca SZDL in skupščina občine Nova Gorica. Odbor ZDS se jima je za njuno razumevanje tudi pismeno zahvalil. Nadzorni odbor je v svojem poročilu na občnem zboru ugotovil, »da je odbor odlično reševal zadane naloge« in je predlagal njegovo razrešnico s pohvalo, ki je bila tudi soglasno sprejeta. Na XVII. občnem zboru je bil za prvega častnega člana ZDS izvoljen akademik prof. dr. Milko Kos. Društvo se mu je tako oddolžilo za njegovo pomembno in obsežno znanstveno delo, za njegovo dolgoletno pedagoško delo na Univerzi ter za njegovo sodelovanje na vodilnih funkcijah v društvu in v uredništvih historičnih publikacij.

Na občnem zboru izvoljen odbor se je na svoji prvi seji 26. septembra 1968 konstituiral takole: predsednik dr. B. Grafenauer, podpredsednik dr. F. Zwitter, tajnik Olga Janša, blagajnik dr. F. Škerl, knjižničar dr. I. Voje, arhivar Ema Umek, predstavnik Kronike v odboru dr. J. Šorn, skrb za kontakt s publicistiko ima še nadalje dr. J. Pleterski, šolsko sekcijo vodijo Tomaž Weber, Branko Božič in Tine Robida, odborniki pa so še dr. M. Britovšek, dr. F. Gestrin, Antoša Leskovec, Branko Marušič, dr. V. Melik, dr. M. Stiplovšek, študentje pa so izvolili za svojega zastopnika v odboru Vinka Demšarja. Za odgovornega urednika ZČ je bil izvoljen dr. F. Gestrin, v uredništvo pa vsi dotedanji člani.

Miro Stiplovšek

Blagajniško poročilo

Pregled dohodkov in izdatkov v blagajni Zgodovinskega društva v poslovnih dobi od 9. decembra 1966 do 10. septembra 1968, ko je bilo na občnem zboru dano naslednje poročilo:

dohodkov	143.940,53 N din
izdatkov	112.750,77 N din
saldo	31.189,76 N din

Relativno visok saldo je društvena blagajna trenutno izkazovala, ker je bil Zgodovinski časopis, ki ga izdaja Zgodovinsko društvo, tedaj v tisku oziroma na tem, da izide in finančni stroški zanj še niso bili znani. Društvo jih mora

poravnati vedno takoj po izidu. Relativno visok saldo je zato bil dejansko le nekaj trenutnega.

V zvezi z društvenimi financami se je pojavil problem članstva, ker ima blagajna zaradi pobiranja naročnine za Zgodovinski časopis največ pregleda nad dviganjem in padanjem članstva. Na občnem zboru se je zato pojavil problem kot pereč. Članov je bilo 288, to se pravi takih, ki so poravnali naročnino in članarino. Toda od 288 je treba odšteti 7 takih, ki so izstopili in 9, ki so umrli. Ostane le 272. Med njimi je v času občnega zbora bilo 16 študentov. Akcija za pridobitev novih članov je postala nujno potrebna.

Razen individualnih članov ima društvo glede naročnine na Zgodovinski časopis tudi članstvo ustanov. Teh je v trenutku občnega zbora bilo 213. V primeri s prejšnjim letom jih je bilo 26 manj. Torej se je tudi pri njih pojavila tendenca padanja in bo potrebna akcija za dvig članov. Kakor pri individualnih članih tudi tu položaj članov ni rožnat in bo treba vsestranske akcije, da se položaj izboljša. Samo večje število članov olajša izhajanje društvene revije, padanje članov pa jo spravlja v težave.

Na tem mestu moramo omeniti, da je najpomembnejši vir dohodkov pri našem društvu bila subvencija Sklada za pospeševanje založništva. V pretekli poslovni dobi je znesla 74.850,00 N din. V vsoto sta bili vključeni dve subvenciji, to je pomoč za dva Zgodovinska časopiša. Prvi je izšel že v začetku poslovne dobe, drugi pa je na koncu poslovne dobe na tem, da izide. Zgodovinsko društvo se Skladu za izkazano pomoč toplo zahvaljuje.

France Skerl

XIV. ZBOROVANJE SLOVENSКИH ZGODOVINARJEV V NOVI GORICI (OD 9. DO 13. SEPTEMBRA 1968)

Štirinajstemu, do sedaj vsebinsko in časovno najširšemu zborovanju slovenskih zgodovinarjev (skupno z ekskurzijo v Beneško Slovenijo je zborovanje trajalo pet dni), so dajala vsebinsko in časovno obeležje štiri prelomna obdobja naše daljše in bližje preteklosti; prva afirmacija slovenskih narodnostnih in političnih hotenj pred sto leti, razpad Avstro-Ogrske pred petdesetimi leti in rojstvo prve jugoslovanske države, dvig primorskega ljudstva v upor pred petindvajsetimi leti ter pričetek rasti Nove Gorice po priključitvi Primorske k matičnemu narodu. — In prav tem jubilejem je bilo posvečeno novogoriško zborovanje.*

Zborovanja se je v celoti udeležilo približno 200 zgodovinarjev. Po pozdravu predsednika novogoriške občinske skupščine Milana Vižintina, je navzoče pozdravil v imenu SAZU akademik dr. Milko Kos, pozdravili pa so zborovanje tudi zastopniki zamejskih goriških in tržaških Slovencev (prof. Rado Bednarik v imenu sindikata slovenskih šolnikov iz Gorice, dr. Samo Pahor je prinesel pozdrave slovenske Studijske knjižnice v Trstu, dr. Boris Pahor je pozdravil zborovanje v imenu slovenske tržaške revije Zaliv, navzoči pa so bili tudi predstavniki SKGZ in drugi).

Vsebinsko je zborovanje zajemalo tri obsežnejša poglavja naše preteklosti, med njimi kot prvo, prerez slovenske problematike na prelomu šestdesetih in sedemdesetih let preteklega stoletja, sledila so vprašanja slovenske zgodovine iz časa pred prvo svetovno vojno in ob razpadu stare monarhije, tretjemu kompleksu pa so bila posvečena nekatera vprašanja NOB na Primorskem; dodatno sta bila prebrana še referat prof. Tomaža Webra o pomenu pouka zgodovine na naših šolah, ter informacija o novogoriškem arhivu.

* Opomba uredništva: Referate, ki so bili prebrani na zborovanju, oziroma širše razprave, iz katerih je bil podan na zborovanju le povzetek, bomo objavili postopoma v Zgodovinskem časopisu. V drugem zvezku 22. letnika za leto 1968 sta objavljeni razpravi J. Pleterski, Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje ter L. Ude, Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrski armadi. Ta zvezek 23. letnika za leto 1969 zajema referate oz. razprave B. Marušiča, T. Zorna, F. Sebjaniča, V. Melika, D. Kermavnerja in M. Mikuža. V naslednjem zvezku letnika pa bodo po možnosti izšli tudi še vsi ostali referati oziroma razprave.

Prvo predavanje na zborovanju je imel tov. Branko Marušič o goriških, pa tudi istrskih Slovencih na prelomu 60 in 70 let preteklega stoletja. Na ta referat so se navezovali referati o slovenski narodnostni in politični problematiki po posameznih slovenskih deželah. Tako je Samo Pahor orisal problematiko v Trstu, Jaromir Beran je govoril o Beneški Sloveniji, podpisani o Koroški, Viktor Vrtnjak o Štajerski, Franc Sebjanič o Prekmurju ter Vasilij Melik o Kranjski, v posebnem referatu pa je isti referent podal še zaokroženi pregled Frančka Rozmana o politiki delavskega gibanja na Slovenskem v očitnem obdobju, odpadlo pa je predavanje sovjetske zgodovinarke J. V. Čurkine o odnosu nekaterih slovenskih liberalcev do Rusije v šestdesetih letih preteklega stoletja. Žal je zaradi časovne utesnjenosti morala večina referentov podati le povzetek širših in vsebinsko poglobljenih referatov, tako da bo možno dokončno ovrednotenje referatov šele po njihovi celotnostni objavi, vsekakor pa so referati v marsičem odsevali stanje raziskav slovenske problematike šestdesetih let preteklega stoletja v našem zgodovinoisju, ki je puščalo do sedaj nekatera vprašanja ob strani (npr. vprašanje krepitve slovenske narodne zavesti na območju Trsta). V diskusiji k referatom je prof. Marjan Komjanec uvodoma opozoril na nekatere nejasnosti pri razpravljanju o klerikalizmu na Slovenskem, predvsem pa je pozval k širšim in tesnejšim stikom med Slovenci na obeh straneh jugoslovansko-italijanske meje. Branko Marušič je ob referatu prof. Berana osvetlil nekatere aspekte problematike beneških Slovencev, medtem ko je prof. Fran Zwitter med drugim opozoril na gradivo Petra Kozlerja o etničnih strukturah posameznih slovenskih dežel iz srede preteklega stoletja, ki še čaka na obdelavo (do sedaj je bilo obdelano edino le gradivo za Koroško v delu B. Grafenauerja »Czörnigova etnografska statistika in njena metoda, Razprave SAZU, 1950). Ob referatih Branka Marušiča in Sama Pahorja je prof. Zwitter opozoril še na zmotno stališče v italijanskem zgodovinoisju, da je prišlo do slovenskega političnega gibanja na Goriškem s podporo avstrijske vlade, kar pa ne drži, res pa je bilo takrat slovensko gibanje v nekem smislu avstrijski vladi simpatično. Dalje je prof. Zwitter opozoril, da je Matija Majar-Ziljski doslej še ne dokončno osvetljena osebnost naše preteklosti; pokazal pa tudi na vrzeli v zgodovinoisju o Prekmurju, ki izhajajo predvsem iz študija literarne zgodovine, ki ne upošteva političnih nazorov slovenskih, buditeljev na tem prostoru. Posebno zanimiva diskusija se je razvila ob vprašanju umestnosti označevanja mladoslovenske struje v 60 letih z liberalci, pri čemer je dr. Dušan Kermavner opozoril na podlagi lastnih raziskav na neustreznost takega poznamenovanja. Prof. Zwitter in dr. Melik sta v odgovoru utemeljeno opravičevala tako poznamenovanje, izhajajoč predvsem iz upoštevanja različnosti idejnih usmeritev in svetovnonazorskih gledanj tudi v okviru privržencev istega političnega tabora, pa tudi v različnih situacijah. V. Melik je ob drugi problematiki opozoril tudi na dejstvo, da se ne sme pozabiti nekaterih socialnih borb s socialno problematiko, ki so se na Primorskem, pa tudi drugod, odigravale v 60. letih 19. stoletja. O vprašanju arhivov, predvsem tistih na ozemlju Italije, juvnih za slovensko zgodovino je v diskusiji govoril akademik Milko Kos, Ivo Juvančič pa opozoril na nekatera vprašanja politične usmeritve Andreja Einspielerja.

Drugo težišče novogoriškega zborovanja je bil čas pred usodnostnim letom 1914 ter obdobje med prvo svetovno vojno in ob njenem koncu. Kot prvi je k temu kompleksu govoril dr. Vladimir Dedijer, ki je izhajajoč iz svoje knjige »Sarajevo 1914«, slov. izdaja 1966, govoril o Preporodu in o drugih jugoslovanskih mladinskih gibanjih pred prvo svetovno vojno. V referatu je opozoril na svoje nove izsledke, poudaril pa tudi, da za dokončno podobo še vedno niso na razpolago vsi morebitni ohranjeni viri. Na ta referat se je navezovalo predavanje dr. Janka Pleterskega o trializmu pri Slovencih in o narodnem zedinjenju. V njem je avtor opozoril na zanimiva stališča slovenskih klerikalcev v času prve svetovne vojne do trializma in do jugoslovanskega vprašanja, posebej pa podčrtal pomen gibanja za majniško deklaracijo za nadaljnje slovenske orientacije v času zadnje krize habsburške monarhije. O vojaških

uporih v avstro-ogrski vojski 1918 je na zborovanju posebej govoril Lojze Ude. Nadrobno je razčlenil posamezne faze tega fenomena, istočasno pa v diskusiji podčrtnaval temeljni pomen narodnostne ideje (tudi med upori) za politično zedinjenje Jugoslovanov. Na isto razdobje sta se priključevala še dva referata: referat dr. Dragovana Šepića o Slovencih in o jadranskem vprašanju za časa prve svetovne vojne, v katerem je zajel tako srbske kot italijanske koncepcije o tem vprašanju, ter delovanje Jugoslovanskega odbora; drugi pa je bil mestoma polemični referat dr. Dušana Kermavnerja o posegu Ivana Cankarja v slovensko politiko 1918, izhajajoč predvsem iz stališča uveljavljanja teze o razpadu Avstro-Ogrske med Slovenci v času znanega Cankarjevega predavanja »Očiščenje in pomlajenje«. — Živahna polemika se je ob referatih razvila predvsem med dr. Vladimirjem Dedijerjem in dr. Dušanom Kermavnerjem ob vprašanju nekaterih apriornih tez o orientacijah jugoslovanskega mladinskega gibanja predvsem v smislu pripisovanja kasnejših stališč nosilcem mladinskega gibanja v času pred prvo svetovno vojno ter o njihovih stikih s takratnim socialističnim gibanjem. Od pripomb k drugim referatom je opozoriti predvsem na nekatere, med njimi na mnenje Dušana Kermavnerja k referatu Lojzeta Ude, da je vložil referent v oris vojaških uporov na območju avstrijske monarhije svoj lastni program s tem, da je priključil temu gibanju ideologijo deklaracijskega gibanja. V svojem diskusijskem prispevku je prof. Fran Zwitter podčrtnal, da jugoslovansko mladinsko gibanje pred prvo svetovno vojno sicer ni bilo neposredno povezano s socialisti, vendar pa je vsebovalo socialni moment; seveda pa ta mladina ni mogla imeti izkristalizirane ideologije; drugo vprašanje pa je, koliko mladine so ta mladinska gibanja zajela. Opozoril je tudi, da je delo Dragovana Šepića med Slovenci še vedno premalo poznano, med drugim pa se je diskusija drugih diskutantov dotaknila tudi problema koncepcij tržaških italijanskih socialistov glede priključitve Trsta Italiji, pa tudi opozorila, da dopušča gradivo tudi drugačne interpretacije Cankarjevih stališč, kot jih je dal Dušan Kermavner. Med odgovori referentov naj omenimo odgovor Lojzeta Ude, da vidi v dejstvu, da se je leta 1918 upiralo slovensko, ne pa nemško vojaštvo, moment narodnostne nezadovoljnosti; zavračal pa je tudi nekatere druge pripombe dr. Dušana Kermavnerja.

Tretji jubilej, kateremu je bilo zborovanje posvečeno, je bila petindvajsetletnica vseljudske vstaje na Primorskem. Dr. Metod Mikuž je v svojem referatu »Vprašanje zahodne meje v obdobju NOB in po vojni do pariške mirovne konference« (dejansko do julija 1945) govoril o neposrednih stikih med slovenskimi in italijanskimi političnimi forumi, tako s stališča NOB, kot tudi s stališča kasnejšega vprašanja razmejitve med Italijo in Jugoslavijo. Tako, kot je imelo predavanje dr. Mikuža za izhodišče predvsem politični razvoj, je dr. Tone Ferenc v referatu o splošni ljudski vstaji v Slovenskem primorju po kapitulaciji Italije, izhajal predvsem iz vojaške situacije v zajetem obdobju; pri tem pa imel za osnovo svoje obsežno delo »Kapitulacija Italije in NOB v Sloveniji jeseni 1943«, Maribor 1968.

Peti dan so udeleženci zborovanja izkoristili za ogled goriškega gradu, kjer sta jim podala pregled goriške zgodovine in problematiko goriških Slovencev akademik dr. Milko Kos in slovenski deželni svetnik Marko Waltritsch, zatem pa se med ekskurzijo po Beneški Sloveniji poklonili v Trčmunu spominu najvidnejšega beneškega Slovenca Ivana Trinka-Zamejskega.

Tone Zorn

»JESEN 1918«

S tem naslovom je v dneh od 21. do 25. oktobra 1968 priredil avstrijski vzhodni in jugovzhodni inštitut (Österreichisches Ost- und Südostinstitut) na Dunaju mednarodno posvetovanje zgodovinarjev o razpadu habsburške monarhije in novi ureditvi Evrope. Naročnik prireditve je bilo avstrijsko prosvetno ministrstvo, sodelovala pa je tudi univerza. Uvodno sta predavala dva avstrijska zgodovinarja in sicer Richard Plaschka o revolucionarni pobudi v končnem boju donavske monarhije in Fritz Fellner o razpadu donavske mo-

narhije z vidika svetovne zgodovine. Prvi je med drugim ugotovil, da so v končni fazi usodo Avstro-Ogrske odločili Čehoslovaki in Jugoslovani, med dokumenti revolucionarne pobude je prebral poslovilno pismo na smrt obsojenega slovenskega vodje upornikov v Murauu Boštjana Olipa. Drugi pa je opozarjal na dejstvo, da je nacionalni odpor v Avstro-Ogrski pomenil obenem zahtevo po demokratičnih postulatih, kar je temu odporu pridobilo simpatije tudi tam na zahodu, kjer sicer ni razumevanja za nacionalne zahteve; razpad Avstro-Ogrske je bil rezultat notranjega procesa. Čeprav o obeh referatih ni bilo možnosti diskusije na delovnih sestankih, je njuna usmeritev dajala splošni ton prireditvi z avstrijske strani. V delovnih razpravah je bilo slišati sicer tudi bolj tradicionalno opredeljena stališča avstrijskega zgodovinarja in tudi tisk («Die Presse») je ob začetku posvetovanja skušal udeležencem sugerirati — aktualno zaostreno ob češkoslovaških dogodkih — razmišljanje o tisočerihi nevarnostih, ki jih je prineslo razbitje »srednje Evrope« pred 50 leti, o tem, koliko nacionalnih upov so ta leta strla in kako malo pričakovane svobode prinesla itn. Vendar je posvetovanje ohranilo svoj stvarni, znanstveno delovni značaj.

Vsebinsko je posvetovanje bilo razdeljeno v tri tematska področja: I. diplomatski in vojaški razvoj (glavna referenta Bogdan Krizman, SFRJ, »Delovanje avstro-ogrske diplomacije v zadnjih mesecih pred razpadom«, in Karel Pichlik, ČSSR, »Vojaški zlom centralnih sil leta 1918«); II. družbeni in gospodarski nasledki vojne in revolucionarni pojavi v Evropi (glavni referenti Ivan Berend in György Ranki, Madžarska, »Gospodarski problemi Podonavja po razpadu avstro-ogrske monarhije«, in Vladimir Turok, ZSSR, »Ruska oktobrska revolucija in njen učinek na zlom avstro-ogrske monarhije«); III. demokratizacija centralnih sil — nastanek držav naslednic (glavna referenta Robert A. Kann, ZDA, »Demokratično načelo v spopadu razpada Avstro-Ogrske in nastopa držav naslednic« in Henryk Batowski, Poljska, ki pa svojega referata »Nacionalni konflikti pri nastanku držav naslednic« ni mogel osebno prebrati).

K vsakemu tematskemu področju je bila pripravljena vrsta koreferatov. Poleg sedmih avstrijskih je nastopilo nad trideset koreferentov iz Češkoslovaške, Madžarske, Romunije, Poljske, Jugoslavije, Francije, Velike Britanije, Sovjetske zveze, ZDA, Zvezne republike Nemčije. V diskusiji je Italijo predstavljala F. Valsecchi. Takšna udeležba je omogočila osvetlitev številnih problemov iz zastavljene tematike ne samo z vidika različnih nacionalno političnih izhodišč in ideologij, ampak je prinesla, kar je posebno pomembno, veliko novih rezultatov raziskovalnega dela in pokazala tudi vrednost novih metodoloških prijemov. Tako je delo posvetovanja v marsičem potrdilo uvodno tezo F. Fellnerja, da je zgodovinska obdelava razpada habsburške monarhije v veliki meri premagala težave, ki izvirajo iz nacionalne pogojenosti raziskovalcev in da se zdaj pred njo postavljajo predvsem metodološke težave, naloga, pritegniti v raziskave tudi socialne znanosti.

Gradivo bo izšlo v posebni publikaciji avstrijskega vzhodnega in jugovzhodnega inštituta.

Janko Pleterški

»GESCHICHTE DER INDUSTRIALISIERUNG DES SÜDOSTALPENRAUMES IM 19. JAHRHUNDERT«

V dneh od 10. do 11. oktobra 1968 je bil v Gradcu simpozij o zgodovini industrializacije jugovzhodnega alpskega prostora v 19. stoletju. Teritorialno je torej obsegal tudi slovensko narodnostno ozemlje.

Na sporedu je bilo 5 referatov, ogled razstave o razvoju rudarstva in plavžarstva na Štajerskem in seminar referentov s posredovanjem kratkih izvlečkov predavanj in razpravo. Simpozij je odprl namestnik štajerskega deželnega glavarja univ. prof. dr. Hans Koren, nadaljnji potek pa je vodil univ. prof. dvorni svetnik dr. Ferdinand Tremel iz Gradca. Referati so obravnavali gospodarsko in socialnopolitično zgodovino obravnavanega področja v 19. stoletju.

Dr. Alois Brusatti, profesor visoke šole za svetovno trgovino na Dunaju, je predaval o vlogi in pomenu tehnike, gospodarstva in kulture na industrijski razvoj v Avstro-Ogrski. Univ. prof. dr. Ferdinand Tremel iz Gradca je podal referat o vlogi podjetnikov v industrializaciji Štajerske. France Kresal, asistent Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, je imel predavanje o vlogi in pomenu tekstilne industrije v industrializaciji 19. stoletja na Slovenskem. Univ. docent prof. dr. Othmar Pickl iz Gradca je v referatu o začetkih štajerskega premogovništva v veliki meri obravnaval tudi razvoj premogovništva v slovenskem delu Štajerske. Ta referat bi dopolnjevalo predavanje dr. Jožeta Šorna, znanstvenega sodelavca Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, »Razmerje železarstva do premogovništva v zgornjesavski dolini«, ki je bilo tudi prijavljeno, pa zaradi odsotnosti avtorja na simpoziju ni bilo posredovano. Vsi referati s simpozija bodo objavljeni v publikacijah Univerze v Gradcu in zgodovinske deželne komisije za Štajersko.

Istočasno je druga skupina referentov osvetljevala te probleme s filozofskega stališča: kako je industrializacija vplivala na človeka, človek in človeštvo kot subjekt in objekt industrijske revolucije, industrializacije in nadaljnjega razvoja in izpolnjevanja industrijskega načina proizvodnje, in socialne probleme, ki so iz tega nastali.

Univ. prof. dr. Hans Asperger z Dunaja je razpravljal o pomenu vzgoje za človekovo proizvodnost in možnost proizvodjanja. Dr. Theo Löbsack je razpravljal o problemih postanka in razvoja človekovega proizvodjanja nasploh. Univ. prof. dr. Hannes An der Lan iz Innsbrucka je predaval o nehotenem in nezavestnem ravnanju človeške družbe v civilizacijskem napredku. Prof. dr. Ignaz Zangerle iz Innsbrucka je obravnaval temo: proizvajajoči človek (proizvajalec — delavec) v utopični literaturi. Univ. prof. dr. Predrag Vranicki iz Zagreba je imel predavanje na temo: »Moralna in zgodovina«, dr. Rudi Supek iz Zagreba pa »Svoboda brez posrednikov«. Univ. prof. dr. Michael J. Higatsberger z Dunaja je predaval o problemu tehnokracije. Visokošolski docent dipl. ing. dr. Hubert Mayr iz Linza je posredoval v svojem referatu filozofsko razmišljanje o uporabi kemičnih sredstev v rastlinstvu.

France Kresal

OCENE IN POROČILA

Jean Nougayrol, *Textes suméro-accadiens des Archives privées d'Ugarit*. Ugaritica V, Paris 1968. 4^o, 446 strani.

Med sodobnimi francoskimi izkopavanji na ozemlju nekdanjih klinopisnih kultur v Prednji Aziji slovita po obilici najdenega gradiva najbolj Tell Hariri pri Abu Kemal, kjer izkopavajo od l. 1933 naprej pod vodstvom Andreja Parrota antično mesto Mari. Drugo antično kulturno središče v sedanji Siriji blizu пристanišča Latakije je na griču Ras Šamra, ki pokriva razvaline starega mesta Ugarita. Ta izkopavanja so se začela leta 1928, vodi jih Claude F. Schaeffer; leta 1964 je bila že 27. kampanja.

Leta 1938 so v Ugaritu arheologi našli prve klinopise v babilonščini, l. 1939 jih je bilo novih 13, l. 1951 že 70 in l. 1952 pa 163. Od l. 1951 naprej sodelujeta pri izkopavanju v Ugaritu kot filološka strokovnjaka: Jean Nougayrol, profesor na École des Hautes Études (v Parizu), za akadse, profesor Emanuel Laroche (Strasbourg) pa za hetitske in huritske tekste. Do l. 1964 je Nougayrol vsako leto odhajal v Damask in je tam prebral nove klinopise in tako določil, kaj vsebujejo; pozneje je o njih predaval v Francoski akademiji (»sous la Coupole«) in priredil njihovo izdajo. Tako je objavil v letih 1955 in 1956 dva zajetna zvezka z naslovom »Le Palais royal d'Ugarit« III. in IV. (= Mission de Ras Shamra, VI. in IX. Paris). O obeh je naš Zgodovinski časopis že poročal.

J. Nougayrol, ki je od februarja 1968 tudi dopisni član Slovenske akademije, je v omenjenih edicijah v letih 1955 in 1956 objavil, transkribiral, prevedel in kratko komentiral nad 400 dokumentov, ki so jih našli v štirih državnih arhivih; ti dokumenti so važni za spoznavanje predvsem politične zgodovine severne Sirije. Zbirka, o kateri želim sedaj poročati, pa podaja listine, najdene pretežno v zasebnih arhivih. Pod gornjim naslovom je J. Nougayrol v zborniku Ugaritica V objavil svoj »prispevek« 173 tekstov — v klinopisni pisavi (str. 371—446), v transkripciji in prevodu s kratkimi pojasnili.

Svojo obdelavo je J. Nougayrol (okr. J. N.) pregledno razdelil na pet oddelkov: I. Arhiv Rašapabu-ja (str. 1—21); II. Knjižnica učenjaka (str. 23—40); III. Arhiv Rap'anu-ja (str. 41—259); IV. Kraljica iz Ugarita nakupuje zemljišča (str. 261—264); V. Izbor literarnih tekstov (str. 265—324). Nato sledi še pregledi, posebej za »neliterarne« in posebej za literarne tekste (imena oseb, krajev, božanstev, poklicev; demonov ali boleznih); dodana je transkripcija ideogramov, seznam nekaterih akademskih in ugaritskih besed, seznam objavljenih tekstov po muzejskih številkah in bibliografske ter splošne okrajašave. Mislim, da to izdajo lahko navajamo kot primer vzorne edicije. V sedanji zbirki je J. N. oštevilčil posamezne objavljene napise po tekočih številkah, kar bo zelo olajšalo navajanje — pomanjkljivost, ki smo jo še pogrešali v edicijah iz let 1955—56. V svojem poročilu se moram omejiti na nekaj najbolj zanimivih podrobnosti.

Rašapabu, iz čigar arhiva je prvih 15 dokumentov (deset je pravnih, štirje pa gospodarske vsebine), je bil tržni nadzornik (a kil kâri) v Ugaritu. Njegova hiša je bila blizu vzhodne kraljeve palače. Listine niso datirane, vendar iz raznih podatkov J. N. sklepa, da so iz časa okoli l. 1250, torej komaj pol stoletja pred vdorom »pomorskih narodov« v Malo in Prednjo Azijo. Med pravnimi dokumenti so pogodbe o delitvi očetovega premoženja: enkrat (št. 7) dobi najstarejši sin oral zemlje kot prednostni delež, vse drugo naj si brata

delita po enakih delih. Kupnina za nepremičnine je v srebru (30 seklov ali 400 seklov srebra; štev. 5 in 6). Načelnik mesta Riḡdi odvzame (najbrž podedovano) zemljišče dvema ženskama kot »nesposobnima« (najbrž za vojaško službovanje) in ga prepusti za 300 seklov novemu upravičencu in njegovim sinovom. Zemlja je poslej z njim »povezana« (s a m i d) (št. 9). V drugi listini (št. 10) je oblastveno potrjena osvoboditev sužnja. Med gospodarskimi listinami so sezname dolgov, izgubljenih govedi; pobotnice o prejemu sto seklov srebra za nakup volne (št. 13).

Druga zbirka je iz knjižnice nekega neznanega učenjaka, ki se je zanimal za jezikoslovje in literaturo. Biblioteka je bila najdena leta 1962 v južnem delu mesta. V njej je bilo 24 glinastih plošč z leksikografsko vsebino (silabariji, vokabularji, sumerski besedni sezname, delno z akademskimi prevodi ali glosami) — ti teksti bodo objavljeni v posebnem zvezku zbornika »Ugaritica« (prim. Cl. Schaeffer, *Neue Entdeckungen und Funde in Ugarit (1962—1964)*. *Archiv für Orientforschung*, 21, 1966, 131—137). J. N. pa sedaj objavlja en tak leksikalni tekst (str. 210) dalje en »literarni« napis (št. 15), ki vsebuje navodilo za sestavljanje pisem, in sicer v (fonetično prikrojenem) sumerskem in v akademskem jeziku. Končuje se s spodbudnim pozivom: »Kar zadeva pisanje, od tega ničesar ne zanemarjaj!« Od dveh tekstov verske vsebine je prvi (št. 16) odloemek zdravniškega rituala za porodnico. V drugem, precej obširnem tekstu (št. 17) pa so zbrani magični obrazci zoper demone in uroki zoper boleznj glave, zob, pljuč itd.

Najobsežnejši tretji del obsega 128 tekstov iz druge zasebne knjižnice, izkopane v skrbno zgrajeni dvonadstropni stavbi. Njen lastnik se je najbrž imenoval Rap'anu. Tudi tu so leksikografski teksti prihranjeni za že omenjeni posebni zvezek Ugaritica. J. N. navaja pač, da najdeno gradivo zajema sedem skupin tekstov te vrste. Med njimi si pravni zgodovinar obeta nove spoznavne vire od sumerskih-akadskih pravnih formularjev v seriji harra: hubul-lu ter od seznamov občanov tedanjih držav (str. 41). Za verskim tekstom, ki je nov vir za poznavanje ugaritskega panteona (št. 18), in za medicinsko-magičnim tekstom (»zagovor zoper obolenje oči«; št. 19) sledi zbirka 61 pisem od najdenih 81 pisem. Od štirih je ohranjenih le nekaj drobcev, tako da se pri njih tudi J. N. omejuje na transkripcijo brez prevoda. Objavljena pisma so deloma (25) različne vsebine, druga so zanimiva za politično zgodovino. Pri enajstih gre za korespondenco med hetitskimi visokimi funkcionarji in Ugaritom. Hetiti terjajo zaostale tribute (drage kamne, št. 30) ter večjo vojaško pomoč v bojnih vozovih in četah (št. 31). Toda tudi ugaritski vladar želi od hetitskega kralja kot darilo par prvovrstnih konj in hanigalbatski (= mitanski) lok; sam pa mu pošilja po en kos prvovrstnega in navadnega sukna (št. 28). Hetitski vladar prosi, da ugaritski vladar omogoči pomorski prevoz živil za hetitsko mesto Ura, kjer je huda lakota (št. 33). Medtem ko on misli, da bo 2000 mernikov žita, ki so bili poslani iz vazalne pokrajine Mukiš, mogoče prepeljati z eno ladjo v dvakratnem prevozu (št. 33, vrste II, 21'—26'), pa strokovni, najbrž ugaritski svetovalci povedo (št. 171), da bo za ta prevoz treba zaposliti celotno ugaritsko brodogradnjo. Kako majhna je bila javna varnost, pričajo hetitski očitki, da Ugarit ničesar ni ukrenil, ko je nekdo (nasilno) ugrabil hčer hetitskega kralja in si jo vzel za ženo (št. 35). —

O nemirnih takratnih razmerah priča tudi dolgo pismo »generala« Šumijanu-ja (št. 20), ki ugaritskemu kralju poroča, da s svojimi četami že pet mesecev blokira ozemlje med Libanonom in morjem, pričakovaje egiptovskega napada. Njegove čete trpijo od mraza, zato nujno prosi za nove vozove in čete. — Presenetljivo je tudi (doslej edino, žal hudo poškodovano) pismo ugaritskega kralja faraonu o poravnavi nekih sporov med najbrž obojestranskim mejnim prebivalstvom; (sporni predmet je bil znaten: 1 talent 500 seklov srebra) (št. 36). — Iz štirih pisem med Ugaritom in Alašijo na Cipru (št. 21—24) spoznamo, da so med obema dinastoma obstajale prijateljske zveze. Ugaritski vladar nagovarja ciprskega kot svojega »očeta« (št. 21 in 24) (a b i j a = »oče moj«); to je znak vsaj posebnega spoštovanja, navadno pa tudi priznavanje neke podrejenosti. V pismih se omenja tuje brodogradnjo 20 ladij, ki

ogroža obe državici in pustoši po tem ozemlju — to so doslej prva neposredna poročila o vdoru »pomorskih ljudstev«, ki so okoli l. 1200 preplavila Malo Azijo, Sirijo in Palestino. — Nadaljnja pisma so od drugih sosedov: iz dežele Amurru (1), iz Kadeša (3), po tri pisma so od ugaritske kraljice in od kralja, itd. Tu objavljeno gradivo vsebuje dragocene vire za zgodovinarja, splošnega, kulturnega, gospodarskega in pravnega.

J. N. ugotavlja, da imajo ta pisma ustaljeno strukturo. Tako se začenjajo s skrbno pretehtanim nagovorom, ki mu sledi pozdrav in nato podrobna vsebina. Po vsebini razlikuje J. N. (str. 67 s.) pet vrst pisem: vljudnostna (sporočilo novic); priporočilna za odposlance; pismo, ki ga prinaša donašalec darila; obveščevalna in pisma s konkretnimi pobudami. Struktura pisem je bistveno enaka, kakor jo najdemo v 100—150 let starejši el-amarnski korespondenci.

Iz istega arhiva J. N. objavlja po 14 listin pravne vsebine (št. 81—94) in gospodarske vsebine (št. 95—108). Presenetljivo je, da, drugače kakor pri arhivu Rašapabuja, nobena listina ne omenja kot stranke Rap'anuja. Na njegovo ime naletimo sicer v (št. 88) hudo poškodovani listini št. 88, kjer je v drugače uničeni vrstici ime Rap'anu ter navedeno tudi kot ime pisarja. Objavljene pravne listine poročajo o pravnih poslih, sklenjenih med pričami, brez kraljeve intervencije. — Naj kot posebno zanimivo omenimo listino št. 81. Očividno imovita ženska Inuja si vzame za »svojega brata« (v. 3: ina ahi-sa) nekega Jadađuja. Dogovorita se, da jima bo vse premoženje skupno. Pobratim prinaša v novo skupnost: 1000 seklov srebra, 3 talente bronu, 4 (ženske) sužnje in 6 sužnje, sto ovac, devet govedi, dva osla, 20 stolov, dve postelji in (?) miz. Posestrima deli z njim svoja »zemljišča, hiše, moške in ženske sužnje, goveda, osle; mize, stole«. Medsebojno si obljubita visoke dajatve v srebru in bronu, ki jih mora plačati, kdor bi to zvezo hotel razdreti. — Z drugo listino (št. 85) prepušča oče sina drugemu občanu, najbrž kot posinovljenca. V drugi ugotavlja oče, da sina emancipira, potem ko mu je prepustil njegov delež na hiši in zemljiščih (št. 86). — Med kratkimi, zato mnogo težje domljivimi gospodarskimi listinami najdemo popis premoženja 15 gospodarjev (št. 95), sezname o dodelitvi vina in olja, najbrž za skupine delavcev (št. 99), včasih za krajevno določene funkcionarje (št. 100), zapisi o dodelitvi žita (št. 97), dodelitvi konjske opreme (št. 105).

Nato obravnava J. N. pomen mnogojezičnih vokabularjev za spoznavanje huritskega jezika ter za vokalizacijo ugaritskih tekstov, ki v svoji črkovni pisavi ne označujejo vokalov. Avtor obširno podaja tekste, ki se naslanjajo na silabar Sa (str. 200—210), za poznavanje ugaritskega panteona važne sezname A n (str. 210—230). Nato sledi (v listinah štev. 130—143) mnogojezični slovarji tj. sumerski, babilonski, huritski in ugaritski; nekateri so samo trojezični ali dvojezični. — Z velikim trudom je J. N. rekonstruiral iz različnih odlomkov seznam uteži in mer (prostorninskih za žito in površinskih) (str. 251—259).

Nadaljnji, IV. del obsega tri listine (št. 159—161), ki jih je Cl. Schaeffer odkril v južnem kraljevskem arhivu v 17. kampanji. V teh listinah se ureja prepustitev zemljišča kraljici v Ugaritu za določen denarni znesek (št. 159: 4 orale za 180 seklov srebra, drugod znesek žal ni ohranjen). Zanimivo je, da so bili v prstanu, s katerim so listine pečatene, vrezani egiptovski hieroglifi.

Obsežen je še V. del, ki vsebuje različne literarne tekste. Začenja se s 45 vrstic dolgim odlomkom o »trpečem pravičniku« (prim. svetopisemskega Joba!) (str. 265—273). Sledijo obsežni odlomki iz modrostne literature: podajajo navodila za ravnanje na potovanju, svare pred slabimi gostilnami, nekoliko pesimističen prizvok je glede razmerja do žensk itd. (str. 274—290). Sledijo modrostni izreki v sumerskem in v babilonskem jeziku (str. 291—300), kratek odlomek iz teksta o velikem potopu (str. 300—304). Nadaljuje se z nekoliko daljšim odlomkom iz Gilgameševega epa (str. 304—310).

Zbirka se končuje z liričnim spisom, kjer antični avtor Ludingirra naroča kraljevemu kurirju, naj sporoči pozdrave njegovi materi v sumerskem mestu Nipurju: »Ludingirra, tvoj dragi sin te pozdravlja!« Svojo mater pesniško vznešeno popisuje kot posebljeno dobroto, lepoto, rodovitnost, radost

in raznovrstni dišeči parfum (št. 169). Besedilo je v štirih jezikih: v navadni in v fonetični sumersčini, v akadščini in, kar je najbolj nenavadno, v hetitsčini. Hetitsko besedilo je objavil in prevedel E. Laroche v istem zborniku (Ugaritica V). Nougayrol (str. 310) sklepa, da je hetitsko besedilo sestavil v hetitskem glavnem mestu Hattušašu kak hetitski pisar in da je bilo od tam preneseno v Ugarit.

Ob sklepu nekoliko dolgega poročila smemo pač reči, da nam najnovejša publikacija dopisnega člana Slovenske akademije odkriva pestro bogastvo kulturnega življenja v antičnem Ugaritu. Tokrat nam je odkril vpogled v knjižnice in v zanimanje takratnih izobražencev in sicer tako, kakor doslej še v nobenem izkopanem prednjeazijskem kulturnem središču. To je presenetljivo zlasti za to, ker je bila babilonska kultura za Ugarit vendarle inozemska.

Viktor Korošec

»Innerösterreich 1564—1619«. Publikationen des steiermärkischen Landesmuseums und der Steiermärkischen Landesbibliothek am Joanneum, 3. Band, Graz 1968, str. 559 + 7 prilog zgodovinskih kart in grafikonov.

Ta zbornik, ki je izšel po naročilu štajerske deželne vlade v zvezi z razstavo »Gradec kot rezidenca Notranje Avstrije 1564—1619«, obsega 15 prikazov in razprav. Uvod je napisal univ. prof. dr. Hanns Koren, namestnik štajerskega deželnega glavarja. Walter Neunteufl je podal razvoj notranjeavstrijskih dežel, z ozirom na to, katere dežele in kdaj so sodile v okvir meja Notranje Avstrije. Njegova izvajanja ponazarja več zgodovinskih kart kot: habsburške dežele v cesarstvu po delitvi 1564, razvoj avstrijskih državnih in deželnih meja, oziroma stanje v letih 1564, 1809, 1864, 1914, 1929, 1942 in 1964. Zanimiv je tudi diagram, ki nazorno prikazuje državno pripadnost notranjeavstrijskih dežel (Štajerske, Koroške, Kranjske, Trsta, Goriško-Gradišanskega, Istre, Reke, avstrijskega dela Furlanije). Albert Hollaender piše o Gabrielu Salamanci, grofu ortenburškem, in tirolski vstaji leta 1525; Alexander Novotny o absolutizmu in republiki v času nadvojvode Karla notranjeavstrijskega; Bohdan Chudoba o Karlu in španskem dvoru; Johann Andritsch o deželnoknježjih svetovalcih na graškem dvoru od leta 1564 do 1619. Balduin Saria je objavil v zborniku razpravo z naslovom: »Nadvojvoda Karl II. in slovenska reformacija«. Helmut Mezler-Andelberg piše o čaščenju svetnikov v 16. in 17. stoletju na Štajerskem; Andreas Posch pa na osnovi cerkvenih vizitacijskih poročil iz leta 1617 dopolnjuje to temo s prispevkom o religioznih razmerah na Štajerskem za časa Ferdinanda II.; cerkveno zgodovino na Štajerskem obravnava tudi prispevek Johanna Rainerja. Wolfgang Suppan, Friedrich Kelbitsch in Georg Kodolitsch v svojih razpravah obravnavajo Gradec v času rezidence: prvi s stališča takratne svetovne trgovine, drugi s stališča tiskarstva in knjigotrštva, tretji pa opisuje tri štajerske mausoleje. Othmar Pickl je objavil prispevek k proučevanju socialne in gospodarske zgodovine v času zgodnjega kapitalizma na Štajerskem — v razpravi obravnava meščansko premoženje štajerskih mest in trgov v 16. stoletju. Günther Cerwinka piše o osvojitvi Kaniže leta 1600; Dieter Albrecht pa je objavil epizodo iz tridesetletne vojne — Tilly med Habsburžani in ligo.

XVIII. Bericht der historischen Landeskommission für Steiermark.
Festschrift 75 Jahre historische Landeskommission für Steiermark (1892 do 1967), Graz 1967.

Ta 57 strani obsegajoča publikacija, ki jo je izdala zgodovinska deželna komisija za Štajersko v Gradcu, samo zaradi poročila o poslovanju zgodovinske komisije v poslovni dobi 1961—1967 za nas niti ne bi bila toliko zanimiva, če

ne bi obsegala historiata te komisije, ki ga je za 75-letnico obstoja te ustanove napisal dr. Otmar Pickl. Iz poročila o 12. poslovni dobi zgodovinske deželne komisije za Štajersko (1961—1966) sicer izvemo, da ta komisija šteje 27 rednih članov in 20 dopisnih članov, da je njen predsednik deželni glavar Josef Krainer, podpredsednik univ. prof. dr. Hanns Koren, namestnik deželnega glavarja, in sekretar univ. doc. dr. Othmar Pickl. Izvemo dalje, da je komisija v tej dobi objavila 9 znanstvenih publikacij in da sodeluje pri izdajanju virov. Izvemo tudi, da to dejavnost omogočajo pretežno dotacije, ki so se od leta 1961 do leta 1966 povečale točno za 100%.

V historiatu zgodovinske deželne komisije za Štajersko Othmar Pickl opisuje njeno 75-letno dejavnost na področju štajerskega zgodovinopisja od leta 1892, ko je bila ustanovljena, pa do leta 1966. Prvi njen sekretar je bil univ. prof. dr. Hans von Zwiedeneck-Südenhorst, direktor štajerske deželne biblioteke, ki je vodil to komisijo do leta 1906, nato pa do leta 1935 univ. prof. dr. Anton Mell, direktor štajerskega deželnega arhiva. Historiatu je avtor dodal še seznam vseh članov (93), sekretarjev (6), predsednikov (10) in podpredsednikov (11) zgodovinske deželne komisije za Štajersko in seznam vseh publikacij, ki jih je v 75 letih izdala ta komisija. Dela so razdeljena v tri vrste: 1. razprave s področja raziskovanja ustavne in upravne zgodovine Štajerske in posameznih mest (36 publikacij); 2. objave zgodovinske komisije, ki prinašajo izvirna poročila o stanju arhivov, izvlečke virov in regeste, pozneje pa obdelave važnejših virov (34 publikacij); 3. viri za ustavno in upravno zgodovino Štajerske (5 publikacij). Po novem delovnem programu od leta 1958 dalje se raziskovalna dejavnost komisije razširja močneje na področje socialne in gospodarske zgodovine.

Katarina Kobe-Arzenšek, Prvi tekstilni industrijski obrati na Slovenskem. Publikacije Tehniškega muzeja Slovenije, Ljubljana 1968.

Ob razstavi »Prvi tekstilni industrijski obrati na Slovenskem«, ki jo je 14. novembra 1968 v Bistri pri Vrhniki odprl Tehniški muzej Slovenije, je ta muzej izdal omenjeno publikacijo kot 14. zvezek svojih rednih izdaj. Razstavo je pripravila Katica Kobe-Arzenšek. Zbrala je zelo veliko pretežno raztresenega gradiva naših najstarejših tekstilnih tovarn na teritoriju SR Slovenije. Na razstavi so bili prikazani samo fotografski posnetki tovarn in lastnikov, notranjost obratov, razne pogodbe, načrti, skice, za sistematično obdelavo in ureditev tega gradiva pa je morala zbrati in preštudirati veliko več. Razen prvih industrijskih podjetij je obravnavala tudi najpomembnejše tekstilne manufakture. Celotno razstavljeno gradivo je bilo razvrščeno v skupine: suknarne, barvarne in tiskarne ter bombažne predilnice in tkalnice. Časovno je razstava prikazovala samo gradivo do prve svetovne vojne, ali bolje rečeno do začetka 20. stoletja.

Po enakem razporedu kakor razstava je napisana tudi omenjena publikacija. Po kratkem splošnem pregledu o nastanku in razvoju tekstilne proizvodnje na Slovenskem, ki pa je preskromen in zaradi tega tudi pomanjkljiv, preide kar na opisovanje najvažnejših tekstilnih obratov. Pri pisanju omenjene publikacije je avtorica uporabljala arhivsko gradivo, ki ga hranijo slovenski arhivi, obravnavana podjetja in privatniki, upoštevala je tiskane vire in obstoječo literaturo. Tekstu je dodala dva pregledna zemljevida s kraji pomembnejših tekstilnih obratov na Slovenskem pred prvo svetovno vojno in danes. Dodala je tudi seznam tekstilnih obratov v Sloveniji s številom zaposlenih delavcev iz leta 1967, ki omogoča primerjanje in sklepanje o nastalem razvoju tekstilne industrije v Sloveniji. Sledi povzetek v angleščini in nemščini, na koncu je pa slovarček tekstilne terminologije. Zelo je škoda, da ta slovarček ne razloži še večjega števila pojmov s področja tekstilne proizvodnje in njenih izdelkov.

France Kresal

A. L. Narotchnitzki, *De l'importance historique du Blocus continental*. Bilan du monde en 1815. Rapports conjoints. Paris 1966, str. 39—50.

Med publikacijami 12. mednarodnega kongresa zgodovinskih ved na Dunaju l. 1965 se nahaja tudi: Bilan du monde en 1815. Rapports conjoints. (Paris, Editions du Centre national de la recherche scientifique, 1966, 50 str.), kjer so združena štiri poročila, med njimi: A. Narotchnitzki (Moscou), *De l'importance historique du Blocus continental* (str. 39—50), ki nas zaradi naših ilirskih provinc zanima.

Bilan du monde en 1815 je bil naslov 6. sekcije I. skupine Grands thèmes. Zanj so bili prvotno določeni referenti: G. L. Graham (Velika Britanija), Demarco (Italija), Manfred in Narotchnitzky (Sovjetska zveza), Hertzman (Kanada) in Merkat (Nemčija). Pozneje pa so namesto teh določili referente: Reinhard in Labrousse (Sorbonne), Godechet (Toulouse), Seboul (Clermont) in Trénard (Lille). Na začetku zasedanja sekcije je Graham to spremembo sporočil (Actes str. 231), ni pa povedal, zakaj se je izvršila, le namignil je s citatom: »Gegen den Nationalstolz kämpfen selbst die Götter vergebens.« Posledica pa je, da se nahajajo referati pozneje določenih referentov v kongresni publikaciji Rapports (str. 451—473), štirje referati prvotno določenih so pa natisnjeni na v začetku omenjeni publikaciji.

Avtor referata o kontinentalni blokadi ima namen podati pregled glavnih rezultatov vpliva kontinentalne blokade na gospodarstvo Francije in drugih evropskih dežel. O tem predmetu obstajajo številna dela, od katerih citira E. V. Tarleta, nekaj starejših in več mlajših del. Obravnava seveda kontinentalno blokado v zvezi z Napoleonovimi vojnami, saj je blokada sama bila vojno sredstvo v boju proti Angliji. Pripominja pa, da, če so rezultati nekaterih del dobro utemeljeni z dejstvi, so nekateri diktirani od nacionalnih ali razrednih predsodkov in so neopravičene modernizacije preteklosti.

Glede nastanka kontinentalne blokade se strinja z obstoječimi študijami, da je bila blokada že pripravljena s prejšnjimi francoskimi odloki, ki so bili naperjeni proti angleški trgovini. O vprašanju, ali je bila kontinentalna blokada prav osebna zamisel Napoleona ali refleks interesov francoskih gospodarskih krogov, misli, da P. de Jouvenel v svojem delu: *Napoleon et l'économie dirigée*. Le Blocus continental (Paris 1942) predstavlja brez zadostnih dokazov Napoleona kot predhodnika modernih idej o evropski carinski zvezi, kar je modernizacija zgodovine. Ravno tako, pravi, predstavlja A. Fugier v delu: *La Révolution française et l'empire napoléonien* (Paris 1954) Napoleona, brez dokaza, kot velikega organizatorja združenega evropskega gospodarstva, kar je tudi modernizacija in idealizacija Napoleonove osvajaalne politike, in omili precej negativni vpliv kontinentalne blokade v raznih deželah.

Na podlagi študij o negativnem vplivu kontinentalne blokade na gospodarstvo posameznih evropskih dežel podaja N. oris gospodarskega stanja za Dansko, Nizozemsko, Švedsko, Španijo, Portugal, Italijo in Nemčijo. O Avstriji in Rusiji pravi, da ta vpliv še ni zadostno preiskan, gospodarstvo Anglije pa da ni trpelo toliko škode, kakor bi se lahko pričakovalo, kakor je dokazal F. Crouvet v: *L'économie britannique et le Blocus continental I, II*, (Paris 1958). Tako je povsod po Evropi rasel odpor proti Napoleonovim osvajanjem in s tem v zvezi proti kontinentalni blokadi, ki je poslabšala gospodarski položaj in tako povečala bedo delavskih slojev, tako v Angliji, Nemčiji, Italiji. Na vprašanje, ali je kontinentalna blokada pospešila gospodarski razvoj v Franciji, Angliji in drugih evropskih deželah, N. odgovarja, da so se nekatere panoge v Franciji, Angliji in delu Nemčije hitreje razvile, vendar je kljub temu gospodarstvo Evrope trpelo ogromno škodo zaradi vojn in vseh njenih spremljevalcev. Nekatere antifevdalne reforme Napoleonovega režima se ne smejo prezreti, čeprav je gospodarski položaj slabil te reforme, katerim je po 1815 sledila reakcija, pa tudi že prebujenje osvobodilnega gibanja proti reakciji.

Kakor smo videli, podaja avtor pregled skoraj vseh dežel, katere je Napoleon vključil v svoj sistem, vendar ne vseh. Ni besede o vzhodni obali

Jadrana, ter o Ilirskih provincah, ki so bile prav ustanovljene zaradi izvajanja kontinentalne blokade in so ravno toliko ali še več kot druge dežele trpele zaradi nje. Saj že E. V. Tarle v svoji: *Kontinentalna blokada (Moskva 1913)* posveča Ilirskim provincam ok. 20 vrstic in obstoja tudi novejšo delo o kontinentalni blokadi v Iliriji, ki ga je izdal Institut d'études slaves v svoji *Collection historique 6, La vie économique des Provinces Illyriennes (Paris 1930)*.

M. Pivec-Stelè

»Studi goriziani«, supplemento V—IX, Gorizia 1965, 1967, 1967, 1968, 1968.

Revija goriške državne knjižnice — na tem mestu bi jo kazalo stalno spremljati — izdaja od časa do časa posebne samostojne edicije, ki so označene kot »supplemento« in nosijo zaporedno številko. O po vrstnem redu četrti knjigi, ki jo je revija »Studi Goriziani« izdala ob stoletnici italijanske kraljevine, je »Zgodovinski časopis« (glej oceno »Gorizia nel Risorgimento« Iva Juvanciča, ZČ, XVI/1962, str. 265-9) že poročal, ta zapis poroča o naslednjih edicijah.

Številko pet nosi knjiga »Gorizia e l'Isontino nel 1915« (Gorica 1965, str. 130 + IV). Goriški zgodovinar Carlo Luigi Bozzi je na podlagi lastnih neobjavljenih spominov in pričevanj gradeškega pesnika Biagia Marina, bivšega gradišćanskega župana Marina Di Berta, Goričana A. da Fantuzzija in Luigija Zoffija ustvaril podobo o letu 1915, o prvem letu svetovne vojne na Goriškem. Z izdajo je izdajatelj počastil petdeseto obletnico vstopa Italije v vojno in sicer na živ, dokumentiran in neizumetničen način, saj ljubezen do domovine »ni bila zadušila ali predrugačila v spominu udeležencev preživelih prič glas in spoznanje neke človečnosti, ki se z muko bori za mir in ki jo je vojna pregazila«, kot piše v uvodnih besedah. Drugi uvodni tekst je prispeval profesor tržaške univerze Giulio Cervani, pokazal je na sličnost Bozzijeve knjige z zajetnim delom Giuseppeja Del Bianca (štirje zvezki, ki so pod naslovom »La guerra e il Friuli« izšli v Vidmu med leti 1937—1958 (glej oceno prvih dveh knjig: Soški, Svetovna vojna, Furlani in Slovenci. »Slovenec«, št. 295a, 24. 12. 1938 in L. Č., Furlanija v svetovni vojni. Misel in delo, 1940, str. 135 do 140), ki je doslej še vedno najboljše tekst z obravnavo vojaških in civilnih dogodkov v Furlaniji in Posočju v prvi svetovni vojni. Cervani poudarja Bozzijevo uspešno slikanje vzdušja ob nastali vojni; delo je po njegovem mnenju najboljši tekst o problematiki.

Pisec je knjigo porazdelil na tri dele. Prvi govori o preseljevanju romanskega prebivalstva na predvečer vojne z avstrijskih mejnih področij na Goriškem. V drugem delu piše o vojni napovedi in o prvih dneh vojne, citira oziroma ponatiskuje več dnevniških zapisov oziroma tekste iz že objavljenih del. Bolj pomemben je tretji del, v njem je tudi več izvirnega, in kjer je govora o begunskih taboriščih v Nižji Avstriji oziroma na Štajerskem (Pottendorf, Wagna), kamor je bilo preseljeno prebivalstvo iz tistih predelov dežele Goriško-Gradišćanske, ki so postali vojno področje. Slovenci takega teksta doslej še nimamo, čeprav so begunstvo in vsi ostali problemi civilnega življenja v prvi svetovni vojni imeli znatne posledice in vpliv predvsem na gospodarski položaj Slovencev ob Soči (pomemben vir je še vedno poleg časopisja »Slovenski begunski koledar za leto 1917«). Bozzijeva knjiga je pisana za Italijane, tako kot da ni bilo drugega prebivalstva v deželi, ki bi z Italijani oziroma Furlani delilo tegobe vojne. Zaradi konceptov ima knjiga mnogo manj značaj znanstveno raziskovalnega dela, toda ne more se ji pripisati popolno neuporabnost tudi za slovenskega zgodovinarja, ki ga mora zanimati tudi problematika goriških Italijanov oziroma Furlanov.

V šestem »supplementu« je ravnatelj goriške državne knjižnice Guido Manzini pod naslovom »Gorizia nella cultura« (Gorica 1967, str. 110 + II) objavil kazalo k prvim 40 letnikom revije »Studi Goriziani« (1923—1966); prvi tak pregled je bil objavljen že leta 1954, drugi pa leta 1959. Seznam podaja pregled objavljenega gradiva po avtorjih in po tematiki in objavlja celotno vsebino za vsako posamezno številko. Ker je revija »Studi Goriziani« priob-

čila večje število pomembnih člankov s področja zgodovine predvsem Goriške, služi seznam slovenskemu zgodovinarju kot uporaben pripomoček.

Podobno vrednost ima za zgodovinarja tudi sedmi zvezek z naslovom »Gorizia e la sua emeroteca« in s podnaslovom, ki v prevodu glasi »Periodika v državni in mestni knjižnici« (Gorica 1967, str. 107 + I). Knjiga prinaša abecedni pregled vseh periodičnih izdaj, ki jih hrani državna in mestna knjižnica v Gorici (stanje na dan 31. 12. 1967). Prvi tak seznam je bil objavljen že leta 1957 v reviji »Studi Goriziani« (XXII/1957, str. 121—204), takrat je izšel tudi posebej (glej ocena F. Dobrovoljc, Goriška »Biblioteca governativa« in slovenski periodični tisk. Naši razgledi, št. 17, 6. 9. 1958, str. 415-6, tudi ponatis v Primorskem dnevniku, št. 219, 14. 9. 1958). Izdajatelj se je kljub desetletnemu razdobju, ki je od prve izdaje minilo, odločil za ponatis, ker se je število periodike v obeh knjižnicah povečalo od 1534 v prvem popisu na 2336 številok naslovov v novem popisu. Pomen izdaje takega seznama oziroma kataloga je pomemben, saj v knjižni obliki izdani pregled tudi mnogih zgodovinskih del olajša raziskovalcu delo. Nemalo nas čudi, ko pregledujemo seznam, da je slovenski tisk na Goriškem, zlasti oni izpred prve svetovne vojne, zelo slabo zastopan, knjižnici ne posedujeta »Soče«, »Gorice«, »Primorskega lista« itd. in tako je danes še vedno najbolj popolno nahajališče primorske slovenske periodike pred prvo svetovno vojno dunajska Nacionalna biblioteka (glej M. Šalamun, Slovensko primorsko časopisje, v: »Študijska knjižnica v Koprju«, Koper 1961, str. 25—111).

Kot prejšnjo edicijo je tudi osmi zvezek »Gorizia ed il sistema bibliografico isontino« (Gorica 1968, str. 111 + I) pripravil za tisk Guido Manzini. Knjiga prikazuje razvoj in sistem knjižnic na italijanskem področju Posočja s podrobnimi statističnimi podatki (v pregled je vključena tudi občinska knjižnica v slovenski občini Doberdob).

Deveti zvezek »Gorizia nel 1918« (Gorica 1968, str. 106 + XVI) obravnava zopet prvo svetovno vojno. Carlo Luigi Bozzi, ki smo ga srečali kot avtorja petega zvezka, je pod gornjim naslovom izdal svoj »mladostni dnevnik«, knjiga pa je posvečena petdesetletnici »osvoboditve«. Avtor uvodnih stavkov Guido Manzini je zapisal, da je Bozziju uspelo »oddaljiti se od lahkotnih koncesij retorike, od poskusov, da bi se povzpел na katedro, na kateri bi imel cenena predavanja domovinske ljubezni.« Bozzijev dnevnik priča o sedmih mesecih življenja Gorice v zadnjih mesecih vojne in prav ob njenem koncu (od junija do decembra 1918). Pisec uvoda še dodaja, da knjiga izpričuje »ob vsaki priliki tajno in globoko pričakovanje miru, da je zavestna zahteva, naj bi bila vsemu ljudstvu, brez jezikovnih in narodnostnih razlik, združenemu v isti usodi in istem trpljenju, prihranjena bodočnost z bolj bratskim človeškim sožitjem«. Ko prebiramo te dnevniške zapiske, pa takim lepim besedam ne moremo verjeti.

Knjiga ima dva dela: tekst dnevnika in ilustrativno gradivo (fotografije in faksimili različnih časopisnih in arhivskih dokumentov). Med ilustrativnim gradivom velja pozornost nekaterim zanimivim slikam iz Gorice v letu 1918, omeniti pa moramo faksimile proglasov italijanskega »governo provvisorio«, ki je v dneh ob razpadu avstro-ogrske armade s proglasom o prevzemu oblasti na Goriškem ustvarjal ob slovenskem Pokrajinskem odseku Narodnega sveta v Gorici nekako dvovladje, ki se je pa končalo s prihodom italijanske vojske v Gorico 7. novembra 1918. Objavljene so tudi nekatere številke časnika »La voce dell'Isonzo«, ki je v Gorici izhajal od 4. decembra 1918 dalje in ga je urejal taisti Bozzi. Omembe vredna je tudi objava letaka, ki sta ga za božič leta 1918 oba najvidnejša predstavnika avstrijakantske Furlanske ljudske stranke dr. Bugatto in dr. Faidutti nasloвила pripadnikom stranke in ki more veljati za zadnji uradni akt furlanskega avstrijakantstva. Italijanska okupacijska oblast je namreč letak zaplenila (glej L'attività del Partito cattolico popolare Friulano negli ultimi venticinque anni, 1919, str. 138-9), čeprav sta podpisnika priznala novo oblast.

O dnevniku, ki še ni bil izdan, ne bi mogli veliko zapisati. Prikazuje razmere v še vedno porušeni Gorici ob koncu vojne, v mestu, kamor se pola-

goma vrača civilno življenje. Zanimivi so nekateri drobci, tako izjava deželnega poslanca dr. Pettarina (eksponenta goriških italijanskih liberalcev), kasnejšega komisarja za avtonomne zadeve goriškega deželnega zbora in odbora, ki je, govoreč o razmerah po končani vojni, menil, »da je treba od italijanske vlade zahtevati, da ohrani našo avtonomijo, kajti le tako bomo mogli od italijanske vlade zahtevati, da popravi škodo, ki jo je povzročila vojna« (str. 47). Vendar italijanska vlada kasneje samouprave ni spoštovala in bila je ukinjena še pred nastopom fašizma. Goriški Italijani so seveda mislili tudi na novo državno konstelacijo po končani vojni. Tako si Bozzi v razgovoru s sošolci postavlja problem, ali bo nova jugoslovanska država obsegala tudi Gorico (str. 53). Že ob koncu septembra 1918 sta dr. Pettarin in prav tako goriški liberalec Bisiach menila, da je treba v pripravljenem stanju pričakati konec vojne, potreba je ustanoviti »začasni odbor« (str. 54). 2. novembra 1918 je Bozzi zapisal v dnevnik (str. 70) o oblastnem organu Slovencev (sicer Pokrajinskemu odseku Narodnega sveta v Gorici), ki naj bi se postavil istočasno ob italijanskem (Governo provvisorio). Toda slovenski pokrajinski odsek je deloval v Gorici že od 13. septembra 1918 dalje, 1. novembra pa je izdal svoj proglas o prevzemu oblasti v imenu nove jugoslovanske države nad slovenskim delom dežele Goriško-Gradiščanske in mestom Gorica (glej B. Marušič, Dokumenti iz »prevratnih dni« na Goriškem. Ob petdesetletnici. Goriška srečanja, št. 15-6, 1968, str. 68—71). Dne sedmega novembra je Bozzi zapisal v dnevnik, da je italijanski general Paveri z diplomatsko gesto likvidiral pokrajinski odsek in dal odstraniti iz Gorice vojsko, ki je bila delovala pri odseku (str. 90). Resnici na ljubo je treba povedati, da je odsek prenehal delovati teden dni kasneje, ko ga je 14. novembra ukinila italijanska vojaška oblast obenem z italijansko »začasno vlado«, vendar je morala »jugoslovanska vojska« zapustiti Gorico že 8. novembra 1918.

Tudi v tem Bozzijevem delu ni niti malo pravičnega, odnosa do so-deželanov slovenske narodnosti.

Branko Marušič

Alois Brusatti, Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat. Wien 1965 (Institut für angewandete Sozial- und Wirtschaftsforschung, Schriftenreihe, Heft 7).

Knjiga, ki obsega s kazalom oseb vred 164 strani, je prav dober priročnik za zgodovino avstrijske gospodarske politike od terezijanskih časov do anšlusa v letu 1938. Pisec, ki je bil v času izida knjige docent na visoki šoli za svetovno trgovino na Dunaju, je oprl svoj tekst skoraj izključno na literaturo, ki je izšla po drugi svetovni vojni. Starejših del je prav malo.

Avstriji od sredine 18. stoletja do prevrata je odmeril 90 strani besedila, prvi republiki pa 50 strani. Na koncu knjige je dodano — na kar je treba še posebej opozoriti — poglavje »Avstrijski zakoni za gospodarsko politiko do 1938«, kjer je nanizal, razdeljene po skupinah in kronološkem redu, vse zakone, ki obravnavajo finance in davke, zunanjo trgovino, poljedelstvo, trgovino, obrt in industrijo, socialno politiko, društva in združenja itd.

Brusatti pričenja z znano ugotovitvijo, da so prav reforme v letih 1740 do 1792 v prvi vrsti omogočile nastanek znatnega upravnega aparata in realizacijo Haugwitzve finančne reforme, v drugi vrsti pa močno pripomogle k temu, da je — prvič — habsburška monarhija vedno bolj zgubljala fevdalni značaj in postajala uradniška država, da je bilo — drugič — njeno gospodarstvo močnejše kot drugje v Evropi odvisno od države, da je postal — tretjič — kameralizem vodilno načelo uradnikov pri gospodarjenju v državi. Zasluga za dokončno zmago kameralizma je pripadla baronu Sonnenfelsu; njegov učbenik Grundsätze der Polizey-, Handlungs- und Finanzwissenschaft, ki je prvič izšel v letih 1765-76, je ostal edini veljavni učbenik te vrste vse do revolucije leta 1848.

V prvi polovici 19. stoletja so se tem idejam pridružile določene ideje gospodarskega liberalizma. Pri tem ne gre za nauke klasične šole nacionalne ekonomije, pač pa za liberalizem v elementarnem pomenu te besede. Gre za odpor proti veljačemu prohibitivnemu sistemu in za uvedbo carinskega sistema. Primes liberalizma se zazna zlasti po letu 1820, toda omejena je predvsem na višje uradništvo. Ta sloj je izpeljal obrtno svobodo z zakonom iz leta 1859, uveljavil princip svobodne trgovine (to je zlasti trgovinska pogodba s Prusijo leta 1854), razdržavil železnice in imenja itd.

Liberalizem si je sam zadal udarec z borznim polomom leta 1873. Nadaljnjo omejitev predstavljajo nove družbene sile, ki so se v sedemdesetih, še bolj pa v osemdesetih letih močno okrepile: delavska društva, zadružništvo, nacionalno socialne, krščansko socialne in socialno demokratske organizacije.

V drugi polovici knjige je obdelal avtor problematiko prve republike. Omenja težnjo po anšlusu takoj po prevratu, valutno reformo in podobne povojne probleme, več pa se ukvarja z gospodarsko politiko meščanskih vlad in svetovno gospodarsko krizo. Obdela na kratko gospodarski program socialnih demokratov, tudi »rdeči Dunaj« ne pusti ob strani. Na poslednjih straneh je dokaj dobro okarakteriziral izoblikovanje stanovske države. Opis problematike konča z ugotovitvijo, da se je tik pred anšlusom spet pojavilo isto vprašanje kot takoj po prevratu: ali je Avstrija gospodarsko sposobna za samostojno življenje?

Jože Šorn

SVET MED MURO IN DRAVO

Svet med Muro in Dravo. Ob 100-letnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868—1969, izd. Skupščina občine Ljutomer, založila založba obzorja Maribor, 1968, 744 str.

Z namenom, da bi 100-letnico prvega slovenskega tabora, ki je bil 9. avgusta 1868 v Ljutomeru, dostojno počastili, je skupščina občine Ljutomer podprla dolgoletna prizadevanja nekaterih posameznikov in sklenila kot del svojega programa uresničiti izdajo jubilejne publikacije z naslovom Svet med Muro in Dravo. Iz uvodnih besed urednika Viktorja Vrbnjaka izvemo, da so se prve pobude za zbornik pojavile že konec leta 1959 med takratnimi mlajšimi člani Prleškega študentskega kluba. Sklenili so, naj bi podobno kot je leta 1955 ob 10-letnici osvoboditve izšel zbornik Prlekija, tudi ob 20-letnici vstaje, torej že 1961 izšel nov jubilejni zbornik. Ker v razmeroma kratkem času in v okviru Prleškega študentskega kluba zamisli niso mogli uresničiti, je vse skupaj za nekaj časa zastalo, vendar svojega namena niso nikdar opustili. Medtem se je obseg zbranega gradiva širil, uspelo je pridobiti tudi nekaj sodelavcev iz Ljubljane. Ker tudi materialne zmogljivosti kluba niso bile takšne, da bi lahko prevzeli izdajo zbornika nase, je ta končno izšel leta 1968 ob podpori ljutomerske občinske skupščine in mariborske založbe Obzorja.

Svet med Muro in Dravo je pokrajinski zbornik, ki obravnava geološko, geografsko, etnografsko, arheološko, zgodovinsko, jezikoslovno, literarnozgodovinsko in umetnostnozgodovinsko podobo pokrajine omejene z Muro, s slovensko-hrvatsko mejo, z Dravo in z železnico Maribor—Šentilj. Z različnimi prispevki, ki pomenijo nov doprinos k poznavanju tega dela slovenske zemlje, sodeluje 27 avtorjev. Uvodni prispevek je obširna razprava Cirila Šlebingerja Geološka podoba pokrajine med Muro in Dravo. Sledita dva geografska prispevka. Svetozar Ilesič govori o geografski individualnosti Prlekije v luči razvoja kmetijskih naselij in njihovega zemljišča. Borut Belec, znan kot pisec, ki se posebej ukvarja z ekonomsko-geografsko problematiko tega področja (glej njegove Ljutomersko-ormoške gorice, 1968 in članke v ČZN), je v svoji

razpravi Družbenogeografski razvoj Ljutomersko-ormoških goric in njihovi agrarnostrukturni tipi poudaril, da je stara socialno-geografska struktura, zasnovana že ob zgodnjem posegu tujega kapitala, po drugi svetovni vojni doživela korenite spremembe in da se posebno v zadnjem času hitreje spreminja kot kdajkoli prej. Ljutomersko-ormoške gorice danes prehajajo v novo fazo razvoja, za katero je značilno podružbljanje zemlje in tesna povezava obeh sektorjev lastništva.

Narodopisni prispevki so štirje: Vilko Novak je v sestavku O ljudskem življenju v Slovenskih goricah v prvi polovici 19. stoletja podal zanimive narodopisne podatke, ki se nanašajo predvsem na ormoški okoliš pred 150 leti ter so bili zbrani na pobudo nadvojvode Janeza (originalno gradivo je ohranjeno v graškem muzeju, prepisi pa so na voljo tudi pri Inštitutu za slovensko narodopisje pri SAZU v Ljubljani). Angelos Baš je opisal notranjo hišno opremo podložnikov v ljutomerski okolici v prvi polovici 19. stoletja na podlagi podatkov, ki jih vsebujejo zapuščinski inventarji v zemljiški knjigi ljutomerskega okrožnega sodišča. Zmaga Kumer piše o štajerskih slovesah in njih mestu v evropski ljudski poeziji. Objavljen je tehten prispevek pokojnega Franja Baša Uvod v zgodovino stanovanjske hiše na Slovenskem, ki je širšega značaja, saj se tiče razvoja stanovanjske hiše na vsem našem ozemlju (opombe je napisal urednik zbornika V. Vrbnjak).

Vsebinsko edinstvena je študija Karakterološka podoba slovenjegoriškega človeka izpod peresa Antona Trstenjaka, ki na podlagi številnih geografskih, demografskih, etnografskih in kulturnozgodovinskih dejstev, ki jih podkrepi še s statističnimi podatki, podaja psihološko oznako ljudi tega področja. Avtor vsekakor ni imel lahkega dela, saj je, kot sam pravi, to tema primerna za teamsko delo, vendar je vprašanje, če bi testiranje prebivalcev dalo popolnoma zanesljive rezultate. Namen razprave je pokazati trenutno stanje v primerjavi s prejšnjimi stoletji, kajti v letih po osvoboditvi so z industrializacijo nastale velike spremembe, ki oblikujejo nov tip človeka. Trstenjak povezuje bistvene lastnosti Slovenjgoričana npr. zgovornost, čustvenost, dobrodušnost, smisel za dobro kuhinjo, za ljudsko petje, gostoljubnost, določeno mero konservativnosti z značilnostjo pokrajine in njenimi darovi. Ugotavlja, da je to prebivalstvo telesno in duševno zdravo in že dolgo daje velik odstotek izobraženstva, pomembna pa je tudi ugotovitev, da alkoholizem nima na tem področju tako težkih posledic, kot se to pogosto poudarja.

Zgodovinski prispevki so v zborniku najštevilnejši. Pregled prazgodovinske in antične naselitve Slovenskih goric prinaša bogata razprava arheologa Stanka Pahiča z naslovom K predslovanski naselitvi Slovenskih goric in Pomurja. Milko Kos objavlja članek Kolonizacija med Dravo in Rabo pa krajevna imena na -ci; takih imen je ugotovil 262, razlaga jih z zgodovinske strani. Osnova teh krajevnih imen so osebna imena, avtor ugotavlja, da so ta predvsem slovenska, nekaj je nemških, ne manjka pa takih, ki so prevzeta iz krščanskega kalendarja. Oblikovali pa so jih tudi na drugih osnovah, tako da je ime prevzeto po prvem stanovalcu, ali po enem prvih uglednih stanovalcev, ali po županu, ali po pripadnosti zemljiškemu gospodu, obrti itd. Jože Koropec je popisal Slovenske gorice v luči mariborske mestne knjige, ki so jo pričeli pisati po požaru 1513 in so jo nadaljevali do srede 18. stoletja. Maribor, ki je bil vedno tesno povezan s Slovenskimi goricami, saj je njegova gospodarska blaginja temeljila na vinski trgovini, je imel glavnega tekmeča za monopol v trgovini z vinom iz Slovenskih goric v mestu Ptuj, kar kaže tudi omenjena mestna knjiga. O prebivalstvu v Slovenskih goricah od druge polovice 18. stoletja dalje govori Vlado Valenčič, pri tem tudi kritično ocenjuje Pircheggerjeve številke.

Melitta Pivec-Stelè obravnava knjižico Topografija Štajerske iz leta 1727, kjer so opisana štajerska mesta, trgi in samostani in kjer je bil objavljen tudi seznam tega leta promoviranih bakalavrejev, tako da se vidi razširjenost visokošolske izobrazbe v naših krajih. Jože Jenko pa je podrobno obdelal razvoj železnice med Muro in Dravo v 19. in 20. stoletju. V krajšem članku Trije drobci o narodnem prebujanju vzhodne Štajerske piše Stanko Kotnik na podlagi dokumentov iz mariborskega škofijskega arhiva o Ormožu leta 1805, o

Kremplovi knjižni akciji leta 1819 in o boju za slovenske pridige v Ptuj v 40. letih. Vsekakor zavzema med zgodovinskimi prispevki najvidnejše mesto razprava Viktorja Vrbnjaka Prvi slovenski tabor v Ljutomeru, kjer je zajeta narodnoprebudna in narodnopolitična problematika pokrajine od 1848 do prvega slovenskega tabora. O Raiču in njegovih nazorih govori obširno Jože Ftičar v svoji razpravi Delež Božidarja Raiča v mladoslovenskem gibanju. Bogo Teply se v članku Narodnostno življenje pri Lenartu v Slovenskih goricah ni omejil le na popis razmer pri Lenartu v desetletju pred prvo svetovno vojno, kjer se dogaja večji del Kraigherjevega romana Kontrolor Škrobar, temveč je zajel širši okvir narodnostnih bojov ob slovensko-nemški etnični meji od začetkov narodnega gibanja do prve svetovne vojne.

Zgodovinski pregled razvoja zdravstva med Muro in Dravo s posebnim ozirom na razdobje 1850—1941 podaja Eman Pertl. Njegov namen je bil tudi vzbuditi zanimanje za našo lokalno zdravstveno zgodovino, na drugi strani pa je skušal prikazati pionirsko delo starejših prleških zdravstvenih delavcev, ki so bili po večini Slovenci; tuji so prihajali iz raznih nagibov npr. zaradi boljšega zaslужka, z germanizacijsko nalogo ipd. Ti zdravstveni delavci so delali v zelo težkih razmerah, a jim je kljub temu uspelo zatreti marsikatero epidemijo.

Nekako na meji med zgodovinskim in umetnostnozgodovinskim opisom je prispevek Jožeta Curka: Urbanistično-gradbene zasnove trgov in mest v Podravju in Pomurju, kjer v začetku analizira nastanek in razvoj trgov in mest v srednjem veku, zasleduje njihovo problematiko ter skuša iz celotnega pregleda ustvariti sintetično podobo njihove zgodovinske usode, po drugi strani pa ugotavlja urbanistične gradbene zasnove naselja kot rezultat stoletnega življenja na prehodu alpskega v panonski geografski prostor. Opisanih je 28 krajev s tržnimi in mestnimi pravicami.

Zbornik prinaša tudi jezikoslovne študije; med njimi je posebno zanimiva Rudolfa Kolariča: Prleško narečje, kjer pisec s pomočjo sistematično zbranega gradiva na številnih primerih pokaže značilnosti tega narečja. Mislim, da se razprave niso razveselili le jezikoslovci, ampak tudi vsi tisti bralci, ki smo dalj časa preživeli v Prlekiji in nam je to narečje postalo domače. Ker je jezik vzhodnih delov Štajerske zelo soroden kajkavskemu dialektu, so bili v preteklosti poskusi, da se to ozemlje pridruži kajkavskemu jezikovnokulturnemu območju. V svojem prispevku Jezikovnokulturna orientacija Štajercev v starejših obdobjih je Jakob Rigler poudaril, da kajkavski vpliv le ni bil tako močan, kot se to navadno pod vplivom novouilircev naglašja. Obenem ugotavlja, da tudi vpliv kranjščine ni bil tako neznaten. Do teh rezultatov je prišel ob proučevanju štajerskih rokopisov in starejših tiskov (do 1783). Posebej o kajkavskem narečju piše še Janko Jurančič.

Potem sta tu še literarnozgodovinska članka Antona Slodnjaka: Slovstveni poskusi Jakoba Košarja in bibliografski pregled (z osebnim kazalom) in Janka Glazerja: Rokopisno gradivo slovenjegoriškega izvora v študijski knjižnici v Mariboru (večino rokopisov, pridobljenih pred letom 1941 je zbralo mariborsko Zgodovinsko društvo in jih kasneje prepuščilo študijski knjižnici).

V zborniku, ki je posvečen kulturni podobi dežele med Muro in Dravo ne sme manjkati tudi beseda o likovni umetnosti te pokrajine. Sergej Vrišer je obdelal baročno kiparstvo v Slovenskih goricah, Marjan Zadnikar pa slovenjegoriška znamenja, pri čemer se je omejil predvsem na t. i. »stebrasta« znamenja, ki so tu najpogostejša, razvila pa so se tudi drugod iz svetilnih stebrov. Obe razpravi sta slikovno bogato opremljeni. Prav na področju likovne umetnosti je ostalo še mnogo neobdelanega npr. gotška arhitektura ali renesančna grajska arhitektura pokrajine med Muro in Dravo.

Ob koncu naj dodam, da ima vseh 27 prispevkov povzetek v nemškem ali francoskem jeziku. Celoten vtis, ki ga daje zbornik je zelo ugoden, zato zaslужijo posamezni sodelavci, posebej pa urednik vse priznanje.

Olga Janša

BIBLIOGRAFIJA

NOVE KNJIGE V NARODNI IN UNIVERZITETNI KNJIŽNICI, KNJIŽNICI SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI IN KNJIŽNICI ODDELKA ZA ZGODOVINO FILOZOFSKE FAKULTETE V LJUBLJANI

Zgodovinski časopis prinaša letos prvič pregled tuje zgodovinske literature, ki so jo v letu 1968 prejele Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani (NUK), knjižnica Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani (SAZU) in knjižnica oddelka za zgodovino na filozofski fakulteti v Ljubljani (FF). Seznam obsega 368 knjig. Zajete so samostojne publikacije (z izjemo brošur); revij in drugih periodičnih publikacij, ki prihajajo v te knjižnice nismo vključili. Da bi iskanje knjig čimbolj olajšali, smo pri vsakem naslovu navedli knjižnico, ki delo ima (NUK, SAZU, FF) ter signaturo. Seznam smo uredili tako, da začenjamo s pomožnimi zgodovinskimi vedami. Nato navajamo splošna dela, to so razni zgodovinski pregledi, priročniki, enciklopedije, atlasi, bibliografije itd. za širša geografska področja ter dela, ki jih ni mogoče uvrstiti pod eno samo državo (dela, ki obravnavajo probleme dveh držav so uvrščena k državi, na kateri je težišče obravnave). Nato naštevamo literaturo o Sloveniji in Slovencih ne glede na državne meje. Sledijo dela po državah, začenjamo z Jugoslavijo in končujemo z izvenevropskimi kontinenti. Za lažje iskanje navajamo tu še abecedni seznam držav oz. kontinentov, ki so posebej zajeti, s številko odstavka:

Afrika 23 — Avstrija s habsburško monarhijo kot celoto 5 — Azija 24 — Bizantinsko cesarstvo 12 — Bolgarija 10 — Češkoslovaška 6 — Francija 19 — Grčija 11 — Italija 9 — Jugoslavija 4 — Latinska Amerika 22 — Madžarska s staro Ogrsko kot celoto 7 — Nemčija 16 — Norveška 17 — Poljska 15 — Romunija 8 — Sovjetska zveza 14 — Španija 20 — Turčija 13 — Velika Britanija 18 — ZDA 21 — Bibliografski pregled so sestavili dr. Melitta Pivec-Stelè za knjige iz SAZU, Miloš Rybař za knjige iz NUK in Olga Janša za knjige oddelka za zgodovino FF.

1. Pomožne zgodovinske vede

Bresslau, Harry: Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien. Berlin, Verlag Walter de Gruyter & Co. 1958. Band 1. (3. Aufl.) XVIII + 746 str., Band 2. (2. Aufl.) XII + 664 str., Register zur 2. und 3. Auflage zusammengestellt von Hans Schulze, 1960. 116 str. 8°. FF D 3437 — **Degering, Hermann:** Die Schrift. Atlas der Schriftformen des Abendlandes vom Altertum bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts. 4. Aufl. Tübingen, Verlag Ernst Wasmuth 1964. XXXVII + 240 str. 4°. FF F 214 — **Dülfer, K., H. Korn:** Schrifttafeln zur deutschen Paläographie des 16.—20. Jahrhunderts. Marburg, Institut für Archiwissenschaft 1967. Teil 1.: Tafeln. 42 + (5) str. + 50 faks. Teil 2.: Transkriptionen. (3) + 50 str. 4°. FF F 215 — **Grotfeld dr. H.:** Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit. 10. Aufl., herausgegeben von dr. Th. Ulrich. Hannover, Hahnsche Buchhandlung 1960. VIII + 224 str. 8°. FF C 3086 — **Kirchner, Joachim:** Scriptura Gothica libraria. A saeculo XII usque ad finem medii aevi LXXXVII imaginibus illustr. Monachii & Vindobonae, Oldenbourg 1966. 81 str. + 66 tabl. 4°. NUK II 199028 — **Lindsay W. M.:** Notae latinae. An Account of Abbreviation in Latin MSS. of the Early Minuscule

Period (c. 700—850); Abbreviations in Latin MSS. of 850 to 1050 by D. Bains. Hildesheim, Georg Olms Verlagsbuchhandlung 1963. XXIV + 500 + XIV + 72 str. 8°. FF C 3030 — **Munsch, René H.**: Histoire de l'Écriture, à l'usage des Étudiants, des Artistes, Architectes, Publicitaires, Décorateurs, Graphistes, Peintres et Artisans. (Bruxelles), Bloud et Gay 1961. 70 str. 8°. FF C 3032 — **Wattenbach W.**: Das Schriftwesen in Mittelalter. 4. Aufl. Graz, Akademische Druck-u. Verlagsanstalt 1958. VI + (I) + 670 str. 8°. FF C 2820 — **Wittek, Martin**: Album de paléographie grecque. Specimens d'écritures livresques du III^e siècle avant J. C. au XVIII^e siècle, conservés dans des collections belges. Gand, E. Story-Scientia S.P.R.L. 1967. 29 + (2) str. + 64 faks. 4°. FF F 218 —

2. Splošna dela

Agrarnyj vopros v stranah Azii i Severnoj Afriki. (Otvetstv. redakt. G. G. Kotovskij, P. P. Moiseev.) Moskva, »Nauka« 1968. 343 str. 80. (cir.), SAZU H 52783 — **Africa**, Thomas W.: Science and the State in Greece and Rome. New York (itd.), John Wiley & Sons 1968. (8) + 128 str. FF C 3067 — **Atlas zur Weltgeschichte.** Karten und chronologische Abriss. München, Deutscher Taschenbuch Verlag 1967. Band 1.: Von den Anfängen bis zur Französischen Revolution. 287 str. + 128 Kt. Band 2.: Von der Französischen Revolution bis zur Gegenwart. 314 + (6) str. + 105 Kt. 8°. FF B 721 — **Berühmte Frauen der Weltgeschichte.** Tausend Biographien in Wort und Bild. (Auswahl u. Beard.: Antonius Lux. Red. Mitarb.: Erwin Angermayer (itd.). Bildniszeichn.: Elly Strick.) Murnau, München (itd.), Lux (19..). 510 str. 8°. NUK 186394 — **Bohne, Jürgen**: Der Poeta Saxo in der historiographischen Tradition des 8. — 10. Jahrhunderts. ... Frankfurt/Main, b. t. 1965. 197 str. 8°. Strojep. avtogr. NUK 187425 — **The Cambridge Economic History of Europe.** Cambridge, University Press 1965. 2. Ed. I. The Agrarian Life of the Middle Ages. Edited by M. M. Postan. 1966. XVI + 871 str. + 3 kt. III. Economic Organization and Policies in the Middle Ages. Edited by M. M. Postan (itd.). 1965. XIII + 696 str. IV. The Economy of Expanding Europe in the 16. and 17. Centuries. Edited by E. E. Rich (itd.). 1967. X + 642 str. 8°. FF D 3686 — **Childe, Vere Gordon**: Vorgeschichte der europäischen Kultur. (The prehistory of European society. Deutsch von Hertha Federmann.) Hamburg (1960). 155 + (V) str. 8°. (Rowohlt's deutsche Enzyklopädie. 101.) NUK 128948 — **Concilium Oecumenicum Vaticanum II.** Il Concilio Vaticano II: Cronache ... a cura di G. Caprile S. I. Vol. 1. P. 1—2, 3—4. Roma (1965—1966). 8°. NUK 207987 — **Décarreaux, Jean**: Les moines et la civilisation en Occident. Des invasions à Charlemagne. (Ill. de 20 héliogravures et 5 cartes. (Paris 1962.) 397 + (I) str. + pril. 8°. (Signes des temps. 13.) NUK 184614 — **Dickler, Gerald**: Dreizehn Prozesse, die Geschichte machten. (Man on trial.) Aus dem Amerikanischen von Werner von Grünau.) München, Rütten & Loening (1964). 468 str. 8°. NUK 207609 — **Documents on international affairs...** Post-war series (:since 1947:). 1959, 1960. London (1963—1964). 4°. NUK 64376 — **Fetscher, Iring**: Der Marxismus. Seine Geschichte in Dokumenten. München, Piper Co (1962—1965). 8°. (Sammlung Piper.) 3 Bde. NUK 191934 — **Filip, Jan**: Keltové ve střední Evropě. Praha 1956. 552 str. + pril. 4°. Ilustr. (Monumenta archaeologica. 5.) NUK II 131432 — **Fontaine, André**: Histoire de la guerre froide. (Paris), Fayard (1966). 8°. NUK F9 FON — **Ganshof, François Louis**: Was waren die Kapitularien? (Wat waren de Capitularia?) (Unter Mitw. v. Frau Birgit Franz geb. Will. M. Berücksichtigung der franz. Ausg. aus d. Niederländischen übertr. v. Wilhelm A. Eckhardt.) Weimar, Hermann Böhlau Nachf. 1961. 186 str. 8°. NUK 172581 — **Geschichte in Gestalten.** Hrsg. von Hans Herzfeld. Bd 1—4. (Frankfurt am Main 1963—1966.) 8°. (Das Fischer Lexikon. 37—40.) NUK 192178 — **Geschichte.** Mit e. Einleitung von Hans Rothfels. Hrsg. von Waldemar Besson. (76.—87. Tsd.) (Frankfurt am Main 1965.) 383 str. 8°. (Das Fischer Lexikon. 24.) NUK 192178 — **Die Gesetze des Karolingerreiches 714—911.** Lex Salica: Recensio Pippina. Hgb. von Karl August Eckhardt. Weimar, Hermann Böhlau Nachf. 1953. 119 str. 8°. FF D 2829 — **Glasgow Rainer** Das

Kalifat des Al-Mu'tadid Billáh (:892—902:). Inaug-Diss, zur Erlangung der Doktorwürde... vorgelegt von Rainer Glagow. Bonn, t. Rhein. Universität 1968. 258 str. 8°. Friedrich-Wilhelms-Inaug.-Diss. Univ. Bonn. SAZU 52184 H — **Grosse Männer der Weltgeschichte**. Tausend Biographien in Wort und Bild. (Red. Mitarb.: Qu. Engasser (itd.). Bildniszeichn.: Hans-Günther Strick.) Murnau, München (itd.) Lux (19..). 512 str. 8°. NUK 186395 — **Handbuch der Kulturgeschichte**, Hrsg. von Heinz Kindermann unter Mitw. von ... Abt. 1. Zeitalter deutscher Kultur. Bd 6,9. Abt. 2. Kulturen der Völker. Bd 4, 7—9. Konstanz (1960—1966). NUK Č II 131843 — **Hegesippi qui dicitur Historiae libri V**. Recensuit et praefatione, comm. critico indicibus instruxit Vincentius Ussani. (1. repr.) P. 1. New York—London (1960). 8°. (Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum. 66.) NUK 29169 VII C d — **Histoire générale des sciences**. T. 3. Paris 1964. 8° NUK 177638 — **Hoffmann, Hartmut**: Gottesfriede und Treuga Dei. Stuttgart 1964. XXXII + 279 str. 8°. (Schriften der Monumenta Germaniae historica (:Deutsches Institut für Erforschung des Mittelalters:). 20.) NUK 132185 — **Hollister, C. Warren**: Medieval Europe: A Short History. 2. ed. New York (itd.), J. Wiley & Sons 1968. XVI + 362 str. 8°. FF C 3083 — **Hungarisch-türkische Chronik**... Nürnberg 1685. 8°. NUK 187231 — (Turški vpadi v jugovzhodno Evropo od 15. do 17. stol.) — **Ilirët dhe Iliria te autorët antikë**. (Red. përgjegjës Selim Islami.) Tiranë 1965. 591 str. + 2 zvd. + corr. 8°. (Burime të zgjedhura për historinë e Shqipërisë. 1.) (Iliri in Ilirija pri antičnih avtorjih.) NUK 195776 — **Israeljan Viktor Levonovič & L. N. Kutakov**: Diplomatiija agresorov. Germano-italo-japonskij fašistskij blok. Istorija ego voznikovenija i kraha. Moskva, »Nauka« 1967. 436 str. 8°. (cir.) SAZU 50894 H — **Istoričeskaja literatura na tureckom jazyke, hranjaščajasja v bibliotekah Leningrada**. Svodnyj annotirovannyj katalog 1729—1963. Sostavil A. E. Rafikov. Otvetstv. redakt. A. N. Kononov. Leningrad, Biblioteka AN SSSR 1968. 267 str. 8°. (cir.) SAZU 52479 H — **Judd, Gerrit Parmele**: A history of civilization. New York, Macmillan, London, Collier-Macmillan (1966). XIX + 920 str. + pril. 4°. Ilustr. NUK II 196417 — **Jung, M. Kurt**: Weltgeschichte in einem Griff. Von der Urzeit bis Gegenwart. Berlin, Safari Verlag 1968. 1200 str. 8°. FF D 3710 — **Kienitz, Friedrich Karl**: 5000 (Fünftausend) Jahre Orient. Ein Gang durch Geschichte und Kultur des Nahen Ostens von den Pharaonen bis zur Gegenwart. (München), Callwey (1962). 430 str. + pril. 8°. NUK 195126 — **Kim Georgij Fedorovič & F. I. Šabšina**: Proletarskij internacionalizm i revolucii v stranah Vostoka. Moskva, »Nauka« 1967. 400 str. 8°. (cir.) SAZU 50901 H — **Kirn, Paul**: Einführung in die Geschichtswissenschaft. 4., durchges. Aufl. Berlin 1963. 128 str. 8°. (Sammlung Götschen. 270.) NUK Č 48663 — **Kleine Enzyklopädie — Weltgeschichte**. Die Länder der Erde von A-Z. Hrsg. Walter Markov, Alfred Anderle. (89 Strichzeichnungen im Text, 152 Kt. im Text...) Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1964. XVI + 959 str. + pril. 8°. NUK Č 186141 — **Der Kleine Pauly**. Lexikon der Antike. ... hrsg. von K. Ziegler u. W. Sontheimer. Bd 1—2. Stuttgart 1964—1967. 8°. NUK Č 202703 — **Kolonializm: istorija i sovremennost'**. (Otvetstv. redakt. K. M. Popov.) Moskva, »Nauka« 1968. 240 str. 8°. (cir.) SAZU 52509 H — **Kovalevsky, Pierre**: Bildatlas der Kultur und Geschichte der slawischen Welt. (Atlas historique et cultural de la Russie et du monde slave.) Mit e. Vorw. von Alois Schmaus. (Die deutsche Ausg. besorgte Erwin Wedel.) München (itd.), BLV Verlagsgesellschaft (1964). VI + 215 + (IV) str. 4°. NUK II 180816 — **Die Kultur Südosteuropas, ihre Geschichte und ihre Ausdrucksformen**. Vorträge, gehalten auf der Balkanologen-Tagung der Südosteuropäergesellschaft zu München vom 7.—10. November 1962. Hrsg. und redigiert von Gunther Reichenkron, Alois Schmaus. Wiesbaden 1964. VIII + 337 + (I) str. + pril. 8°. (Südosteuropa. 6.) NUK 157352 — **Kupfer, Franciszek & Tadeus Lewicki**: Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy. Wjątki z pism religijnych i prawniczych XI—XIII w. Wrocław—Warszawa, Polska akademia nauk 1956. 321 + (I) str. + corr. 8°. NUK 169106 — **Landmarks of the Western heritage**. Ed. by C. Warren Hollister. Vol. 1—2. New York (itd.) 1967. 8°. NUK 207563 — **Major Peace Treaties of Modern History 1648—1967**. Introductory Essay by Arnold Toynbee. Editor F. L. Israel.

Commentaries by Emanuel Chill. New York, Chelsea Hous Publishers 1967. Vol. I—IV. XXIX + 2880 str. + Kt. 8°. FF D 3724 — **Marks** — istorik. (K 150-letija so dnja roždenija Karla Marksa. Naučno-organizacionnaja rabota vypolnena T. A. Sibirevoj.) (Moskva, »Nauka« 1968.) 712 str. + pril. 8°. (cir.) SAZU 52127 H — **Mazour**, Anatole G. & John M. Peoples: Men & nations. A world history. (Maps and charts by Visual Services. Drawings by Walter B. Humphrey and Monroe Eisenberg.) London, Rupert Hart-Davis 1963. X + 790 str. + pril. 4°. NUK II 182776 — **Meinecke**, Friedrich: Werke. Bd 1. Die Idee der Staatsräson in der neuern Geschichte. Bd 4. Zur Theorie und Philosophie der Geschichte. Stuttgart, Koehler 1963—1965. 8°. NUK 147015 — **Meždunarodnye svjazi stran Central'noj, Vostočnoj i Jugo-Vostočnoj Evropy i slavjano-germanskie otnošenija**. (Redakc. koll. V. D. Koroljuk (Otvetstv. redakt.), I. D. Ratner, A. I. Rogov.) Moskva, »Nauka« 1968. 327 str. 8°. (cir.) SAZU 52798 H — **Morison**, Samuel Elliot: Admiral of the Ocean Sea. A life of Christopher Columbus. (Repr.) New York, Time Incorporated (1962). 8°. (Time reading program. Special edition.) 2 vol. NUK 187175 — **Murray**, Robert Henry: The political consequences of the reformation. Studies in sixteenth century political thought. New York, Russell & Russell 1960. XXIII + 301 str. 8°. NUK 202073 — **Neumann**, Josef: Beschreibung der bekanntesten Kupfermünzen. Faksimiedr. d. Erstausg. aus d. Jahre 1858 (—1872). Bd 1—6. Leipzig (1966). 8°. NUK 207286 — **Nikonova**, Svetlana Vjačeslavovna: Germanija i Anglija ot Lokarno do Lozanny. Moskva, »Nauka« 1966. 344 str. + corr. 8°. (cir.) SAZU 47329 H — **Nouvelle** biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à 1850—60. T. 31/32, 35/36. Copenhagen 1967—1968. 8°. NUK Č 178452. — **Ost und West** in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag. Berlin, Akademie Verlag 1966. X + 816 str. 8°. (Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas, Band XV.) FF D 3711 — **Oktjabr'** i revoljucionnoe dviženje v stranah central'noj i jugo-vostočnoj Evropy (:1917—1923 gg.). Ukazatel' literatury 1945—1965. [Sostaviteli: T. V. Vladislaveva (idr.)] Moskva, »Nauka« 1968. 320 str. 8°. (cir.) SAZU 52017 H — **Oreškin**, Vasilin Vladimirovič: Voprosy imperializma v rabotah bol'sevikov-lenincev. Dooktjabr'skij period. Moskva, »Nauka« 1968. 165 + (II) str. 8°. (cir.) SAZU 52089 H — **Orlik Igor'** Ivanovič: Imperialističeskie deržavy i Vostočnaja Evropa (:1945—1965.). Moskva, »Nauka« 1968. 288 str. 8°. (cir.) SAZU 52215 H — **Paoli** Ugo Enrico: Uomini e cose del mondo antico. Firenze, Felice Le Monnier (1947). VII + 342 + (I) str. + pril. 8°. NUK 171218 — **Ports**, Routes et Trafics: **Braudel**, Fernand & Ruggiero Romano: Navires et marchands à l'entrée du port de Livourne (1547—1611). Paris, Armand Colin 1951. 127 str. 8°. (Ports, Routes et Trafics, 1.) FF D 3684/1 — **Chomel**, Vital et Jean Ebersolt: Cinq siècles de Circulation internationale vue de Jougne. Un péage jurassien du XXX^e au XVIII^e siècle. Introduction de Lucien Febvre. Avant-propos de Fernand Braudel. Paris, Armand Colin 1951. 216 str. (Ports, Routes et Trafics, 2.) FF D 3684/2 — **Romano**, Ruggiero: Le commerce du royaume de Naples avec la France et les pays de l'Adriatique au XVIII^e siècle. Paris, Armand Colin 1951. 96 str. 8°. (Ports, Routes et Trafics, 3.) FF D 3684/3 — **Mollat**, Michel: Comptabilité du port de Diepe au X^{ve} siècle. Paris, Armand Colin 1951. 140 str. 8°. (Ports, Routes et Trafics, 4.) FF D 3684/4 — **Trocme**, Étienne & Marcel Delafosse: Le commerce rochelais de la fin du X^{ve} siècle au début du XVII^e. Avant-propos de Fernand Braudel. Paris, Armand Colin 1953. X + 232 str. 8°. (Ports, Routes et Trafics, 5.) FF D 3684/5 — **Chaunu** Huguette et Pierre: Séville et l'Atlantique, 1504—1650. I. Introduction méthodologique. Préface de Lucien Febvre. Paris, Armand Colin 1955. 322 str. 8°. II. Le trafic de 1504—1560. Paris, Armand Colin 1955. 603 str. 8°. III. Le trafic de 1561—1595. Paris, Armand Colin 1955. 572 str. 8°. IV. Le trafic de 1596—1620. Paris, Armand Colin 1956. 594 str. 8°. V. Le trafic de 1621—1650. Paris, Armand Colin 1956. 530 str. 8°. VI. Tables statistiques (1504—1650). Paris, S.E.V.P.E.N. 1956, 2 zv., 1098 str. 8°. VII. Construction graphique, par Guy Arbelot, Jacques Bertin, Huguette et Pierre Chaunu. Laboratoire de Cartographie de l'École-Pratique des Hautes Études. Paris, S.E.V.P.E.N. 1957. 143 str. 8°. VIII/1. Les structures géographiques. Paris, S.E.V.P.E.N. 1959. 1212 str. 8°. VIII/2. La

conjoncture (1504—1650). Paris, S.E.V.P.E.N. 1959. 2 zv., 2050 str. 8°. (Ports, Routes et Trafics, 6.) FF D 3684/6 — **Tanguy**, Jean: Le commerce de Nantes au milieu du XVII^e siècle. Avant-propos de Henri Fréville. Paris, S.E.V.P.E.N. 1956. XIV + 103 str. 8°. (Ports, Routes et Trafics, 7.) FF D 3684/7 — **Tenenti**, Alberto: Naufrages, corsaires et assurances maritimes à Venise d'après les notaires Catti et Spinelli (1592—1609). Paris, S.E.V.P.E.N. 1959. 643 str. 8°. (Ports, Routes et Trafics, 8.) FF D 3684/8 — **Craeybeckx**, Jan: Un grand commerce d'importation. Les vins de France aux anciens Pays-Bas (XIII^e—XV^e siècle). Paris, S.E.V.P.E.N. 1959. XXXV + 335 str. 8°. (Ports, Routes et Trafics, 9.) FF D 3684/9 — **Mauro**, Frédéric: Le Portugal et l'Atlantique au XVII^e siècle (1570—1670). Étude économique. Paris, S.E.V.P.E.N. 1960. 550 str. 8°. (Ports, Routes et Trafics, 10.) FF D 3684/10 — **Chaunu**, Pierre: Les Philippines et le Pacifique des îles ibériques (XVI^e—XVIII^e siècles). Paris, S.E.V.P.E.N. 1960. 300 str. 8°. (Ports, Routes et Trafics, 11.) FF D 3684/11 — **Laurent**, Robert: L'Octroi de Dijon au XIX^e siècle. Paris, S.E.V.P.E.N. 1960. 156 str. 8°. (Ports, Routes et Trafics, 12.) FF D 3684/12 — **Delumeau**, Jean: L'Alun de Rome, XV^e—XIX^e siècle. Paris, S.E.V.P.E.N. 1963. 347 str. 8°. (Ports, Routes et Trafics, 13.) FF D 3684/13 — **Dochaerd**, Renée: Études Anversoises. Documents sur le commerce international à Anvers 1488—1514. I. Introduction. Paris, S.E.V.P.E.N. 1963. 282 str. II. Certificats 1488—1510. Paris, S.E.V.P.E.N. 1962. 309 str. III. Certificats 1512—1513. Lettres échevinales 1490—1514. Paris, S.E.V.P.E.N. 1962. 372 + (8) str. (Ports, Routes et Trafics, 14.) FF D 3684/14 — **Dardel**, Pierre: Navires et marchandises dans les ports de Rouen et du Havre au XVIII^e siècle. Paris, S.E.V.P.E.N. 1963. 787 str. 8°. (Ports, Routes et Trafics, 15.) FF D 3684/15 — **Dermigny**, Louis: Les Mémoires de Charles de Constant sur le commerce à la Chine. Paris, S.E.V.P.E.N. 1964. 491 + (12) str. 8°. (Ports, Routes et Trafics, 16.) FF D 3684/16 — **Day**, John: Les douanes de Gènes. 1376—1377. Paris, S.E.V.P.E.N. 1983 + (12) str. 8°. (Ports, Routes et Trafics, 17.) FF D 3684/17 — **Pospelov**, Petr Nikolaevič: Problemy istorii. (:Staty i reči.:) Moskva, »Nauka« 1968. 208 str. + 2 pril. 8°. (cir.) SAZU 52315 H — **Sovetskaja** istoričeskaja enciklopedija. Glavnyj red. E. M. Žukov. ... T. 10—11 Mahimson — Pergam. (Moskva 1967.) (cir.) — NUK Č II 167000, FF E 431 — **Spuler**, Bertold: Regenten und Regierungen der Welt. ... T. 2. Bd 3—4. Würzburg (1961—1966). 8°. NUK 189675 — **Staatsverfassungen**. Eine Sammlung wichtiger Verfassungen der Vergangenheit und Gegenwart in Urtext und Übersetzung. Hrsg. von Günther Franz. 2. erw. u. erg. Aufl. München, R. Odenbourg 1964. (XI) + 627 str. 8°. NUK 207950 — **Die Stimme** des Menschen, Briefe und Aufzeichnungen aus der ganzen Welt 1939—1945. (Gesammelt und hrsg. von Hans Walter Bähr. Ungekürzte Sonderausgabe. 23.—34. Tsd.) München, Piper & Co. (1966). 598 + (II) str. 8°. NUK 201479 — **Stipp**, John & Warren Hollister & Allen W. Dirrim: The Rise and Development of Western Civilization. New York (itd.), John Wiley & Sons 1967. 8°. Part I.: The Beginning to 1550. 1967. XVIII + (2) + 531 str. Ilustr. Part II.: The Renaissance to c. 1850. 1967. XV + (3) + 411 str. Ilustr. Part III.: 1815 to the Present. 1967. XII + (3) + 535 str. Ilustr. FF D 3707 — **Thomas**, Edit B.: Römische Villen in Pannonien. Beiträge zur pannonischen Siedlungsgeschichte. Mit Rekonstruktionszeichn., 177 Zeichen., 234 Abb., zum Teil farb. u. e. Kt. (Übers. von Otto Rátz.) Budapest, Akadémiai kiadó 1964. 418 + (IV) str. + pril. 8°. NUK 207885 — **Theory** and practice in historical study: a report of the Committee on historiography. New York (1946). XI + 177 str. 8°. (Bulletin (of the) Social Science Research Council. 54.) NUK 164233 — **Veka** neravnoj bor'by. (Otvetstv. redakt., V. N. Nikiforov.) Nacionalno-osvoboditel'noe dvizhenie v Azii i Afrike. (Moskva), Vostočnaja literatura (1967). 452 str. + 2 zvd. 8°. (cir.) SAZU 50861 H — **Velikovskij**, Immanuel: Oedipus and Akhnatón. Myth and history. London, Sidgwick & Jackson (1960). 208 str. + pril. 8°. NUK 186162 — **Vereintes** Europa als Idee ud Verwirklichung. Mit Beiträgen von J. Fischl (idr.). Fünfte Kärntner Hochschulwochen 1958 der Karl-Franzen-Universität in Graz. Graz, AkadDruck- und Verlagsanstalt 1958. 98 str. 8°. SAZU 52383 H — **Westermanns** grosser Atlas zur Weltgeschichte. Vorzeit, Altertum, Mittelalter, Neuzeit. Berlin (itd.), Georg Westermann Verlag 1968. XX + 80 + (2) str. 4°. FF

E 542 — Wege und Forschungen der Agrargeschichte. Festschrift zum 65. Geburtstag von Günther Franz. Hrsg. von Heinz Haushofer und Willi A. Boelcke. Frankfurt a/M. 1967. 364 str. + 1 sl. 8°. Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie, Sonderband. 3. SAZU 51121 H —

3. Slovenija in Slovenci brez ozirna državne meje

Bozzi, Carlo Luigi: Gorizia nel 1918. Testimonianze e documenti dell'epoca ed un »Diario giovanile« di C. L. Bozzi. A cura di Carlo Luigi Bozzi. Gorizia, b. t. 1968. 114 str. 8°. Ilustr. Suppl. agli »Studi goriziani«. SAZU 52881 H — **Cossar**, Ranieri Mario: Castelli del Collio: Vipulzano. (Udine. t. A. Pellegrini 1946.) 3 str. 8°. (Ovoj. nasl.) Z 1 sl. NUK 169382 — **Erjavec**, Fran: Koroški Slovenci. (Popr. ponatis iz »Našega tehnika — Kronike«.) Zv. 7-8. Celovec [1960]. 8°. NUK 139459 — **Johannes** Victoriensis: Cronica Romanorum. Hrsg. von Alphons Lhotsky. Klagenfurt 1960. 83 str. + 3 pril. 4°. (Bucherei des Landesmuseums für Kärnten. 5.) NUK I 131772 — **Kokol**, Hadrian, OFM. Die Geschichte der Franziskanerklöster in Untersteiermark in der Aufklärungsperiode und in der Zeit des Absolutismus (ca 1750—1850): Görz, t. Narodna tiskarna 1915. XIX + 152 str. 4°. Diss. — Univ. Freiburg i. d. Schweiz. SAZU II 51775 H — **Pogačnik**, Jože: Il patriarcato di Aquileia e gli Sloveni. (Udine, Scuola cattolica di cultura 1966.) 21 + (I) str. 8°. (Quaderni di cultura. Serie 3. 10.) 207354 NUK — **Purković**, Miodrag Al.: Istorija Srpske pravoslavne crkvene opštine u Trstu. Trst 1960. XIX + 216 str. + + pril. 4°. (cir.) (Izdanja Srpske pravoslavne crkvene opštine u Trstu. 1.) NUK 182941 — **Reischer**, Franz: Die Toleranzgemeinden Kärntens nach einem Visitationsbericht vom Jahre 1786. Klagenfurt 1965. 118 + (I) str. 8°. (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie. 60.) NUK 57505 — **Saria**, Balduin: Pettau. Entstehung und Entwicklung einer Siedlung im deutsch-slowenischen Grenzraum. Festgabe für Hans Pirchegger. Mit einer Würdigung des Jubilars und einer Bibliographie von Anton Adalbert Klein. Graz 1965, 62 str. + 1 pril. 8°. (Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. Sonderbde. 10.) NUK C 60522 — **Staběj**, Jože: Die alten Wallfahrten der Slowenen an den Rhein. (Staro božjepotništvo Slovencev v Porenje. Übers. A. Läg Reid.) Aachen, b. t. 1967. str. 97—160 + 1 pril. 8°. 207530 — **Spanger**, Vekoslav: Bazoviški spomenik. Trst, (samozal.) 1965. 159 str. + pril. 8°. NUK 200722 — **Tamaro**, Attilio: Storia di Trieste. Vol. 1—2. Roma, Alberto Stock 1924. 8°. NUK 195165 — **Vogit**, Robert J.: Pierzana. (1865)—1965. The religious and secular history of the community at Pierz, Minnesota. Book design by Maureen Mills. (Saint Cloud, Minnesota, Mills creative printing 1965.) 197 + (I) str. 8°. NUK 207294 [O slovenskem misijonarju Francu Pircu.] — **Walzl**, August: Hollenburg. Leben und Wirken einer Grundherrschaft. Klagenfurt 1965. 98 + (VI) str. 8°. (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie. 59.) NUK 57505.

4. Jugoslavija

Anguyal Endre: Petar Dobrović, az ember, művész és politikus. Pécs 1968. (IV) + 61 str. + pril. 4°. [ciklost.] : Közlemények. 3. SAZU II 52973 H 9 **De Franceschi**, Camillo: Storia documentata della Contea di Pisino. A cura del figlio Carlo. (Venezia 1963.) X + 516 str. + pril. 8°. (Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria. N. S. 10/12.) NUK 157002 — **Diplomatische** Aktenstücke über die Handelsvertrags-Verhandlungen mit Serbien. 1905—1906. Wien, t. Hof- und Staatsdruckerei 1906. 4°. NUK II 180075 — **Gerhardt**, Heinz: War in der Bosnischen Annexionskrise die deutsche Demarche vom 22. März 1909 ein Ultimatum? Eine historisch-aussenpolitische Studie zur Geschichte der Diplomatie auf dem Balkan. Berlin (t. Ernst-Reuter-Gesellschaft), 1965. (I) + 151 + 1 : + 1 + (I) str. 8°. Strojep. avtoogr. NUK 200679 — **Hogg**, Robert Daniel: Yugoslavia. With a preface by Milan Grol. London, Macdonald et Co. (po 1941). 176 str. 8°. SAZU 51973 H — **Hoptner**, Jacob B.: Jugos-

slavija u krizi, 1934—1941. (Yugoslavia in crisis, 1934—1941.) Prev. s engl. Časlav M. Nikitović (New York—London, Columbia University Press) 1964. 449 str. + 1 pril. 8°. (cir.) NUK 200369 — **Pavan**, Massimiliano: Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia. Venezia 1958. 299 str. + 1 zvd. 8°. (Memorie. Istituto veneto di scienze, lettere ed arti. 32.) NUK 158857 — **A short History of Yugoslavia**. From early Times to 1966. (By H. C. Darby, R. W. Seton-Watson, Phyllis Auty, R. G. D. Laffan and Stephen Clissold). Cambridge, The University Press, 1968. VIII + 281 + (1) str., 8°. FF C 3097 — **Tolubko**, Vladimir Fedorovič; N. I. Baryšev: Ot Vidina do Belgrada. Istoriko-memuarnyj očerk o boevyh dejstvijah sovetskih tankistov v Belgradskoj operaciji. Pod redakc. i s predislavom V. F. Čiža. Moskva, »Nauka« 1968. 240 str. 8°, (cir.) Ilustr. SAZU 51812 H — **Süd-slavische Pläne**. Denkschrift über die gegenwärtige Bewegung in der Herzegowina, Bosnien, Montenegro, nebst Schilderung der historischen, politischen, socialen, religiösen und militärischen Zustände dieser Länder. Wien 1861. 8°. NUK 186898.

5. Avstrija s habsburško monarhijo kot celoto

Brook-Shepherd, Gordon: Anschluss. The Rape of Austria. London, Macmillan-Co. 1963. XXV + 223 str. + pril. 8°. NUK 189050 — **Brusatti**, Alois: Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat. Wien, Jupiter — Verlag 1965. 164 str. FF C 3049 — **La désagrégation de la monarchie Austro-Hongroise**. 1900—1918. Communications présentées à la Conférence des historiens du 4 au 9 mai 1964 de Budapest. Publiées sous la réd. de C. Daicovicu et d(e) Miron Constantinescu. Bucarest 1965. 292 str. 8°. (Bibliotheca historica Romaniae. Monographies. 1.) NUK 194655 — **Hageneder**, Othmar: Die geistliche Gerichtsbarkeit in Ober- und Niederösterreich. Von den Anfängen bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts. Hrsg. vom Oberösterreichischen Landesarchiv. Linz, Hermann Böhlau Nachf. 1957. XI + 344 str. (Forschungen zur Geschichte Oberösterreichs) FF D 3681 — **Hantsch**, Hugo: Leopold Graf Berchtold, Grandseigneur und Staatsmann. Graz, Styria 1963. Band 1. XIV + 417 str., Band 2. (II) + (479) str. FF C 3048 — **Kann**, Robert Adolf: Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918. 2. erw. Aufl. Graz—Köln 1964. 8°. (Veröffentlichungen der Arbeitsgemeinschaft Ost. 4, 5.) NUK 158686 — **Schumann von Mannsegg**, Ignaz: Geschichte des Lebens Weiland des Hochwürdigsten und Hochgeborenen Herrn Augustin Gruber, Erzbischofes von Salzburg, ... mit besonderer Rücksicht auf das Erzbisthum Salzburg. Salzburg, Mayr 1836. 8°. NUK 188177 — **Seidl**, J.: Der Jude in Österreich-Ungarn. Skizzen aus dem sozialen Leben des 19. Jahrhunderts. München & Wien, Rudolf Abt 1900. VIII + 184 str. 8°. NUK 190568 — **Singer**, Ladislaus: Ottokar Graf Czernin, Staatsmann einer Zeitenwende. Graz, Styria 1965. — 159 str. FF C 3046 — **Steirische Unternehmer des 19. und 20. Jahrhunderts**. Eine Sammlung von Lebensbildern. Hrsg. von Ferdinand Tremel. Graz 1965. 110 str. 8°. (Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. Sonderbde. 9) NUK Č 60522 — **Thienen-Adlerflycht**, Christoph: Graf Leo Thun im Vormärz. Grundlagen des böhmischen Konservativismus im Kaisertum Österreich. Graz (itd.), Hermann Böhlau Nachf. 1967. 227 str. 8°. (Veröffentlichungen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Institutes, Band VI.) FF D 3682 — **Wagner**, Walter: Geschichte des k. k. Kriegsministeriums I. Band 1848—1866. Graz (itd.), Hermann Böhlau Nachf. 1966. 257 str. 8°. (Studien zur Geschichte der Österreichisch-ungarischen Monarchie. Band V.) FF D 3747 — **Wandruszka**, Adam: Leopold II. Erzherzog von Österreich, Grossherzog von Toskana, König von Ungarn und Böhmen, Römischer Kaiser. Bd 1—2. Wien—München, Herold (1965). 8°. NUK 195435 — **Kleinwächter**, F. G. Friedrich: Von Schönbrunn bis St. Germain. Die Entstehung der Republik Österreich. Graz, Styria 1964. 336 str. FF C 3047 — **Pickl**, Othmar: Das älteste Geschäftsbuch Österreichs. Die Gewölberegister der Wiener Neustädter Firma Alexius Funck (:1516 — ca 1538:)

und verwandtes Material zur Geschichte des steirischen Handels im 15/16. Jahrhundert. Graz 1966. 495 str. + pril. 8°. Ilustr.: **Forschungen** zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark. 23. SAZU 51619 H — **Plaschka**, Richard G.: Cattaro — Prag, Revolte und Revolution. Kriegsmarine und Heer Österreich-Ungarn im Feuer der Aufstandsbewegungen vom 1. Februar und 28. Oktober 1918. Graz—Köln 1963. 313 str. 8°. (Veröffentlichungen der Arbeitsgemeinschaft Ost. 3.) NUK 158686 — **Probleme** der Franzisko-Josephinischen Zeit (1848—1916). Hrsg. von Friedrich Engel-Janosi und Helmut Rumpler. München, Verlag R. Oldenbourg 1967. 119 str. (Schriftenreihe des österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts, Band 1.) FF D 3680 — **Santifaller**, Leo: 1100 Jahre. Österreichische und europäische Geschichte in Urkunden und Dokumenten des Haus-, Hof- und Staatsarchivs. 100 Lichtdrucktafeln mit Transkriptionen und Erläuterungen. Wien, Kommissionsverlag der Österreichischen Staatsdruckerei 1949. XX + 107 str. 4°. FF F 216.

6. Českoslovaška

Bidas, Miroslav: 500 (Pět set) let mírových návrhu Jiřího z Poděbrad. Praha 1964. 16 + (III ov.) str. 8°. (Leták Slovanské knihovny. 6.) NUK 191247 — **Conférence** internationale du 50^e anniversaire de la République Tchécoslovaque. Praha, 11.—15. X. 1968 (Communications). 162 str. 8°. FF C 3091 — **Gogolák**, Ludwig von: Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes. H. 1. München 1963. 8°. (Bücherreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. 7.) NUK 178378 — **Hosák**, Ladislav: Přehled historického místopisu Moravy a Slezska v období feudalizma do roku 1848. Ostrava 1967. 465 str. 8°. : Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848—1860. Uvodní sv. SAZU 52661 H — **Kocman**, Alois: Souhrnná týdenní hlášení presidia Zemské správy politické v Praze o situaci v Čechách 1919—1920. Praha 1959. 361 + (II) str. + pril. 4°. (Prameny k ohlasu Velké říjnové socialistické revoluce a vzniku ČSR. 2.) NUK II 181180 — K počiatkom slovenského národného obrodzenia. Sborník štúdií Historického ústavu SAV pri príležitosti 200 ročného jubilea narodenia Antona Bernoláka. Bratislava, Slovenská akadémia vied 1964. 477 + (II) str. 8°. NUK 194141 — **Kubiček**, Jaromír & Jaroslav Vlach: Bibliografia historicko-vlastivédnej literatury k období let 1848—1860 na Moravě a ve Slezsku. Ostrave 1968. 234 + (II) str. 8°. : Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848—1860. 2. SAZU 52661 H — **Purš**, Jaroslav: Struktur und Dynamik der industriellen Entwicklung in Böhmen im letzten Viertel des 18. Jahrhunderts. 8°. 2 kosa. NUK 195051 — **Soupis** del J. A. Komenského v československých knihovnách, archívech a museích. Sestavila komise pro soupis del J. A. Komenského. V Praze, Státní pedagogické nakladatelství 1959. 469 + 16 sl. 8°. FF D 3709 — **Územně** správní vývoj státních a společenských institucí a organizací na Moravě a ve Slezsku v letech 1848—1860. Ostrava 1966. 336 str. + pril. 8°. : Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848—1860. 1. SAZU 52661 H.

7. Madžarska s staro Ogrsko kot celoto

Annabring, Mathias: Geschichte der Donauschwaben. Bd 1. Stuttgart & Möhringen 1954. 8°. (Südost-Stimmen. 4. Folge 4/5.) NUK 129085 — **Csáky**, Moritz: Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95. Graz (itd.), Hermann Böhlau Nachf. 1967. 119 + (1) str. (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, Band VI, hrsg. von der »Kommission für die Geschichte der Österreichisch-ungarischen Monarchie (1848—1918)« an der Österreichischen Akademie der Wissenschaften). FF D 3679 — **Babics** András: A kőszénkőszolás magyarországi fejlődéstörténetének összehasonlító vizsgálata. Budapest 1968 —. 8°. Resz. 1. A kezdetűl a XX. század fordulójáig. 1968. (Primerjalni oris razvoja zgodovine koksacije premoga na Madžarskem. 1. Od začetka do XX. stoletja). SAZU 52548 H — **Csizmadia**, Andor: Az egyetemi oktatás Magyarországon a pécsi egyetem alapítása után

a XIX—XX században. Budapest 1968. 17 str. 8^o. (Univerzitetni pouk na Mađarskem po ustanovitvi univerze v Pečuhu v 19. in 20. stoletju.) SAZU 52548 H — **Rúzsás, Lajos**: A Dunántúli védelmi vonal és a paraszt-polgári fejlődés a XVI—XVII. században. Budapest 1968. 30 str. 8^o. (Obrambna črta v Prekmurju in kmečko-meščanski razkroj v XVI.—XVII. stol.) SAZU 52548 H — **Mérey, T. Klára**: Miért vállaltak munkát a Trencsén megyei szlovák munkások dél-dunántúlon a század-fordaló idején? Budapest 1968. 30 str. 8^o. (Zakaj so slovaški delavci iz Trencsinske županije prevzeli ob prelomu stoletja delo v južnem Prekdonavju — **Degré Alajos**: A magyar jogtörténetírás keletkezése és fejlődése a dualizmus korában. Budapest 1968. 29 str. 8^o. (Začetek in razkroj pravnega mađarskega zgodovinopisja v dobi dualizma.) SAZU 52548 H — **Képes, Krónika**. Budapest, Magyar Helikon 1964. 4^o. 2 rész. NUK II 180819 — **Kövágó, László**: A Magyarországi Délszlávok 1918—1919 — ben. Budapest, Akadémiai kiadó 1964. 269 + (I) str. 8^o. (Ogrski južni Slovani 1918—19.) SAZU 52823 H — **Magyar történeti tanulmányok**. I. Debrecen, KLTE 1967. (Acta universitatis Debrecenensis de Ludovico Kossuth nominatae series historica, VI.). 163 str. 8^o. [Razprave iz mađarske zgodovine] FF D 3729 — **Probszt, Günther** Frh. von: Das deutsche Element im Personal der niederungarischen Bergstädte. München 1958. 176 str. 8^o. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. 1.) NUK 178278 — **Zinner, Paul** Ernest: Revolution in Hungary: New York—London, Columbia University press 1962. XV + 380 str. 8^o. NUK 195116.

8. Romunija

Breve histoire de la Transylvanie. Sous la réd. de Constantin Daicoviciu et d(e) Miron Constantinescu. Bucarest 1965. XXXII + 468 str. + pril. + corr. (Bibliotheca historica Romaniae. Monographies. 3.) — **Illustr.** NUK 194655 — **Coundurachi, Emil**: Rumanian archaeology in the 20th century. Bucharest 1964. 103 str. + pril. 8^o. (Bibliotheca historica Romaniae. 3.) NUK 186182 — **Daicoviciu, Constantin & Emil Petrovici & Gheorge Stefan**: Die Entstehung des rumänischen Volkes und der rumänischen Sprache. Bukarest 1964. 74 str. + 1 zvd. 8^o. (Bibliotheca historica Romaniae. 1.) NUK 186181 — **Mittelstrass, Otto**: Beiträge zur Siedlungsgeschichte Siebenbürgens im Mittelalter. München 1961. 166 str. 8^o. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. 6.) NUK 178378 — **Müller, Konrad**: Siebenbürgische Wirtschaftspolitik unter Maria Theresia. München 1961. X + 81 str. 8^o. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. 9.) NUK 178378 — **Outline of Rumanian historiography until the beginning of the 20th century**. Bucharest 1964. 96 + (II) str. 8^o. (Bibliotheca historica Romaniae. 5.) NUK 186182 — **Pascu, Stefan**: Der transilvanische Volksaufstand 1437—1438. Bukarest 1964. 116 str. 8^o. (Bibliotheca historica Romaniae. 7.) **Ilustr.** NUK 186181 — **Popescu-Puturi, Ion & Augustin Deac**: La première internationale et la Roumanie. Bucarest 1966. 153 str. 8^o. (Bibliotheca historica Romaniae. 12.) NUK 173473 — **Prokopowitsch, Erich**: Das Ende der österreichischen Herrschaft in der Bukowina. München 1959. 70 str. + pril. 8^o. (Bücherreihe der Südostdeutschen historischen Kommission. 2.) NUK 178378.

9. Italija

Bloch, Raymond: Les origines de Rome. (4. éd.) Paris 1962. 126 + (II) str. 8^o. («Que sais-je?» 216.) NUK 94469 — **De Lama, Pietro**: Iscrizioni antiche collocate ne' muri della scala Farnese. Parma 1818. 4^o. **Ilustr.** NUK II 180547 — **I documenti diplomatici italiani**. IX ser.: 1939—1943. Vol. 5. (:11 giugno—28 ottobre 1940.) Roma 1965. 4^o. NUK II 130583 — **Gioberti, Vincenzo**: Del primato morale e civile degli Italiani. **Introd. e note di Gustavo Balsamo-Crivelli**. Vol. 1—3. Torino (1920—1925). 8^o. (Collezione di classici italiani... [Ser. I.] 24, 25, 26.) NUK 56382 — **Kirova, Kira** Emanuilova: Russkaja revoljucija i Italija. Mart-

oktjabr' 1917 g. Moskva, »Nauka« 1968. 324 str. 8°. (cir.) SAZU 51779 H — **Koch**, Heinrich: Michelangelo in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Reinbek bei Hamburg 1966.) 190 str. 8°. (Rowohlts Monographien. 124.) Ilustr. NUK 161827 — **L'Italie** au temps de Stendhal. (Paris), Hachette (1966). 294 + (II) str. 4°. (Ages et réalités. 6.) NUK F9 II ITA — **Lopuhov**, Boris Removič: Fašizm i raboče dviženie v Italii 1919—1929 gg. Moskva, »Nauka« 1968. 414 + (II) str. 8°. (cir.) SAZU 52439 H — **Penco**, Gregorio O. S. B.: Storia del Monachesimo in Italia, dalle origini alla fine del Medio Evo. Roma, Paoline 1961. (Tempi e figure, diretta da Giuseppe Mariani, seconda serie, 31) 601 + (5) str. 8°. FF C 3058.

10. Bolgarija

Cankova-Petkova, Genoveva: Za agrarnite otnošenija v srednevekovna B'lgarija (XI—XIII v.). Sofija, B'lgarskata akademija na naukite 1964. 209 + (1) str. 8°. (cir.) FF C 3054 — **Dopmann**, Hans-Dieter: Die jurisdiktionelle Stellung des ersten Erzbischofs von Bulgarien. Berlin, b. t. 1967. Str. 803—804. 4°. Iz: Wiss. Zeitschr. d. Humboldt-Univ. zu Berlin. Gesell.- u. sprachwiss. Reihe. Jg XVI, H. 5., 1967. SAZU II 51948 — **Études historiques**, Sofia, Académie des sciences de Bulgarie. Tom I/1: Études de l'Antiquité et du Moyen Âge bulgare. A l'occasion du XI^e Congrès international des sciences historiques — Stockholm aout 1960. Tom I/2: Études sur la période de la domination ottomane et de la Renaissance bulgare. L'occasion du XI^e Congrès international des sciences historiques — Stockholm aout 1960. 344 str. Tom III: A l'occasion du I^{er} Congrès international des Études balcaniques et Sud-Est européens. Sofia, 1966. 460 str. 8°. FF D 3691 — **Liešv**, Strašimir N.: Za genezisa na feodalizma v B'lgarija. Sofija, B'lgarskata akademija na naukite 1963. 421 + (3) str. 8°. (cir.) FF C 3055.

11. Grčija

Kir'Jakidis, Georgios Dimitrios: Grecja vo vtoroj mirovoj vojne 1939—1945. Moskva, »Nauka« 1967. 363 str. + corr. 8°. (cir.) SAZU 51067 H — **Lenčman**, Ja. A.: Rabstvo v mikenskoj i gomerovskoj Grecii. Moskva, Akademija nauk SSSR 1963. 305 + (II) str. + corr. 8°. (cir.) NUK 184647.

12. Bizantinsko cesarstvo

Byzantinische Beiträge. Hrsg. von Johannes Irmscher. Berlin, Akademie Verlag 1964. (8) + 462 str. 8°. FF D 3685 — **Hvostova**, Ksenija Vladimirovna: Osobennosti agrarnopravovyh otnošenija v pozdnej Vizantii (:XIV—XV vv.): (:Istoriko-sociologičeskij očerk.:) Moskva, »Nauka« 1968. 323 + (IV) str. 8°. (cir.) SAZU 51885 H — **Köpstein**, Helga: Zur Sklaverei im Ausgehenden Byzanz. Philologisch-historische Untersuchung. Berlin, Akademie Verlag 1966. 134 str. 8°. FF D 2052 — **Mélanges** Raymond Janin. Paris 1961. 448 str. + pril. 8°. (Revue des études byzantines. 19.) NUK 195921 — **Mélanges** Séverien Salaville. Paris 1958. 297 + (III) str. + pril. 8°. (Revue des études byzantines. 16.) NUK 195921 — **Mélanges** Venance Grumel. Vol. 1. Paris 1966. 8°. (Revue des études byzantines. 24.) NUK 195921.

13. Turčija

Novejšaja istorija Turcii. Redakc. koll.: M. A. Gasparjan (itd.). Moskva, »Nauka« 1968. 396 str. 8°. (cir.) 1 zvd. SAZU 52579 H.

14. Sovjetska zveza

Bader, Otto Nikolaevič: Drevnejšie metallurgi Priural'ja. Moskva, »Nauka« 1964. 176 str. + pril. 4^o. (cir.) Ilustr. NUK II 183526 — **Baltijskie** morjaki v bor'be za vlast' Sovetov (nojabr 1917—dekabr 1918:). Redakc. koll.: A. L. Frajman (idr.). (Sostav.: T. S. Fedorova, N. N. Homčuk, A. A. Murav'ev.) Leningrad, »Nauka« 1968. 367 str. 4^o. (cir.) SAZU II 51282 H — **Becker Heinz Peter:** Die russische Verfassung von 1906 und die ersten Reichsdunen in der offiziellen und in der öffentlichen Meinung Frankreichs. Inaug.-Dis. ... vorgelegt von Heinz Peter Becker. Bonn, b. t. (1967). (IV) + 297 + (I) str. 8^o. Inaug.-Diss. Univ. Bonn. SAZU 52677 H — **Blavatskaja, T. V.:** Očerki političeskoj istorii Bospora v V—IV vv. do n. e. Moskva 1959. 160 str. + 1 zvd. + corr. 8^o. (cir.) (Pričernomor'e v antičnuju epohu. 10.) NUK 154094 — **Boersner, Demetrio:** The bolsheviks and the national and colonial question (:1917—1928:). Genève—Paris 1957. XV + 285 + (I) str. 8^o. (Etudes d'histoire économique, politique et sociale. 20.) NUK 134271 — **Bor'ba** za pobedu sovetsoj vlasti v Azerbajdžane 1918—1920. Dokumenty i materialy. (Sostaviteli: Z. E. Pápuša, E. A. Nalbandjan, M. S. Jah'ja-Zade. Baku, AN Azerbajdžanskoj SSR. 1967. 571 str. + 1 tabl. 4^o. (cir.) SAZU II 51325 H — **Cherniavsky, Michael:** Tsar and people. Studies in Russian myths. New Haven & London, Yale University Press 1961. XIX + 258 str. + pril. 8^o. NUK 186144 — **Davidson-Houston, James Vivian:** Russia and China. From the Huns to Mao Tse-Tung. Ill. London, Robert Halle (1960). 192 str. + 1 pril. 8^o. Z zvd. NUK 186158 — **Deutscher, Isaac:** The prophet outcast, Trotsky: 1929—1940. London (itd.), Oxford University Press 1963. XV + 544 str. + pril. 8^o. NUK 202074 — **Djakin, Valentin Semenovič:** Russkaja buržuzija i carizm v gody pervoj mirovoj vojny 1914—1917. Leningrad, »Nauka« 1967. 372 + (II) str. 8^o. (cir.) SAZU 50953 H — **Dokucaev, Georgij Antonovič:** Sibirskij tyl v Velikoj Otečestvennoj Vojne. Novosibirsk, »Nauka« 1968. 323 str. 8^o. (cir.) Ilustr. SAZU 52992 H — **Druhe, David N.:** Soviet Russia and Indian communism 1917—1947 with an epilogue covering the situation today. New York, Bookman associates (1959). 429 str. 8^o. NUK 186137 — **Fennell, John Lister Illingworth:** Ivan the Great of Moscow. (Repr.) London, MacMillan Co; New York, St. Martin's Press 1963. XIV + 371 str. + 2 pril. 8^o. NUK 186164 — **Gejdarov, Mihajl Hudajar:** Remeslennoe proizvodstvo v gorodah Azerbajdžana v XVII v. Baku, AN Azerbajdžanskoj SSR 1967. 200 str. 8^o. (cir.) SAZU 51313 H — **Geroičeskie** gody bor'by i pobed. Dal'nij Vostok v ogne gradžanskoj vojny. (Redakc. koll.: F. N. Petrov [otvetstv. redakt. [idr.].] Moskva, »Nauka« 1968. 391 str. + corr. 8^o. (cir.) SAZU 52477 H — **Gorjuškin, Leonid Mihajlovič:** Sibirskoe krest'janstvo na rubeže dvuh vekov konec XIX — načalo XX. Otvetstv. redakt. I. M. Razgon. Novosibirsk, »Nauka« 1967. 412 str. 8^o. (cir.) SAZU 50991 H — **Hejfec, Aleksandr Naumovič:** Sovetskaja diplomatija i narody Vostoka 1921—1927. Moskva, »Nauka« 1968. 326 + (II) str. 8^o. (cir.) SAZU 51693 H — **Herberstein, Sigismund:** La Moscovie du XVI^e siècle vue par un ambassadeur occidental: Herberstein. Prés. et trad. de Robert Delort. Paris (1965). 281 + (I) str. + pril. 8^o. NUK F 9 HER — **Ioffe, Aleksandr Evseevič:** Vnešnjaja politika Sovetskogo Sojuza 1928—1932 gg. Moskva, »Nauka« 1968. 488 str. 8^o. (cir.) SAZU 51919 H — **Istorija** Kabardino-Balkarskoj ASSR. S drevnejših vremen do naših dnei. (V 2 tomah.) Moskva, »Nauka« 1967. 8^o. (cir.) 2 toma. SAZU 51099 H — **Istorija** Moskvy v gody Velikoj Otečestvennoj vojny i v poslevoennyj period. 1941—1965. (Moskva, »Nauka« 1967.) 566 + (II) str. + pril. 4^o. (cir.) Ilustr. SAZU II 50744 H — **Istorija Sibiri** s drevnejših vremen do naših dnei, v 5 tomah. Leningrad, »Nauka« 1968. 8^o. Ilustr. Tom I. Drevnjaja Sibir', 1968. 453 + (3) str. Tom II. Sibir' v sostave feodal'noj Rossii, 1968. 537 + (3) str. + 2 kt. Tom IV Sibir' v period stroitel'stva socializma, 1968. 500 + (4) str. [cir.] FF D 3708 — **Kerenskiij, Aleksandr F.:** The Kerensky Memoirs. London, Cassel & Company 1966. XVI + 558 str. Ilustr. 8^o. FF C 3088 — **Klibanov, Aleksandr Il'ič:** Reformacionnye dvizenija v Rossii v XIV — pervoj polvine XVI v. v. Moskva, Akademija nauk SSSR 1960. 410 + (II) str. + corr. 4^o. (cir.) NUK II 181451 — **Ključevskij, Vasilij Osipovič:** Pisma. Dnevniky, Aforizmy i mysli ob istorii. Moskva, »Nauka«

1968. 526 str. + 1 pril. 8^o. (cir.) SAZU 53088 H — **Kravčinskij**, Sergej Mihajlovič: V londonskoj emigraciji, (Sostavlenie, perevod s anglijskogo i komentari M. E. Ermaševoj. Otvetstv. redakt. V. F. Zaharina.) Moskva, »Nauka« 1968. 446 + (II) str. + 1 sl. 8^o. (cir.) Ilustr. SAZU 52132 H — **Lebedev**, Vjačeslav Vladimirovič: Meždunarodnoe položenie Rossii nakanune Oktjabr'skoj revoljucii. Moskva, »Nauka« 1967. 310 + (II) str. + corr. 8^o. (cir.) SAZU 50913 H — **Makarova**, Raisa Vsevolodovna: Russkie na Tihom okeane vo vtoroj polovine XVIII v. Moskva, »Nauka« 1968. 200 str. 8^o. (cir.) SAZU 52082 H — **Meždunarodnoe** značenie Velikoj Otkjabr'skoj socialističeskoj revoljucii. (Redakc. koll.: P. N. Fedoseev [idr.].) Moskva, »Nauka« 1968. 508 str. 8^o. (cir.) SAZU 52450 H — **Narodnoe** opolčenie v otečestvennoj vojne 1812 goda. Sbornik dokumentov. (Sost.: R. E. Al'tšuler [itd.].) Pod red. L. G. Beskrovnogo. Moskva, Akademija nauk SSSR 1962. 546 + (II) str. + corr. 4^o. (cir.) NUK II 181307 — **Novikova**, Nina Nikolaevna: Revoljucionery 1861 goda. »Velikoruss« i ego kōmitet v revoljucionnoj bor'be 1861 g. Moskva, »Nauka« 1968. 342 + (II) str. + corr. 8^o. (cir.) SAZU 52497 H — **Panejah**, Viktor Moisevič: Kabaľ'noe holopstvo na Rusi v XVI veke. Leningrad, »Nauka« 1967. 160 str. 8^o. (cir.) SAZU 51463 H — **Pašuto**, Vladimir Terent'evič: Vnešnjaja politika drevnej Rusi. Moskva, »Nauka« 1968. 472 str. + 1 zvd. 8^o. (cir.) SAZU 52828 H — **Pian del Carpine**, Giovanni da: Istorija Mongalov. — Gil'om de Rubruk: Putešestvie v vostočnye strany. Red., vstupil'el'naja stat'ja i prim. N. P. Šastinoj. (Hudožnik B. V. Švarc.) Moskva, (Geografiz) 1957. 271 + (I) str. + pril. + corr. 8^o. (cir.) NUK 135771 — **Plaksin**, Roman Jur'evič: Krah cerkovnoj kontrrevoljucii 1917—1923 gg. Moskva, »Nauka« 1968. 192 str. 8^o. (cir.) SAZU 51702 H — **Pobeda** sovjetskoj vlasti v Belorusii. (Redakc. koll.: I. I. Minc [idr.].) (Minsk, Nauka i tehnika (1967). 508 str. + 1 pril. 8^o. (cir.) Ilustr. SAZU 50925 H — **Pobeda** sovjetskoj vlasti v Srednej Azii i Kazahstane. (Redakc. koll.: Š. B. Batyrov [idr.].) Taškent, »Fan« 1967. 770 + (II) str. 8^o. (cir.) Ilustr. SAZU 50944 H — **Pograničnye** vojska v godu Velikoj otečestvennoj vojny. 1941—1945. Sbornik dokumentov, (Sostaviteli: A. I. Čugunov [idr.].) Moskva, »Nauka« 1968. 708 str. 8^o. (cir.) Ilustr. SAZU 52349 H — **Poletaev**, Vladimir Evgen'evič: Rabočie Moskvy na zaveršajuščem etape stroitel'stva socializma 1945—1958 gg. Moskva, »Nauka« 1967. 276 str. + corr. 8^o. (cir.) SAZU 51286 H — **Revoljucionnoe** dviženie v ruskoj armii 27 fevralja—26 oktjabrja 1917 goda. Sbornik dokumentov pod redakc. L. Š. Gaponenko. (Sostaviteli: E. P. Voronin [otvetstv. redakt.] [idr.].) Moskva, »Nauka« 1968. 620 + (II) str. 8^o. (cir.) SAZU 51345 H — **Rossija** i Italija. Iz istorii ruskoital'janskih kul'turnyh i obščestvennyh otnoženij. (Redakc. koll.: S. D. Skazkin otvetstv. redakt. [idr.].) Moskva, »Kultura« 1968. 462 + (II) str. 8^o. (cir.) SAZU 52121 H — **Rybakov**, Boris Aleksandrovič: Drevnjaja Rus'. Skazanija. Byliny. Letopisi. (Moskva, Akademija nauk SSSR (1963). 359 + (III) str. + 2 pril. + corr. 4^o. (cir.) Ilustr. NUK II 181930 — **Samsonov**, Aleksandr Mihajlovič: Stalingradskaja bitva. Izd. 2-e, dopoln. i pererabot. Moskva, »Nauka« 1968. 604 str. + zvd. 8^o. (cir.) SAZU 52543 H — **Staševskij**, Evgenij Dimitrievič: Istorija dokapitalističeskoj renty na Pravoberežnoj Ukraine v XVIII—pervoj polovine XIX v. Moskva, »Nauka« 1968. 484 str. + 2 pril. 4^o. (cir.) SAZU II 52807 H — **Stranicy** boevogo prošlogo. Očerki voennoj istorii. Moskva, »Nauka« 1968. 382 + (II) str. 8^o. (cir.) SAZU 51467 H — **Struve**, Vasilij Vasil'evič: Etjudy po istorii Severnogo Pričernomor'ja, Kavkaza i Srednej Azii. Leningrad, »Nauka« 1968. 354 + (II) str. + corr. 8^o. (cir.) SAZU II 51652 H — **Sumnikova**, T. A. - V. V. Lopatin: Smolenskie gramoty XIII—XIV vekov. Pod red. R. I. Avanesova. Moskva, Akademija nauk SSSR 1963. 138 + (II) str. + pril. + corr. 4^o. (cir.) Ilustr. NUK II 181590 — **Šacillo**, Kornelij Fedorovič: Russkij imperializm i razvitie flota nakanune pervoj mirovoj vojny (:1906—1914 gg.). Moskva, »Nauka« 1968. 368 str. 8^o. (cir.) SAZU 52926 H — **Sušarin**, Vladimir Pavlovič: Sovremennaja buržuaznaja istoriografija Drevnej Rusi. Moskva, »Nauka« 1964. 304 str. + corr. 8^o. (cir.) NUK 185650 — **Ternovskij**, Georgij Vladimirovič: Voennye morjaki v bitvah za Moskvu. Moskva, »Nauka« 1968. 152 str. 8^o. (cir.) Ilustr. SAZU 52912 H — **Vajnštejn**, Osip L'vovič: Istorija sovjetskoj medievistiki. 1917—1966. Leningrad, »Nauka« 1868. 424 str. + corr. 8^o. (cir.) SAZU 52323 H — **Veliki**

Oktjabr' i Azerbajdžan (:1917—1967:). Bibliografija. (Tertib edenler: H. M. Gulijev [idr.] Baku, AN Azerbajdžanskoj SSR 1967. 170 + (II) str. 8°. (cir.) SAZU 51343 H — **Voslenskij**, Mihail Sergeevič: Tajnye svjazi SŠA i Germanii. Blok imperialistov protiv oktjabrja. 1917—1919. Moskva, »Nauka« 1968. 332 str. 8° (cir.) SAZU 51857 H — **Zapiski** inostrancev o vosstanii Stepana Razina. Pod redakc. A. K. Man'kova. Leningrad, »Nauka« 1968. 175 str. 8°. (cir.) SAZU 52519 H.

15. Poljska

Gadon, Lubomir: Emigracya polska. Pierwsze lata po upadku powstania listopadowego. T. 3. W Krakowie 1902. 8°. NUK 171151 — **Jaźborovskaja**, Inessa Sergeevna: Kommunističeskaja partija Pol'ši i idei Oktjabrja 1918—1923 gg. Moskva, »Nauka« 1967. 300 str. + corr. 8°. (cir.) SAZU 50742 H — **La Pologne** au XII^e Congrès international des sciences historiques à Vienne. Warszawa, Pánstwowe wydawnictwo naukowe 1965. 403 str. + corr. 8°. SAZU 53178 H — **Razumovskaja**, Ljubov' Vjačeslavna: Očerki po istorii pol'skih krest'jan v XV—XVI vv. Moskva, »Nauka« 1968. 321 + (II) str. 8°. (cir.) SAZU 52516 H — **Widera**, Bruno: Die Politischen Beziehungen zwischen Polen und der Rus' in der Periode der Piasten (:960 bis 1380:). Berlin, b. t. 1967. Str. 799—802. 4°. Iz: Wiss. Zeitschr. d. Humboldt-Univ. zu Berlin. Gesell.- u. sprachwiss. Reihe. Jg XVI, H. 5. 1967. SAZU II 51554 H — **Wiesiolowski**, Jacek: Kolekcje historyczne w Polsce średniowiecznej XIV—XV wieku. Wrocław—Warszawa—Kraków, Akademia nauk 1967. 186 str. 8°. Ilustr. SAZU 51076 H.

16. Nemčija

Arnold, Udo: Studien zur preussischen Historiographie des 16. Jahrhunderts von Udo Arnold. Bonn, (6 t. Rotaprintdruck Univ.) 1967. 259 str. + 1 pril. 8°. Ilustr. Inaug.-Diss. Univ. Bonn. SAZU 51383 H — **Ausgewählte** Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Hrsg. von Rudolf Buchner. Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften. 8°. — [Latinski teksti in nemški prevodi.] Band 2. Gregor von Tours: Zehn Bücher Geschichten (Buch 1—5). (1967). L + + 381. Band 3. Gregor von Tours: Zehn Bücher Geschichten (Buch 6—10). (1967). (8) + 476 str. Band 5. Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte. 1. Teil: Die Reichsannalen, Einhard Leben Karls des Grossen, Zwei »Leben« Ludwigs, Nithard Geschichten. (1966). (8) + 484 str. Band 6. Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte. 2. Teil: Jahrbücher von St. Bertin, Jahrbücher von St. Vaast, Xantener Jahrbücher. (1966). (8) + 400 str. Band 7. Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte. 3. Teil: Jahrbücher von Fulda, Regino Chronik, Notker Taten Karls. (1966). (8) + 448 str. Band 9. Thietmar von Merseburg: Chronik. (1966). XXXII + 516 str. Band 11. Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der Hamburgischen Kirche und des Reiches. Berlin, Rütten & Loening (1961). (8) + 751 str. Band 12. Quellen zur Geschichte Kaiser Heinrichs IV. Berlin, Rütten & Loening (1963). (8) + 498 str. Band 13. Lampert von Hersfeld: Annalen. Berlin, Rütten & Loening (1957). XXI + 448 str. Band 16. Otto Bischof von Freising: Chronik oder die Geschichte der zwei Staaten. Berlin, Rütten & Loening (1966). LXX + 760 str. + 14 tab. 8°. Band 17. Otto von Freising und Rahewin: Die Taten Friedrichs oder richtiger Cronica. (1965). XI + 760 str. 8°. Band 19. Helmold von Bosau: Slawenchronik. Berlin, Rütten & Loening (1963). XIII + (3) + 399 str. Band 31. Franz Günther: Quellen zur Geschichte des deutschen Bauernstandes in Mittelalter (1967). XIX + 626 str. C 3033 — **Bilek**, Julius: Die slawischen Minderheiten in den mittelalterlichen Städten Mecklenburgs und Vorpommerns. Berlin, b. t. 1967. Str. 785—790. 4°. Iz: Wiss. Zeitschr. d. Humboldt-Univ. zu Berlin. Gesell.- u. sprachwiss. Reihe. Jg XVI, H. 5. 1967. SAZU II 51561 H — **Buchheim**, Karl: Deutschen Kultur zwischen 1830 und 1870. Frankfurt am Main (1966). (VIII) + + 261 str. + 1 pril. 4°. (Handbuch der Kulturgeschichte. Abt. 1. 9.) Ilustr. NUK II 131843 — **Davidovič**, David Samojlovič: Ernst Tel'man. Stranicy žizni i

bor'by. Moskva. »Nauka« 1968. 304 str. + 1 pril. 8°. (cir.) Ilustr. SAZU 52935 H — **Dietrich** von Nieheim: Historisch-politische Schriften. St. 1. Stuttgart 1956. 4°. (Monumenta Germaniae historica. 500—1500. Staatsschriften des späteren Mittelalters. 5.) NUK II 183349 — Das **Dritte Reich**. Seine Geschichte in Texten, Bildern und Dokumenten. Hrsg. von Heinz Huber und Artur Müller unter Mitw. von Waldemar Besson. Mit e. Vorwort von Hans Bausch. Bd 1—2. München (itd.), Kurt Desch (1964). 4°. NUK II 197450 — **Drobisch**, Klaus: Widerstand hinter Stacheldraht. Aus dem antifaschistischen Kampf in KZ Buchenwald. Berlin, Dietz 1962. 159 + (II) str. 8°. (Kämpfe der deutschen Arbeiterklasse. 7.) NUK 186091 — **Erusalimskij**, Arkadij Samsonovič: Bismark: diplomatija i militarizm. Moskva, »Nauka« 1967. 283 + (II) str. + 1 sl. 8°. (cir.) SAZU 52084 H — **Fleckenstein**, Josef: Die Hofkapelle der deutschen Könige. T. 2. Stuttgart 1966. 8°. (Schriften der Monumenta Germaniae historica. 16.) NUK 132185 — **Geschichte** der deutschen Arbeiterbewegung. In acht Bänden. (Autorenkollektiv: Walter Ulbricht [itd.].) Berlin, Dietz Verl. 1966. 8°. NUK 201667 — **Grünhagen**, Wilhelm: Der Schatzfund von Gross Bodungen. Mit 4 Textabb. u. 16 Taf. Berlin 1954. V + 81 str. 4°. (Römisch-germanische Forschungen. 21.) NUK II 117496 — **Horn**, Hans Joachim: Die politischen Strömungen in der Stadt Bonn in Bonn-Land und im Kreis Rheinbach von 1879—1900. Inaug.-Diss. ... Bonn, (t. Rhein. Friedrich-Wilhelms Univ.) 1968. 397 str. 8°. Diss.-Rheinische Friedrich-Wilhelms-Univ. SAZU 53227 H — **Hying**, Klemens: Das Geschichtsdenken Otto Westphals und Christoph Stedings. (Berlin, t. Ernst-Reuter-Gesellschaft 1964.) 201 + (I) str. 8°. Strojep. avtogr. NUK 200702 — **Mackinnon**, James: Luther and the reformation. Vol. 1—4. New York 1962. 8°. NUK 202076 — **Mehring**, Franz: Geschichte der deutschen Sozialdemokratie. (1.—20. Tsd.) T. 1—2. Berlin 1960. 8°. (Gesammelte Schriften. 1, 2.) NUK 201666 — **Mehring**, Franz: Politischen Publizistik. Bd 1—2. Berlin 1964—1966. 8°. (Gesammelte Schriften. 14, 15.) NUK 201666 — **Mehring**, Franz: Zur deutschen Geschichte ... Bd 1—3. Berlin 1964—1965. 8°. (Gesammelte Schriften. 5, 6, 7.) NUK 201666 — **Melanchthon**, Philipp: Werke in Auswahl, unter Mitwirkung von Hans Engelland (itd.) hrsg. von Robert Stupperich. (Studienausg.) Bd 3—5 (Gütersloh) 1961—1965. 8°. NUK 123242 — **Merian**, Matthaeus: Topographia Germaniae. ([Text von] Martin Zeiller.) Th 10. Bd 1—4. Frankfurt am Mayn 1656—1677. 4°. NUK II 152251 — **Rohr**, Theo: Der deutsche Reichstag vom Hubertusburger Frieden bis zum bayerischen Erbfolgekrieg (:1763—1778:). Inaug.-Diss. ... vorgelegt von Theo Rohr. Bonn, t. Rhein. Friedr.-Wilhl. Univ.) 1968. 409 str. 8°. Diss. — Univ. Bonn. SAZU 52683 H — **Ruland**, Bernd: Deutsche Botschaft Moskau. 50 Jahre Schicksal zwischen Ost und West. (Bayreuth), Hestia (1964). 472 str. + pril. 8°. NUK 194785 — **Salov**, Vladimr Ivanovič: Sovremennaja zapadnogermanskaja buržuaznaja istoriografija. Nekotorye problemy novejšej istorii. Moskva, »Nauka« 1968. 383 str. 8°. (cir.) SAZU 52842 H — **Schneider**, Heinz Richard: Bürgerliche Vereinsbestrebungen für das »Wohl der arbeitenden Klassen« in der preussischen Rheinprovinz im 19. Jahrhundert. Inaug.-Diss. ... vorgelegt von Heinz Richard Schneider. Bonn, (t. F. Schmitt, Siegburg) 1967. XXV + 141 str. 8°. Diss. — Univ. Bonn. SAZU 52687 H — **Schröder**, Jürgen: Der Kriegsbericht als propagandistisches Kampfmittel der deutschen Kriegsführung im Zweiten Weltkrieg. Berlin, (t. Ernst-Reuter-Gesellschaft) 1965. (I) + 286 + (I) str. 8°. Strojep. avtogr. NUK 200714 — **Siedlung** und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder. In Verbindung mit H. Jankuhn, W. Schlesinger und E. Schwarz hrsg. von Herbert Ludat. (Kartenzeichn.: Hanna Tode.) Giessen, Wilhelm Schmitz 1960. (VII + 226 str. + pril. 4°. NUK II 182720 — **Solta**, Jan: Die Ertragsentwicklung in der Landwirtschaft des Klosters Marienstern. Zur Entwicklung der Getreideerträge unter den Bedingungen des preussischen Weges der bürgerlichen Agrarrevolution. Bautzen 1958. 228 str. 8°. (Spisy Instituta za serbski ludospyt. 7.) NUK 158460 — **Die Technische Hochschule Carolo-Wilhelmina zu Braunschweig**. Aus ihrer Geschichte und ihrem Wirken bis 1951. Im Auftrage von Rektor und Senat hrsg. von Franz Moeller. Braunschweig, Appelhans & Co. 1952. 266 str. 4° Ilustr. NUK II 180365 — **Travagliani**, Thomas: Der 20. Juli 1944. Technik und Wirkung seiner

propagandistischen Behandlung nach den amtlichen SD-Berichten. Berlin, (t. O. Berenz, Karlsruhe) 1963. 230 str. 8°. Strojep. avtogr. — NUK 200645 — **Tritt, Irene**: Der kulturgeographische Einfluss der Glaubens-vertriebenen in Berlin. Berlin, (t. Ernst-Reuter-Gesellschaft) 1966. (IV) + 87 + (I) str. 8°. Strojep. avtogr. [Vrski emigranti v 17. in 18. stol.] NUK 200660 — **Volk, Ludwig**: Der bayerische Episkopat und der Nationalsozialismus 1930—1934. (2. Aufl.) Mainz 1966. XXII + 216 str. 8°. **Veröffentlichungen** der Kommission für Zeitgeschichte. Reihe B. 1. SAZU 53236 H — **Weikardt, Charles Richard**: Das Rheinland in der deutsch-britischen Beziehungen 1918—1923. Eine Untersuchung zum Wesen der britischen Gleichgewichtspolitik. Inaug.-Diss. ... zu Bonn vorgelegt von Charles Richard Weikardt. Bonn, 6t. Rhein. Friedr.-Wilhelms-Univ.) 1967. 217 str. 8°. SAZU 51418 H — Das **Zinsregister** des Klosters Marienstern. Hrsg. von Walther Haupt und Joachim Huth. Bautzen 1957. XII + 339 str. + 1 pril. 8°. (Spisy Instituta za srebrski ludospyt. 6.) Z zvd. NUK 158460 —

17. Norveška

Gurevič, Aron Jakovlevič: Svobodnoe krest'janstvo feodal'noj Norvegii. Moskva, »Nauka« 1967. 484 + (III) str. + corr. 8°. (cir.) SAZU 51178 H —

18. Velika Britanija

Hafner, Sebastian: Winston Churchill in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. (Die Bibliographie besorgte Ernst-Jörg Neupert.) (Reinbek bei Hamburg 1967.) 188 str. 8°. (Rowohlts Monographien. 129.) Ilust. NUK 161827 — **Krasil'nikov, Aleksej Nikolaevič**: Vnešnjaja politika Anglii i lejboristskaja partija (:1951—1964:), (Otvetstv. redakt. V. T. Truhanovskij.) Moskva, »Nauka« 1968. 436 str. 8°. (cir.) SAZU 52014 H — **Rerum** Britannicarum medii aevi scriptores: Vol. 21. **Giraldus** Cambrensis: Opera. Vol. 1—8. London (idr.) 1861—1964. — Vol. 41. **Higden, Ranulf**: Polychronicon together with the transl. of John Trevisa and of a unknown writer... Ed. by Churchill Babington (3- Joseph Rawson Lumby). Vol. 1—7. London 1865—1964. — Vol. 44. **Paris, Matthew**: Historia Anglorum, sive... Historia minor. Item, ejusdem Abbreviatio chronicorum Angliae. Ed. by Frederic Madden. Vol. 1—3. London 1866—1964. — Vol. 52. **William** of Malmesbury: De gestis pontificum Anglorum libri quinque. Ed. from the autogr. ms. by N.E.S.A. Hamilton. Orig. publ. 1870... Reprint. London 1964. 4 + XXVI + 629 str. + 1 pril. — Vol. 73. **Gervase** of Canterbury: The Historical works. Ed. from ms. by William Stubbs. Orig. publ. 1879... Reprint. Vol. 1—2. (New York) 1965. — Vol. 74. **Henry** of Huntingdon: Historia Anglorum. The History of the English. From A. C. 55 to A. D. 1154, in eight books. Ed. by Thomas Arnold. Orig. publ. 1879... Reprint. (New York) 1965. 4 + LXVI + 358 str. — Vol. 86. **Robert** of Gloucester: The metrical chronicle. Ed. by Will am Aldis Wright. Orig. publ. 1887... Reprint. P. 1—2. (New York) 1965. — Vol. 87. **Mannyng, Robert** — of Brunne: The story of England. ... a. D. 1338. Ed. from MSS. at Lambeth Palace and the Inner Temple by Frederick J. Furnivall. Orig. publ. 1887... Reprint. P. 1—2. (New York) 1965. — Vol. 99. **The Red** book of the Exchequer. Ed. by Hubert Hall. Orig. publ. 1896... Reprint. P. 1—3. (New York) 1965. 8°. NUK 195920 —

19. Francija

Latouche, Robert: Études médiévales. Le Haut Moyen Age. -La France de l'Ouest. — Des Pyrénées aux Alpes. Paris 1966. 280 str. 8°. (Publications de la Faculté de lettres et sciences humaines. 42.) SAZU 51182 H — **Orlov, Mihail Fedorovič**: Kapitulacija Pariza. — Političeskie sočinenija. — Pis'ma. Izd. Podgotovili: S. Ja. Borovoj i M. I. Gillel'son. Moskva, Akademija nauk SSSR 1963.

374 + (I) str. + 1 sl. + corr. 8°. (cir.) (Literaturnye pamjatniki.) Ilustr. NUK 172578 — **Recueil des Actes d'Eudes, Roi de France (888—898):** Publié sous la direction de Georges Tessier par Robert-Henri Bautier. Paris, t. C. Klincksieck 1967. (III) + CLVII + 283 str. 4°. SAZU II 52250.

20. Španija

Puzzo, Dante Anthony: Spain and the great powers. 1936—1941. New York—London, Columbia university press 1962. VII + 296 str. 8°. NUK 194825 —

21. Združene države Amerike

Brodskij, Roman Mihajlovič: Dal'nevostočnaja politika SŠA nakanune pervoj miroj vojny. Moskva, »Nauka« 1968. 244 str. 8°. (cir.) SAZU 51864 H — **Current, R. N., T. H. Williams, F. Freidel:** American History. A Survey. New York, Alfred A. Knopf 1965. XX + (2) + 911 + LIII str. Ilustr. 8°. FF D 3578 — **Irving, Washington:** Istorija N'yu-Jorka. Izd. podgotov: A. A. Elistratova, A. N. Nikoljukin, V. I. Robinskij. (Perevod V. I. Robinskogo.) Moskva, »Nauka« 1968. (VIII) + 364 str. 8°. (cir.) (Literaturnye pamjatniki.) SAZU 52921 H — **Leech, Margaret Kernochan:** Reveille in Washington 1860—1865. New York, Time Incorp. (cop. 1962). XI + 591 + (I) str. 8°. (Time rading program. Special edition.) NUK 186787 — **Mal'kov, Viktor Leonidovič & D. Ž. Nadžafov:** Amerika na pereput'e. Očerk social'no-političeskoj istorii »novogo kursa« v SŠA. Moskva, »Nauka« 1967. 228 str. 8°. (cir.) SAZU 51001 H — **Utley, M. Robert:** Frontiersmen in Blue. The United States Army and the Indian 1848—1865. New York, The Macmillan Company 1967. XV + 384 str. Ilustr. 8°. FF D 3751 — **Wyckoff, Theodore:** Henry L. Stimson, amerikanischer Kriegsminister im II. Weltkrieg. Inaug.-Diss. ... zu Bonn vorgelegt von Theodore Wyckoff. Bonn, (t. Rhein. Friedr.-Wilhelms-Univ.) 1968. 307 + (II) str. 8°. Z 1 sl. SAZU 52678 H.

22. Latinska Amerika

Bello, José Maria: A history of modern Brazil. (Historia da República.) 1889—1964. Transl. from the Portuguese by James L. Taylor. With a new concluding chapter by Rollie E. Poppino. Stanford, California, Stanford University Press 1966. XXI + 362 str. 8°. Z 2 zvd. NUK 195315 — **Burr, Robert N.:** By reason or force. Chile and the balancing of power in South America, 1830—1905. Berkeley—Los Angeles 1965. (X) + 322 str. 8°. (University of California publications in history. 77.) NUK 133033 — **Očerki istorii Čili.** (Redakc. koll.: N. M. Lavrov (idr.) Moskva, »Nauka« 1967. 531 str. 8°. (cir.) Ilustr. SAZU 51284 H — **Rodriguez Plata, Horacio:** La inmigracion alemana al estado soberano de Santander en el siglo XIX. Repercusiones Socio-Económicas de un Proceso de Transculturacion. Bogota, Kelly 1968. 273 str. + pril. 8°. SAZU 52554 H — **Von Hagen, Victor Wolfgang:** Sonnenkönigreiche. (The ancient sun kingdoms of the Americas.) Azteken, Maya, Inka. (Aus d. Englischen übertr. von Margot Berthold.) Mit 333 Abb., davon 16 in Farben. (München—Zürich), Droemer-Knaur (1962). 367 str. 8°. NUK 195101 —

23. Afrika

Alimen, Henriette: Préhistoire de l'Afrique. Avec 155 fig. dans le texte, 5 tabl. en dépliant, 25 pl. en noir et 3 pl. en coul. h.-t. (Réimpr.) Paris, Boubée et Cie 1936. 559 + (I) str. 4°. (Atlas de préhistoire. T. 2.) NUK F 9 II ATL/2 — **Arabskie istočniki...** (po etnografii i istorii Afriki Južnee Sahary). (Otvestv. red. V. I. Beljajev i D. A. Ol'derogge.) T. I. Moskva 1960. 4°. (cir.) NUK II 182066

— **Asal**, Mohammed Sami: Die Entstehung Libyens als souveräner Staat. (Berlin, t. Ernst-Reuter-Gesellschaft 1965.) 241 + (I) str. 8°. Strojep. avtogr. NUK 200683 — **Assassa**, Sami: Die Entstehung der Vereinigten Arabischen Republik und die Entwicklung, die zum Austritt Syriens im September 1961 geführt hat, Berlin, (t. Ernst-Reuter-Gesellschaft) 1965. (I) + XXV + 167 + (I) str. 8°. Strojep. avtogr. NUK 200710 — **Nekotorye** voprosy istorii stran Afriki. (Redak. koll.: G. A. Nersesov, S. R. Smirnov, V. A. Subbotin.) Moskva, »Nauka« 1968. 208 str. 8°. (cir.) SAZU 51328 H — **Oliver R.**, J. D. Fage: Breve storia dell'Africa. Torino, Piccola Biblioteca Einaudi 1965. 301 + (3) str. 8°. FF D 717 — **Rotter** Gernot. Die Stellung des Negres in der islamisch-arabischen Gesellschaft bis zum XVI. Jahrhundert. Inaug.-Diss. zur Erlangung der Doktorwürde... Bonn, (t. Rheinische Friedrich-Wilhelm-Universität) 1967. 193 str. 8°. Diss. Univ. Bonn. SAZU 51413 H — **Vinokurov**, Jurij Nikolaevič: Kongo. Trudnyj put' k nezavisimosti. Moskva, »Nauka« 1967. 199 str. 8°. (cir.) SAZU 50768 —

24. Azija

Bokščanin, Aleksej Antol'evič: Kitaj i strany Južnyh morej v XIV—XVI vv. Moskva, »Nauka« 1968. 212 str. + 1 zvd. 8°. (cir.) SAZU 52087 H — **Čerepanov**, Aleksandr Ivanovič: Severnyj pohod nacional'no-revoljucionnoj armii Kitaja. (:Zapiski voenogo sovetnika. :) Moskva, »Nauka« 1968. 304 str. 1 zvd. 8°. (cir.) SAZU 52923 H — **Ceškov**, Marat Aleksandrovič: Očerki istorii feodal'nogo V'etnama. (: Po materialam v'etnamskih hronik XVIII—XIX vv. :) Moskva, »Nauka« 1967. 250 + (II) str. 8°. (cir.) SAZU 51297 H — **Gandhi**, Mahatma: The Collected Works. Ahmedabad, The Publications Division, Ministry of Information and Broadcasting 1964—67. Vol. XII—XXVI (April 1913 — April 1925). 8°. FF D 3613 — **Istorija** Indii v srednie veka. (Otvetstv. redakt.: L. B. Alaev, K. A. Antonova, K. Z. Ašrafjan.) Moskva, Vostočnaja literatura 1968. 727 str. + corr. 8°. (cir.) SAZU 51280 H — **Jur'ev**, Mihail Filippovič: Revoljucija 1925—1927 gg. v Kitae. Moskva, »Nauka« 1868. 519 str. 8°. (cir.) SAZU 53016 H — **Jusifov**, Jurif Bahlul-ogly: Ėlam. Social'no-ekonomičeskaja istorija. Moskva, »Nauka« 1968. 408 str. 8°. (cir.) SAZU 51780 H — **Kazakov**, Vladimir Ivanovič: Bor'ba za sozdanie nacional'nyh štatov v nezavisimoj Indii. Moskva, »Nauka« 1967. 252 str. 8°. (cir.) SAZU 51296 H — **Kočnev**, Valentin Ivanovič: Gosudarstvo sikhov i Anglija. Moskva, »Nauka« 1968. 172 + (II) str. 8°. (cir.) SAZU 51344 H — **Kyčanov**, Evgenij Ivanovič: Očerk istorii tangut'skogo gosudarstva. Moskva, »Nauka« 1968. 256 str. 8°. (cir.) SAZU 52816 H — **Rajkov**, Aleksej Vasil'evič: Probuždenie Indii. (: Dejatel'nost nacional'no-revoljucionnyh organizacij v 1900—1918 gg. :) Moskva, »Nauka« 1868. 152 str. 8°. (cir.) SAZU 52475 H — **Vanin**, Jurij Vasil'evič: Ėkonomičeskoe razvitie Korei v XVII—XVIII vekah. Moskva, »Nauka« 1968. 237 str. 8°. (cir.) SAZU 52216 H.



KAZALO
СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

RAZPRAVE
СТАТЬИ — STUDIES

- Branko Marušič, Razvoj političnega življenja goriških Slovencev od uvedbe ustavnega življenja do prvega političnega razkola . . . 1—30
Развитие политической жизни словенцев в области Горичии после введения конституции до первого политического раскола
The Development of Political Life of the Slovenes in the Province of Gorica (Gorizia) from the Times of the Introduction of the Constitutional System to the First Split Between the Conservatives and Liberals
UDK 949.712—15 "1860/1870"
- Tone Zorn, Andrej Einspieler in slovensko politično gibanje na Koroškem v 60. letih 19. stoletja 31—51
А. Эйншпиелер и словенское политическое движение в Каринтии в шестидесятих годах 19 века
Andrej Einspieler and the Slovene Political Movement in Carinthia in the Sixties of the 19th Century
UDK 943.66 (= 863) "1860/1870":92 Einspieler A.
- Franc Šebjanič, Prekmurški in porabski Slovenci v šestdesetih in sedemdesetih letih XIX. stoletja 53—63
Словенцы в преkmурской области и вдоль р. Раб в шестидесятих и семидесятих годах 19 века
The Slovenes in Hungary (Prekmurje and Porabje) in the Sixties and Seventies of the 19th Century
UDK 949.712—18 "1860/1870"
- Vasilij Melik, Nekaj značilnosti razvoja na Kranjskem 1867—1871 65—74
Некоторые характерные черты развития в Крайне в гг. 1867—1871
Some Characteristics of the Development in Carniola Between 1867—1871
UDK 949.712 "1867/1871"
- Vasilij Melik, Slovensko narodno gibanje za časa taborov 75—88
Словенское национальное движение во время таборов
The Slovene National Movement at the Time of »Tabori«
UDK 949.712 "1867/1871"
- Dušan Kermavner, O posegu Ivana Cankarja v slovensko politiko leta 1918 89—100
О вмешательстве Ивана Цанкара в словенскую политику в 1918 году
On Ivan Cankar's Political Activity in 1918
UDK 329.14 (497.12) "1918"
- Metod Mikuz, Boji za pravico samoodločbe na Primorskem od kapitulacije Italije do začetka maja 1945 101—136
Борьба за право на самоопределение в Приморье от капитуляции Италии до начала мая 1945 г.
The Struggle for the Right of Self-determination in the Littoral — from the Capitulation of Italy to May 1945
UDK 341.222 (45:497.12) "1943/1945"

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1969

IN MEMORIAM

941/949



119690065, 1/2

Francè Goršič (Sergij Vilfan)
UDK 92 Goršič Fr.

COBISS •

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI, SIMPOZIJI
ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ, СОВЕЩАНИЯ —
SOCIAL LIFE, CONGRESSES, MEETINGS

UDK 061.2.05+061.3

- Miro Stiplovšek — France Škerl, Zgodovinsko društvo za Slovenijo v letih 1966—1968 153—158
Общество историков Словении в гг. 1966—1968
The Historic Society of Slovenia (between 1966—1968)
- Tone Zorn, XIV. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici od 9. do 13. septembra 1968 158—160
14. съезда словенских историков в Новой Гориции с 9 по 13 сент. 1968 г.
The XIVth Meeting of the Slovene Historians at Nova Gorica from 9 to 13 Sept. 1968
- Janko Pleterski, »Jesen 1918« 160—161
»Осень 1918 г.«
»The Autumn of 1918«
- France Kresal, »Geschichte der Industrialisierung des Südostalpenraumes im 19. Jahrhundert« 161—162

OCENE IN POROČILA

РЕЦЕНЗИИ И ИЗВЕЩЕНИЯ — BOOK REVIEWS AND REPORTS

UDK 930(048)

- Jean Nougayrol, Textes suméro-accadiens des Archives privées d'Ugarit (Viktor Korošec) 163—166
»Innerösterreich 1564—1619« (France Kresal) 166
XVIII. Bericht der historischen Landeskommission für Steiermark (France Kresal) 166—167
- Katarina Kobe-Arzenšek, Prvi tekstilni industrijski obrati na Slovenskem (France Kresal) 167
- A. L. Narotchnitzki, De l'importance historique du Blocus continental (Melitta Pivec-Stele) 168—169
- Alois Brusatti, Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat (Jože Šorn) 171—172
- Svet med Muro in Dravo (Olga Janša) 172—174

BIBLIOGRAFIJA

БИБЛИОГРАФИЯ — BIBLIOGRAPHY

UDK 016:930

- Miloš Rybař — Melitta Pivec-Stele — Olga Janša, Nove knjige v Narodni in univerzitetni knjižnici, knjižnici Slovenske akademije znanosti in umetnosti in knjižnici oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani 175—192